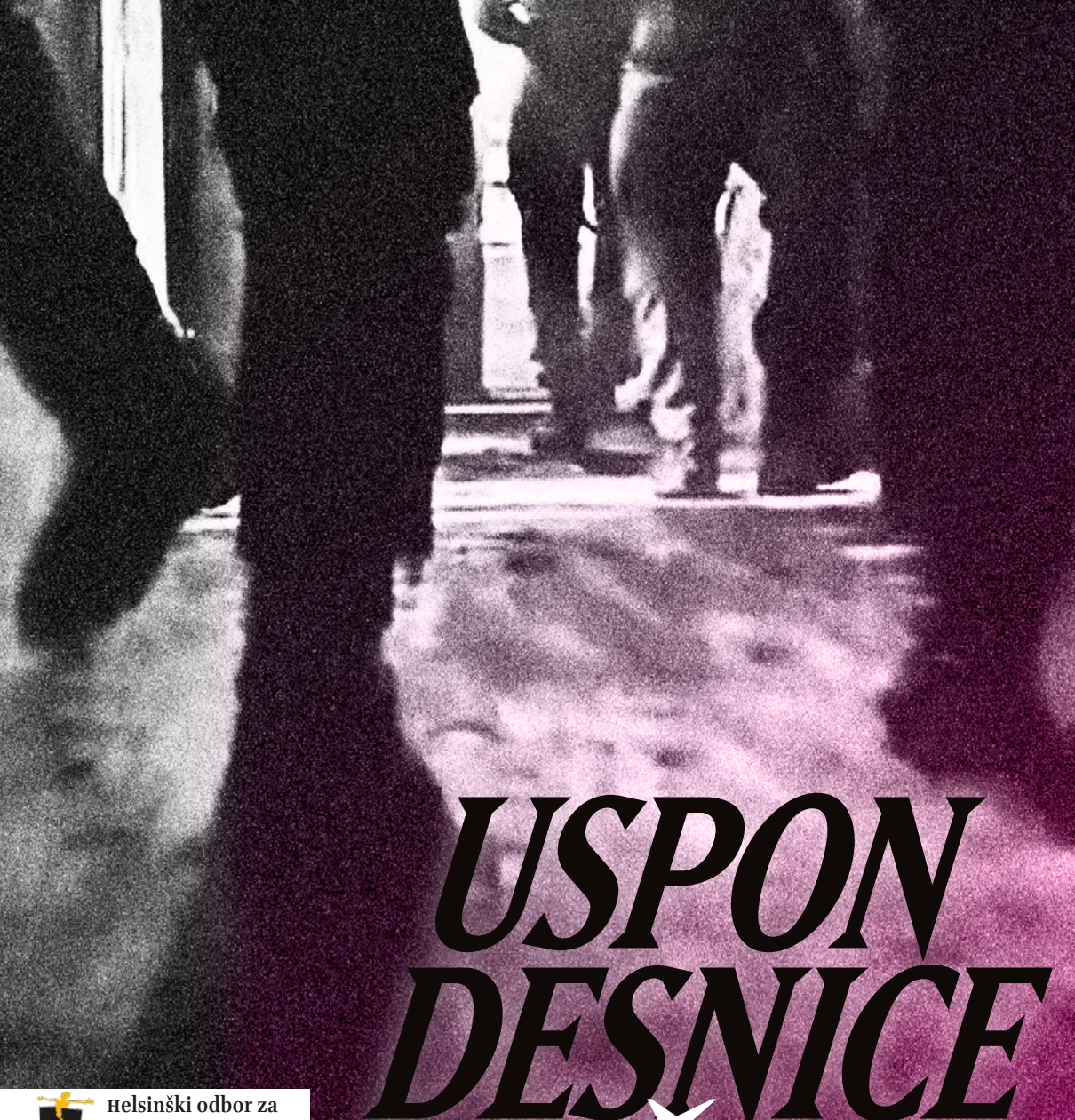

Helsinški odbor za
ljudska prava u Srbiji

USPON DESNICE

SLUCAJ SRBIJA

EKSTREMIZAM, TERORIZAM / STRANI BORCI

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

USPON DESNICE

SLUČAJ SRBIJA

EKSTREMIZAM, TERORIZAM, STRANI BORCI

Beograd, 2022.

USPON DESNICE: SLUČAJ SRBIJA

Ekstremizam, terorizam, strani borci

Izdavač: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Beograd, 2022.

Za izdavača:
Sonja Biserko

Priredila:
Izabela Kisić

Redaktor:
Seška Stanojlović

Grafičko oblikovanje i slog:
Ivan Hrašovec

Štampa: Eurodream, Nova Pazova
Tiraž: 200

CIP zapis je dostupan u elektronskom katalogu Narodne biblioteke Srbije
ISBN 978-86-7208-224-1
COBISS.SR-ID 59816713

Kingdom of the Netherlands

Istraživanje je sprovedeno zahvaljujući pomoći Ambasade Kraljevine Holandije.
Odgovornost za sadržaj u ovoj knjizi snosi izdavač. Izneti mišljenja
ne predstavljaju nužno poglede Kraljevine Holandije.

Sadržaj

Reč priređivača.	5
Sažetak i preporuke	7
Ključni pojmovi	16

SONJA BISERKO

Ekstremizam se ne može rešavati bez državne strategije	21
--	----

JARMILA BUJAK STANKO

Institucionalni i strateški odgovor na radikalizaciju, ekstremizam i terorizam u Srbiji	27
--	----

JARMILA BUJAK STANKO

Mogućnosti i potrebe zajednice za procese deradikalizacije i reintegracije	69
---	----

NIKOLA KOVAČEVIĆ

Otkrivanje, krivično gonjenje i kažnjavanje stranih boraca.	123
---	-----

LJILJANA PALIBRK

Demokratski potencijal institucija za prevenciju i borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma koji vodi u terorizam	211
---	-----

IVAN EJUB KOSTIĆ

Država, Islamska zajednica i muslimani Srbije	229
---	-----

ALEKSANDRA ĐURIĆ BOSNIĆ

Ideološke matrice, desni ekstremizam i SPC.	235
---	-----

MARIJA SRDIĆ

Desnica i desni ekstremizam u Srbiji 2020–2021.	242
---	-----

TAMARA SKROZZA

Mediji – “Patriotizam” (ponovo) u modi	267
--	-----

IVAN EJUB KOSTIĆ

Medijska stigamtizacija muslimana	274
---	-----

Reč priređivača

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji više od dve decenije istražuje ideologije i pojavne oblike ekstremizma u konkretnim istorijskim, političkim i društvenim okolnostima. Na osnovu tih iskustava odredili smo okvir, teme i metodologiju istraživanja objavljenih u ovoj publikaciji. Okupili smo psihologe, pravnike, kulturologe, politikologe, novinare i aktiviste, koji su sagledali fenomen ekstremizma iz različitih perspektiva.

Analize su zasnovane na informacijama dobijenim iz velikog broja izvora, među kojima su: više od 60 intervju-a koje je vodio tim Helsinškog odbora tokom 2021. godine, sudske presude za terorizam i odlazak na strana ratišta, zvanični podaci insitucija u Srbiji, mediji i akademska zajednica. Multiperspektivnost nam omogućava da uočimo i istražimo širok spektar faktora koji utiču na radikalizaciju i pojedinaca i društva.

Analizirali smo insitucionalni okvir Srbije za borbu protiv ekstremizma, kao i mogućnosti i potrebe lokalnih zajednica da pomognu pojedincima u procesima deradikalizacije i reintegracije povratnika sa stranih ratišta. Sledeću celinu čini uporedna pravna analiza presuda građanima Srbije koji su odlazili na ratišta u Siriju i Ukrajinu, donetih u periodu 2015–2018.

Radi šire slike, istraživanje ekstremizma nismo ograničili na njegove pojavne oblike, na fizičko nasilje, nelegalne aktivnosti, ili fenomen stranih boraca. Značajan faktor radikalizacije je nekonsoolidovana demokratija, i veoma nizak potencijal institucija da štite osnovne demokratske postulate. Ekstremizam u Srbiji nemoguće je sagledati i bez uvida u medije, delovanje Srpske pravoslavne crkve i podeljenost islamske zajednice, te su posebna poglavlja posvećena tim temama.

Na osnovu uvida u svako od istraživanja, formulisane su preporuke za suzbijanje ekstremizma i jačanje učinka zajednice u procesima deradikalizacije.

Sažetak i preporuke

Ekstremna desnica u Srbiji je već dve godine u ozbiljnom usponu, što se vidi i u sve većem broju nasilnih dela ideološki motivisanih. Glavni radikalizirajući faktor u Srbiji i generator ekstremizma je dominantni politički narativ o prošlosti, tj. o ratovima devedesetih, uz aktuelizovanje nacionalističke matrice i održavanje aspiracija Srbije u regionu. Na zvaničnom narativu o ratovima devedesetih odgaja se i direktno i indirektno radikalizuje nova generacija mladih desničara. Istraživanje je pokazalo da mladi ljudi nemaju realnu predstavu o tome šta se događalo devedesetih, da sami spontano obrađuju saznanja o ratovima na pogrešan način u potrazi za svojim identitetom.

I među samim učesnicima ratova devedesetih prisutno je uverenje da se ratna stradanja koriste za radikalizaciju mladih, ali i šire u društvu. Vlasti, kad im je to potrebno koriste ekstremiste za brze intervencije, bez velikih troškova. Ekstremizam u Srbiji kontrolišu politički akteri koji na taj način drže društvo u stalnom stanju napetosti, profilišu vrednosti mlađe generacije i drže ih poslušnim. Ekstremisti su korisni za vlast “jer ih se svi boje, jer su spremni za akciju”. Desničarski narativi se oslanjaju i na snagu nacionalnih frustracija, što ih čini prihvatljivim u društvu.

Osim što nema sudske kažnjivosti, ne postoji ni politička i etička osuda zločina i zločinaca. Počinioci masovnih ratnih zločina tokom devedesetih nad srpskim stanovništvom u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, po pravilu se aktiviraju u javnom životu i tako legitimiziraju desničarske organizacije i njihov narativ. To, ne samo da ohrabruje, omasovljuje i legitimizuje ekstremne desničarske pokrete i organizacije, već je i potencijal za nasilje. Dakle, odgovornost za rast ekstremizma nije na mladim ljudima koji crtaju i čuvaju murale ratnog zločinca Ratka Mladića širom Srbije, već na srpskim nacionalističkim političarima koji institucionalno štite i neguju tekovine zločina i ratova devedesetih.

Radikalizirajući potencijal za jačanje srpske desnice trebalo bi sagledati u kontekstu dešavanja u regionu Zapadnog Balkana: intenzivne destabilizacije Bosne i Hercegovine i ekstremističkih izjava i ponašanja srpskog člana Predsedništva Bosne i Hercegovine Milorada Dodika, koji otvoreno govori o mogućnosti otcepljenja Republike Srpske; te zagovaranja ideje “srpskog sveta”, koja je, kao pandan Velikoj Srbiji, elaborirana u nekoliko strateških dokumenata Republike Srbije.

Poseban fokus istraživanja je i na borcima koji su odlazili na strana ratišta, pre svega, Siriju i Ukrajinu. Rizik odlazaka u Ukrajinu još postoji, dok se odlasci na ratišta u Siriju već duže vreme ne beleže. Ukupno gledano, islamistički ekstremizam je u značajnom opadanju i trenutno ne postoji realna opasnost od pojave nasilnih ekstremističkih aktivnosti. I regrutacija za odlazak na ratište u Siriju je ugašena.

Helsinški odbor je imao uvid i u situaciju u kojoj se nalaze žene i deca, državljani Srbije, koji su još u Siriji. One su sa decom smeštene u izuzetno nehumanim uslovima u jednom od kampova i njihov povratak zavisi isključivo od institucija Srbije. One žele da se vrate u Srbiju. Prema procenama Helsinškog odbora, porodice mogu da obezbede uslove za njihov život i školovanje dece, ali je neophodno da se u to uključe i institucije Srbije koje će obezbediti uslove za bezbedan povratak, kao i pomoć za njihovu reintegraciju, posebno dece. Bez saglasnosti srpskih institucija njihov povratak je nemoguć, što dalje produžava životnu agoniju žena i dece u Siriji.

ANALIZA INSTITUCIONALNOG OKVIRA ZA BORBU PROTIV TERORIZMA

Multidisciplinarni tim Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji analizirao je institucionalni okvir za sprečavanje ekstremizma i terorizma. Podaci o sprovođenju Strategije za sprečavanje i borbu protiv terorizma traženi su od svih nosilaca aktivnosti navedenih u Akcionom planu Strategije, kao i od Nacionalnog koordinacionog tela za sprečavanje i borbu protiv terorizma. Svima je dostavljen zahtev za dostavljanje informacija od javnog značaja. Sve institucije, osim Koordinacionog tela, dostavili su odgovore do decembra 2020. Osim informacija dobijenih od državnih institucija, u analizi su korišćeni i drugi javno dostupni podaci do kojih se moglo doći tokom 2021. godine.

Narednu nacionalnu strategiju potrebno je potpunije uskladiti sa svim relevantnim međunarodnim smernicama, posebno Strategijom Evropske unije o unutrašnjoj bezbednosti iz 2010, Strategijom EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2014, i Agendom EU o bezbednosti iz 2015. godine.

KLJUČNE PREPORUKE:

- Naredna Strategija trebalo bi da bude zasnovana na dokazima, tj. empirijskim, pouzdanim i reprezentativnim podacima o početnom stanju u oblasti radikalizacije, ekstremizma i terorizma u Srbiji, kao i o pristupima u njihovom sprečavanju koji su se pokazali uspešnim. Takođe, istraživanja u ovoj oblasti trebalo bi da budu kontinuirana.
- Strategija nije dovoljno sadržinski obuhvatna i treba je proširiti na sve oblike radikalizacije zasnovane na različitim ideologijama i političkim platformama i nasilnog ekstremizma prisutne u zemlji (kao što su fašizam, ekstremni srpski nacionalizam, neonacizam). Pre svega, naredna strategija trebalo bi da uključi desni ekstremizam tako što će poći od postojećih relevantnih problema u toj oblasti, o kojima svakodnevno

izveštavaju organizacije civilnog društva i profesionalni mediji.

- U narednoj strategiji potrebno je obuhvatiti više aktivnosti, kako u pogledu raznolikosti, tako i njihovog obima, koje bi bile dovoljne za postizanje planiranih ciljeva.
- Strategija za borbu protiv terorizma bi trebalo da uvede rodnu dimenziju, utemeljenu na prethodno urađenoj rodnoj analizi fenomena radikalizacije, ekstremizma i terorizma u Srbiji.
- Oblast deradikalizacije i reintegracije radikalizovanih osoba u narednoj strategiji trebalo bi da bude unapređena širim spektrom i obuhvatom aktivnosti, uključivanjem i uslovno osuđenih radikalizovanih osoba, kao i uključivanjem porodica, zajednica i civilnog društva u rehabilitaciju i reintegraciju radikalizovanih.
- Važan resurs u razvoju i sprovođenju novih programa, sticanju znanja i resocijalizaciji bivših terorista, stranih boraca i nacionalističkih ekstremista može biti i *Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji (Radicalisation Awareness Network – RAN)*, te bi značajna saradnja sa njom trebalo da bude planirana u narednoj strategiji.
- Pristup uključivanju civilnog društva trebalo bi unaprediti u punu participaciju i izgradnju partnerstva sa organizacijama civilnog društva, akademskom zajednicom, profesionalnim medijima i ekspertima u nacionalnom odgovoru na terorizam u svim njegovim fazama i oblastima.
- Uloga porodice mora da bude u punoj meri prepoznata u sledećoj strategiji i trebalo bi da uključi čitav spektar aktivnosti u oblasti prevencije, ali i deradikalizacije i reintegracije.
- Naredna strategija trebalo bi da uključi prepoznavanje značaja i uloge lokalnih zajednica, shvaćenih u savremenom smislu, kao neophodnih aktera u nacionalnom odgovoru na izazove radikalizacije i regrutacije u terorizam.

KAPACITETI I POTREBE ZAJEDNICE ZA PROCES DERADIKALIZACIJE I REINTEGRACIJE U SRBIJI

Razvoj sveobuhvatnog i efikasnog programa za deradikalizaciju i resocijalizaciju nije moguć bez relevantnih informacija i multidisciplinarnе analize. Iz ovih razloga Helsinški odbor je prikupio podatke koji će pružiti uvid u relevantna pitanja.

Istraživanje je zasnovano na interdisciplinarnom pristupu što podrazumeva koordinirano angažovanje više sektora i aktera društva u intervencijama i dezangažovanju, kao i programima rehabilitacije i reintegracije. Za ovaj pristup je potvrđeno¹ da je neophodan za uspešan proces deradikalizacije i resocijalizacije, jer radikalizovane osobe i njihove porodice imaju čitav niz problema i potreba, i praktičnih i psihosocijalnih i/ili ideoloških i drugih, pa nije moguće da samo jedan akter ili institucija odgovori na sve njih.

Analiza fenomena radikalizacije i nasilnog ekstremizma urađena je na osnovu informacija dobijenih u periodu jun-decembar 2021, u pojedinačnim ili grupnim razgovorima sa osobama koje su bile na stranim ratištima, osuđenima za terorizam, članovima porodica stranih boraca, predstavnicima institucija, profesionalcima različitih profila i aktivistima iz lokalne zajednice. Poseban fokus istraživanja bio je na proceni potreba pojedinaca u procesima deradikalizacije i resocijalizacije, te potrebama njihovih porodica i članova zajednice za podrškom i osnaživanjem, kao i za pomoći u rehabilitaciji i reintegraciji bivših zatvorenika. Ove informacije su ključne za osmišljavanje i primenu efikasnih mera koje se odnose na moguće nove povratnike, na oblast prevencije, deangažovanja, rehabilitacije, reintegracije, kao i na podršku u praćenju terorističkih osuđenika nakon izlaska iz zatvora i onih kojima je suđeno za učešće u sukobima na stranim ratištima.

1 "Non-custodial Rehabilitation and Reintegration in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism" A Guidebook for Policymakers and Practitioners in South-Eastern Europe <https://www.osce.org/secretariat/444838?download=true>

KLJUČNE PREPORUKE:

- Dimenzije, vrste i druge karakteristike radikalizacije i ekstremizma je potrebno temeljno istražiti, kako bi se dobila sveobuhvatna i aktuelna slika o stanju ovih pojava, a prikupljene podatke bi trebalo učiniti dostupnim svim relevantnim akterima i široj javnosti.
- Kako je utvrđeno da su svi istraživani oblici pojave ekstremizma nastajali u veoma specifičnim lokalnim istorijskim, političkim i kulturnim kontekstima, sa specifičnom dinamikom, prilikom dizajniranja mera za njihovo suzbijanje uobičajene jednoobrazne mere ne mogu biti uspešne, te je potrebno uzeti u obzir utvrđene specifičnosti i dizajnirati mere koje odgovaraju realnim potrebama različitih pojava oblika ekstremizma.
- Prevenciju radikalizacije i ekstremizma u zajednicama je potrebno koncipirati na osnovu utvrđenih slabosti i uvesti je u praksu u širokom obimu kao jednu od ključnih strateških aktivnosti u sprečavanju terorizma.
- Teme radikalizacije, ekstremizma i terorizma bi trebalo uvesti u javni diskurs, sa senzibilitetom za nediskriminatorni tretman svih društvenih grupa, pogotovo manjina, ali otvoreno i sa jasnim vrednosnim porukama o njihovoj opasnosti, kao deo širih preventivnih mera.
- Različite vrste aktivnosti na sprečavanju i suzbijanju radikalizacije, ekstremizma i terorizma treba da budu strateške, da uključe organizacije civilnog društva, i da budu širokog obuhvata kako bi dovele do primetnog uticaja.
- Potrebno je razvijati svest u lokalnim zajednicama o načinima rešavanja problema radikalizacije, kao i kapacitete za to. Postoji potreba i za uspostavljanjem programa jačanja otpornosti zajednica na radikalizaciju i stvaranja planova i mehanizama delovanja na tom polju.
- Za porodice radikalizovanih koje nemaju kapacitet da se nose sa problemom, potrebno je dizajnirati dostupne programe

podrške u zajednicama, usmerene, kako na resocijalizaciju i reintegraciju, tako i na deradikalizaciju.

- Za različite grupe ekstremista, koji imaju vrlo različite i specifične, često dugoročne potrebe za podrškom u procesu deradikalizacije i reintegracije, potrebno je dizajnirati prilagođene i dostupne programe podrške i tokom odsluženja zatvorskih kazni i po odsluženju kazni, u zajednicama.
- Desničarski ekstremizam trebalo bi jasno i dosledno osuditi i osmisliti mere usmerene na njegovo suzbijanje.

UPOREDNA ANALIZA PRESUDA DRŽAVLJANIMA SRBIJE KOJI SU UČESTVOVALI NA RATIŠTIMA U SIRIJI I UKRAJINI

Na osnovu uporedne analize presuda donetih u periodu od 2015 do 2018. protiv boraca iz Srbije koji su učestvovali u ratovima u Siriji i boraca koji su učestvovali u konfliktu u Ukrajini na proruskoj strani, najupečatljiviji zaključak jeste, da u radnjama izvršenja boraca u Siriji i značajnog broja boraca u Ukrajini nema suštinske razlike. Nadležni pravosudni organi Srbije znatno retributivniji pristup zauzeli su prema državljanima Srbije koji su otišli na ratište u Siriji, nego što je to bio slučaj sa ratnicima koji su otišli u Ukrajinu. Nejednako pravosudno postupanje, koje privileguje srpske borce u Ukrajini, štetno je iz više razloga.

Nejednako postupanje u istovetnim situacijama stvara pogodno tle za nastanak ili produbljivanje animoziteta koji radikalizovani pojedinci mogu imati prema organima i institucijama Srbije. To je svakako slučaj sa osuđenima, ali i sa ljudima koji osećaju vezu i empatiju sa njima. Dok, sa jedne strane, ratnici iz Ukrajine borave na slobodi tokom trajanja postupka, borci iz Sirije se tokom celog postupka nalaze u pritvoru, u režimu života koji može dostići i prag nehumanog i ponižavajućeg postupanja. U pritvorskom režimu života ne postoji prostor za resocijalizaciju i rehabilitaciju, tj. okrivljeni za terorizam čekaju i po nekoliko godina dok ne dobiju status osuđenika kada postoji mogućnost da se zatvorska kazna prilagodi

individualnoj ličnosti radikalizovanog pojedinca. Samim tim, prema međunarodnim standardima, takav režim života može imati kontraefekat u pogledu promene obrazaca ponašanja, zasnovanih na nasilnom ekstremizmu i mogu ga produbiti zbog osećaja nepravde.

Jednostavan pristup prema teškim oblicima protivpravnog delovanja pojedinaca koji su odlučili da ratuju na proruskoj strani u Ukrajini, a koje, po stavu sudskih organa, ispunjava obeležja krivičnog dela terorizma, stvara rizik nastavljanja sa činjenjem krivičnih dela, tj. ponovnog odlaska u Ukrajinu, što je slučaj sa većinom osuđenih iz analiziranih postupaka.

Očigledna razlika u kažnjavanju predstavlja jasan primer nejednakog postupanja, koje uvek predstavlja “dobar materijal” za stvaranje narativa o nepravdi, potlačenosti i patnji koju bi harizmatični lideri koji sprovode radikalizaciju mogli da upotrebe. Samim tim, stroga kaznena politika u kojoj nema mnogo prostora za rehabilitaciju ekstremista nikada nije dobar odgovor na terorizam, nasilni ekstremizam, kao i za fenomen stranih boraca.

Različiti aršini primenjivani na identične ili slične situacije produbljuju nepoverenje prema pravosudnim organima pripadnika one populacije čiji su pripadnici su strožije kažnjeni. Time se začarani krug zloupotrebe stvarno ili navodno obespravljenih segmenta društva zaokružuju, i stvara se podobno tle za nasilni ekstremizam. I suprotno, ujednačena kaznena politika šalje jasnu poruku da verska, nacionalna ili druga pozadina, kao ni politički kontekst u kome se dešava ratni sukob u nekoj od stranih zemalja, nije od značaja za pravosudne organe i da u odnosu na strane borce postoji nulta tolerancija, bez obzira na ratište na kome su se obreli.

PREPORUKE:

- Potrebno je uspostavljanje jedinstvenih kriterijuma u pravosudnoj praksi koji bi za cilj imali da se delovanje stranih boraca koji su uzeli učešće na različitim ratištima, a koje se suštinski ne razlikuje, istovetno i kvalifikuje, a pre svega u pogledu stava koji je zauzet u presudi Podbićanin i drugi, u delu u kome je dokazivana posebna namera.
- Delovanje stranih boraca na proruskoj strani u Ukrajini bi moralo da se posmatra i kroz prizmu terorizma, kako bi se na efikasniji način utvrdilo da li i taj fenomen u pozadini ima elemente organizovanja, finansiranja, obučavanja i javnog promovisanja.
- Mere procesne prinude poput pritvora ne bi trebalo nužno da traju koliko traje i krivični postupak, a pogotovo ne, ako se u obzir uzme i činjenica da mera pritvora, niti bilo koja druga mera procesne prinude, nije primenjivana na strane borce.
- Prilikom izricanja i odmeravanja krivične sankcije, nadležni sudovi bi morali da u obzir uzmu i profil ličnosti okrivljenog, a u smislu postojanja elemenata nasilnog ekstremizma.

Ključni pojmovi

U ovoj oblasti nema puno saglasnosti o značenju ključnih termina. Mnogi izrazi znače različite stvari u različitim izvorima, koriste se kao sinonimi ili bez jasnih definicija i razgraničenja. Čak i vodeći internacionalni akteri nemaju zvanične definicije ključnih pojmova koje se dosledno koriste.

Radi što lakšeg praćenja teksta ovog izveštaja, nudimo kratak rečnik korišćenih termina. Bez pretenzija da ulazimo u akademske rasprave o definicijama i razgraničenju pojmova, ovaj rečnik samo prikazuje u kom smislu su oni korišćeni u tekstu. Iz ovih razloga uz rečnik, dajemo i listu izvora za dalje, dublje upoznavanje i proučavanje aktuelnih dilema.

Ekstremizam – ideologije koje su u suprotnosti sa opštim osnovnim vrednostima i principima demokratije, vladavine prava, univerzalnih ljudskih prava, ličnih sloboda, uzajamnog poštovanja i tolerancije različitih uverenja i vera i postavljaju svoje ciljeve iznad ili na uštrb drugih ciljeva.

Nasilni ekstremizam – ideologije koje su u suprotnosti sa opštim osnovnim vrednostima i principima, postavljaju svoje ciljeve iznad ili na uštrb drugih ciljeva, a zagovaraju upotrebu nasilja za ostvarivanje ciljeva koji su uglavnom ideološki, socijalni, rasni, verski i/ili politički po svojoj prirodi.

Radikalizacija – Proces putem koga se pojedinac, grupa ili masa ljudi izlažu otvoreno ideološkim ekstremističkim porukama i sistemima verovanja i/ili prolaze kroz transformaciju svojih uverenja od relativno umerenih opšteprihvaćenih do usvajanja ekstremnih pogleda, ideala i aspiracija.

Radikalizator – Osoba koja podstiče druge da razviju ili usvajaju ekstremistička ubedenja i stavove.

Teroristička radikalizacija – Proces putem koga se pojedinac, grupa ili masa ljudi izlažu otvoreno ideološkim terorističkim porukama i sistemima verovanja i/ili prolaze kroz transformaciju svojih uverenja od relativno umerenih opšteprihvaćenih do usvajanja terorističkih pogleda, ideala i aspiracija, koje mogu voditi ka počinjavanju terorističkog akta.

Samostalna i samoinicijativna teroristička radikalizacija – Slučajevi kada se osobe radikalizuju prema terorizmu uz minimalan stepen interakcije sa radikalizatorima. Povezuju se sa pojavom “usamljenih terorista” ili “samoinicijativaca”, koji deluju prema sopstvenom nađenju bez uputstava spolja, podrške ili pripadnosti nekoj terorističkoj organizaciji.

Kontra-radikalizacija – Aktivnosti – politike i programi usmereni na grupu ljudi sa ciljem da spreče radikalizaciju smanjujući ranjivost i povećavajući otpornost. Paket društvenih, političkih, pravnih, obrazovnih i ekonomskih programa čiji je cilj promena uslova koji mogu podstaći pojedince na radikalizaciju. Oni su posebno dizajnirani da spreče nezadovoljne (i, eventualno, već radikalizovane) osobe da krenu ili nastave putem radikalizacije.

De-radikalizacija – Programi koji su usmereni na rad sa pojedincima koji su postali radikalni u cilju njihovog ponovnog integrisanja u društvo ili bar odvrćanja od nasilja. Teže da invertuju proces radikalizacije kod onih koji su već potpuno ili delimično radikalizovani ili im pomažu da se odvoje od ekstremnih grupa, bez obzira da li će promeniti svoje ideje ili ne. De-radikalizacija ima dva elementa: isključivanje (odbacivanje nasilne ekstremističke grupe ili njenih nasilnih metoda) i samu de-radikalizaciju (odbacivanje ukupnog ideološkog cilja kojem nasilno ekstremistička grupa teži).

Rezilijentnost/otpornost na radikalizaciju – Sposobnost pojedinaca, grupa i zajednica da reaguju, pobijaju i odbace zagovornike ekstremizma i ideologije koje oni promovišu.

Vulnerabilnost/ranjivost na radikalizaciju – Podložnost radikalizaciji, povećana osetljivost i nedostatak zaštite od moralnih ili ideoloških napada radikalizatora. Skup faktora i karakteristika koji čine osobu, grupu, zajednicu ili društvo posebno podložnim radikalizaciji.

Terorizam – Namerna i sistematska upotreba nasilnih akcija osmišljenih da izazovu teror u javnosti ili da utiču na vladu kao sredstvo za postizanje političkih, verskih ili ideoloških ciljeva. Terorizam je vrsta nasilnog ekstremizma.

IZVORI

1. CDC and Building resilience to radicalisation leading to violent extremism and terrorism, CoE, <https://rm.coe.int/guidance-document-6-cdc-and-building-resilience-to-radicalisation-lead/1680993aa9>
2. Counter terrorism and radicalisation, European Commission, https://ec.europa.eu/home-affairs/counter-terrorism-and-radicalisation_en
3. Integrisani odgovor zajednice na izazove po ljudsku sigurnost u Novom Pazaru, Kulturni centar DamaD, 2015, <http://www.kcdamad.org/wp-content/uploads/2015/06/Integrisani-odgovor-zajednicena-izazove-po-ljudsku-sigurnost.pdf>
4. Master Glossary of Terms, UNHCR, <https://www.unhcr.org/master-glossary.html?query=glossary>
5. Operational Guidelines on the preparation and implementation of EU financed actions specific to countering terrorism and violent extremism in third countries, EC Directorate-General for International Cooperation and Development – EuropeAid, <https://issat.dcaf.ch/fre/download/131230/2684696/EU-CT-CVE-guidelines.pdf>
6. Prevent Strategy , Home Department , UK, 2011, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/97976/prevent-strategy-review.pdf
7. Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach, OSCE, 2014, <http://www.osce.org/atu/111438?download=true>
8. Radicalisation and extremism, Camden and Islington NHS Foundation Trust, <http://www.candi.nhs.uk/about-us/corporate-information/safeguarding/radicalisation-and-extremism>
9. Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review, Dr. Alex P. Schmid, ICCT, 2013, http://www.icct.nl/app/uploads/download/file/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf
10. 'Radicalization' and 'violent extremism', UNODC, <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-2/key-issues/radicalization-violent-extremism.html>
11. Root Causes of Radicalization in Europe and the Commonwealth of Independent States, UNDP, 2015 <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Conflict%20Prevention/Discussion%20Paper-Root%20Causes%20of%20Radicalization.pdf?download>

12. Terrorism_Violent_Extremism_Glossary, UNODC, https://www.unodc.org/documents/e4j/Secondary/Terrorism_Violent_Extremism_Glossary.pdf
13. Violent Extremism, Andrew Glazzard & Martine Zeuthen, GSDRC, 2016, http://www.gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/02/Violent-extremism_RP.pdf
14. Violent-extremism: An examination of a definitional dilemma, Edith Cowan University, 2015, <http://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=asi>

EKSTREMIZAM SE NE MOŽE REŠAVATI BEZ DRŽAVNE STRATEGIJE

Iako nasilni ekstremizam nije nova pojava, on se sve više prepoznaje kao glavni izazov savremenog sveta. Porast desničarskih ekstremista je zanemaren u globalnoj borbi protiv terorizma (uglavnom protiv islamskog terorizma), sve do nedavnih terorističkih akata unutar svakog društva, poput američkih za vreme vladavine Donalda Trampa, koji je svojim govorima i akcijama podržavao bele desničarske grupacije. To je dovelo do radikalizacije i podele čitavog društva, pa aktuelna administracija najavljuje borbu protiv domaćeg terorizma.

Da bi se adekvatno pristupilo ovom problem neophodno je sagledati prave uzroke radikalizacije, posebno mladih ljudi. Međunarodni centar za borbu protiv terorizma (Hag) uzroke radikalizma razlikuje na tri nivoa:

1. Mikro-nivo, tj. individualni nivo, koji uključuje na primer, probleme sa identitetom, neuspelu integraciju, osećanja otuđenja, marginalizaciju, diskriminaciju, relativno uskraćivanje, ponižavanje (direktno ili preko punomoćnika), stigmatizaciju i odbacivanje, često kombinovano sa moralnim negodovanjem i osećanjima;
2. Mezo-nivo, tj. širi radikalni milje koji okuplja širu publiku koja se može radikalizirati i dovesti do formiranja terorističkih organizacija;
3. Makro-nivo, tj. uloga vlade i društva u zemlji i inostranstvu, radikalizacija javnog mnjenja i stranačka politika, napeti odnosi većine i manjina, socijalno-ekonomski status

čitavih grupa dovodi do mobilizacije i radikalizacije nezadovoljnih, od kojih bi neki mogli dobiti oblik terorizma.²

Istorijski posmatrano, ekstremna desnica, kao i generalno, desničarska ideologija u Srbiji, posledica je strukturnih promena u zemlji, nakon razgradnje socijalističke države. Ratovi devedesetih vođenih sa idejom o prekomponovanju Balkana, odnosno s idejom o Velikoj Srbiji koja je dokumentovana u Memorandumu Srpske akademije nauka i umetnosti (1986), samo su jedan od ideoloških osnova na kojima još uvek opstaje desna misao. Njene osnovne karakteristike (uzimajući u obzir istorijski okvir postsocijalističkog perioda i antikomunizma (koji je jačao u Evropi), kao i haotične promene kroz koje prolazi srpsko društvo u neuspeloj tranziciji) jesu: ideja etničke homogenizacije (Milosavljević: 2001), težnja za stapanjem državnih i etničkih granica (Gellner: 1987), antikomunizam i negiranje anti-fašizma, jačanje tradicionalizma i autoritarnosti, pravoslavlje tretirano kao superiorna religija u odnosu na ostale etničke i religijske grupe (posebno Hrvate, Muslimane i Albance), otpor idejama multikulturalizma i kosmopolitizma viđene kao mešanje različitih religija i nacija i izražen šovinizam i netrpeljivost prema "novim" (LGBT populacija) i tradicionalnim manjinama (Romi).

Zajedničko svim desničarskim pokretima koji se pozivaju na ekstremni srpski nacionalizam i fundamentalističke interpretacije pravoslavlja, odnosno svetosavlja jeste i izrazita islamofobija i neprijateljski stav prema svemu što je islamsko.

U Srbiji ima više struja ultradesničarskih opcija i organizacija. Njihovo delovanje se često kvalifikuje kao "huliganstvo" ili "ekstremizam", iako se tim terminima bitno prikriva realno stanje stvari – nasilje koje je ideološki potkovano. Veza između krajnje desno orijentisanih desničarskih stranaka sa ovim organizacijama evidentna je u podršci koju dobijaju od njih, kao i po ideološkoj bliskosti (stav o Kosovu, podrška secesiji Republike Srpske, kao i bliskost sa SPC).

2 http://icct.nl/app/uploads/2013/03/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf

Reč je o strankama kao što su Srpska radikalna stranka ili nekadašnji radikali – Srpska napredna stranka, Nova Srbija i Demokratska stranka Srbije. Ideološke sličnosti postoje zbog struktura koje su preostale iz devedesetih, a koje su, ili deo sistema ili deluju u opoziciji, kao i zbog pojave novih slojeva desnice među njima, koja uspeva da spoji logiku tržišnog kapitala i nacionalističke interese.

Srbija ne uspeva da se distancira od svoje nacionalističke prošlosti. Mada je nacionalizam manje nasilan, prisutan je u svim društvenim sferama – od spoljne politike, preko medija, obrazovanja, do kulture. Sve ključne društvene institucije i dalje pomovišu nacionalizam kao jedinu ideologiju. Takva društveno-politička klima iznedrila je i ekstremne desničarske organizacije, koje su i međunarodno umrežene. Srpska propaganda pre, ali i nakon ratova bila je usmerena protiv tzv. islamskog fundamentalizma, koga je optuživala za raspad Jugoslavije i time pravdala svoje akcije u BiH. Rat na Kosovu je definisan kao rat protiv terorista.

Kad je reč o “desničarskom terorizmu” trebalo bi istaći da je Srbija nespremna da se usredsredi na nasilje koje dolazi s ove strane političkog spektra. Nespremnost država da se suoče sa desničarskim nasiljem u istoj meri kao i sa džihadističkim terorizmom otežava razvijanje sveobuhvatne strategije, koja značajno sprečava produžavanje nasilja. Treba napraviti razliku između različitih vrsta političkog ekstremizma, kako bi se oblikovale konkretnije strategije za borbu protiv terorizma. Desničarske ideologije i propaganda – kao većina oblika ekstremizma – žive od nekakvog koncepta nadmoći. Različitost u društvu, posebno društava koja imaju značajan broj migranata, hrani desničarske organizacije koje smatraju svojim “prirodnim pravom” da dominiraju u društvu.

Ta matrica je ostala manje više ista, ali u bitno drugačijim okolnostima. Ona je oživela nakon što je SAD proglasio rat protiv terorizma 2001, posebno kada je reč o Kosovu. Nakon pojave ISIL i njihovih brutalnih pogubljenja “nevernika”, Srbija se uključila u međunarodni akciju protiv terorizma. Mladi ljudi iz Bosne, Srbije, Kosova i Severne Makedonije koji su se pridružili ISIL, bili su povod za kampanju

protiv fundamentalista, a nekima od njih je i suđeno. Srbija je donela i zakon za kažnjavanje dobrovoljaca i plaćenika na stranim ratištima. Međutim, u praksi taj zakon je selektivno korišćen i mnogo se više primenjivao na one koji su odlazili na ratište u Siriji, nego na one koji su odlazili u Ukrajinu.

Najveći problem za državne organe je, kako identifikovati kanale kojima građani Srbije stižu na svetska ratišta, kao i one koji to organizuju. Osim nesumnjivo ličnih kontakata, u tom smislu široko se koriste društvene mreže, na kojima se podjednako brzo pojavljuju i nestaju profili kojima se neposredno ili posredno regrutuju učesnici sukoba, kako u Iraku i Siriji, tako i u Ukrajini.

Neki slučajevi terorističkog delovanja pokazali su koliki je mobilisajući efekat koji jedan napad može imati na međunarodnom planu i značajan uticaj društvenih mreža na radikalizaciju pojedinaca. Internet stvara veoma široke mogućnosti za izgradnju odnosa sa istomišljenicima svuda u svetu i stvaranju okruženja koje podstiče nasilje. Na primer, Anders Bering Brejvik (Norveška) postao je ne samo masovni ubica, nego jedan od najočiglednijih primera uticaja šovinističke ideologije Miloševićevog režima. On je, kako je tvrdio, ubistva izveo protiv onih koje je nazvao "državnim izdajnicima" zbog "otvaranja" Norveške, multikulturalizma i "muslimanske invazije Evrope". Ovaj masovni ubica je rekao i da je njegova ideologija "delom uvezena i iz Srbije". Brenton Tarant, Australijanac, je u džamiji na Novom Zelandu ubio 51 osobu. Na oružju koje je koristio ispisao je imena Miloša Obilića, Baje Pivljanina, Novaka Vujoševića, Marka Miljanova, a u automobilu, kojim se dovezao, puštao je pesmu "Od Bihaća do Petrova Sela", u kojoj se pominje i Radovan Karadžić.

S obzirom na složenost, jaka koordinacija i saradnja unutar nacionalnih vlada i između država i organizacija na regionalnom i međunarodnom nivou od suštinske je važnosti za efikasnu borbu protiv ekstremizma, razmenu najboljih praksi i naučenih lekcija i pomoć u istrazi i krivičnom gonjenju slučajeva terorizma.

Kao odgovor na ovu pretnju, postepeno, tokom pet decenija rada, međunarodna zajednica je razvila zajednički univerzalni

pravni okvir protiv terorizma. Ovaj okvir sastoji se od 19 univerzalnih pravnih instrumenata protiv terorizma, zajedno sa relevantnim rezolucijama Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (UN). O primeni ovih konvencija, protokola i rezolucija obaveštavaju se smernice koje pruža Globalna antiteroristička strategija UN, zajedno sa rezolucijama Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.

OEBS, EU i većina država imaju strategije za sprečavanje ekstremizma. Srbija je zvanično opredeljena za članstvo u EU i obavezala se novim akcionim planom za Poglavlje 24 na usvajanje i sprovođenje nove strategije za sprečavanje i borbu protiv terorizma u skladu sa Strategijom EU za borbu protiv terorizma.

Cilj ovog izveštaja je analiza Strategije za borbu protiv terorizma, ekstremizma i radikalizma u Srbiji, a posebno za sprečavanje desničarski motivisanih napada. Imajući u vidu dugogodišnji uvid u rad državnih organa kada je reč o desničarskom nasilju, može se zaključiti da u Srbiji nema političke volje za usredsređivanje na ovaj spektar političkog nasilja. U izveštaju su navedeni svi mehanizmi, Akcioni plan i nosioci aktivnosti zaduženi za njegovo sprovođenje.

Aktuelna radikalizacija identična je onoj iz vremena kad se na političkoj sceni Srbije pojavio Slobodan Milošević. Aktuelizovani su svi negativni stereotipi protiv suseda, što doprinosi veoma toksičnoj atmosferi u regionu. Odnosi Srbije sa svim susedima nikad, osim u ratu, nisu bili na tako niskom nivou. Govor mržnje dominira ne samo prema susedima, već i prema građanima Srbije koji kritički misle i iznose svoje poglede na situaciju u Srbiji.

Treba imati u vidu da desničari profitiraju od globalnog poremećaja koji je izazvala pandemija Covida-19, promovisanjem teorija zavere, rasizma i planiranjem nasilja velikih razmera za započinjanje građanskog rata ili "rata rasa" (rata među rasama), kako se moglo videti tokom raznih protesta po svetu. Ekstremni desničari su stvorili efikasnu strategiju koja koristi društvene mreže u regrutovanju novih članova i u obavljanju njihovih operacija.

Mlade generacije koje su bez perspektive, podložne su uticaju ekstremnih grupacija. Politički ekstremizam desne orijentacije negira temeljne vrednosti demokratske ustavne države.

Ekstremisti polaze od apsolutnih istina, njihove doktrine počivaju na aksiomatskim temeljima, ideološki su kruti i skloni pronalaženju “žrtvenog jarca” za postojeće stanje. Ne priznaju etos fundamentalne ljudske jednakosti.

Suptilnije varijante desnog ekstremizma mogu potkopati i ugroziti demokratiju. Zbog veoma često vešte “političke mimikrije, verbalnog kamufliranja i igre zbunjivanja” i sakrivanja iza “patriotizma” još su opasnije, jer se teže prepoznaju kao društvena pretnja, pogotovo u zemljama koje su suočene sa teškim tranzicionim problemima.

Problem desnog ekstremizma ne može se rešiti bez sveobuhvatnih preventivnih mera države, pre svega u obrazovanju, medijima i državnim institucijama, pravosudnim, u prvom redu.

INSTITUCIONALNI I STRATEŠKI ODGOVOR NA RADIKALIZACIJU, EKSTREMIZAM I TERORIZAM U SRBIJI

Analiza Nacionalne strategije za sprečavanje i borbu protiv terorizma 2017–2021 sprovedena je kako bi se utvrdilo da li se ona na adekvatan način bavi problemima ekstremizma i radikalizacije, kao i, da li mandati i aktivnosti svih aktera odgovaraju potrebama i dovode do željenih efekata, da bi se identifikovali mogući nedostaci i formulisale preporuke za unapređenje nacionalnog odgovora na izazove radikalizacije i ekstremizma.

Zbog pandemije kovid-19 proces evaluacije strategije, koju je trebalo da uradi Nacionalno koordinaciono telo za sprečavanje i borbu protiv terorizma odložen je za 2022. godinu. Shodno tome, proces izrade nove strategije i nacionalnog akcionog plana počeo je tek 2022. godine.

Analizu institucionalnog okvira za sprečavanje ekstremizma i terorizma koja sledi, sproveo je multidisciplinarni tim Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Mapirani su svi akteri u Srbiji koji imaju mandate ili rade na prevenciji, istraživanju, dokumentovanju, tretmanu, deradikalizaciji, suprotstavljanju radikalizaciji, ili bilo kojoj vrsti intervencije u vezi sa radikalizacijom i ekstremizmom. Njihovi mandati, ciljevi, aktivnosti i rezultati su identifikovani i analizirani. Analiza je sprovedena iz perspektive sveobuhvatnog strateškog nacionalnog odgovora, sa posebnim fokusom na različite

ciljne grupe, postojeće potrebe, različite pristupe i intervencije koje se koriste. Posebno je analizirana (ne)jednaka pažnja i tretman različitih oblika radikalizacije i kako ona utiče na radikalizaciju na različitim nivoima. Identifikovani su uspesi i nedostaci i formulisane preporuke za unapređenje nacionalnog odgovora na izazove radikalizacije i ekstremizma.

Podaci o sprovođenju Strategije traženi su od svih nosilaca aktivnosti navedenih u Akcionom planu kao i od Nacionalnog koordinacionog tela za sprečavanje i borbu protiv terorizma putem zahteva za dostavljanje informacija od javnog značaja. Sve institucije, osim Koordinacionog tela, dostavili su odgovore do decembra 2020. Pored informacija dobijenih od državnih institucija, u analizi su korišćeni i drugi javno dostupni podaci do kojih se moglo doći i tokom 2021. godine.

Na kraju ove analize iznete su preporuke za izradu nove strategije za sprečavanje i borbu protiv ekstremizma i terorizma.

NACIONALNI STRATEŠKI ODGOVOR NA RADIKALIZACIJU, EKSTREMIZAM I TERORIZAM U SRBIJI

Oblast prevencije i suzbijanja ekstremizma i terorizma u Srbiji obuhvaćena je sledećim strateškim dokumentima:

- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije (2019),
- Nacionalna strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma (2020–2024),
- Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma (2017–2021),
- Nacionalna strategija za borbu protiv nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim događajima (2013–2018).

*Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije*³ je krovni strateški dokument koji daje pregled bezbednosnog okruženja sa glavnim izazovima, rizicima i pretnjama, identifikuje najviše nacionalne interese i određuje kako će se oni ostvarivati i štititi u izmenjenom bezbednosnom okruženju. Dakle, ova strategija predstavlja polaznu tačku za izradu ostalih, hijerarhijski nižih strategija, zakona i javnih politika u koje spada i Strategija za borbu protiv terorizma.

Prva strategija nacionalne bezbednosti iz 2009. godine prvi put je prepoznala terorizam i nasilni ekstremizam kao jednu od najvećih pretnji za bezbednost. Nakon decenije, 2019. godine, Srbija je usvojila novu Strategiju nacionalne bezbednosti koja takođe, prepoznaje radikalizaciju, ekstremizam i terorizam kao opasnost. Bez obzira na to što je nova Strategija nacionalne bezbednosti nastala nakon Strategije za borbu protiv terorizma, suštinski koncepti bezbednosti i glavnih pretnji su jednako viđene u obe strategije tako da se može očekivati da autori buduće strategije za borbu protiv terorizma pođu od istog koncepta iznetog u Strategiji nacionalne bezbednosti kao hijerarhijski važnijeg dokumenta.

Dakle, da bi se razumela Strategija za borbu protiv terorizma, neophodno je ukazati na neke osnovne elemente iz glavnog političkog dokumenta koji se tiče odbrane i bezbednosti Srbije. Strategija odbrane i nacionalne bezbednosti naime, predstavlja jedan od najvažnijih strateških dokumenata Vlade Srbije koji ukazuje na realizaciju ideje “Srpskog sveta”, što predstavlja srž ideologije srpskih ekstremističkih grupa i predstavlja opasnost za Zapadni Balkan. Kao prioritet spoljne politike navodi se “briga o svim Srbima gde god žive”, kao i da je “očuvanje Republike Srpske kao entiteta u sastavu Bosne i Hercegovine” od posebnog značaja za bezbednost i odbranu Srbije.

Nacionalnu strategiju odbrane i njen radikalizirajući potencijal treba sagledati pre svega, u kontekstu dešavanja u regionu Zapadnog Balkana: intenzivne destabilizacije Bosne i Hercegovine

3 Iz 2019 <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2> iz 2009 <http://www.voa.mod.gov.rs/dokumenti/strategija-nacionalne-bezbednosti.pdf>.

i ekstremističkih izjava i ponašanja srpskog člana Predsedništva BiH Milorada Dodika koji otvoreno govori o mogućnosti otcepljenja Republike Srpske; sve veće približavanje premijera Albanije i predsednika Srbije, Edija Rame i Aleksandra Vučića koji dele istu ideju velike Srbije, odnosno velike Albanije, te zagovaraju ideje “Srpskog sveta” koja je osim navedenog dokumenta, elaborirana u nekoliko strateških dokumenata Republike Srbije i predstavlja pandan Velikoj Srbiji iz ratnih devedesetih.

Strategija odbrane kao bezbednosnu pretnju tretira težnju i pokušaje “u pojedinim državama regiona” da ostvare “što veći stepen nacionalnog ujedinjenja etničkog prostora i realizuju velikodržavni projekti, posebno kada je u pitanju stvaranje “Velike Albanije”, koji bi uključivali reviziju i promenu međunarodnopravno utvrđenih državnih granica i ovlašćenja” što “predstavlja pretnju miru i bezbednosti na regionalnom nivou, ali i van njega”. Ne mali broj međunarodnih stručnjaka za Balkan ukazuje da bi se ovo odrazilo pre svega, na promene granica Kosova, što bi dalje moglo voditi rastakanju Balkana. Međutim, mnogi od njih upozoravaju, uključujući i predavača na Univerzitetu Džons Hopkins u Vašingtonu, Edvarda Džozefa “da Velika Srbija vodi ka stvaranju Velike Albanije, i obrnuto”.⁴

Tome u prilog svedoči i činjenica da ideju etničkog teritorijalnog jedinstva zagovara upravo Srbija u brojnim strateškim dokumentima. Reč je pre svega, o Strategiji o odnosima matice sa Srbima u dijaspori (2011), Povelji srpskog kulturnog prostora koju su potpisali ministri obrazovanja Republike Srbije i Republike Srpske (2019), kao i Zakon o ćirilici, te Strategija kulture Republike Srbije od 2021 do 2029 (2020).

Srpski stratezi za odbranu pravilno uočavaju da negativan uticaj na stanje u regionu imaju i “pojave i manifestacije jačanja ekstremno nacionalističkih grupa, kao i narušavanje političkih odnosa i produbljivanje političkih podela”. Međutim već u produžetku paragrafa jasno je da je odnos prema toj vrsti opasnosti selektivan i da se

4 “Slobodna Evropa”, 4. januar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/edward-joseph-intervju/31632463.html>.

misli na “verski ekstremizam koji, pre svega, ima za posledicu jačanje radikalnih islamističkih pokreta, čije aktivnosti mogu da izazovu destabilizaciju regiona”.

Ključni rizici i pretnje po bezbednost Republike Srbije su separatističke težnje, etnički i verski ekstremizam, prikriveno delovanje stranog faktora, organizovani kriminal i ilegalne migracije. Naglasak je na “protivpravnom jednostranom proglašenju nezavisnosti Kosova”. Kao opasnost tretiraju se aktivnosti kriminalnih grupacija, ali se u vezi s tim na meti posebno Albanci, budući da se u strategiji navodi da “posebnu bezbednosnu pretnju predstavljaju aktivnosti kriminalnih grupacija na jugu Republike Srbije, pre svega zbog njihove povezanosti sa nosiocima terorističkih, ekstremističkih i separatističkih aktivnosti”.⁵

Strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma za period 2020–2024,⁶ nadovezuje se na prethodne dve strategije u ovoj oblasti (2008–2013 i 2014–2019) i usmerena je na razradu i jačanje sistema za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Republici Srbiji, radi uspešnog suočavanja sa rizicima utvrđenim u nacionalnoj proceni rizika iz 2018. godine, kao i radi usvajanja mera koje će biti u skladu sa standardima Radne grupe za finansijske mere u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma⁷ i koje će uspešno doprinositi postavljenim strateškim ciljevima. Srbija je u junu 2019. godine skinuta sa liste Radne grupe za finansijske mere u borbi protiv pranja novca zemalja sa strateškim nedostacima u sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma. S druge strane, niz organizacija civilnog društva bile su pod istragom Uprave za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma 2020. godine bez jasnog

5 Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>.

6 <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/14/1/reg>.

7 FATF-Financial Action Task Force, <https://www.fatf-gafi.org/>.

pravnog osnova,⁸ što predstavlja zloupotrebu zakonodavnog i strateškog nacionalnog okvira za ograničavanje aktivnosti legitimnog civilnog društva.

Nacionalna strategija za borbu protiv nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim događajima 2013–2018. godine⁹ istekla je, a nova nije doneta. Ovo je bila jedina strategija u Srbiji koja se bavila ekstremnim navijačkim grupama, huliganizmom, nasiljem i kriminalom u sportu. I dokument i njegova primena obeleženi su brojnim slabostima:¹⁰ nije planirana nijedna mera čiji je cilj zabrana ili raspuštanje navijačkih grupa koje imaju istoriju “teškog” nasilnog delovanja; nije postojala iskrena namera da se ispita krivična odgovornost huligana koje mediji povezuju sa kriminalom; nije dovođen u pitanje rasistički i nacionalistički narativ na sportskim mečevima, već je ponekad i podržavan; u toku važenja ove strategije osam ljudi je izgubilo život u 182 nasilna incidenta ekstremnih navijačkih grupa; u 60 odsto nasilnih incidenta u Beogradu nije bilo moguće dokazati povezanost sa sportom, jer su se odigrali van sportskih objekata; kazne koje se izriču za ovakve incidente su bile blage (većinom uslovne i novčane kazne malog iznosa);¹¹ nije uspostavljen sistem koji bi trebalo da prati, procenjuje i izveštava o primeni ove strategije; već u prvoj polovini 2018, nije preduzeta nijedna aktivnost iz Akcionog plana.

8 <http://preugovor.org/Tekstovi/1608/Novi-izvestaj-Evropske-komisije-jos-kriticniji-o.shtml>.

9 <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/c3be2176-76ee-4cea-9d9b-1656b412d159>.

10 <https://bezbednost.org/publikacija/nasilje-i-sport-nekad-i-sad-2/>, http://preugovor.org/upload/document/alarm_izvetaj.pdf.

11 https://bezbednost.org/wp-content/uploads/2020/06/v1_-_nasilje_i_sport_-_bcbp.pdf.

NACIONALNA STRATEGIJA ZA SPREČAVANJE I BORBU PROTIV TERORIZMA

Akcionim planom za Poglavlje 24 u okviru pregovora sa Evropskom unijom Srbija se obavezala na sprovođenje mera u oblastima obuhvaćenim ovim poglavljem,¹² kako bi se nacionalni strateški, zakonski i institucionalni okvir prilagodio evropskim standardima. Izrada i implementacija Strategije u oblasti borbe protiv terorizma deo su preuzetih obaveza Srbije prema Akcionom planu za Poglavlje 24 i trebalo je da budu doneti u drugom kvartalu 2016. godine.

Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017–2021. godine¹³ (u daljem tekstu: Strategija) i Akcioni plan Nacionalne strategije za sprečavanje i borbu protiv terorizma (u daljem tekstu: Akcioni plan) usvojeni su na sednici Vlade 12. oktobra 2017. Time je Srbija po prvi put kreirala strateški nacionalni okvir u toj oblasti, neophodan za adekvatan – sveobuhvatan i koherentan nacionalni odgovor na pretnje radikalizacije, ekstremizma i terorizma.

Nacionalna strategija definiše osnovna i trajna opredeljenja, vrednosti, ciljeve i aktivnosti politike Srbije u oblasti prevencije i borbe protiv terorizma i uspostavlja strateški okvir odgovora na ovu pretnju.

12 Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost, ima za cilj omogućavanje slobodnog kretanja ljudi uz garantovanje njihove bezbednosti. Ovo poglavlje podeljeno je na 12 podoblasti: azil, migracije, vize, spoljne granice i šengenska pravna tekovina, suzbijanje organizovanog kriminala, suzbijanje zloupotrebe droga, suzbijanje trgovine ljudima, suzbijanje terorizma, pravosudna saradnja u građanskim i privrednim stvarima, pravosudna saradnja u krivičnim stvarima, policijska saradnja i carinska saradnja.

13 <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2017/94/1/reg> <http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/6aff4ba-fa59-4d8a-99e4-729c0eb2ba54/AP+terorizam-1.pdf?MOD=AJPERES&CVID=mfqh4iX>.

MEĐUNARODNE SMERNICE KAO POLAZIŠTE ZA IZRADU STRATEGIJE

Kao polazište za izradu ove strategije korišćeni su brojni međunarodni dokumenti, standardi i preuzete međunarodno-pravne obaveze, pre svega Povelja Ujedinjenih nacija, Globalna strategija Ujedinjenih nacija u borbi protiv terorizma, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma, Strategija Evropske unije za borbu protiv terorizma, Direktiva 2017/541 Evropskog parlamenta i Saveta Evrope od 15. marta 2017. godine, kao i drugi međunarodni instrumenti za borbu protiv terorizma.

U mnogim osnovnim postavkama, principima i pristupima Strategija prati međunarodne smernice. Međutim, Strategija ne uzima u obzir važne strateške dokumente Evropske unije koji se bave pitanjem terorizma, kao što je Strategija EU o unutrašnjoj bezbednosti iz 2010, Strategija EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2014. i Agenda EU o bezbednosti iz 2015. godine. Posebno je uočljivo odstupanje od međunarodnih smernica: u pogledu potrebe da se javne politike zasnivaju na dokazima, tj. temelje na aktuelnim, sveobuhvatnim i kontinuiranim istraživanjima fenomena; da sprovođenje strategija mora da uključi širok spektar relevantnih aktera kao što su civilno društvo, privatni sektor, mediji i druge; da poruke koje dolaze od vladajućih struktura moraju biti jasne, nedvosmislene i snažne u osudi svake forme radikalizacije i ekstremizma; da odgovor na radikalizaciju i ekstremizam mora da obezbedi uključivanje i obezbeđivanje jednakih mogućnosti za sve društvene grupe, pa i marginalizovane, isključene i manjinske zajednice; kao i da sprovođenje strategije treba da bude transparentno, fleksibilno i efektivno. O tome će detaljnije biti reči u nastavku.

ANALIZA STANJA I IZAZOVI

Strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma ne sadrži adekvatan i validan opis stanja u Srbiji, koji bi trebalo da bude osnovno polazište tog dokumenta i Akcionog plana. Nema detaljnih

i preciznih podataka o stanju, već su date opšte konstatacije iz necitiranih, pretežno teorijskih izvora.

U poglavlju *Analiza stanja i izazovi* kratko se konstatuje da je pretnja od terorizma Republici Srbiji realna, da dolazi do jačanja nasilnog ekstremizma i porasta radikalizacije određenih pojedinaca i grupa. Strategija identifikuje i sledeće glavne oblike ispoljavanja pretnje od terorizma specifične za Srbiju:

- etnički motivisani ekstremizam i separatističke tendencije na pojedinim delovima teritorije, sa mogućnošću prerastanja u terorizam, posebno u vezi sa jednostrano proglašenom nezavisnošću Kosova i Metohije;
- delovanje pripadnika i simpatizera radikalnih islamističkih pokreta i organizacija, organizaciono i funkcionalno povezanih sa sličnim pokretima u regionu i šire;
- kontinuirano propagandno delovanje radikalnih verskih povednika, pojedinaca ili grupa koji tendencioznom interpretacijom verskog učenja svesno šire ideologiju nasilnog ekstremizma, kao i radikalizaciju mladih i konvertita;
- povratak terorističkih boraca iz konfliktnih područja u Srbiju, ili u države regiona, dodatno radikalizovanih i osposobljenih za izvršenje terorističkog napada, koji mogu da posluže kao negativan model;
- opasnost od infiltracije terorista u uslovima masovnog priliva migranata i izbeglica koji prevazilazi kapacitete Republike Srbije za prihvatanje.

Ostaje nedefinisano iz kog istraživanja ili izvora potiču podaci na kojima bi trebalo da se temelji strateški plan, niti koji su to konkretni podaci. Savremeni međunarodni principi strateškog upravljanja¹⁴ su u suprotnosti sa ovim pristupom. Oni nalažu da nacionalne strategije budu izraz *politike zasnovane na dokazima*. Ovo, između ostalog, podrazumeva potrebu za empirijskim, pouzdanim i repre-

14 Strategija EU o unutrašnjoj bezbednosti iz 2010, Strategija EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2014, i Agenda EU o bezbednosti iz 2015. godine.

zentativnim podacima o početnom stanju u oblasti radikalizacije, ekstremizma i terorizma u Srbiji, kao i o pristupu u njihovom sprečavanju koji su se pokazali uspešnim. Ovi podaci trebalo bi da budu korišćeni kao polazna osnova za kreiranje strategije i akcionog plana.

Dodatno, ne samo u Strategiji, već šire, u Srbiji, nedostaju istraživanja o radikalizaciji ekstremizmu i terorizmu, kao osnov i polazište za strateško upravljanje ovom oblašću. Istraživanja u ovoj oblasti su oskudna i nedovoljna, retka i fragmentarna tako da postoji potreba za prikupljanjem i analizom osnovnih podataka sa tim u vezi. Potrebna su istraživanja o rasprostranjenosti, uzrocima, faktorima, mehanizmima, vrstama radikalizacije i ekstremizma kao i istraživanja postojećih odgovora na njih.

Ova slabost nije prepoznata ni u opisu stanja ni u ciljevima Strategije, a samo delimično se pominje u Akcionom planu. Samo aktivnost 1.2.6. odnosi se na podsticanje naučnih istraživanja o uzrocima i pojavnim oblicima terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam, i unapređenje i razmenu rezultata istraživanja i mišljenja među istraživačima i kreatorima politika. Međutim i ova aktivnost je limitirana samo na uzroke i pojavne oblike i ograničena na akademski sektor (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja je jedini nosilac ove aktivnosti). Potpuna slika stanja moguća je samo sa mnogo šire postavljenim okvirima istraživanja. Ovako koncipirana istraživačka aktivnost sugerise i da je razmena informacija takođe ograničena na istraživače i kreatore politika, što je nedovoljno i u suprotnosti sa brojnim međunarodnim principima u ovoj oblasti koji uključuju širu zajednicu, civilni i privatni sektor.

Na primer, Strategija EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2014. godine na više mesta ističe neophodnost kontinuiranog istraživanja radikalizacije i terorizma kao stalno promenljivih pojava za postizanje delotvornog odgovora, kao i neophodnost kontinuirane adaptacije pristupa na osnovu novih činjenica. Podsticanje istraživanja trendova i izazova radikalizacije i regrutovanja u terorizam, postojećih potreba i odgovora na njih, jedan je od

deset prioriteta u odgovoru na radikalizaciju i terorizam po ovoj strategiji Evropske unije. Preporučene su i diskusije sa akademskim sektorom, vladom, praktičarima prve linije iz različitih oblasti, ranjivim pojedincima, bivšim teroristima, žrtvama terorizma, kao i sa organizacijama civilnog društva, kako bi se bolje razumeli ovi fenomeni na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou.

Nedostatak adekvatnog istraživanja i razumevanja početnog stanja odrazio se u nepotpunom planu strateškog delovanja, u čijem sadržaju nedostaju određena vrlo bitna polja delovanja. Na prvom mestu, kao što je gore navedeno, ova strategija neće omogućiti dovoljna istraživanja o stanju radikalizacije, ekstremizma i terorizma u Srbiji, jer njihov nedostatak nije prepoznala kao slabost. O drugim sadržinskim slabostima će biti reči u nastavku teksta.

Nedostatak preciznih, konkretnih i obuhvatnih podataka o početnom stanju imaće negativan uticaj i na praćenje efekata primene Strategija, a pogotovo na ocenu uticaja, tj. delotvornosti celokupne strategije na završetku primene.

SVRHA I PRIORITETI STRATEGIJE

Svrha Strategija je definisana kao zaštita Republike Srbije od terorističke pretnje po njene građane, vrednosti i interese, uz istovremeno podržavanje međunarodnih napora u borbi protiv terorizma.

Četiri prioritetne oblasti Strategije prate u potpunosti četiri stuba Strategije Evropske unije za borbu protiv terorizma¹⁵ i obuhvataju:

1. Prevenciju terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam;
2. zaštitu, uočavanjem i otklanjanjem pretnji od terorizma i slabosti u sistemu zaštite;
3. krivično gonjenje terorista, uz poštovanje ljudskih prava, vladavine prava i demokratije i

15 <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2014469%202005%20REV%204/EN/pdf>.

4. odgovor sistema na teroristički napad.

U ovom delu prioriternih oblasti Strategija je usklađena sa EU Strategijom i, područja neophodnog rada na radikalizaciji i ekstremizmu su dobro mapirana. Međutim, razrada strateških oblasti na ciljeve i aktivnosti je u gotovo svim segmentima, upitna. Barem u nekim delovima, bilo je potrebno planirati više različitih aktivnosti, kako bi se postigli planirani uticaji u svakoj od prioriternih oblasti. Na primer, u poglavlju koje se odnosi na prevenciju (strateški cilj 1.5) “veština strateške komunikacije” objašnjena je kao “suprotstavljanje zlonamernoj interpretaciji verskog učenja i ekstremističkim porukama u javnim medijima i na internetu”, što bi trebalo da omogućiti “konzistentnu politiku komuniciranja sa javnošću” i osigura “promociju alternativnih, pozitivnih poruka, kao i unapredi pristup za otkrivanje nezakonitih sadržaja na internetu kojima se javno opravdava terorizam”. U narednom pasusu ovaj cilj je objašnjen nešto drugačije: “ostvarenje ovog cilja biće postignuto kroz nastojanja da se prepozna značaj i prednost veštine strateške komunikacije na planu prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam, i izgrade potrebni kapaciteti za njeno sprovođenje”. Osim što je nejasna i nepotpuna formulacija strateških ciljeva metodološka slabost, onemogućava dobru razradu na potrebne aktivnosti i kasniji monitoring i evaluaciju ostvarenosti cilja. Bolja opcija metodološki bila bi, da svaki cilj u jednoj rečenici jasno iskaže promenu kojoj se teži. Na primer, “jačanje strateške komunikacije”, ili “razvijanje veština strateške komunikacije”.

Za postizanje ovako planiranog cilja planirane su dve aktivnosti:

- 1.5.1: “Jačanje veštine strateške komunikacije sa javnošću, slanjem pozitivnih poruka koje su usmerene ka ranjivim grupama u društvu, kroz regionalnu koordinaciju i saradnju i ostale mehanizme EU i UN”. Ona uglavnom podrazumeva jačanje kapaciteta Ministarstva kulture i informisanja.

- 1.5.2 :”Pružati javnosti preko medija realne informacije o stanju i sudbini lica koja su se priključila terorističkim organizacijama, čime se uz pomoć rođaka i žrtava smanjuje dalja radikalizacija i odlazak novih lica u krizna područja”. Ova aktivnost podrazumeva jačanje strateške komunikacije prema javnosti i za nju je takođe zaduženo Ministarstvo kulture i informisanja, a indikator je samo broj javnih poruka.

Nasuprot proklamovanim ciljevima i planiranim aktivnostima u oblasti informisanja, vodeći mediji u Srbiji dodatno radikalizuju javnost, stigmatizirajući, ne samo ranjive grupe, već čitave nacionalne i verske zajednice.

Nije verovatno da će se realizacijom samo ove dve aktivnosti postići postavljeni cilj. Dodatno, ni samo logika kod aktivnosti 1.5.2, po kojoj se očekuje da će javne informacije preko medija “uz pomoć rođaka i žrtava” smanjiti dalju radikalizaciju i odlazak novih lica u krizna područja ne deluje verovatno. Bolji i metodološki opravdani pristup bio bi da se kao intervencije u okviru Strategije planiraju one aktivnosti za koje je dokazano da postižu željene efekte: na primer, medijske kampanje usmerene na široku javnost sa ciljem podizanja nivoa svesti o radikalizaciji i ekstremizmu i prevencije, edukacija ranjivih grupa o ovim pojavama, takođe u cilju prevencije radikalizujućeg delovanja, direktan i prilagođen rad sa ranjivim zajednicama itd.

GLAVNE PRETNJE

Najveći sadržinski nedostatak u pogledu identifikovanih glavnih vidova terorizma u Srbiji jeste ignorisanje opasnosti od desničarskog ekstremizma u Strategiji i Akcionom planu. Tako Strategija u poglavlju Analiza stanja i izazovi kao glavne oblike ispoljavanja pretnje od terorizma specifične za Republiku Srbiju navodi:

- Etnički motivisani ekstremizam i separatističke tendencije na pojedinim delovima teritorije,

- delovanje pripadnika i simpatizera radikalnih islamističkih pokreta i organizacija,
- kontinuirano propagandno delovanje radikalnih verskih propovednika,
- povratak terorističkih boraca iz konfliktnih područja u Srbiju, koji mogu da posluže kao negativan model i
- opasnost od infiltracije terorista u uslovima masovnog priliva migranata i izbeglica.

Ovako definisane pretnje potvrđuju da se pojam ekstremizma redukuje na islamistički radikalizam i grupacije vezane za ISIL i druge bliskoistočne terorističke grupe. Način na koji su pretnje definisane omogućuju zloupotrebu Strategije za dublju diskriminaciju manjina, stigmatizaciju i stavljanju pod nepotrebnu bezbednosnu kontrolu. Na osnovu analize javnog govora političara i medija, ukazujemo na to, da su stratezi, definišući pretnje kao “etnički motivisani ekstremizam i separatističke tendencije na pojedinim delovima teritorije”, isključivo mislili na manjine koje žive u pograničnim delovima Srbije.

Strategija nije dovoljno sadržinski obuhvatna i trebalo bi je proširiti, kako bi obuhvatila sve oblike radikalizacije i nasilnog ekstremizma u zemlji (kao što su fašizam, ekstremni nacionalizam, neonacizam) u skladu sa Strategijom EU za borbu protiv terorizma. Štaviše, ovo je bila i primedba organizacija civilnog društva tokom javne rasprave o nacrtu Strategije, ali ove primedbe nisu uvažene.

Desničarski ekstremizam prisutan je u Srbiji od devedesetih godina i podstaknut je političkim mejnstrimom tokom vladavine Slobodana Miloševića, kada je omogućena njegova legitimizacija. Tokom ratova devedesetih, ekstremisti su uglavnom bili deo različitih paravojnih formacija i sarađivali su sa srpskim režimom tog vremena. Nakon 2000. godine, transformisali su se u udruženja, pokrete i brojne grupe huligana na fudbalskim utakmicama koje šire govor mržnje i učestvuju u nasilnim incidentima. Vlasti su nedovoljno reagovala na ove incidente, samo ad hoc i represivno. Zabranjene su i

dve desničarske ekstremističke organizacije, "Obraz" i "SNP Naši 1389", ali nisu zabranjeni njihovi izdanci.

Osim što je desničarski i etničkopolitički ekstremizam uzrokovao brojne nasilne incidente u zemlji, iz tih su grupa potekli i pro-ruski borci u sukobu u Ukrajini, i bile su aktivne u zastrašivanju organizacija za ljudska prava. Postoji i veza između desničarskog ekstremizma, huliganizma u fudbalu i govora mržnje, koju bi trebalo dodatno istražiti.

Uticaj desničarskih ekstremista na javnost je znatno veći od uticaja drugih ekstremista, zbog tolerancije državnih institucija prema njima i, u nekim slučajevima, zbog kompatibilnosti njihovih programa sa mejnstrim diskursom.

Kao posledica izostavljanja desničarskog ekstremizma iz Strategije, ne samo da se nije delovalo na njegovo smanjenje, već je došlo i do jačanja. U Srbiji je tokom primene Strategije došlo do uspona krajnje desnice, do njene normalizacije i pomaka ka legitimizaciji, jer je državne institucije i prorežimski mediji sve češće podržavaju, tolerišu ili ignorišu.¹⁶ Na primer, politička stranka *Srpska desnica* osnovana 2018. godine, čiji vođa je poznati ekstremni nacionalista Miša Vacić, osuđivan za podsticanje nasilja nad LGBT populacijom i protivzakonito posedovanje vatrenog oružja, dok upućuje pretnje građanima Bujanovca i gradonačelniku Šapca Nebojši Zelenoviću, dobija prostor u prorežimskim novinama, otvara kancelarije širom Srbije i ima značajnu finansijsku podršku, što nije uobičajeno za tako male političke stranke.¹⁷ Vacić je i predsednički kandidat na izborima 2022. godine. I "Levijatan", organizacija koja se predstavlja kao grupa koja se bavi zaštitom životinja, a koja se često bavi i krajnje desničarskom retorikom i aktivnostima usmerenim protiv migranata i izbeglica, Roma itd, najavila je učešće na parlamentarnim izborima. Poznati desničar Goran Davidović zvani Firer, vođa zabranjene

16 http://preugovor.org/upload/document/alarm_izvetaj.pdf.

17 Hajrić, Dario. "Srpska desnica Miše Vacića – produžena ruka SNS". *DW*, 14. novembar 2019. <<https://www.dw.com/sr/srpska-desnica-mi%C5%A1e-vaci%C4%87a-produ%C5%BEena-ruka-sns/a-51236352>> 7. april 2020.

neonacističke organizacije “Nacionalni stroj”, vratio se u Srbiju nakon 11 godina koje je proveo u bekstvu u Italiji i najavio moguće učestvovanje svoje nove organizacije “Nacionalni srpski front” na lokalnim izborima. Ekstremno desničarska opoziciona stranka Dveri je takođe veoma aktivna u širenju mržnje i straha od migranata i izbeglica. Ulaškom u koaliciju sa strankama koje su bliže centru, kao i legitimnim kritikovanjem korupcije i autoritarnih tendencija vladajuće stranke, Dveri su uspele da steknu legitimitet u široj javnosti.

Uočljivo je da i tolerancija vladajućeg režima na desni ekstremizam jača. Na primer, 2019. godine grupa huligana je pre početka fudbalske utakmice napala prostorije “Prajd info centra”, u Beogradu. Kako je saopšteno iz Centra, policajci koji su bili na mestu događaja nisu reagovali, dok je patrola, koja je stigla nakon što je neko podneo prijavu, odbila da izvrši uviđaj¹⁸. Dodatno, i u širim razmerama društva, Izveštaj Saveta Evrope o upotrebi govora mržnje u Srbiji¹⁹ pokazuje da se kontinuiranim izveštavanjem širi netolerancija i podiže tenzija kao i da se govor mržnje u medijima u Srbiji toleriše, te da se regulatorna tela i tužioci nedovoljno bave time.

RODNA DIMENZIJA

Ozbiljan nedostatak Strategije je i potpuno izostavljanje pitanja roda i rodne dimenzije fenomena radikalizacije, ekstremizma i terorizma. I Strategija i Akcioni plan su rodno slepi (gender blind) i ne bave se specifičnim potrebama žena i muškaraca ni u jednoj od strateških oblasti. U tom smislu, Strategija je neusklađena sa nizom relevantnih međunarodnih dokumenata.

18 “Prajd info centar: Policija nas nije zaštitila od navijača; MUP: Netačne i tendenciozne optužbe”. *Insajder*, 2. oktobar 2019. <<https://insajder.net/sr/sajt/vazno/15699/>> 7. april 2020.

19 <https://europeanwesternbalkans.rs/izvestaj-saveta-evrope-govora-mrznje-nema-u-svim-tekstovima-ali-se-siri-netolerancija/>.

Skupština Ujedinjenih nacija je 2013. godine u Rezoluciji 68/178²⁰ o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda u borbi protiv terorizma pozvala države da oblikuju, preispitaju i primene sve mere protiv terorizma u skladu sa principima rodne ravnopravnosti. Naredne godine, 2014, Skupština UN u Rezoluciji 68/276²¹ o reviziji globalne strategije za borbu protiv terorizma podstiče države i organizacije da razmotre učešće žena u naporima za sprečavanje i borbu protiv terorizma. Skupština UN je 2016, usvojila Rezoluciju 70/291²² kojom je pozvala države da integrišu rodnu analizu pokretača radikalizacije za žene u terorizam i razmotre uticaje strategija na ženska ljudska prava i ženske organizacije. Ministarska deklaracija o sprečavanju i suzbijanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu OEBS²³ (usvojena u Beogradu 2015. godine) ukazuje na potrebu za osnaživanjem žena i uključivanjem u prevenciju i borbu protiv radikalizacije, ekstremizma i terorizma.

Svi ovi dokumenti bili su dostupni u vreme pisanja Strategije Republike Srbije i zato je neobjašnjivo da njihove smernice nisu primenjene u ovako važnom slučaju. Naredna nacionalna strategija za borbu protiv terorizma bi trebalo da otkloni ovaj nedostatak. Ali, pre svega, tokom preostalog vremena sprovođenja tekuće Strategije, potrebno je uraditi rodne analize u ovoj oblasti koje bi poslužile kao osnova za izradu nove strategije, a u novoj strategiji predvideti adekvatne aktivnosti za prikupljanje i praćenje podataka o različitim iskustvima, potrebama i ulogama muškaraca i žena, vezanih za prevenciju i suzbijanje ekstremizma i terorizma i deradikalizaciju u Srbiji.

Međunarodna istraživanja i principi u vezi sa uvođenjem rodne dimenzije u sprečavanje i borbu protiv radikalizacije, ekstremizma i terorizma naglašavaju brojne aspekte: različite uloge žena

20 <https://www.un.org/sc/ctc/news/document/ares68178-protection-of-human-rights-and-fundamental-freedoms-while-countering-terrorism/>.

21 <https://undocs.org/A/RES/68/276>.

22 <https://www.undocs.org/A/RES/70/291>.

23 <https://www.osce.org/cio/208216>.

i devojaka uključenih u terorističke aktivnosti i u prevenciju radikalizacije, ekstremizma i terorizma; različite moguće uticaje politika i praksi u ovoj oblasti na žene i muškarce; uticaj rodni faktora na radikalizaciju; načine na koje ekstremističke organizacije manipulišu i iskorištavaju rodne stereotipe i nezadovoljstvo u svojoj propagandi, kako bi poboljšale regrutaciju; toksične maskulinitete koji doprinose privlačnosti radikalizatorskih narativa; direktne napade i širi uticaj ekstremista i terorista na ženska ljudska prava; različite obrasce uključivanja žena i devojaka u radikalizacije, ekstremizam i terorizam; karakteristike i iskustva žena koje odlaze na strana ratišta; karakteristike i iskustva žena povratnica sa stranih ratišta i onih koje ostaju tamo, kao i brojne druge.

REINTEGRACIJA, REHABILITACIJA I RESOCIJALIZACIJA

U okviru prioritetne oblasti 2 (Zaštita, uočavanje i otklanjanje pretnji od terorizma i slabosti u sistemu zaštite) jedan od ciljeva Strategije je i *Deradikalizacija i reintegracija radikalizovanih osoba* (Cilj 2.5). Ovo je veoma važan cilj Strategije i značajno je što je postavljen. Na ovaj način, Strategija je usklađena sa Strategijom EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2013, koja naglašava da bi države trebalo da dizajniraju i razviju intervencije za deradikalizaciju i rehabilitaciju, prilagođene kulturi i specifičnom kontekstu. Strateški plan predviđa dve aktivnosti za realizaciju ovog cilja:

- Razvoj programa za efikasnu deradikalizaciju, rehabilitaciju i reintegraciju sa izgrađenim institucijama zasnovanim na najboljoj praksi. Za ove programe odgovorni su Ministarstvo pravde i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, a indikator ostvarenosti ove aktivnosti su usvojeni programi.
- Suzbijanje radikalizacije u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, kroz usvojene programe deradikalizacije, rehabilitacije i reintegracije. Za ovu aktivnost odgovorno je

Ministarstvo pravde, a indikator ostvarenosti ove aktivnosti su usvojeni programi.

Ovako postavljene strateške aktivnosti nisu dovoljne za postizanje planiranog cilja jer je reč samo o uvodnim aktivnostima kojima se programi tek razvijaju, dok ostvarenje cilja podrazumeva postignutu deradikalizaciju i reintegraciju. Tokom više od četiri godine implementacije Strategije bilo je moguće postaviti i ambicioznije aktivnosti kojima bi se, osim uvodne izrade programa počelo i sa njihovom primenom.

Rad na reintegraciji i rehabilitaciji ovakvom koncepcijom strateških aktivnosti je limitiran samo na osobe osuđene na zatvorske kazne. U Srbiji je za terorizam osuđeno 11 osoba od 2013,²⁴ dok je na uslovne kazne za krivično delo odlaska na strana ratišta osuđen 31 muškarac, a oni, po ovom Akcionom planu ne bi bili obuhvaćeni nikakvim programima rehabilitacije, reintegracije i deradikalizacije.

U Strategiji je izostavljena uloga porodice, zajednice i civilnog društva u rehabilitaciji i reintegraciji, koja je ključna i prema međunarodnim smernicama. Članovi porodice i zajednice mogu biti izvori podrške, ali i ometanja u procesima resocijalizacije osuđenih osoba, a i sami imaju potrebu za podrškom i jačanjem kapaciteta, kako bi se uspešno nosili sa izazovima po izlasku osuđenika iz zatvora. Zato bi programi za efikasnu deradikalizaciju, rehabilitaciju i reintegraciju morali da obuhvate i njih.

S obzirom na osetljivost teme i promenljivu prirodu radikalizacije, za programe ovog tipa veoma je važno i da se posebno pažljivo prate i redovno evaluiraju, kako preporučuje i Strategija EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam. Važan resurs u razvoju i sprovođenju novih programa, sticanju znanja i ponovnoj integraciji bivših terorista može biti i Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji (Radicalisation Awareness Network – RAN).²⁵ Ova mreža ima stalnu radnu grupu posvećenu upravo rehabilitaciji.

24 Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku

25 https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/topics-and-working-groups_en.

CIVILNO DRUŠTVO

Strategija prepoznaje civilno društvo u smislu organizacija civilnog društva na više mesta kao saradnike, donekle i partnere. Međutim, stvaran odnos državnih organa prema organizacijama civilnog društva (OCD) u periodu sprovođenja Strategije dalje je regresirao tako da ni saradnička uloga OCD nije zastupljena, dok državni organi sve više otvoreno iskazuju nepoverenje i neprijateljski stav prema celom civilnom sektoru.

Tako u poglavlju *Metodologija*, stoji da se Strategija bazira na konceptu sveobuhvatne saradnje svih aktera koji mogu da daju doprinos realizaciji strateških ciljeva i da ovaj pristup podrazumeva blisku saradnju državnih i nedržavnih aktera, uključujući predstavnike civilnog društva, akademsku i naučnu zajednicu kao partnere na nacionalnom nivou.

U opisu *Prioritetne oblasti 1 – Prevencija terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam* prepoznaje se važnost uspostavljanja intenzivne i bliske saradnje i koordinacije između predstavnika vlasti, civilnog društva, privatnog sektora i porodice, radi pružanja podrške u slučaju prepoznavanja radikalizacije.

U opisu *Strateškog cilja 1.3 – Okruženje koje demotiviše regrutovanje mladih za učešće u terorističkim aktivnostima*, navodi se da će njegovo ostvarenje biti “postignuto kroz napore da se ojača svest kod mladih o osnovama i prednostima demokratije i vladavine prava, poboljša njihova integrisanost, društveni i socijalni položaj i obezbedi podrška civilnog sektora i porodice u tim naporima, posebno u slučaju prepoznavanja radikalizacije kod pojedinaca”.

U opisu *Strateškog cilja 4.2 – Smanjenje posledica terorističkog napada*, takođe se navodi da će njegovo ostvarenje biti postignuto između ostalog, i kroz napore da se “motivise učešće građana, civilnog društva i privatnog sektora u smanjenju posledica terorističkog napada”.

U *Aneksu – 2 – Partneri za sprovođenje strategije*, kao jedan od partnera navodi se i “civilni sektor i drugi subjekti društva koji imaju

uticaj na kreiranje bezbednosne politike, između ostalog putem javnog nadzora sektora bezbednosti”.

Stiče se utisak da je ovo uključivanje organizacije civilnog društva u Strategiju više deklarativno nego stvarno, jer nema razvijenih mehanizama za njegovo sprovođenje, odnosno u onome što će se od Strategije realizovati, tj. u Akcionom planu, uključivanje OCD je limitirano na tri aktivnosti u oblasti prevencije:

- Aktivnost 1.1.1 – Poboljšati opštu informisanost celokupne javnosti o terorizmu, kroz organizovanje medijskih kampanja, okruglih stolova i javnih rasprava i drugih aktivnosti, uključujući i saradnju sa civilnim društvom. U okviru ove strateške aktivnosti, tokom trajanja sprovođenja Strategije podržana su ukupno tri projekta OCD, malog obuhvata i usmerena na prevenciju nasilnog ekstremizma i radikalizacije, na konkursima Ministarstva kulture i informisanja za sufinansiranje projekata za proizvodnju medijskih sadržaja.
- Aktivnost 1.3.2 – Jačanje komunikacije i saradnje državnog i civilnog sektora u oblasti sprečavanja širenja ekstremizma i radikalizacije, kroz organizovanje okruglih stolova, konsultacija i drugih aktivnosti sa organizacijama civilnog društva. Kako je nosilac ove aktivnosti u Strategiji bila Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom, koja je 2020. godine ugašena, nisu bili dostupni podaci o realizaciji ovih aktivnosti, koje su po Akcionom planu trebalo da se realizuju 2018, i 2019. godine. Predstavnici Helsinškog odbora i drugih organizacija pozvani su na dva okrugla stola koji su za temu imali realizaciju Strategije. Međutim, predstavnici Vlade nisu dali nikakvu povratnu informaciju u vezi sa preporukama koje su uputile organizacije civilnog društva.
- 1.3.3 – Uspostaviti intenzivnu saradnju predstavnika vlasti, civilnog društva i porodice u cilju podrške mladima da prepoznaju opasnosti od radikalizacije i da se zaštite od iste, kroz pripremu programa i projekata u okviru ove strateške aktivnosti, Ministarstvo omladine i sporta je usvojilo predviđene

programe i 2018. godine finansiralo jedan projekat malog obuhvata, koji se bavio i temom radikalizacije.

Uloga organizacija civilnog društva se u Strategiji vidi u različitim vrstama konsultacija i finansiranju njihovih projekata koji odgovaraju ciljevima Strategije, što nije partnerska uloga OCD, već samo izvršilačka i konsultativna. Prava partnerska uloga OCD ogledala bi se u punom učešću organizacija u svim fazama strateškog upravljanja oblašću sprečavanja i borbe protiv radikalizacije, ekstremizma i terorizma – uz punu uključenost u prikupljanje podataka i procenu situacije u sektoru, preko učešća u izradi Strategije, do učešća u sprovođenju, praćenju i oceni uspešnosti realizacije Strategije. Dodatno, godišnji budžeti za ove aktivnosti su izuzetno niski – od 100.000 do oko 250.000 dinara (850 do 2100 evra) ukupno po aktivnosti, od čega nisu sva sredstva namenjena za same OCD, što ukazuje da je saradnja sa organizacijama veoma malog obima.

Uključivanje OCD putem povremenih konsultacija, limitirano je samo na stratešku oblast Prevencije, ne predstavlja ni suštinsko ni značajno uključivanje šireg civilnog društva u nacionalni odgovor na izazove terorizma, ekstremizma i radikalizacije. Umesto toga, adekvatniji pristup bi bio participacija širokog kruga reprezentenata u svim fazama strateškog upravljanja ovom oblašću, od procene inicijalnog stanja, preko planiranja i implementacije strategije, ali i u monitoringu, evaluaciji i identifikaciji naučenih lekcija. Zato bi, kompletan pristup uključivanju civilnog društva samo putem konsultacija, kao nisko efektivnog načina participacije, trebalo unaprediti u punu participaciju i izgradnju partnerstva sa OCD u nacionalnom odgovoru na terorizam, u svim njegovom fazama i oblastima.

U ovom aspektu Strategija nije usklađena sa Strategijom EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2013, koja naglašava da je vladama potrebno aktivno učešće partnera, između ostalog i civilnog društva u borbi protiv radikalizacije i regrutacije u terorizam, jer se time dobija niz metoda, resursa i uvida, koji drugačije nisu dostupni. Partnerski rad sa civilnim društvom višestruko je

koristan i za prevenciju putem povećanja poverenja i transparentnosti javnog sektora, što vodi povećanju otpornosti pojedinaca i zajednica na terorističku ideologiju i manjoj podložnosti radikalizaciji i regrutovanju u terorizam. Naglašava se i potreba izgradnje kapaciteta i samog civilnog sektora da bi mogao da odgovori ovakvoj svojoj ulozi.

Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji može biti posebno koristan forum u pogledu svih preporučenih načina uključivanja civilnog društva u odgovor na pretnje radikalizacije, ekstremizma i terorizma.

OCD se u Strategiji prepoznaju i kao pretnja, gde je u okviru *Prioritetne oblast 2. – Zaštita, uočavanjem i otklanjanjem pretnji od terorizma i slabosti u sistemu*, ceo strateški cilj 2.4 – *Unapređen sistem za borbu protiv finansiranja terorizma*, gotovo potpuno, usmeren na, kako se ovde naziva, nedobitni sektor. Sagledavanje i ove pretnje u okviru nacionalne zaštite od terorizma je sasvim legitimno. Planirane aktivnosti sadržale su i razvijanje saradnje sa OCD mada jedino preko Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom koja je u međuvremenu ugašena. Zabrinjava i to što je broj strateških aktivnosti u kojima se OCD vide kao pretnja veći od broja onih kojima se tretiraju kao saradnici.

PORODICA

Porodica se vidi samo u jednoj strateškoj aktivnosti 1.3.3 – *“Uspostaviti intenzivnu saradnju predstavnika vlasti, civilnog društva i porodice u cilju podrške mladima da prepoznaju opasnosti od radikalizacije i da se zaštite od iste, kroz pripremu programa i projekata”*, u okviru strateškog cilja 1.3 – *Okruženje koje demotiviše regrutovanje mladih za učešće u terorističkim aktivnostima*. Uloga porodice svedena je samo na pružanje podrške u zaštiti od radikalizacije i to isključivo mladima. Pri tome bi ova vrsta aktivnosti bila i projektno finansirana preko programa Ministarstva omladine i sporta, što u realnosti po pravilu, znači vrlo mali obuhvat aktivnosti i njihovo kratko trajanje. U opisu cilja 1.3 naglašava se još i uloga porodice

“posebno u slučaju prepoznavanja radikalizacije kod pojedinaca”, ali ovog aspekta nema u strateškim aktivnostima. Izostavljanjem važne uloge porodice u ostalim aktivnostima prevencije, u životima ostalih članova, a ne samo mladih, posebno u deradikalizaciji i reintegraciji radikalizovanih osoba, propuštena je prilika da se koristi ovaj važan resurs. Takođe, u nošenju sa izazovima radikalizacije i deradikalizacije, porodicama je potrebna i podrška i jačanje kapaciteta, a izostavljanjem ovakvih aktivnosti iz Strategije, propuštena je prilika i da se ovaj važan resurs razvija i osnažuje.

U ovom aspektu Strategija nije usklađena sa Strategija EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2013, koja, pored već pomenutog, naglašava i važnu ulogu porodica, pogotovo onih koje imaju iskustva sa radikalizacijom i deradikalizacijom, u stvaranju uticajnih i kredibilnih alternativnih narativa, s kojima je moguće delovati na već radikalizovane da se postepeno deradikalizuju, kao i na one zainteresovane da izgube motivaciju za radikalizujuće poruke.

LOKALNA ZAJEDNICA

Iako se na dva mesta, pominje važnost delovanja na lokalnom nivou, lokalne zajednice se ne posmatraju u skladu sa savremenim shvatanjem. Tako, aktivnost 1.2.4 – *“Promovisati međukulturalni i međuverski dijalog kroz podršku medijima”*, samo kroz drugi indikator, *“Povećan broj građana, naročito na lokalnom nivou, koji su uključeni u međukulturni i međuverski dijalog”* donekle ukazuje na nameru delovanja u lokalnoj zajednici. Godišnji budžeti za aktivnosti ovog tipa su izuzetno niski – po oko 250.000 dinara (oko 2000 evra) godišnje ukupno, što ne može dovesti do osetnih efekata, čak ni kada bi se finansirala samo po jedna lokalna zajednica godišnje. Istraživanje Helsinškog odbora pokazalo je da ovakvih aktivnosti nema, jer ne postoji politička volja da se radi na tome.

Aktivnost 1.2.5 – *“Stvoriti uslove za zastupljenost u institucijama, socijalnih grupa i pojedinaca koji su potencijalno izloženi riziku od radikalizacije, kroz pripremu programa, naročito na lokalnom*

nivou”, takođe ukazuje na nameru delovanja u lokalnoj zajednici i to na lokalno identifikovane, posebno osetljive grupe. Ovakve aktivnosti bi uz kvalitetnu primenu mogle biti značajne za smanjenje rizika od radikalizacije.

Ovako predviđena uloga lokalne zajednice u Strategiji nije u skladu sa savremenim shvatanjima. Na primer, Strategija EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam kao jedan od osnovnih principa naglašava da je na izazove radikalizacije i regrutacije u terorizam nemoguće odgovorite bez saradnje vlade sa lokalnim zajednicama, između ostalog, te da su potrebni zajednički naponi na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou za uspešan odgovor.

Dodatno, još jedna strateška aktivnost, 1.2.7 – *“Pojačati ulogu i angažovanje jedinica lokalne samouprave u prevenciji nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam”*, odnosi se na delovanje na lokalnom nivou i to putem uvođenja preventivnih mera u “lokalne akcione planove opštinskih saveta za bezbednost u određenim opštinama” i mehanizama za koordinaciju relevantnih aktera u jedinicama lokalne samouprave. Ovo je dobro odabran pristup, jer podrazumeva prilagođavanje i specifikaciju intervencija vezanih za nasilni ekstremizam, radikalizaciju i terorizam specifičnim lokalnim kontekstima i saradnju lokalnih aktera. Ostaje pitanje povezanosti ovog lokalnog delovanja sa nacionalnim odgovorom, jer se način povezivanja, saradnje i koordinacije ne spominje u Strategiji, a neophodno je za implementaciju efektivnog odgovora.

Osim svega navedenog u vezi sa ulogom lokalne zajednice, važno je imati u vidu i odnos države prema opštinama gde živi manjinsko stanovništvo, pre svega Bošnjaci i Albanci, koje su još od izbijanja sukoba u Jugoslaviji označavane kao zajednica podložnih radikalizaciji i terorizmu. Zapravo je reč o tome, da država ne želi da integriše manjine.

Istraživanje Helsinškog odbora iz 2021. godine, o položaju manjina u Sandžaku i Preševskoj dolini pokazalo je da je država

marginalizovala opštine gde žive Bošnjaci i Albanci²⁶. Obe nacionalne zajednice su diskriminisanе, što se pre svega ogleda u njihovoj neza-
stupljenosti u institucijama na nacionalnom nivou, malim ekonom-
skim ulaganjima u opštine gde žive, negiranjem nacionalnog identite-
ta u udžbenicima, nastavi i javnom životu. Obe zajednice su izložene
brutalnoj kampanji srpskog nacionalizma, kao i incidentnim situaci-
jama. Uznemirenje kod Bošnjaka i Albanaca, posebno tokom posled-
njih godinu dana, izaziva eskalacija srpskog nacionalizma utemelje-
nog u brojnim zvaničnim dokumentima Vlade²⁷. Manifestacije toga su
murali ratnog zločinca Ratka Mladića kojima je oblepljena Srbija.

Kad je reč o albanskoj zajednici, njen položaj i stvarni status
je tesno povezan sa statusom Kosova i srpskom zajednicom na seve-
ru Kosova. Politika Beograda prema Sandžaku se zasniva na kontinu-
iranim podelama među bošnjačkim liderima, kao i na kontroli, jer je
Sandžak područje kontrolisanih tenzija. Zbog svega navedenog, vla-
da veliko nepoverenje građana u političare što rezultira time da se
pripadnici manjinskih zajednica distanciraju i samoorganizuju.

METODOLOŠKI IZAZOVI SPROVOĐENJA, PRAĆENJA I KOORDINACIJE STRATEGIJE

U sklopu dokumenta Strategije, u poglavlju *Sprovođenje, pra-
ćenje i koordinacija* dat je plan realizacije ove tri funkcije strateškog
menadžmenta, što je metodološki veoma važno za uspeh u realiza-
ciji i u skladu je s međunarodnim standardima za primenu nacional-
nih strategija.

U ovom delu dokumenta se i navodi da je Strategija sa Akci-
onim planom, koji je njen sastavni deo, javni dokument što je neop-
hodno za transparentno upravljanje. Takođe je važno što je Akcioni

26 "Sandžak: područje kontrolisanih tenzija", 2021, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/izvestaj%20sandzak.pdf> i "Albanska manjina na čekanju", 2021, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/izvestaj%20presevo%20srb.pdf>

27 Reč je pre svega, o Strategiji o odnosima matice sa Srbima u dijaspori (2011), Povelji srpskog kulturnog prostora koju su potpisali ministri obrazovanja Republike Srbije i Republike Srpske (2019), kao i Zakon o ćirilici, te Strategija kulture Republike Srbije od 2021 do 2029 (2020).

plan, bez koga implementacija ne bi bila moguća, sastavni deo Strategije i to je u skladu sa međunarodnim standardima i obavezama koje je u ovoj oblasti Srbija preuzela.

Takođe, određeno je da su svi državni organi i organizacije nosioci aktivnosti u Akcionom planu, obavezni da u roku od šest meseci izrade detaljne interne akcione planove, što, prema dostavljenim odgovorima, oni nisu učinili. Ovi bi planovi trebalo da budu usklađeni sa opštim Akcionim planom, da sadrže potrebna finansijska sredstva za sprovođenje planiranih aktivnosti i da odrede partnere neophodne za realizaciju aktivnosti. Strategija dopušta i da interni akcioni planovi budu u celini ili delom tajni, u zavisnosti od prirode podataka koje sadrže. Strategija navodi i da se stepen tajnosti internog akcionog plana određuje na osnovu važećih zakona i podzakonskih akata. Ono što u ovom delu plana sprovođenja, praćenja i koordinacije Strategije nedostaje je i naglašavanje da su i svi interni akcioni planovi nosilaca aktivnosti javni dokumenti, dostupni na njihovim veb-sajtovima (osim, naravno, onih delova koji su opravdano i u skladu sa propisima o tajnosti podataka izuzeti).

Strategijom je planirano i uspostavljanje nacionalnog koordinacionog tela u cilju koordinacije aktivnosti, osiguranja efikasnog sprovođenja, praćenja, ocenjivanja i izveštavanja o sprovođenju.

Strategija prepoznaje značaj praćenja za potpunu primenu i unapređenje rada i planira uspostavljanje mehanizama za kontinuirano praćenje, koji uključuju:

- Praćenje na osnovu Akcionog plana koje obuhvata:
 - Detaljnu analizu problema i prepreka u sprovođenju Strategije
 - Identifikovanje poboljšanja u institucijama
 - Preduzimanje korektivnih mera po potrebi
- Procenjivanje efekata i stepena efikasnosti realizovanih aktivnosti jednom godišnje
- Reviziju Akcionog plana po potrebi
- Izveštavanje o sprovođenju ciljeva i aktivnosti (koje će biti javno)

- Formiranje Radne grupe za sprovođenje, praćenje, ocenjivanje i izveštavanje od strane Vlada.

Prvo što u planu praćenja Strategije nedostaje je jasno odluka da i *svi* ovi dokumenti budu javni i dostupni na odgovarajućim veb-sajtovima, što bi bilo u skladu sa međunarodnim standardima transparentnog i otvorenog rada vlada.

Dodatno, u ovom delu plana praćenja, pa i u samoj Strategiji i Akcionom planu ima i metodoloških nedostataka, koji mogu uticati na uspešnost primene Strategije.

- Tako, formulacije nekih strateških ciljeva i aktivnosti nisu dovoljno precizne i jasne, ili im nedostaju ključni elementi potrebni za praćenje i ocenjivanje uspešnosti realizacije. Neki od ovakvih primera pominjani su i analizirani u ranijim delovima ovog teksta, ali je adekvatno praćenje realizacije kroz potrebne revizije trebalo da otkloni sve ove nedostatke.
- Takođe, i u izboru i formulaciji nekih indikatora ima slabosti, pa na nekim mestima indikatori koji su bili prikupljeni nisu validni ili dovoljni za navedene aktivnosti.
- Nijedan indikator niti strateška aktivnost nemaju ciljne vrednosti koje je potrebno postići (na primer, ako je indikator broj učesnika ili broj programa, ne navodi se koji je to potreban broj). Na taj način aktivnosti izuzetno malog obima mogu biti smatrane za dovoljne indikatore ostvarenosti strateške aktivnosti iako je njihov obuhvat, pa time i moguć efekat na nacionalnom nivou zanemarljiv.
- Nema postavljenih indikatora osim onih za aktivnosti. To znači da je upitno na osnovu kojih podataka, tj. pokazatelja će biti procenjivana uspešnost u ostvarivanju ciljeva Strategije. Plan praćenja Strategije navodi da će biti izveštavano o sprovođenju *ciljeva* i aktivnosti, ali ukoliko indikatori nisu definisani i podaci prikupljeni na vreme to neće biti moguće.
- Ocenjivanje uspešnosti ostvarivanja strateških ciljeva je neophodno i ključno. Pre svega, svrha strateškog menadžmenta nacionalnog odgovora nije da se realizuju aktivnosti,

već da se postignu ciljevi, a aktivnosti su samo sredstvo da se ostvare ciljne promene. Dodatno, analiza ostvarenosti ciljeva povratno daje informacije i o tome koliko je izbor i planiranje strateških aktivnosti bilo opravdano i kvalitetno i šta je potrebno unaprediti. Kao što je ranije u tekstu navodeno, za neke strateške ciljeve planirane su veoma oskudne aktivnosti koje, po logici, ne mogu dovesti do postizanja cilja. Potpuno ocenjivanje uspešnosti ostvarivanje strateških ciljeva otkrilo bi i korigovalo sve ovakve nedostatke i time sprovođenje Strategije učinilo uspešnijim.

- Iako to nije eksplicitno navedeno, iz plana proizilazi da praćenje sprovođenja neće biti participativno, već će se njime baviti samo nosioci aktivnosti i formirano Radno telo, što je u suprotnosti sa svim savremenim shvatanjima i dobrom praksom u strateškom menadžmentu nacionalnih politika.
- U planu sprovođenja, praćenja i koordinacije ne spominje se evaluacija tj. ocena uspešnosti sprovođenja Strategije, koja predstavlja ključan i neophodan deo strateškog menadžmenta. Šta više, s obzirom na dužinu implementacionog perioda i na činjenicu da je ovo prva nacionalna strategija u ovoj oblasti za Republiku Srbiju, bilo je neophodno planirati i evaluaciju na polovini implementacionog perioda i završnu evaluaciju. Dodatno, dobra praksa u ovoj oblasti podrazumeva i da se uradi i nezavisna evaluacija.
- Na kraju, jedna od ključnih uloga praćenja i ocene uspešnosti jeste identifikacija naučenih lekcija, učenje i osnaživanje svih relevantnih aktera. Ona se takođe ne spominje u Strategiji, niti se spominje način na koji će rezultati praćenja i procenjivanja efekata biti podeljeni, diskutovani i promovisani na nacionalnom nivou.

INSTITUCIONALNI OKVIR

Oblast sprečavanje i borba protiv terorizma u Srbiji je multi-resorska. Institucionalni okvir čine sve relevantne institucije za ovu oblast.

Nosilac Nacionalne strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma je Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.

Kao ostali nosioci pojedinačnih strateških aktivnosti u Akcionom planu navedeni su i:

1. Bezbednosno-informativna agencija
2. Državno veće tužilaca
3. Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom²⁸
4. Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave
5. Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture
6. Ministarstvo kulture i informisanja
7. Ministarstvo omladine i sporta
8. Ministarstvo pravde
9. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
10. Ministarstvo spoljnih poslova
11. Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija
12. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja
13. Ministarstvo zdravlja
14. Republičko javno tužilaštvo
15. Uprava carina (Ministarstvo finansija)
16. Uprava za izvršenje zatvorskih sankcija (Ministarstvo pravde)

Kao partneri za sprovođenje Strategije prepoznati su i:

- Organi koji upravljaju, usklađuju i usmeravanju, te nadziru i kontrolišu sektor bezbednosti – Narodna skupština,

28 Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije ukinuta je 2020. godine, usvajanjem Zakona o ministarstvima i uspostavljanjem Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog. Deo nadležnosti Kancelarije prenet je na ovo Ministarstvo.

predsednik, Vlada, pravosudni organi, nezavisni državni organi i nadzorna tela i tela za usmeravanje i usklađivanje u oblasti bezbednosti, posebno Savet za nacionalnu bezbednost i Biro za koordinaciju rada službi bezbednosti;

- Tužilaštva;
- Akteri iz privatnog sektora bezbednosti (privatna bezbednosna preduzeća i privatne detektivske agencije);
- Akteri u oblasti informisanja;
- Služba vlade nadležna za saradnju sa organizacijama civilnog društva;
- Civilni sektor i drugi subjekti društva koji imaju uticaj na kreiranje bezbednosne politike, između ostalog putem javnog nadzora sektora bezbednosti;
- Akademska i univerzitetska zajednica;
- Postojeći organi i koordinaciona tela: Stalna mešovita radna grupa za borbu protiv terorizma – kao krovno radno telo; Stalna koordinaciona grupa za nadzor nad sprovođenjem Nacionalne strategije za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma; Nacionalni (međuresorski) tim za hemijske, biološke, radiološke i nuklearne (HBRN) materijale.

Prema Strategiji, i određene jedinice lokalne samouprave trebalo bi da uspostave funkcionalan mehanizam za koordinaciju relevantnih aktera u ovoj oblasti, kao i da uključe mere prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam, u lokalne akcione planove opštinskih saveta za bezbednost.

Značajna vrednost Strategije jeste multiresorski odgovor na izazove terorizma i uključivanje predstavnika različitih institucija. Međutim, ono što Strategija nedovoljno prepoznaje, naglašava i planira jeste suštinski multisektorski pristup i plansko uključivanje različitih sektora društva u sve faze strateškog upravljanja oblašću sprečavanja i borbe protiv terorizma. Iz ukupne analize Strategije, njene razrade i primene, zaključujemo da je fokus na bezbednosnim službama, policiji i pravosuđu, te da se ranjivim zajednicama prilazi

isključivo iz bezbednosnog ugla, dok su svi ostali aspekti procesa radikalizacije i odlazaka na strana ratišta, poput, političkih, socijalnih ili ekonomskih, potpuno zanemareni. Ovim pitanjima više smo se bavili u delu publikacije koji se odnosi na analizu fokus grupa.

REALIZACIJA AKTIVNOSTI STRATEGIJE

Procena realizacije Strategije rađena je na osnovu podataka prikupljenih putem zahteva za dostavljanje informacija od javnog značaja, koji su upućeni Nacionalnom koordinacionom telu za sprečavanje i borbu protiv terorizma i svim imenovanim nosiocima aktivnosti u Akcionom planu, osim Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom, koja je u međuvremenu ugašena.

Institucije kojima je upućen zahtev za dostavljanje informacija od javnog značaja:

1. Ministarstvo unutrašnjih poslova
2. Bezbednosno-informativna agencija
3. Državno veće tužilaca
4. Ministarstvo pravde
5. Ministarstvo pravde – Uprava za izvršenje zatvorskih sankcija
6. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
7. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja
8. Ministarstvo omladine i sporta
9. Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave
10. Ministarstvo zdravlja
11. Ministarstvo kulture i informisanja
12. Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija
13. Ministarstvo spoljnih poslova
14. Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture
15. Ministarstvo finansija – Uprava carina
16. Republičko javno tužilaštvo
17. Nacionalno koordinaciono telo za sprečavanje i borbu protiv terorizma

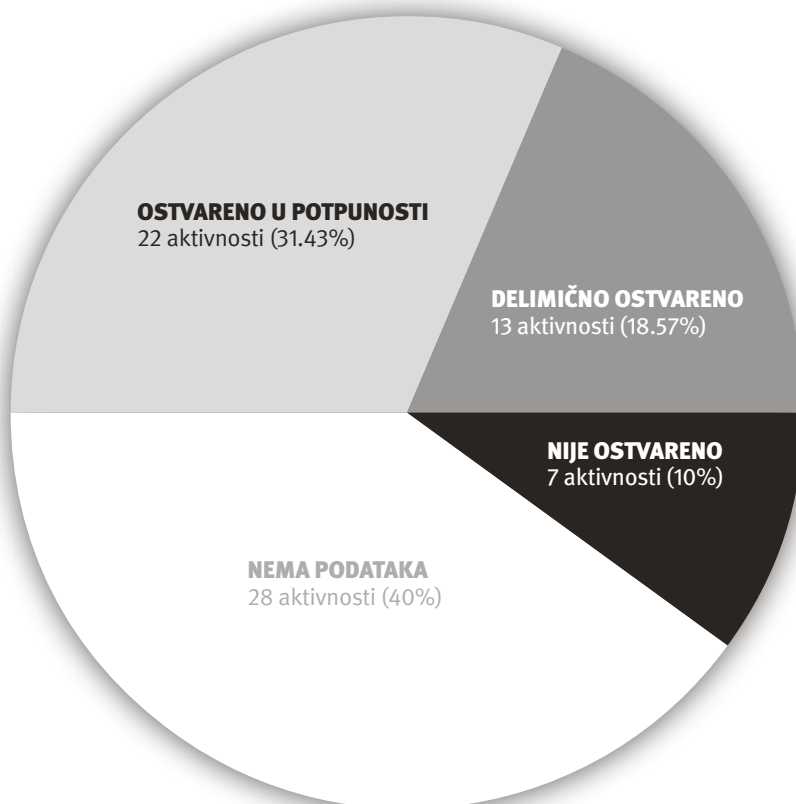
Sve kontaktirane institucije su dostavile odgovore tokom decembra 2020. godine. Jedino Nacionalno koordinaciono telo za sprečavanje i borbu protiv terorizma nije uopšte odgovorilo, a Ministarstvo unutrašnjih poslova nije dostavilo podatke o realizaciji aktivnosti čiji je nosilac. Umesto toga, ovo Ministarstvo je u svom odgovoru navelo da se čeka izveštaj Multiresorne radne grupe za izradu predloga izveštaja i analitičkih materijala u vezi sa Nacionalnom strategijom za sprečavanje i borbu protiv terorizma i pratećeg Akcionog plana koji će poslužiti "kao osnova za izradu predloga svih potonjih izveštaja", što nije prihvatljivo objašnjenje za nedostavljanje podataka o realizaciji aktivnosti čiji je Ministarstvo nosilac, jer izveštaji pojedinačnih nosilaca aktivnosti predstavljaju ulazne podatke na osnovu kojih se priprema zbirni izveštaj, a nikako obrnuto. Posebno je problematično što baš ova dva aktera nisu dostavila podatke, s obzirom da je Ministarstvo unutrašnjih poslova nosilac Strategije, a Nacionalno koordinaciono telo za sprečavanje i borbu protiv terorizma, kao glavne funkcije ima koordinaciju aktivnosti, osiguranje efikasnog sprovođenja, praćenja, ocenjivanja i izveštavanja o sprovođenju Strategije. Pri tome i sama Strategija obavezuje aktere da će "izveštaj o sprovođenju Strategije biti javan", u poglavlju "Sprovođenje, praćenje i koordinacija". Dodatno, ovakvo postupanje nije u skladu sa načelom transparentnosti u radu i drugim međunarodno prihvaćenim načelima upravljanja nacionalnim strategijama.

Prema podacima koji su dostavljeni, 31,43% strateških aktivnosti je u potpunosti ostvareno. Još 18,57% je delimično ostvareno, a 10% nije ostvareno. Za čak 40% aktivnosti nisu dobijeni podaci. To su podaci za dve strateške aktivnosti²⁹, čiji nosilac je bila Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom i 26 aktivnosti čiji nosilac je Ministarstvo unutrašnjih poslova. (Pregled ostvarenosti aktivnosti dat je u tabeli i grafikonu u nastavku.)

29 Aktivnosti 1.3.2. – Jačanje komunikacije i saradnje državnog i civilnog sektora u oblasti sprečavanja širenja ekstremizma i radikalizacije, kroz organizovanje okruglih stolova, konsultacija i drugih aktivnosti sa organizacijama civilnog društva i Aktivnost 2.4.5. – Uspostaviti odgovarajuće institucionalne i operativne mehanizme za saradnju sa nedobitnim sektorom.

TABELA 1. **OSTVARENOST STRATEŠKIH AKTIVNOSTI**

Ostvarenost aktivnosti	Broj aktivnosti	% aktivnosti
Ostvareno u potpunosti	22	31,43
Delimično ostvareno	13	18,57
Nije urađeno	7	10
Nema podataka	28	40
UKUPNO	70	100

Detaljniji pregled strateških aktivnosti koje su u potpunosti ostvarene pokazuje da je ocena uspešnosti realizacije strateških aktivnosti složena iz nekoliko razloga.

Za neke strateške aktivnosti postavljeni su indikatori koji su nedovoljni kao pokazatelj da je aktivnost ostvarena. Na primer za cilj 2.5 – *Deradikalizacija i reintegracija radikalizovanih osoba*, za aktivnost 2.5.2 – *“Efikasno suzbijanje radikalizacije u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, kroz usvojene programe deradikalizacije, rehabilitacije i reintegracije”*, kao pokazatelj ostvarenosti ove aktivnosti je postavljen samo indikator *“Usvojeni programi ove vrste”*. Ako se ostvarenost ove aktivnosti ocenjuje samo prema indikatoru, onda bi već sa usvojenim programima ona smatrana za uspešno okončanu, mada postojanje samih programa (dokumenata) nije dovoljan pokazatelj i dokaz da se u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija radikalizacija efikasno suzbija.

Kao što je i ranije spomenuto, i strateške aktivnosti i indikatori su bez ciljnih (brojčanih) vrednosti koje je potrebno postići da bi se indikator smatrao ostvarenim. Na taj način aktivnosti izuzetno malog obima mogu biti smatrane za dovoljne indikatore ostvarenosti strateške aktivnosti, iako je njihov obuhvat, pa time i moguć efekat na nacionalnom nivou zanemarljiv. Na primer, za strateški aktivnost 3.2.1 – *Ojačati kadrovske, materijalno-tehničke i stručne kapacitete javnog tužilaštva u čijoj nadležnosti je gonjenje izvršilaca krivičnog dela terorizam i krivičnih dela povezanih sa njim* indikator je veoma neprecizan: *“Povećani kadrovski, materijalno-tehnički i stručni kapaciteti javnog tužilaštva nadležnog za gonjenje izvršilaca krivičnog dela terorizam i krivičnih dela povezanih sa njim”* i on ne sadrži ni jednu zadatu brojčanu vrednost. Tako je dobijen podatak da je Republičko javno tužilaštvo dobilo dva lap-topa i jedan štampač, što bi po ovako formulisanom indikatoru trebalo da bude dokaz da su materijalno-tehnički i stručni kapaciteti tužilaštva ojačani. Međutim, pitanje je, da li je za više od tri godine primene Strategije ovo dovoljno značajno jačanje kapaciteta.

Dodatno, aktivnosti koje se sprovode i o kojima se izveštava kao o ostvarenim aktivnostima iz ovog Akcionog plana, neretko imaju nedovoljan strateški fokus, tj. nisu dovoljno direktno usmerene na postizanje efekata iz okvira ove Strategije, već su u sastavu širih programskih aktivnosti implementatora, koje se samo delom dotiču i ove Strategije. Na primer, za stratešku aktivnost 1.1.2 – *Unaprediti obrazovne procese, posebno u pogledu pravovremenog uočavanja i prepoznavanja radikalizacije, načina suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu i reagovanju u slučajevima terorističkog napada, kroz pripremanje predloga sadržaja koji podržavaju toleranciju, inkluzivno društvo i adekvatan način reagovanja*, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja izveštava da razvija i sprovodi mnoštvo projekata i aktivnosti vezanih za toleranciju i inkluziju i to značajnog obuhvata korisnika i pokrivenosti teritorije. Međutim, većina njih neće unaprediti obrazovne procese “u pogledu pravovremenog uočavanja i prepoznavanja radikalizacije, načina suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu i reagovanju u slučajevima terorističkog napada”. Iz ovog razloga, bilo bi važno prilikom evaluacije ove i planiranja naredne strategije ojačati strateški fokus aktivnosti tako da one vode ostvarenju strateških ciljeva planiranih ovom Strategijom.

Detaljniji pregled strateških aktivnosti koje su delimično ostvarene pokazuje da su često urađene samo pripremne ili uvodne aktivnosti, poput jačanja kapaciteta, izrade planova i pravilnika, održavanja sastanaka i sl, dok su suštinske aktivnosti koje doprinose postizanju strateških ciljeva ostavljene za kasnije. Naravno, ovakve aktivnosti logički i praktično moraju da se izvrše prve, da bi mogle da se sprovode i ključne aktivnosti na osnovu njih, ali ako se najveći deo implementacionog perioda Akcionog plana utroši na pripremne aktivnosti, onda su male šanse da će se u kratkom vremenu dovoljno postići da strateški ciljevi budu ostvareni.

Detaljniji pregled strateških aktivnosti koje nisu ostvarene pokazuje da je najčešći razlog to što imenovani nosilac aktivnosti nema nadležnost, ili pravo da sprovede takvu aktivnost. Na primer, Ministarstvo kulture i informisanja za stratešku aktivnost 1.5.2

– Pružati javnosti preko medija realne informacije o stanju i sudbini lica koja su se priključila terorističkim organizacijama, čime se uz pomoć rođaka i žrtava smanjuje dalja radikalizacija i odlazak novih lica u krizna područja, ističe da nema pravo da na ovakav način utiče na medijske sadržaje. Ili, Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave za aktivnosti 1.2.5 – Stvoriti uslove za zastupljenost u institucijama, socijalnih grupa i pojedinaca koji su potencijalno izloženi riziku od radikalizacije, kroz pripremu programa, naročito na lokalnom nivou i 1.2.7 – Pojačati ulogu i angažovanje jedinica lokalne samouprave u prevenciji nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam, smatra da ne može biti njihov nosilac i da Ministarstvo unutrašnjih poslova, kao nosilac celokupne Strategije može direktno da se obraća jedinicama lokalne samouprave. S obzirom da su neki imenovani nosioci ukazivali na ovo još u fazi davanja mišljenja na nacrt Strategije, nejasnoće ovog tipa trebalo je da budu razrešene još tada, ili najkasnije u fazi praćenja realizacije Strategije, a Akcioni plan je trebalo da bude blagovremeno revidiran tako da se omogući sprovođenje svih planiranih aktivnosti.

REALIZACIJA PLANA SPROVOĐENJA, PRAĆENJA I KOORDINACIJE STRATEGIJE

Nijedan državni organi ni organizacija navedeni u Akcionom planu kao nosioci aktivnosti nisu izradili detaljne interne akcione planove, iako su bili u obavezi da to učine u roku od šest meseci od početka sprovođenja Strategije. Ova razrada i specifikacija Akcionog plana neophodna je za uspešnije sprovođenje Strategije i njen nedostatak je doprineo pominjanim slabostima u implementaciji. Dodatno, da su ovi planovi urađeni na vreme i diskutovani na sednicama Nacionalnog koordinacionog tela za sprečavanje i borbu protiv terorizma, mnoge nejasnoće i teškoće u implementaciji bi bile otklonjene na vreme.

Mehanizmi za kontinuirano praćenje sprovođenja Strategije nisu uspostavljeni na vreme i nisu u potpunosti vršili svoje funkcije ni kada su uspostavljeni.

Tako je tek 18. aprila 2019. godine Odlukom Vlade Republike Srbije obrazovano Nacionalno koordinaciono telo za sprečavanje i borbu protiv terorizma i imenovan Nacionalni koordinator za sprečavanje i borbu protiv terorizma³⁰. Između ostalog, zadaci Nacionalnog koordinacionog tela su i da osigura efikasno sprovođenje, praćenje, ocenjivanje i izveštavanje o sprovođenju Strategije i da podnosi Vladi objedinjeni izveštaj na godišnjem nivou, o sprovođenju Strategije i Akcionog plana, počev od 2019. godine. Pre svega, telo čija je funkcija praćenje sprovođenja moralo je biti formirano na početku sprovođenja Strategije, jer se, po svim preporukama dobre prakse praćenje obavlja paralelno sa sprovođenjem Strategije tokom celog implementacionog perioda. Ovim kašnjenjem od gotovo dve godine, i Strategija i nosioci aktivnosti ostavljeni su bez koordinacije i praćenja u celom tom periodu, a važne funkcije strateškog menadžmenta predviđene i Planom sprovođenja, praćenja i koordinacije Strategije, nisu bile sprovedene tokom gotovo pola implementacionog perioda. Tako niko nije reagovao kad nosioci aktivnosti nisu izradili interne akcione planove; nije bilo analiza problema i prepreka u implementaciji; nisu preduzimane potrebne korektivne mere; nisu rađene planirane godišnje procene efekata strateških aktivnosti i nije bili potrebnih revizija Akcionog plana.

Dodatno, i po početku svog rada, Nacionalno koordinaciono telo je prestalo sa održavanjem sednica od marta 2020. zbog epidemioloških mera. Ovim je, ne samo došlo do zastoja započetih aktivnosti koordinacije i praćenja Strategije, već je dodatno kasnilo i formiranje radne grupe za izveštavanje.

Tako je tek više od godinu dana kasnije, u septembru 2020. godine, Nacionalno koordinaciono telo formiralo Multiresornu radnu grupu za izradu predloga izveštaja i analitičkih materijala u vezi sa Strategijom i Akcionim planom. Zadaci ove grupe su: redovno izveštavanje o sprovođenju aktivnosti iz Akcionog plana, sačinjavanje drugih pratećih analitičkih materijala, sagledavanje postojećeg stanja,

30 <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/odluka/2019/29/6/reg>

praćenje, ocenjivanje i analiza ostvarenosti strateških ciljeva. Ova grupa, od formiranja, radi na pripremi izveštaja o sprovođenju Strategije, a tek posle i na osnovu toga će raditi na analitičkim materijalima. S obzirom na kasni početak rada Multiresorna radna grupa neće moći da ispuni svoje zadatke vezane za praćenje, redovno izveštavanje i sagledavanje postojećeg stanja relevantnog za ovu Strategiju. S tim u vezi, već je i najavljeno da će i izveštaji i izrada naredne strategije biti odloženi za 2022. godinu. Ono što može da bude postignuto u produženom periodu jeste i izveštaj o ukupnom sprovođenju strategije i njena evaluacija (mada ona nije navedena među zadacima Multiresorne radne grupe), kao i slika sadašnjeg stanja što su sve važni i neophodni podaci za narednu strategiju. Kao što je već pomenuto, Nacionalno koordinaciono telo je u obavezi da izveštaj o sprovođenju Strategije učini javnim, a bilo bi značajno i u skladu sa međunarodnim standardima i zahtevima da i svi ostali izveštaji budu javni.

Novim Akcionim planom za Poglavlje 24³¹, Republika Srbija se obavezala i na usvajanje i sprovođenje nove Strategije za sprečavanje i borbu protiv terorizma u skladu sa Strategijom EU za borbu protiv terorizma. Kako je prethodna Strategija istekla sa krajem 2021 godine, a nova nije doneta u roku, dolazi do raskoraka u strateškom delovanju u ovoj oblasti.

PREPORUKE

- Narednu nacionalnu strategiju potrebno je potpunije uskladiti sa svim relevantnim međunarodnim smernicama, posebno Strategijom EU o unutrašnjoj bezbednosti iz 2010, Strategijom EU za borbu protiv radikalizacije i regrutovanja u terorizam iz 2014, i Agendom EU o bezbednosti iz 2015. godine.
- Naredna Strategija trebalo bi da bude zasnovana na dokazima, tj. empirijskim, pouzdanim i reprezentativnim podacima o početnom stanju u oblasti radikalizacije, ekstremizma

31 <http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/a7fbd693-caec-4f3e-b471-187a2be8bcf0/lat-Akcioni+plan+za+P24+--+revidirana+verzija+23+07+2020.pdf?MOD=AJPERES&CVID=ng1k6t5>.

i terorizma u Srbiji, kao i o pristupima u njihovom sprečavanju koji su se pokazali kao uspešni. Takođe, istraživanja u ovoj oblasti trebala bi da budu kontinuirana.

- U narednoj strategiji potrebno je obuhvatiti više aktivnosti, kako u pogledu raznolikosti, tako i njihovog obima, koje bi bile dovoljne za postizanje planiranih ciljeva.
- Strategija nije dovoljno sadržinski obuhvatna i trebalo bi je proširiti, kako bi obuhvatila sve oblike radikalizacije i nasilnog ekstremizma prisutne u zemlji (kao što su fašizam, ekstremni srpski nacionalizam, neonacizam). Pre svega, naredna strategija trebala bi da uključi desni ekstremizam, tako što će poći od postojećih relevantnih problema u toj oblasti o kojima svakodnevno izveštavaju organizacije civilnog društva i profesionalni mediji.
- Naredna nacionalna strategija za borbu protiv terorizma bi trebala da uvede rodnu dimenziju, utemeljenu na prethodno urađenoj rodnoj analizi fenomena radikalizacije, ekstremizma i terorizma u Srbiji.
- Oblast deradikalizacije i reintegracije radikalizovanih osoba u narednoj strategiji treba da bude unapređena širim spektrom i obuhvatom aktivnosti, uključivanjem i uslovno osuđenih radikalizovanih osoba, kao i uključivanjem porodica, zajednica i civilnog društva u rehabilitaciju i reintegraciju radikalizovanih.
- Važan resurs u razvoju i sprovođenju novih programa, sticanju znanja i resocijalizaciji bivših terorista, stranih boraca i nacionalističkih ekstremista može biti i Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji (Radicalisation Awareness Network – RAN), te bi značajna saradnja sa njom trebala biti planirana u narednoj strategiji.
- Pristup uključivanju civilnog društva treba unaprediti u punu participaciju i izgradnju partnerstva sa organizacijama civilnog društva, akademskom zajednicom, profesionalnim

medijima i ekspertima u nacionalnom odgovoru na terorizam u svim njegovom fazama i oblastima.

- Uloga porodice trebalo bi da bude u punoj meri prepoznata u sledećoj strategiji, s time da uključi čitav spektar aktivnosti u oblasti prevencije, ali i deradikalizacije i reintegracije.
- Naredna strategija bi trebalo da uključi prepoznavanje značaja i uloge lokalnih zajednica, shvaćenih u savremenom smislu, kao neophodnih aktera u nacionalnom odgovoru na izazove radikalizacije i regrutacije u terorizam.
- Sve funkcije strateškog menadžmenta trebalo bi da budu značajno unapređene u narednoj strategiji: uspešno i potpuno sprovođenje, praćenje i koordinacija, kao i evaluacija i izveštavanje.
- Potrebno je unaprediti i transparentnost kompletnog procesa izrade i sprovođenja naredne strategije, uključujući monitoring, evaluaciju i izveštavanje.

MOGUĆNOSTI I POTREBE ZAJEDNICE ZA PROCESSE DERADIKALIZACIJE I REINTEGRACIJE

Sve zemlje Zapadnog Balkana, uključujući i Srbiju, suočavaju se sa mnogobrojnim izazovima u vezi sa povratkom svojih državljana za koje se zna, ili pretpostavlja da su se borili na stranim ratištima u Siriji ili Ukrajini.

Unapređenje mehanizama koji jačaju otpornost zajednice na procese radikalizacije, trebalo bi da bude jedan od prioriteta ciljeva nove nacionalne strategije Srbije za sprečavanje i borbu protiv terorizma. U Strategiji za period 2017–2021, ističe se da efikasna zaštita od terorizma uključuje dobro uspostavljen sistem deradikalizacije i resocijalizacije deradikalizovanih osoba, ali se institucije do sada nisu bavile tim pitanjima.

Stvaranje i razvoj sveobuhvatne i efikasne strategije za deradikalizaciju i resocijalizaciju nije moguće bez relevantnih informacija i multidisciplinarnih analiza. Na pitanja poput, kako porodice i zajednice reaguju na povratnike, kakva je podrška i povratnicima i njihovim porodicama, koje su potrebe porodica, ili, da li nedostatak podrške utiče na uspeh i dinamiku procesa deradikalizacije i resocijalizacije, za sada institucije Srbije nemaju odgovor.

Iz ovih razloga Helsinški odbor je prikupio podatke koji će pružiti uvid u ova i druga pitanja. Na osnovu empirijskih podataka koje smo prikupili u periodu jun-decembar 2021, sačinili smo i preporuke u vezi sa jačanjem otpornosti zajednice na radikalizaciju. Preporuke uključuju i jačanje kapaciteta zajednice da pomogne pojedincima koji žele da napuste uverenja, ili grupe koje mogu voditi nasilnom ekstremizmu.

Istraživanje je zasnovano na interdisciplinarnom pristupu što podrazumeva koordinirano angažovanje više sektora i aktera društva u intervencijama i deangažovanju, kao i programima rehabilitacije i reintegracije. Za ovaj pristup je potvrđeno³² da je neophodan za uspešan proces deradikalizacije i resocijalizacije, jer radikalizovane osobe i njihove porodice imaju čitav niz problema i potreba, i praktičnih i psihosocijalnih i/ili ideoloških i drugih, pa nije moguće da samo jedan akter ili institucija odgovori na sve njih.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Analiza fenomena radikalizacije i nasilnog ekstremizma urađena je na osnovu informacija dobijenih u pojedinačnim ili grupnim razgovorima sa osobama koje su bile na stranim ratištima, osuđenima za terorizam, članovima porodica stranih boraca, predstavnicima institucija, profesionalcima različitih profila i aktivistima iz lokalne zajednice.

Seriya intervjuja u različitim delovima Srbije, omogućila je identifikaciju podgrupa za koje se pretpostavlja da su posebno ranjive na radikalizaciju na osnovu prethodnih istraživanja dostupnih javnosti. Poseban fokus bio je na proceni potreba pojedinaca u procesima deradikalizacije i resocijalizacije, te potrebama njihovih porodica i članova zajednice za podrškom i osnaživanjem, kao i za pomoć u rehabilitaciji i reintegraciji bivših zatvorenika. Ove informacije su ključne za osmišljavanje i primenu efikasnih mera koje se odnose na moguće nove povratnike, na oblast prevencije, deangažovanja, rehabilitacije, reintegracije, kao i na podršku u praćenju terorističkih osuđenika puštenih iz zatvora i onih kojima je suđeno za učešće u sukobima na stranim ratištima.

Ukupno je održano 7 serija intervjuja sa različitim grupama koje su izložene rizicima radikalizacije: u Novom Pazaru; na jugu

32 "Non-custodial Rehabilitation and Reintegration in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism" A Guidebook for Policymakers and Practitioners in South-Eastern Europe <https://www.osce.org/secretariat/444838?download=true>

Srbije (Preševo, Bujanovac); fokus grupa u romskom naselju; Kazneno popravni zavod Pančevo i fokus grupa sa veteranima iz ratova devedesetih. Istraživanjem je obuhvaćeno više od 60 osoba. Istraživanje je pokazalo zašto i na koji način je svaka od ovih grupa u riziku od radikalizacije.

Svaka fokus grupa je dizajnirana tako da odgovara specifičnim potrebama subpopulacije, a u slučajevima manje pristupačnih grupa, za prikupljanje potrebnih informacija su korišćeni dubinski intervjui. Informacije koje slede, dobijene su u tim razgovorima prenosimo ih bez intervencija istraživača. Zaključci i preporuke su izvedene na osnovu prikupljenih informacija.

NOVI PAZAR

Serijski intervjui u Novom Pazaru, urađeni su u decembru 2021. i januaru 2022. godine i obuhvatila je 10 predstavnika lokalne zajednice – osuđenike za terorizam koji su odslužili kaznu, članove porodica osoba koje su otišle u Siriju, veroučitelje, predstavnike lokalnih organizacija civilnog društva, aktiviste u zajednici i imame.

Iz Novog Pazara i okoline nije bilo odlazaka na ratište u Siriju u velikom broju. Po proceni lokalne zajednice – otišlo je, ne više od 40 osoba, što uključuje žene i decu. Ističe se, međutim, da nema javnih, preciznih i potpunih podataka, te da samo bezbednosne službe znaju pravi broj onih koji su otišli. Godine 2018, osuđena je grupa od sedam osoba za krivična dela terorizma, a reč je o grupi koja je bila u Siriji. Osim toga, dve grupe (12 i 4 muškarca) su osuđene za krivična dela vezana za terorizam, 2009. godine.³³

Takođe, i povremene aktivnosti radikalizacije, bez elemenata nasilja su prisutne u zajednici, što podrazumeva zagovaranje puritanističkih shvatanja, koja se uglavnom vezuju za selafije. U zajednici postoji percepcija da su svi borci koji su odlazili na sirijsko ratište,

33 "Osuđene vehabije iz Novog Pazara", *Politika*, 8. Septembar 2009, <https://www.politika.rs/sr/clanak/103093/Hronika/Osudene-vehabije-iz-Novog-Pazara>; "Vehabijama 60 godina zatvora" *Politika*, 3. Jul 2009, <https://www.politika.rs/scc/clanak/94006/Vehabijama-60-godina-zatvora>.

dolazili iz grupacija koje su praktikovale netradicionalni islam. Reč je o selafističkom pokretu koji došao na Balkan iz Saudijske Arabije. Ranije su veroučitelji sa Balkana studirali najčešće u Siriji, gde je bila najumerenija škola mišljenja, ili u Turskoj.

U zajednici je prisutno i uverenje da u Beču postoji centar za “radikalizaciju Balkana”. Pretpostavlja se da se tamo dodatno radikalizuju i obučavaju osobe sa ovih prostora, od kojih su neke prethodno već bile hapšene za različita dela u vezi sa regrutovanjem za Siriju i terorizmom. Takođe, među građanima postoji uverenje da “svetske sile svesno proizvode ekstremiste”, a samo se deklarativno bore protiv toga, kao i da je cilj da se “muslimani predstave u drugom svetlu”. Medijskim projektima želi se predstaviti da su ekstremisti brojni i organizovani, a ne da su izuzetak, iako više od 95 odsto muslimana na svetu praktikuje tradicionalni islam. Ovakva iskrivljena slika o muslimanima je “paravan, opravdanje za radikalne postupke vlasti prema muslimanima (na primer, u Francuskoj)”. Bez izmenjene slike o muslimanima, demokratski narodi ne bi odobrili brojne postupke vlasti. Vladama svetskih sila “odgovara politizacija islamskih zajednica i zloupotreba i vere i verskih osećanja ljudi u svrhu podeljenosti islamske zajednice, urušavanja verskih autoriteta, što posledično otvara prostor za pojavu radikalnih grupa”.

Prepoznato je da je za prevenciju radikalizacije neophodno postizanje jedinstva islamske zajednice, kao i njena depolitizacija. To bi bila najvažnija, temeljna kontraradikalizujuća mera, ali za nju trenutno nema dovoljno kapaciteta u konfliktima i tenzijama podeljenoj i oslabljenoj zajednici. Smatra se da je dozvoljavanje pluralizma u okviru islamske zajednice u Srbiji i posledično, stvaranje različitih zajednica ovog tipa dovelo do odsustva jake islamske institucije koja bi imala autoritet u zajednici.

Ljudi prihvataju selafizam i okreću se Saudijskoj Arabiji i odlaze tamo na studije iz više razloga. Kod jednih se javlja “želja da nadoknade propušteno”. Sve ono što im je nedostajalo dok se nisu bavili religijom i što im nedostaje u životu, oni žele da nadoknade odlaskom u Saudijsku Arabiju i posvećivanjem tamošnjoj školi

islama. Njih percipiraju u zajednici kao neinformisane, naivne, "oni koji se po prvi put sreću sa verskim učenjima". Njih vrbuju oni koji znaju mnogo više ili se pretvaraju da znaju. Ima i onih osoba koje privlači selafističko učenje zbog njihovih psiholoških karakteristika, zbog potrebe da zadovolje svoj ego. Ovo je često razlog, jer taj pravac nudi priču: "Ti si jedini u pravu, skoro bezgrešan", pa tu nalaze lični užitak i zadovoljstvo u uverenju da su superiorni. Neki mladi odlaze na ove studije privučeni visokim stipendijama za studiranje, izvanrednim uslovima boravka, komforom koji im se pruža, a prihvataju netradicionalni islam, jer nisu dovoljno osnaženi da mu se odupru. Zajedničko svim ovim grupama koje su podložne radikalizaciji jeste da nisu bili visoko religiozni, niti su praktikovali islam u punoj meri u svojim porodicama. To ih je učinilo ranjivim na nove interpretacije religije, jer nisu dovoljno znali o tome, niti su imali dovoljno iskustva u praktikovanju tradicionalnog islama. Ovakvi odlasci na studije u Saudijsku Arabiju počeli su posle raspada Jugoslavije, tj. rata u Bosni. Regruteri i misionari koji su tada došli u lokalnu zajednicu pokrenuli su talas novih učenja islama, koji u različitim oblicima traje do danas. Za regrutere se tvrdi da su bili iz Bosne, da su neki od njih osuđivani za različita dela u vezi sa regrutovanjem u Siriju i terorizmom i da su zavrbovani često putovali u Bosnu.

Smatra se da su regruteri bili bogato plaćeni za ovaj posao, a da su narativi kojima su regrutovali mlade za odlazak u Siriju bili neistiniti i skrojeni tako da im budu privlačni. Glavni i najuticajni poznati narativ za regrutaciju bio je da se u Siriju ne ide da se brani Islamska država, da se bori za njihove ciljeve, već za ciljeve i odbranu svih muslimana. Svi muslimanu su predstavljani kao žrtve diskriminacije i opresije i mladi su bili pozivani da ih brane. Internet je bio glavni način, platforma za vrbovanje i za menjanje razmišljanja mladih. Nuđeni su im snimci diskriminacije muslimana i nasilja nad njima, propaganda i apeli za pomoć. Ovakav narativ je pogotovo bio uspešan pošto je po islamskom verovanju Sirija obećana zemlja, mesto odakle će početi "borba istine protiv neistine".

U Novom Pazaru je najprihvaćenije tolerantno shvatanje islama, koje podrazumeva “postojanje različitih škola mišljenja u okviru islama, uz razumevanje da su osnovne postavke vere svima zajedničke”. Do radikalizma dolazi kada se sva druga mišljenja isključe i nameće samo jedno. Isključivost dalje vodi samo u ekstremizam. Ekstremizam je shvaćen kao svaki verski stav koji je isključiv, jer s aspekta vere to nema smisla, pošto je jedna od osnovnih poruka Muhamedovog učenja da ne treba biti isključiv i ekstreman. Navodi se i priča o dvojici novopazarskih studenata u Saudijskoj Arabiji koji su došli do takve mere isključivosti da su smatrali nevernicima sve muslimane sveta. Govorili su, “samo ja i ti smo verni(ci)”. Jednog dana su se posvađali i posle je svaki za sebe smatrao da je jedini preostali pravi musliman na svetu. Ova priča ilustruje do koje mere su oni koji su se na taj način radikalizovali isključivi i ne prihvataju autoritet. Po njihovom iskustvu, svi ekstremisti kad dođu do tih faza nemaju više grupu kojoj pripadaju, oni ne prihvataju autoritet. I zbog malog neslaganja će se okrenuti protiv svakog drugog.

I islamofobni ispadi u zajednici se dešavaju i ostavljaju osećaj diskriminacije, potlačenosti i kontinuirane pretnje na građane. Na primer, pominje se rukometna utakmica u Novom Pazaru na kojoj je bilo drastičnih nacionalističkih i islamofobnih parola i skandiranja od strane nekih navijača. Ti navijači (koji su u Novi Pazar došli sa strane) su po gradu šetali uz punu pratnju policije, tj. uz punu podršku države. Za lokalno stanovništvo, to je bila demonstracija sile, provokacija i nepravda “koju je teško istrpeti”. Novopazarci znaju da država neće reagovati, da niko neće biti kažnjen zbog pretnji muslimanima.

Generalno, odlazaka na ratišta u Siriju nema već više godina, a stepen rizika od radikalizacije pojedinaca i ekstremističkog ponašanja u Sandžaku je u značajnom opadanju. Zagovornici krutih islamističkih shvatanja nemaju više podršku koju su imali pre desetak godina. Ranije je vladalo uverenje da će ekstremisti doći (na vlast) i zajednica je bila u strahu, ali sada više niko ne veruje u to. U zajednici postoji percepcija da nema realne opasnosti od pojave terorističkih aktivnosti. Regrutacija za odlazak na ratište je gotovo potpuno

ugašena. Samo se do pre nekoliko godina moglo čuti za sporadične retke pokušaje regrutacije koji nisu uspeli. Ove aktivnosti su pod nadzorom i kontrolom bezbednosnih službi.

Sa druge strane, zagovaranje određenih izrazito puritanističkih proselafjskih stavova, radikalizacija u blažem smislu, bez elemenata nasilja, jeste prisutna. Primećeni su sporadični slučajevi gde poznate osobe, na primer, pokušavaju da ubede vrlo mlade osobe da idu na studije u Saudijsku Arabiju, ili da prihvate takvo učenje od učitelja u zajednici. U ovakvim slučajevima obično porodica reaguje tako što sprečava dalje kontakte mladih sa takvim osobama i distancira se potpuno od njih. Sve je više i stvaranja nekih novih religijskih struja. U džamijama se primećuju novi položaji klanjanja, tipični za Saudijsku Arabiju. Lokalnom stanovništvu to remeti tradicionalan način praktikovanja vere i unosu zebnju od nepoznatog. I kod omladine se sve više pojavljuju nova i atipična ponašanja, kao što su svadbe bez muzike, ali nije poznato kolika je to pretnja po stabilnost zajednice, niti da li neko upravlja ovim promenama.

Prepoznato je da svako ekstremno i isključivo shvatanje ugrožava zajednicu, i da ispaštaju najviše oni koji su najbliži takvim osobama, što je šteta i za pojedince i za zajednicu. Pitanje ekstremizma smatra se vrlo osetljivim za zajednicu; programi za prevenciju ekstremizma često se doživljavaju kao pritisak na čitavu zajednicu i nešto što stvara polarizaciju unutar zajednice. Ističe se da je Novi Pazar uglavnom religiozna zajednica i da se ekstremizam retko prihvata. Najčešće su prisutne nijanse, male razlike u shvatanjima u odnosu na "tradicionalnu veru". Samo neke postavke su drugačije, a te pogrešne postavke kasnije budu radikalizovane.

Od više udruženja prisutnih u zajednici, nekoliko ih se povremeno projektno bavilo pitanjima radikalizacije i ekstremizma, pretežno u okviru informativnih i edukativnih projekata malog obima. Postoje lokalna udruženja koja se bave projektima prevencije ekstremizma kod mladih, mada ne kontinuirano i u dovoljnom obimu. Mnoga udruženja smatraju ove teme veoma osetljivim i strepe da bi bavljenje njima moglo da im napravi probleme sa službama

bezbednosti, kao i da bi bili posebno sumnjivi, jer su nacionalna manjina koja se bavi ovakvim temama.

Sa druge strane, postoje i udruženja koja zagovaraju konzervativne puritanističke stavove, mada nenasilne. Oni koriste pasivnost u zajednici i finansijske veze sa islamskim državama da bi postigli širok krug uticaja u lokalnoj zajednici. Udruženju je dovoljno da nađe jednog pojedinca, donatora u Saudijskoj Arabiji i drugi izvori sredstava im nisu potrebni, jer su u pitanju izuzetno bogati pojedinci. Uz društvene mreže uspevaju da se povežu sa velikim brojem pratilaca i to deluje kao ogromna snaga. Zbog njihove popularnosti, i drugi ih rado prate.

Prepoznat je značaj verske nastave u školama za prevenciju radikalizacije, ma da se ističe da se ona ne koristi u tu svrhu. Među veroučiteljima nema osoba sa isključivim ekstremističkim stavovima, toliko su islamske zajednice učinile, ali se problem vidi u tome što su oni koji imaju miroljubivo i tolerantno razumevanje vere u zajednici pasivni, ne šire svoja uverenja, za razliku od onih koji zagovaraju isključiva shvatanja islama. Teme radikalizacije i ekstremizma nisu u programu veronauke, niti postoji pedagoški stav o tome, kako odgovoriti na spontana pitanja učenika u vezi sa aktuelnim pitanjima s kojima se sreću u medijima i svakodnevnom životu. Pojavljuju se pitanja poput onih šta je ISIS, šta se događa muslimanima u Siriji, ko ih ubija, da li je to islamska država i sl. U programu nastave veronauke postoji samo oblast "džihad" i učenicima se objašnjava da je džihad borba, ali nikako samo borba oružjem, već pre svega i najviše borba da se bude bolji, da se poštuju principi u životu, da se niko ne ugrozi i ne mrzi. Navodi se i da je iskrivljeno shvatanje religije po kome je džihad jedino oružana borba, ali se dalje u prevenciji nasilnog ekstremizma ne ide.

Nijedna islamska zajednica u Sandžaku se ne bavi pitanjima radikalizacije i ekstremizma. Ova tema nije u fokusu, iako bi mogla da ima veliki uticaj. Dodatno, postoji percepcija građana da islamska zajednica toleriše i uključuje u svoje institucije osobe jasnih i otvorenih radikalnih stavova i time šalje pogrešnu poruku javnosti. Problem

vezan za angažman islamskih zajednica je i u tome što bi državne institucije zajedno sa njima trebalo da budu najrelevantniji društveni akteri koji bi sistemski, strateški i sveobuhvatno radili na prevenciji radikalizacije i ekstremizma, a saradnja među njima na ovom polju ne postoji ni deklarativno. Umesto toga, dve islamske zajednice i država prebacuju odgovornost s jednih na druge i uzajamno se optužuju. Javni razgovor (tribine, predavanja i sl.) o temi ekstremizma u lokalnoj zajednici se izbegavaju, jer postoji strah od upada ekstremista i nasilnog prekida okupljanja. Stoga se često odustaje od takvih događaja, “u strahu da to može izazvati još veći problem”.

U lokalnoj zajednici generalno, nema razvijene svesti o načinima rešavanja problema vezanih za radikalizaciju i ekstremizam, niti kapaciteta za to. Kao i među imamima, tako i u široj lokalnoj zajednici, tema se izbegava kao osetljiva. Izbegavajući da pokrene to pitanje i razvije programe prevencije i deradikalizacije, zajednica ostaje ranjiva. Mladi, kao društvena grupa najosetljivija na radikalizaciju nemaju dovoljno informacija o radikalizaciji i niko se ne bavi njihovim osnaživanjem u ovom pogledu. Aktivisti pojedinih organizacija civilnog društva (OCD) i verski lideri imaju znanja o ovim pojavama, ali i dalje nema samih programa koji bi bili direktno usmereni na radikalizovane osobe. Ističe se i da sama organizacija koja bi se bavila prevencijom radikalizacije i deradikalizacijom treba da ima kredibilitet u zajednici, posebno verski, kako bi njene aktivnosti bile prihvaćene.

Deradikalizacije nema u zajednici i podrškom u procesima resocijalizacije pojedincima koji su bili radikalizovani se niko ne bavi. Pojedini imami navode da je bilo malobrojnih pokušaja rada sa povratnicima sa ratišta, preko OCD ili direktno, i to jedino u slučajevima kada su im se njihove porodice obratile i apelovale za pomoć. Međutim, organizovanog rada, sa planovima i programima nije bilo. I ovi pokušaji deradikalizacije, iako u najboljoj nameri i uz podršku porodice, nisu bili uspešni. Onima koji odluče da idu na ratište, na primer, teško je i pristupiti, a gotovo nemoguće je uticati na njihova shvatanja, naročito u poslednjim fazama pre samog odlaska.

Trenutno, u zajednici ne postoji nikakva organizovan rad sa povratnicima sa ratišta. Porodice verski radikalizovanih u retkim slučajevima nemaju ništa protiv toga i dopuštaju da neki članovi imaju pravo da promene mišljenje i shvatanje religije, pa i u pravcu isključivih interpretacija i odlaska na ratište u Siriju. Najčešće su porodice očajne, uplašene i bespomoćne. Same vide da ne mogu da odvrte svoje članove, a ne znaju kome da se obrate za pomoć. Sa druge strane, postoje retki primeri da je deradikalizacija i odvratanje od odlaska na ratište uspjela kod pojedinaca, uglavnom u ranijim fazama, i to kod onih kod kojih je porodica na vreme saznala šta planiraju i uspjela da nađe nekoga koga bi oni prihvatili kao uverljivog sagovornika. To po pravilu, nisu bili ni članovi porodice ni verski lideri, već poznanici iz zajednice u čiji autoritet i autentične iskrene namere su radikalizovani mogli da poveruju. Pominje se da je argument koji je na regrutovane posebno uticao da ih odvrati kada počne da im se postavlja pitanje, “zašto sami regruteri ne odlaze na ratište ako to toliko uverljivo zagovaraju”, “zašto se oni sami ne bore ako je toliko dobro boriti se”. Kod onih koji su odvraceni od odlaska, to je bila prekretnica u razmišljanju.

U početnim fazama radikalizacije porodice najčešće ne prihvataju nove radikalne stavove, ali se često protiv toga bore na pogrešan način. Ne želeći da otkrivaju svoje probleme i ne tražeći pomoć, one same pokušavaju da izvrše pritisak na radikalizovane da prihvate autoritet roditelja ili nekog drugog i odustanu od netradicionalnog islama ili namere odlaska na ratište. To ne uspeva, a umesto toga korisniji pristup bi bio da se posavetuju sa nekim autoritetima u zajednici, koji bi im mogli pomoći.

Islamska zajednica nema program deradikalizacije, jer se i ovo smatra osetljivim pitanjem, pogotovo zato što postoje dve islamske zajednice, pa otvaranje teme može da izazove tenzije između njih. Sa druge strane, kad nekoj od islamskih zajednica pristupe zainteresovane osobe, na primer, porodice radikalizovanih ili aktivisti i traže da se ove teme otvore, a ta zajednica ih odbije, oni iz nezadovoljstva prelaze u drugu islamsku zajednicu.

Važan lični doprinos i podršku u zajednici ima otac čiji je sin poginuo na ratištu u Siriji. On kao aktivista javno nastupa i govori o opasnostima odlaska na ratišta. Aktivan je, učestvuje na tribinama, na ličnu inicijativu posećuje džamije i razgovara o toj temi sa omladinom. Kao osoba koja je doživela veliki gubitak, od srca radi sa mladima i ima pozitivan uticaj na njih.

Mali broj osoba koje su bile na ratištu se vratio u zajednicu, ali niko nema informaciju o pravom broju, osim bezbednosnih službi. Većina onih koji su se vratili bili su krivično sankcionisani. Međutim, postoje i podaci iz ličnih kontakata članova porodice i porodice da još neki žele da se vrate u Srbiju, ali ne mogu da nađu način. Nema pouzdanih podataka o tome koliko je ovakvih osoba još ostalo na ratištu u Siriji.

Grupa koja je osuđena za terorizam 2009. godine je odslužila zatvorsku kaznu i zajednica je dobro upoznata s tim. Naime, Sudsko veće Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu osudilo je 2009. godine 12 Novopazaraca na zatvorske kazne za udruživanje radi protivustavne delatnosti, terorizam i nedozvoljenog držanja oružja i eksploziva. Grupi se na teret stavlja i formiranje kampa za vojnu i terorističku obuku na planini Ninaji kod Novog Pazara, a terete se i da su kontaktirali istomišljenike i mentore iz BiH, Saudijske Arabije, Austrije i drugih zemalja. Pored vođe grupe Senada Ramovića, koji je dobio najveću kaznu od 13 ipo godina, jedanaestorica optuženih koji su proglašeni krivim za učešće u organizaciji akcija, osuđeni su na zatvorske kazne od šest meseci do osam godina zatvora.

Pre hapšenja ova grupa je bila poznata u zajednici kao problematična sa brojnim izgređima. Bavili su se sitnim kriminalom; upadali u džamije, uzimali knjige i brojanice u toku molitvi i bacali ih u reku; presretali žene na ulici i vikali im da treba da budu pokrivene; lomili ozvučenje na koncertu koji su smatrali da je protiv njihovih verskih uverenja i sl. Policija nije intervenisala u dovoljnoj meri kod ovakvih izgređa. Bilo je više desetina prijava protiv njih, ali su privedeni samo kada su izlomili ozvučenje na koncertu. Nisu bili fizički nasilni, ali su delovali tako i građani su zazirali od njih. Nikad nisu

imali veliku podršku u zajednici, sve vreme je to bila grupa od oko 20 ljudi. Ali tih 20 ljudi je smatralo da su “izabrane osobe” i planirali su da osnuju kalifat u Novom Pazaru.

U ranoj mladosti su živeli dinamično i bez religije. Osećali su da im nešto nedostaje i počeli su da traže spas od “žena i noćnog života” u islamu. Sve što znaju o islamu naučili su u džamijama i iz knjiga koje su tamo čitali, ali smatraju da se ostali ne pridržavaju zaista onog što islam zahteva i da su oni jedini pravi vernici. Kada su to shvatili, hteli su da uvode nove stvari u džamijama u Novom Pazaru, *ispravniji* način klanjanja i slično, ali su im imami govorili da za to “još nije vreme”.

U toku odsluženja zatorske kazne, osuđenici opisuju da su uslovi smeštaja i ishrane bili odlični, ali da su kontakti bili krajnje ograničeni, tj. samo iza stakla i samo sa najužom porodicom, kao i ograničeni telefonski pozivi. Takođe smetnja su im bili i 24-časovni video nadzor i rigorozni bezbednosni protokoli prilikom šetnji u dvorištu i premeštanja unutar zatvora, sa ponavljanim pretresima i naoružanim stražarima.

Najveći deo vremena osuđenici su proveli u samicama: 6 od 7 godina i 12 ipo od 13 ipo godina provedenih u zatvoru, iako to nije u skladu sa zakonom. Obrazloženja za stalno smeštanje u samice su bila da su ovi osuđenici uživali veliki ugled među drugima, i da su uticali na druge osuđenike da pređu u islam na način kako ga oni interpretiraju. Dodatan problem na odsluženju kazne je bilo i to što po kućnom redu zatvorenici moraju da se briju. Pošto oni to nisu radili iz verskih razloga, svakih nekoliko nedelja su ih stražari vezivali i brijali. Pošto je jedan od osuđenika štrajkovao glađu zbog toga, prestali su da ih briju.

Tokom boravka u zatvoru s njima niko nije radio na programima deradikalizacije. Takođe nije bilo nikakve pripreme za izlazak iz zatvora.

Članovi njihovih familija vodili su računa o njihovoj deci i ženama dok su oni bili na odsluženju zatvorskih kazni, niko od

članova porodica nije imao problema u zajednici zbog toga što su oni osuđeni, naprotiv, “pomagali su im i Bošnjaci i Srbi”.

Po izlasku iz zatvora smatra se da nisu opasnost u zajednici. Pod nadzorom su bezbednosnih službi. Oni prave svoje verske objekte gde podučavaju islam. Nemaju mnogo novih sledbenika, a pridružuju im se uglavnom samo članovi njihovih porodica. Nekima od njih je po izlasku iz zatvora dat prostor u medijima da “iznesu svoju stranu priče”.

Po izlasku su svi ubrzo počeli da rade i zarađuju, uglavnom privatno i preuzeli su izdržavanje svojih porodica. Nisu dobili nikakvu pomoć ni podršku od institucija po izlasku. Oni koji ne rade, kažu da se “snalaze”.

Sami osuđenici po izlasku saopštavaju da se nisu promenili, već da su samo osnaženi. Pogotovo u svojim uverenjima. I sada bi uveli šerijat bez dvoumljenja, kada bi to bilo moguće, ali su svesni da nije. Smatraju da šerijat još uvek nigde na svetu ne postoji, a da bi njegovo uspostavljanje značilo konačnu vladavinu pravde i morala. Nacija ništa ne predstavlja za njih. Jedino je vera bitna i strogo poštovanje verskih principa. Vezano za svoja uverenja naglašavaju da su njihovi najgori neprijatelji “oni što misle da su muslimani”, a drugi ih ne interesuju. Naglašavaju licemerje i očigledno nepoštovanje osnovnih religijskih postulata kod njih, lažnu veru.

Svi osuđenici znaju da ih bezbednosne službe kontinuirano prate i kontrolišu i to su prihvatili i ne smeta im. Jedino što im smeta je to što uvek imaju problema na granicama kada pokušavaju da izađu iz zemlje. Uglavnom ni ne mogu da napuste Srbiju.

Odnos okruženje prema osuđenima i prema njihovim porodicama je sa distancom i zaziranjem. Etiketa da su bili u Siriji ili u zatvoru zbog terorističkih aktivnosti ih kontinuirano prati. Ljudi ne žele previše da im se približe u strahu da sebi ne naprave problem s službama bezbednosti ili sa samim osuđenima direktno. Smatraju da bi to moglo ugroziti i njih i njihove porodice. Čak i pre hapšenja, oni koje je policija pratila, a to se u zajednici videlo, obično su bili izbegavani ili čak zamoljeni da ne dolaze na neka mesta da ne bi

time ugrožavali druge. Postoji i verovanje, makar kod dela zajednice da neko ko je proživio takve stvari, bio na ratištu, u zatvoru i sl. “ne može da bude normalan”, što dodatno vodi njihovoj izolaciji.

ZAKLJUČCI

- Iz Novog Pazara i okoline nije bilo odlazaka na ratište u Siriju u velikom broju – do oko 40 osoba što uključuje žene i decu.
- Građani Srbije koji su otišli na sirijsko ratište se retko vraćaju u zajednicu, a njihove porodice ostaju za njima u Siriji. Postoji trenutno i grupa njih koja bi želela da se vrati, ali to ne mogu da urade bez podrške.
- Porodice nemaju dovoljno kapaciteta za deradikalizaciju svojih članova ne znaju kako da se nose sa problemom, a nema programa institucionalne podrške za njih u zajednici. Pomaže im samo porodica, uža familija i najbliže okruženje.
- Prepoznato je da je za suzbijanje pojava radikalizacije poželjno postizanje jedinstva islamske zajednice, kao i njihova depolitizacija. To bi bila jedna od najvažnijih, temeljna kontraradikalizujuća mera. Za to, međutim, nema dovoljno kapaciteta u konfliktima i tenzijama podeljenoj i oslabljenoj zajednici.
- Tolerantno i tradicionalno shvatanje islama najčešće je u zajednici u Sandžaku i prihvata postojanje različitih škola mišljenja u okviru islama, uz razumevanje da su osnovne postavke vere svima zajedničke.
- Islamofobni ispadi u zajednici se dešavaju i ostavljaju osećaj diskriminacije, potlačenosti i kontinuirane pretnje muslimanima.
- Ukupno gledano, radikalizacija i ekstremizam u Novom Pazaru su u značajnom opadanju. U zajednici trenutno ne postoji realna opasnost od pojave terorističkih aktivnosti. I regrutacije za odlazak na ratište je ugašena. Sa druge strane zagovaranje određenih izrazito konzervativnih islamističkih

puritanističkih stavova, radikalizacija u blažem smislu, bez elemenata nasilja, jeste prisutna.

- Postoji akutan problem porodica – žena i dece, građana Srbije koji su otišli u Siriju, koji žele da se vrate u zajednicu, za šta je neophodno stvoriti uslove.
- Ne postoje institucionalni programi prevencije radikalizacije i ekstremizma u zajednici.
- U zajednici ne postoje programi deradikalizacije, kao ni programi resocijalizacije deradikalizovanih osoba.
- Za osuđene za terorizam u toku odsluženja zatvorske kazne, kao ni po otpustu, nema nikakvih institucionalnih programa deradikalizacije, čak ni pokušaja te vrste.
- U zajednici nema razvijene svesti o načinima rešavanja problema vezanih za radikalizaciju i ekstremizam, niti kapaciteta. Tema se izbegava kao osetljiva. Nema jačanja otpornosti zajednice i ona ostaje ranjiva.

JUG SRBIJE / PREŠEVSKA DOLINA

Serija intervjuva održana je u Preševu i Bujanovcu u periodu 24–26. jula 2021. godine i obuhvatila je 10 predstavnika lokalne zajednice – članove porodica osoba koje su otišle u Siriju, predstavnike lokalnih institucija i organizacija civilnog društva, aktiviste u zajednici i imame.

Iz Preševske doline nije bilo odlazaka na ratište u Siriju u značajnijem broju. Po proceni predstavnika lokalne zajednice, otišlo je ne više od petnaestak osoba, ma da se ističe da nema javnih, preciznih i potpunih podataka, te da samo bezbednosne službe znaju pravi broj.

Odlasci na ratište u Siriju odigrali su se u veoma specifičnom lokalnom socijalnom, političkom i kulturnom kontekstu. Naime, nacionalni identitet Albanaca nije građen na pripadnosti verskoj zajednici. Starije generacije Albanaca su bile pod uticajem jugoslovenske ideologije koja je bila ateistička, a u vreme socijalizma vera nije bila bitno prisutna u javnom prostoru. Ove zajednice nemaju ni

tradiciju, ni izgrađene mehanizme saradnje verske zajednice i društva. Od 1990. godine dolazi do promena: religija ulazi u javni i politički život. Albanci na jugu Srbije tek tada počinju da se nacionalno izjašnjavaju kao Albanci i verski identifikuju kao muslimani.

Dodatno, do 1989. godine islamska verskom organizacijom rukovođeno je iz Sarajeva. Oni koji su želeli da izučavaju islam išli su u Sarajevo, Prištinu, Skoplje ili Siriju. Jedan od imama iz Preševa je 69. generacija imama u porodici u kojoj su tradicionalno, već 150 godina imami. Oni prate tradicionalni islam nasleđen u zajednici, hanefijski, kakav je praktikovan i pre 150 godina.

Nakon 1989. godine, otvaraju se granice i neki mladi iz Preševa i drugih mesta odlaze da studiraju u arapske zemlje. Mnogima koji su otišli na Istok da studiraju nuđene su velike finansijske i materijalne beneficije. Te organizacije raspolažu velikim materijalnim resursima, pogotovo kešom koji nije kontrolisan i to koriste za delovanje i širenje uticaja. Po povratku u zajednicu, ovi studenti iz arapskih zemalja donose "arapski islam". Tada nastaje pluralizam unutar islama. Nova struja "arapskog islama", kad je u Srbiju došla sa stranačkim pluralizmom bila je u konfliktu sa većinskom otomanskom islamskom tradicijom. Zbog toga je funkcionisala neinstitucionalno, vera je praktikovana u neformalnim prostorima, ili preko svojih organizacija i nisu bili integrisani u zajednicu. Neki od njih su uspeali da stave neke džamije pod svoju kontrolu. Tako su, na primer, sada u Preševu dve džamije tradicionalne, ili kako ih sami nazivaju – otomanske, a treća je više pod arapskim uticajem. Od ukupno 56 džamija u Preševskoj dolini, samo dve-tri su pod selafističkim uticajem, a i to ne javno. Sve islamske zajednice imaju isti ustav, a oni koji ga ne poštuju nemaju dozvolu za rad.

U Preševskoj dolini prisutni su i derviši. (U manjem broju ih ima i u nekim drugim delovima Srbije) Albanija je jedina koja je priznala dervişe kao veru, a njihov centar je u Tirani. Do vremena pluralizma na jugu Srbije dominirala je hanefijska škola islama, a dervişa je bilo malo. Oni nisu mogli da ojačaju u tadašnjem društvu zbog dominacije tradicionalnog islama. Dervişi su imali i veliki uticaj na

kreiranje albanske nezavisnosti na Balkanu. Većina onih koji su vodili “albansku renesansu” bili su derviši.

U Srbiji zakon omogućuje da se islamska organizacija lako uspostavi, pa su se tako neke od njih povezivale sa Novim Pazarom, a neke sa Beogradom ili Prištinom i formirale nezavisne organizacije. Različite islamske zajednice vode borbu za prevlast, ali se ne razlikuju u praktikovanju islama.

Jedan od problema do kojih je došlo zbog razjedinjenosti islamske zajednice je i pojava novih interpretacija islama. Devedesetih godina na jugu Srbije pojavile su se prve vehabije. Na početku su delovale kao neformalne grupe i lokalna zajednica ih nije razumela, niti je prepoznala šta se događa. Uspeli su da okupe manji broj, uglavnom mladih ljudi i da ih pridobiju. Neke od grupa su i regrutovale ljude za odlazak na ratište u Siriju. Na početku rata u Siriji ljudi su mislili da se tamo događa “arapsko proleće”, time su ih regruteri privlačili, ali posle su shvatili da to nije tako. Odlazili su iz neznanja i tek su tamo shvatili da se bore jedni protiv drugih: Albanci protiv Albanaca, u različitim jedinicama.

U tom periodu je i materijalna pomoć počela da stiže preko humanitarnih organizacija iz Saudijske Arabije. Bilo je teško razlučiti koja je prava svrha ovakvih organizacija i koje su zaista humanitarne, a koje samo koriste ovakve aktivnosti za indoktrinaciju.

Na jugu Srbije nije bilo većih uticaja regrutera, kao što ih je bilo, na primer, na Kosovu ili u Makedoniji, iz više razloga. Pre svega, ovakva shvatanja nisu bila prihvatljiva širem krugu ljudi zbog dominantno liberalnog pristupa islamu u zajednici. Na primer, Trnovac ima tri džamije i pored svake džamije – nekoliko kafana. Kad su u takvu zajednicu došli “upadljivi ljudi sa bradama”, bilo je velikih otpora da se priznaju kao deo ritualnog učenja. Dodatno, džemati su pružili veliki otpor regruterima. Neki imami su ih javno nazvali kriminalnim organizacijama, pisali su članke za novine o Albancima koji su poginuli u Siriji, zahtevali da se rat u Siriji tretira kao građanski u kome se ljudi bore protiv diktature, a ne kao poziv na džihad. Glasnogovornici protiv regrutacije su dobijali pretnje preko društvenih

mreža, ali ih nisu smatrali ozbiljnima, jer su dolazili od mladih ljudi koji su se više vodili emocijama. Dodatno, uticaj regrutera nije bio veliki, jer među njima nije bilo ni intelektualaca, renomiranih javnih ličnosti koje su propagirale radikalne ideje. Radikalizacija se odigravala uglavnom tajno, u malim grupama ili pojedinačno.

Oni koji su podlegli uticajima radikalizatora su bili pretežno mladi, lošijeg materijalnog statusa, iz nefunkcionalnih porodica, iz ruralnih porodica, neki su se bavili i kriminalom ili bili alkoholičari i pravili izgrede u zajednici. Svi su iznenada i vrlo brzo postali izrazito religiozni. Prepoznato je i da su pretežno, ma da ne uvek, bili iz ateističkih porodica i nisu znali šta je ideja islama. Takvi su iz ekstremno ateističkog stanovišta prešli u ekstremno versko.

Niko nije imao podršku porodice za odlazak, a odlasci su organizovani tajno. Rekrutovani su često porodicama govorili da idu na letovanje ili u posetu u inostranstvo, a porodice su tek po odlasku saznavale šta se dogodilo, neki i od policije. I sami procesi radikalizacije su bili prikrivani od porodica, pa su tako članovi primećivali šta se događa tek kada su indoktrinirane osobe počele vidno da menjaju izgled i oblačenje. I tada su porodice pokušale da ih odvrte i same deradikalizuju, jer nisu imale kome da se obrate za stručnu pomoć.

Uskoro se u zajednici proširilo i uverenje da su svi koji su radikalizovani postali doušnici policije, što je dodatno uticalo da se distanca prema njima poveća i da ih zajednica izoluje.

Za neke koji su otišli u Siriju saznalo se da su poginuli. U retkim slučajevima, kad bi porodica saznala na vreme, uspela je da zaustavi odlazak na ratište. Na primer, otac je uspeo da vrati dete iz Istambula i tako spreči odlazak u Siriju. Na sprečavanje odlaska i povratka, najveći uticaj ima porodica. Jedan povratnik, na primer, vrlo obrazovan, i sad predaje na jednom univerzitetu u regionu, a njegova porodica je najviše uticala da se vrati.

Većina onih koji su otišli u Siriju se ipak ne vraća u zajednicu u strahu od zakonskih kazni i negativnih reakcija okruženja. Srbija nema nikakav plan za njihovu eventualnu integraciju.

Dodatno, u zajednici postoje i određeni izazovi u vezi sa bivšim pripadnicima Oslobođilačke vojske Preševa, Bujanovca i Medveđe (skraćeno na albanskom: UČPBM). Nijedan od lidera više ne živi u zajednici zbog stalnih pritisaka. I bivši vojnici imaju osećaj da ih policija proganja zbog stalne prisile i maltretiranja. I dalje se događa da, čim se kod nekog pronađe oružje, on biva priveden. Iako se poštuje zakon o njihovoj amnestiji, stanje u okruženju nije prihvatljivo za njih. Nijedna organizacija civilnog društva nije radila sa njima. I njihova deca se osećaju demoralizovano, jer očevi nisu ništa obezbedili za njih, pa odlaze u Albaniju ili na Kosovo. Iako ova situacija nije u vezi sa borcima u Siriji, ona ipak doprinosi očekivanjima sličnog tretmana i njih i njihovih porodica i utiče na njihovu odluku da se ne vrate u Srbiju.

Sa promenom stava okruženja prema vehabijama, neki od njih su promenili izgled, skratili su brade i produžili nogavice i više ne iznose radikalne stavove u zajednici. Nije poznato da li su suštinski napustili pređašnju ideologiju, ali su vidno promenili ponašanje.

U zajednici je preovladavalo odbacivanje, izbegavanje i strah od radikalizatora i od radikalizovanih. Na primer, kada je Muhaz Ahmeti poginuo u Siriji, prvi od boraca sa juga koji je poginuo, ljudi iz zajednice iz straha nisu išli ni da izjave saučesće porodici zbog pritiska medija i društvenih mreža.

U zajednici nema izolovanih porodica, jer ako su neki i otišli na ratište, porodice su bile protiv toga, pa zato i nisu izolovane posle njihovog odlaska. Porodice su protiv radikalizacije i regrutacije, a šire familije i zajednica im pomažu.

Regrutacija za odlazak u rat u Siriju vezuje se uglavnom za period 2012/13. Posle tog perioda, počinje da jenjava, pogotovo u poslednjih nekoliko godina pod uticajem nekoliko faktora. Pre svega, službe bezbednosti su brzo rešile akutne probleme i zaustavile dalju regrutaciju i slanje lokalnih stanovnika u Siriju. Mnogi imami su od tada pod prisilom, kao i porodice onih koji su otišli u Siriju. Sa njima se redovno obavljaju informativni razgovori, a imaju i probleme na graničnim prelazima. Padu broja radikalizovanih i radikalizatora

je doprinelo i to što su sami uvideli da takva ideologija ne odgovara lokalnoj zajednici i da se teško prihvata.

Prateći globalne trendove u vezi sa borbom protiv teorizma i odlazaka na strana ratišta, 2012/2013 počela je mobilizacija za borbu protiv terorizma i na Kosovu i u Albaniji, a to se odrazilo i na zbivanja na jugu Srbije. Posebno su bile angažovane hodže i mediji u javnoj borbi za zaustavljanje procesa regrutacije, a šire društvo je tada počelo da gleda na selafizam kao pogodno okruženje za regrutaciju.

Sada je u zajednici prepoznato da prisustvo radikalnih grupa izoluje celu zajednicu od ostatka društva, kao i da je to nepoželjno, da radikalne ideologije, pogotovo sam ISIS, najviše štete islamu.

Selafije sad nemaju značajan uticaj na jugu Srbije. Takođe, selafijske zajednice više ne pozivaju na odlazak na ratište. Postoji registrovano udruženje selafista "Tirija". Oni praktikuju selafizam, ali nikad nisu pozivali u Siriju. Ni drugi mladi koji praktikuju selafizam ne žele na ratište. Bez obzira na to, društva njih ne gleda blagonaklono.

Sada su selafije jako mala grupa koja nema nikakvu podršku spolja. Često se javlja i razdor među njima, jer su neki stekli više novca. Sukobljavaju se oko interesa, pogotovo materjalnih. Sada se međusobno optužuju, a na početku su bili grupa idealista okupljena oko verske utopije. Oni koji se identifikuju kao vehabije čine male zatvorene skupine i teško im je prići. Nisu spremni za komunikaciju s okruženjem. Vehabije nisu organizovane u grupe. Oni nisu više tako nametljivi kao ranije i nisu više izolovani kao što su bili, sada razgovaraju sa onima koji praktikuju islam na tradicionalna način. Neki aktivisti u zajednici prepoznaju značaj otvorene komunikacije sa lokalnim vehabijama, kao i značaj njihove integracije u zajednicu, mada ovakvih aktivnosti nema dovoljno.

Mladi sada najviše imaju dodira sa selafizmom online i preko jednog lokalnog hodže. Razumljivo je da oni prolaze kroz krizu identiteta i da menjaju mišljenje, a to ih čini otvorenim i podložnim različitim uticajima. S druge strane, i sami njihovi ideolozi su shvatili da ne mogu više da funkcionišu kao ranije zbog velikog pritiska društva

i države, kao i sve manjih finansijskih sredstava, pa prilagođavaju pristup i orijentisu se na nove medije.

U lokalnoj zajednici, tradicionalne islamske zajednice organizuju niz aktivnosti – različite obuke (kursevi engleskog jezika i slično), objavljuju knjige, održavaju predavanja, u kojima se ne govori direktno protiv selafijskog uticaja, ali se ističe praksa i učenje tradicionalnog islama. Neki imami tradicionalnog islama se približavaju mladima, držeći predavanja za njih o njihovoj verskoj tradiciji, uvođeći ih u religiju i registrovane džamije putem grupnog rada i socijalnih mreža, radeći na taj način indirektno na prevenciji radikalizacije. Udruženje “Ditroia” (znanje) je organizovalo obuke za prevenciju ekstremizma.

Ponekad lokalni aktivisti, ili zainteresovani građani, pogođeni roditelji, reaguju samostalno kad primete neke pojave koje doživljavaju kao ekstremne. Na primer, lokalni aktivista je slučajno video na socijalnim mrežama sliku žene sa burkom koja u lokalnoj organizaciji predaje devojkicama od šest-sedam godina. Roditelji te dece nisu znali šta se događa i mislili su da šalju decu na kurseve stranih jezika. Aktivista je pisao o tome da to nije njihova kultura, a zbog toga mu je pretio muž predavačice. Podržalo ga je mnogo ljudi sa Kosova i iz Albanije, pa su zatvorili školu, jer se smatralo da je to lokalno udruženje radikalno. U nekim slučajevima su se bunili i roditelji jer su neki predavači koji su držali veronauku u školama bili pripadnici selafističkog islama. Tražili su da ih zamene nekim ko je završio teologiju i ko ima prilagođeni stavove lokalnoj zajednici.

Na ovim temama je u Preševskoj dolini radio i OEBS, kao i lokalne organizacije civilnog društva, ali su ove aktivnosti malog obima i uticaja, povremene i projektnog karaktera, dok sistemske, sveobuhvatne i strateške aktivnosti nedostaju. U ovom pogledu, nedostaju i lokalna istraživanja o stanju radikalizacije, faktorima koji doprinose njenoj pojavi i potencijalima za otpornost na radikalizaciju.

Dodatno, verska nastava (bi mogla da) ima veoma značajnu ulogu u prevenciji radikalizacije, ali taj potencijal uglavnom nije dovoljno iskorišćen. Naime, veroučitelji nisu dovoljno spremni za rad

u tom cilju. U metodološkom smislu oni više rade kao hodže, a ne kao pedagozi, pa im je potrebna obuka iz metodike nastave.

Institucionalni i odgovor lokalne samouprave na radikalizaciju ne postoji. Opštinska vlast i lokalni političari izbegavaju temu, plašeći se da će im to ugroziti politički rejting i dovesti do gubitka glasova. Ni školski ni sistem socijalne zaštite se ne oglašavaju o ovim pitanjima, a nemaju ni programe koji bi ih uključivali. Retki seminari informativnog karaktera u sektoru socijalne zaštite na temu radikalizacije jesu organizovani, ali nije bilo stručnih obuka koje bi upućivale na rad na radikalizaciji. Čak ni lokalni Savet za bezbednost nije razmatrao radikalizaciju, niti ju je uključio u planove rada. Institucionalni stav je, da je radikalizacija “osetljiva” tema i da je najbolje pre-pustiti je bezbednosnim službama i ne otvarati je dalje.

I mediji se plaše negativnih reakcija i gubitka podrške, pa zato ne rade dovoljno na ovim pitanjima.

Među predstavnicima lokalne zajednice postoji i snažno uverenje da su bezbednosne službe preuveličavale pitanje radikalizacije na jugu Srbije, jer ovoj vlasti odgovara da ima takvog neprijatelja, kako bi pitanje ekstremizma koristila po potrebi, i držala lokalnu zajednicu, pre svega Albance, pod prismotrom. Takođe se smatra da nekadašnji radikalizatori sad sarađuju sa službama bezbednosti. Nerealno predstavljanje problema radikalizacije i nasilnog ekstremizma, doprinosi kontinuiranim tenzijama u zajednici, nepoverenju i sumnjama i posledičnom izbegavanju “osetljive” teme radikalizacije i neintegrisanosti svih koji su percipirani kao radikalni, ili se sumnja da bi mogli biti.

ZAKLJUČCI

- Broj radikalizovanih osoba koje su sa juga Srbije otišla na ratište u Siriji je mali, od 5 do maksimum, petnaestak osoba.
- Borci sa sirijskog ratišta se ne vraćaju u zajednicu, a njihove porodice ostaju u njoj.
- Porodice boraca ne znaju kako da se nose sa problemom, a nema programa podrške za njih u zajednici. Pomaže im samo šira familija.
- Regrutacija je tokom poslednjih nekoliko godina potpuno zaustavljena, pa u tim smislu ne postoji aktuelan bezbednosni problem na jugu Srbije.
- Dimenzije i karakteristike radikalizacije, ekstremizma i odlazaka na ratišta u Siriji sa juga Srbije, nisu dovoljno istražene, a i postojeći retki podaci (bezbednosnih službi) o ovim pojavama nisu dostupni niti poznati čak ni u samoj zajednici.
- Ne postoji prevencija radikalizacije i ekstremizma u zajednici. Nijedna institucija sistema ne radi na ovim pitanjima.
- O radikalizaciji gotovo niko ni ne govori javno, pa takva situacija ostavlja otvorena vrata za radikalizatore da slobodno deluju.
- Sami verski lideri prepoznaju ovaj problem, ali ga oni sagledavaju u užem kontekstu, navodeći da nedostatak (adekvatne) verske nastave omogućava delovanje radikalizatora, kao i samoradikalizaciju.
- Kad je radikalizacija već bila uzela maha i dovela do regrutacije i slanja na strana ratišta, bezbednosne službe su uspešno odreagovala do te mere da sada regrutacije više nema, a identifikovani akteri su pod nadzorom i sa njima se redovno kontaktira.
- Selafisti su osnivali svoja udruženja tamo gde nisu mogle verske institucije i to daje lošu sliku NVO u zajednici.
- U zajednici postoji uverenje da Vlada Srbije problem ekstremizma na jugu održava tinjajućim, jer joj odgovara da ga eksploatiše po potrebi.

- Verski lideri su svesni mogućeg prisustva i povremene pojave radikalizatora u zajednici. Aktivisti u zajednici, takođe. Kad se pojava primeti, oni traže pomoć u zajednici.
- Organizacije civilnog društva imaju male i povremene projekte koji se bave ovom temom.
- Nema razvijene svesti u zajednici o načinima rešavanja problema.
- Tema se izbegava kao osetljiva.
- Zajednica ostaje ranjiva.

ROMSKA NASELJA

Tri fokus grupe su organizovane u periodu od septembra do novembra 2021. godine u tri romska naselja u Vojvodini i okolini Beograda. Obuhvatile su stanovnike ovih naselja, njihove lidere (formalne i neformalne), verske lidere i aktiviste romskih organizacija civilnog društva. Da bismo istražili fenomen nasilnog ekstremizma, odabrali smo romska naselja, jer su njihovi stanovnici gotovo svakodnevno izloženi napadima desničarskih ekstremista. S obzirom da su direktno izloženi nasilju, pošli smo od pretpostavke da mogu pružiti određne uvid u delovanje organizacija, čijim su napadima izloženi. S druge strane, ispitivali smo otpornost romskih zajednica na radikalizaciju koja dolazi sa strane konzervativnih, puritanističkih verskih misionara.

Nivo negativnih socijalnih stereotipa, marginalizacije i diskriminacije Roma je visok, održava se na tom nivou i postoji u različitim oblastima. Romska deca od početka školovanja doživljavaju brojne incidente i sa drugom decom i sa nastavnim kadrom u školama. Njihovi roditelji takođe. Škole ne rešavaju takve probleme i ne bave se njima. Zdravstvene službe ih drugačije tretiraju, odbijaju ih i uskraćuju im usluge. Romi ovakvu situaciju doživljavaju kao da nigde nemaju ljudska prava, kao i da su im sva vrata zatvorena. Romi su

višestruko izloženi predrasudama – i kao Romi i kao muslimani, kao siromašni itd, ističući da je odnos znatno negativniji prema muslimanima, nego prema Romima. Ovoj višestrukoj i izraženijoj diskriminaciji su posebno izloženi muškarci sa bradama i pokrivenne žene. Policija ih zaustavlja i ispituje zbog toga. Redovno se suočavanju s pretinjama i uvredama da su teroristi, mudžahedini, Šiptari i sl. U blizini naselja se pojavljuju grafiti mržnje, a policija ne reaguje iako je pozivana. Pokrivenne žene konstantno doživljavaju neprijatnosti i diskriminaciju van zajednice do te mere, da uglavnom izbegavaju da izlaze iz naselja. Predrasude i posledična marginalizacija i diskriminacija, počinju već u samom naselju od nemuslimanskih stanovnika, a van naselja su još izraženije. Nemuslimani iz naselja su distanciraniji prema njima i ne mešaju se. Incidenti su retki. Odbojnost, neodobravanje, dobacivanje i izazivanje su češći van naselja.

Deo marginalizacije i diskriminacije Roma je i strukturalna/sistemska diskriminacija u svim oblastima života. Ona je uočljiva od stanovanja, zdravstva, školstva, ekonomskog statusa, pa do zapošljavanja i integracije u društvo. Tako u svim naseljima, iako ona postoji već decenijama, znatan deo objekata za stanovanje nije legalan, niti uslovan. Nedostaje i osnovna infrastruktura, poput puteva, vode, kanalizacije, struje i sl. Mali deo stanovnika naselja je dovoljno obrazovan, a još manji zaposlen. I, ako su zaposleni, to su obično najniže plaćeni poslovi i pod lošim uslovim, tj. bez ugovora o stalnom zaposlenju, bez prava na bolovanje, godišnji odmor i sl.. Uglavnom rade na crnom tržištu, dok kao nadničari rade povremeno. Među onima koji nisu zaposleni, znatan broj još uvek hranu redovno traži u kontejnerima, jer nema drugog načina da preživi. Deo marginalizacije i diskriminacije je i odsustvo pomoći/intervencija različitih službi, od socijalnih, do zdravstvenih. Opšta podrška razvoju i inkluziji romskih zajednica je nedovoljna. U svim naseljima stanovnici primaju neke oblike institucionalne pomoći, bilo finansijske ili u različitoj robi, ali ističu da je pomoć nedovoljna u odnosu na potrebe. Zbog svega navedenog, može se pretpostaviti da i, ako bi došlo do radikalizacije

pojedinaца, zajednica ne bi imala nikakvu podršku institucije u smislu sprovođenja mera deradikalizacije.

Stanovništvo u naseljima je pretežno islamske veroispovesti i, delom, pravoslavne. Ima i stanovnika koji nisu članovi ni jedne verske zajednice. Primetno je da se prisustvo muslimanskih verskih zajednica širi i jača tokom poslednje decenije. U naselja dolaze imami i propovednici, otvaraju molitvena mesta, a stanovnici naselja se aktivnije uključuju, ili se priključuju muslimanskim zajednicama. "Novi talas" islamizma u naseljima je izraženiji i drugačijeg sadržaja u odnosu na islamska shvatanja i religijske prakse prethodnih generacija. Imami su vrlo angažovani u zajednicama i na verskim i na socijalnim pitanjima, a stanovnici zajednica smatraju da islamska zajednica doprinosi borbi protiv alkoholizma, korišćenja droga, kockanja, prostitucije, radu sa omladinom, ali i odraslima, unapređenju odnosa u zajednici, pomoći siromašnima itd. Ističe se da islam izrazito pozitivno utiče na moralne vrednosti u zajednici i kod pojedinaca: "Vera mu je pomogla da se izgradi kao čovek." "Vera nas je spasila." "Kad smo ušli u veru shvatili smo šta znači život." "Vera nas je spasila od drugih stvari i pomogla da uredimo život, kako da se ponašamo prema deci, porodici, higijeni..." Iako je veći deo ispitivanih romskih zajednica i prethodno bio islamističke veroispovesti, sada smatraju da njihovi roditelji "nisu bili u veri", jer su slavili i Đurđevdan, a sada se slavi samo Ramazan i Kurban Bajram.

U svim naseljima postoje različita romska udruženja i povremeni projekti drugih nevladinih organizacija, koji su uglavnom humanitarnog i obrazovnog karaktera. Međutim, pošto je njihovo finansiranje značajno smanjeno u prethodnim godinama odlaskom stranih donatora, a i dalje se smanjuje, i njihove aktivnosti su retke i vrlo malog obima. Trenutno ova naselja jedinu značajniju pomoć dobijaju kao humanitarnu, lokalne islamske zajednice i iz dijaspore, od rođaka. U nekim romskim naseljima humanitarna pomoć lokalnih islamskih zajednica je značajna i obuhvata sve, od novčane pomoći do dečijih paketića, ogrevnog drveta, kućnih aparata itd.

Takođe, ove zajednice prikupljaju donacije od stanovnika naselja i iz dijaspore.

Registrovane islamske zajednice jačaju delovanje poslednjih godina u romskim naseljima. Primećen je, međutim, i dolazak selafističkih/ vehabijskih propovednika i regrutera. U Srbiji je zabeležen odlazak samo jednog Roma na ratište u Siriju, a ta osoba se vratila sa ratišta i odslužila zatvorsku kaznu i sad živi u jednom od romskih naselja. Međutim, tradicionalni islam je prisutan u većem obimu, a selafije, za koje se pretpostavlja da se najčešće regrutuju kao strani borci, pod stalnom su kontrolom bezbednosnih službi, pa regrutovanje za Siriju nije uzela većeg maha. Zajednice na različite načine reaguju na selafije/ vehabije, ali ih najčešće same marginalizuju ili izoluju. Njima se, međutim, niko ne bavi. U zajednicama postoji uverenje da službe bezbednosti prate sledbenike netradicionalnog islama, šaljući poruku da će delovati protiv njih i da će svi koji su u kontaktu sa njima imati velike probleme zbog toga. Takođe, postoji uverenje da službe bezbednosti kontinuirano prate aktivnosti svih selafističkih džemata i da će taj nadzor ostati kontinuiran, bez obzira što je većina njih miroljubiva i odbacuje nasilni ekstremizam. Stoga su stanovnici naselja vrlo oprezni i vode računa da ne budu identifikovani sa njima. Svi javno osuđuju ekstremiste, negiraju njihovo postojanje u svojim naseljima, čak izbegavaju i razgovor o ovim temama.

S druge strane, Romi su izloženi stalnim incidentima nasilnih desničarskih grupa, koje upadaju u romska naselja, zastrašuju i fizički napadaju stanovnike, ili to rade na obodima i van naselja. Na primer, Romi koji su dobili socijalne stanove bili su na meti desničara, a policija nije htela da ih zaštiti. Navode da su ih napadali huligani i pred očima policije, pa su morali da napuste ove stanove i da se vrate u romsko naselje. Drugog stanovnika naselja je neko fotografisao u autobusu sa ženom koja je pokrivena i objavio na društvenoj grupi "Moj Beograd" da je Sirijac, terorista. Policija je tražila izbeglice iz Sirije u naselju u tom periodu pa su ga ispitivali, ali su ga drugi stanovnici prepoznali i rekli da je starosedelac. Neke pokrivenne žene su i fizički napadane van naselja. Čak i kada su postojali snimci napada,

policija je tvrdila da ih nema i nije ništa preduzela, a Romi smatraju da je to sve deo korupcije, institucionalne diskriminacije i podrške institucija, rasistima.

Takođe, postoje i neidentifikovane desničarske grupe, kojima su posebno na meti migranti, tj. traže "Sirijce", zastrašujući time celo naselje. Ova grupa je upadala u kuće i tražila izbeglice iz Sirije, navodno pomažući policiji da ih nađe. Ponašaju se kao narodna patrola koja sama zavodi red. Tukli su stanovnike naselja, govoreći im da su teroristi i Sirijci.

U romskim naseljima gde se nalaze raseljeni sa Kosova dolazili su u talasima od 2000. godine, a primećeno je da huliganski napadi eskaliraju sa svakim talasom. Oko naselja su se okupljali navijači i huligani iz drugih gradova i upadali, nasrtali na stanovnike, lomili stvari, oštećivali kuće, tukli stanovnike... policija je kod ovako nasilnih incidenata intervenisala i štitila stanovnike. Čak i pošto je dolazak raseljenih sa Kosova prestao, desničari i dalje obilaze ova naselja i zastrašuju i napadaju stanovnike u okolini, svaki put kada se na Kosovu desi neki problem.

Postoji i raspoloženje u nemuslimanskom delu zajednice u naselju, da se migranti što pre izbace iz naselja, delom u strahu od desničara i bezbednosnih službi, a nekad i kao izraz antiislamističkih stavova. Oni prijavljuju policiji ako neko živi nelegalno u naselju, ako posumnjaju da ima migranata, ili da ih muslimani iz naselja kriju. A u nekim naseljima nemuslimansko stanovništvo pokazuje netrpeljivost prema muslimanima i nevezano za migrante, drže se distancirano i izolovano, a bilo je i nasilnih incidenata.

Romi su izloženi napadima i van romskih naselja, samo na osnovu toga što su Romi. Psovanje, uvrede i provokacije najčešće doživljavaju deca u školi. Romi van naselja neretko doživljavaju verbalne napade, praćene ponekad i fizičkim nasiljem. Svi učesnici fokus grupa saopštavaju da se ne osećaju bezbednim kad izađu van naselja. Plaše se i očekuju vređanje, pretnje i napade, jer se to jako često i događa. Stanovnicima romskih naselja je prvenstveno potrebna

zaštita bezbednosnih službi od nasilnih desničarskih ekstremista, koja nije uvek pružena.

Najređa, ali ipak ponegde prisutna vrsta ekstremizma je i desničarski ekstremizam unutar romskih zajednica. Pretežno se primećuje kod mladih koji nisu islamske veroispovesti, a pridružuju se navijačkim desničarskim grupama. Nasilni ekstremizam se ispoljava uglavnom u nasilnim incidentima sa drugim navijačkim grupama van romskih naselja. Policija je redovno pozivana kad je dolazilo do ovakvih incidenata i odazivala se. Tada bi se obično obe navijačke grupe razile. Mladi iz romskih naselja koji su bili članovi nasilnih navijačkih grupa, obično su ih spontano napuštali kada zasnuju svoje porodice i počnu da traže posao. Ovo su retke pojave, a sa jačanjem rada islamske zajednice su još ređe i praktično su nestale.

Islamska zajednica u romskim naseljima svim vernicima postavlja uslov da moraju da se uklope i poštuju pravila koja važe za sve. Klanjanje na drugačiji način i slične varijacije u verskim praksama jesu dozvoljene i prihvatljive, ali drastična odstupanja i radikalni stavovi koji remete zajednicu nisu prihvaćeni, ni tolerisani. Oni koji odstupaju od traženog, bivaju zamoljeni da se ne pojavljuju na zajedničkim skupovima. Smatra se da je njihova odgovornost i odluka kako će razmišljati i kako će se ponašati i da niko ne bi trebalo da zadire u to. Važan deo motivacije da se distanciraju od selafista jeste i čvrsto uverenje da bezbednosne službe prate sva zbivanja u romskim zajednicama i da bi prisustvo ekstremista izazvalo probleme celoj zajednici, da bi bilo reakcije policije, objava po medijima, a to se sve zajednice trude da izbegnu.

Glavna kontraradikalizujuća "brana" je zapravo miroljubivo shvatanje religije i odbacivanje svih oblika nasilja što je trenutno sadržaj dominantnih islamističkih struja u naseljima. Međutim, verske vođe često insistiraju na stavu da se oni bave verskim životom na prvom mestu i humanitarnim radom, i da je sve što rade vezano za verski život. Ne bave se politikom, ne bave se drugim problemima, već to prepuštaju drugima, koji su za ta pitanja nadležni. Tako nema pravog jačanja otpornosti romskih zajednica na radikalizaciju, već je

otpornost nenamerna posledica jačanja islamske zajednice. Smatraju da u slučajevima kad je neko napadnut zato što je musliman, o tome treba da se izjašnjava muftija, nevladine organizacije, kancelarije za ljudska prava itd. Jer oni nisu toliko jaki da nešto pokrenu, niti da promene.

ZAKLJUČCI

- Nivo negativnih socijalnih stereotipa, marginalizacije i diskriminacije Roma je visok, održava se na tom nivou i postoji u različitim oblastima. Pre svega, oni su višestruko izloženi predrasudama – i kao Romi i kao muslimani, kao siromašni itd. Predrasude i posledična marginalizacija i diskriminacija, počinju već u samom naselju od nemuslimanskih stanovnika, a van naselja su još izraženije.
- Deo marginalizacije i diskriminacije je strukturalna/sistem-ska diskriminacija u svim oblastima života Roma. Ona je uočljiva, od stanovanja, zdravstva, školstva, ekonomskog statusa, pa do zapošljavanja i integracije u društvo. Deo marginalizacije i diskriminacije je i odsustvo pomoći/intervencija različitih službi od socijalnih do zdravstvenih. Opšta podrška razvoju i inkluziji romskih zajednica je nedovoljna. Zaključak je da ne postoje nikakve mere koje bi uticale na smanjenje rizika od radikalizacije u romskim naseljima.
- Bezbednosne službe kontrolišu sve netradicionalne islamske zajednice.
- Ne postoje nikakve mere za jačanje otpornosti romskih zajednica na radikalizaciju.
- Glavna kontraradikalizujuća “brana” je zapravo miroljubivo shvatanje religije i odbacivanje svih oblika nasilja kao sadržaj trenutno dominantnih islamskih struja u naseljima.

KAZNENO POPRAVNI ZAVOD PANČEVO

Serijski intervjui su organizovani u julu 2021. godine i obuhvatili su predstavnike uprave Kazneno-popravnog zavoda u Pančevu (KPZ), službe za tretman i osuđenike. Svi intervjuisani osuđenici su bili aktivni pripadnici različitih navijačkih grupa i prethodno osuđivani za različita krivična dela – pokušaj ubistva, nanošenje teških telesnih povreda, pretnje novinarima, prodaju droge i oružja, nasilje na sportskim priredbama, priključenje paravojnim formacijama proruskim snagama u Ukrajini, razbojništvo i dr. I svi su već prethodno služili zatvorske kazne.

KPZ Pančevo je otvoren pre dve godine, ima oko 150 zaposlenih i oko 300 osuđenih lica.

U KPZ se realizuju različiti programi tretmana koji uključuje ekonomske, kulturno prosvetne i sportske aktivnosti. Kao redovni program funkcioniše “Blok bez droge”, koji traje šest meseci i na dobrovoljnoj je osnovi. Polaznici imaju različite kurseve, pomaže im se da rade na sebi, sa njima se radi terapija, postoji metadonski program koji sprovodi psihijatar, organizuje se često testiranje na drogu. Dobar deo prijavljenih brzo odustane, ali ima i dosta onih koji ga uspešno završe, ma da podaci o njihovom broju nisu prikupljeni. KPZ obezbeđuje i psihologa koji sa osuđenima ima individualne razgovore. Posle određenog perioda osuđenici koji koriste programe tretmana mogu da napreduju, a o svakom se vodi računa i imaju lični tretmanski dosije.

Osuđenici imaju mogućnost da u okviru Zavoda, rade u poljoprivredi, stočarstvu, u pogonu za montažu prozora, ili sklapanju štipaljki. Takođe, imaju mogućnost rada u kuhinji. Postoji i sušara za lekovito bilje, a za ovaj sezonski posao KPZ pruža obuku zainteresovanim licima. Radno su angažovani samo oni koji to žele; rad traje sedam sati dnevno i za to dobijaju platu.

KPZ obezbeđuje i obrazovne programe za osuđenike. U KPZ je veliki broj odraslih bez osnovnog obrazovanja. Bilo je čak 80 zainteresovanih osoba za program osnovnoškolskog obrazovanja, ali je zbog pandemije privremeno ukinut. Program će biti obezbeđen za

njih čim se steknu epidemiološki uslovi. Jedan osuđenik je podneo zahtev za studiranje, što će takođe biti realizovano.

Organizovani su i programi različitih radionica – asertivnosti, radionice za smanjenje agresivnog ponašanja, besedništvo (čak su polaznici išli i na takmičenja), umetničke radionice, duborez, slikanje, crtanje i sl. Sportske aktivnosti i turniri su najpopularniji kod osuđenika. Svaki dan osuđenici mogu da koriste i biblioteku.

U okviru KPZ Pančevo postoji i verska prostorija. Svake nedelje neko drugi čita molitvu, a oko 26 osoba dolazi redovno.

Za sve osuđenike postoji i program pripreme za otpust. Obuhvata instrukcije o tome kako da dođu do lične karte (pošto je uglavnom svim osuđenima lična karta pasivizirana); kako da obezbede jednokratnu novčanu pomoć od Centra za socijalni rad; dobijaju spisak organizacija kojima mogu da se obrate za pomoć i podršku i sl. Međutim, po izlasku, nema organizovane podrške i nema sistema koji ih prati posle otpusta. Dodatno, materijalna pomoć koju osuđenici mogu da dobiju od centara za socijalni rad zavisi od resursa opštine, pa to može biti i samo nekoliko hiljada dinara, od čega samo mogu da plate takse za lična dokumenta.

Desničari u okviru navijačkih grupa ne doživljavaju sebe kao desničare ili ekstremiste, već kao patriote. Smatraju da svojim aktivnostima doprinose unapređenju stanja u državi.

Primećeno je da osuđenici koji su navijači, desničari, uglavnom imaju slične narative: oni čine dobre stvari, sistem je kriv za sve ono što nije dobro, oni žele da sistem bude dobar, da ga promene i sl. Njihove vrednosti su porodica, crkva, nacija, a protiv su Parade ponosa, LGBT prava, crnaca, "Cigana", migranata i slično. Ne kriju ni svoje antisemitske i rasističke stavove. Čak neki i kažu: "Hitler je ispravno radio da očisti Jevreje i Rome". Ekstremisti koji su na slobodi i nasilni, u zatvoru su vrlo disciplinovani, najaktivniji su u sportu, često se nametnu kao vođe, zagovaraju disciplinu; uvek su uredni i slično. Mogu da poštuju pravila onoliko koliko žele. Međutim, njihova uverenja ostaju ista. Na primer, osuđenik, desničar, je osuđeniku romske nacionalnosti svaki drugi dan na tacnu u kantini stavljao kukasti krst.

Mladi se u navijačke grupe regrutuju i učlanjuju vrlo rano, još u tinejdžerskom uzrastu. Taj uzrast je na meti regrutera, a mladi tih godina su povodljivi, tragaju za svojim identitetom i grupom kojoj će pripadati, lako je manipulirati njima. Deo njih je privučen navijačkim grupama prvenstveno zbog identitetskih i ideoloških pitanja, dok drugi deo prilazi zbog egzistencijalnih i socijalnih razloga.

Oni mladi koji su se pridružili navijačima prvenstveno zbog egzistencijalnih i socijalnih problema potiču iz izrazito disfunkcionalnih porodica, često dugogodišnjeg života u nasilju, sa istorijom zlostavljanja i zapostavljanja. Po pravilu su socio-ekonomski živeli vrlo loše, na ivici bede i beskućništva, u porodicama koje ih nisu želele. I sami su u vrlo ranoj mladosti ispoljili neki oblik problematičnog, agresivnog ili asocijalnog ponašanja. Oni se lako učlanjuju u navijačke grupe i lako prihvataju i nasilje i kriminal, jer im to nije strano, a za mnoge je to i jedini izvor prihoda, do koga mogu relativno lako da dođu. Dodatno, kao razlog prepoznaju i da su iz porodica nosili u sebi veliku količinu nagomilanog nezadovoljstva, frustracija, revolta, besa usled različitih životnih uskraćenosti, koje su jedino preko navijačkih grupa mogli da ispolje. Opisuju da su jedino tuče mogle da ih smire. Nisu ih zanimale ni utakmice, ni rezultat, ni sa kim će da se potuku. Nekad su to bili sukobi sa policijom, nekada sa suparničkom grupom, a nekada i jednih sa drugima unutar grupe, samo im je bilo bitno da se potuku. Kažu: "Kad dobijem batine, bude mi lakše, smiri me to". Ranije ih je i policija zvala kao navijače da se tuku, na primer, da pretuku nekoga zato što prodaje benzin. Izjavljuju da se kriminalom nisu bavili zbog novca, već zbog pripadnosti grupi i jer su se tako osećali bolje.

Mladi koji su u navijačima tragali za identitetom i ideologijom ostrašćeno prihvataju desničarske ideje i imaju tendenciju da se ovim pitanjima bave mnogo više i mnogo dublje. Pridružuju se različitim desničarskim organizacijama i grupama, izučavaju literaturu ovog tipa, povezuju se sa međunarodnim desničarskim pokretom, osnivaju svoje organizacije i sl.

Vrednosti oko kojih se oni okupljaju su srpstvo, tradicija, očuvanje vere i tradicije, “ispravna” moralna načela, patriotski duh. Smatraju da je današnje društvo postalo amoralno, bitna je samo individua, a ne kolektiv i “sve se vrti oko para”, solidarnost je izgubljena. Nemoral se propagira kroz muziku i medije. Bore se protiv svega što nije korisno za naciju, za “moralno ustrojstvo”.

Literatura koju izučavaju, obuhvata prevashodno teologiju, istoriju i književnost. Iz teologije navode da čitaju Vladiku Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića. Iz književnosti čitani autoriteti su: Jovan Dučić, Milan Rakić, Miloš Crnjanski, Petar Petrović Njegoš, Aleksandar Tešić, Dejan Stojiljković, Slavomir Nastasijević. Od stranih pisaca pominju se: Jesenjin, Dostojevski, Teri Pračet, Stiven King. Za zvaničnu istoriju koja se uči u školama smatraju da je loše gradivo, pogrešno shvaćena i predstavljena srpska istorija. Nije im prihvatljiva ideja da su Srbi došli “od negde” i stvorili srpsko carstvo “i sve u njemu za samo 200 godina”. Smatraju da je to nemoguće i da Srbi moraju biti mnogo stariji. Dopadaju im se ideje da su Srbi najstariji narod na svetu i da je na ovoj teritoriji kolevka čovečanstva. Čitaju, kako navode, “naše velike istoričare”: Jovana Deretića, Gorana Šarića, Dobroslava Jevđevića, Olgu Luković Pjanović (Srbi narod najstariji), Miloša Kovića, Predraga Markovića, Čedomira Antića, Radovana Damjanovića.

Od organizacija kojima se rado pridružuju iz ideoloških razloga ističu “Nacionalni stroj”, “Krv i čast”, “Obraz”, “Nacionalni srpski front”. Smatraju da je bitan i humanitarni rad desničara, da Srbi treba da pomažu Srbima, ako su pravi Srbi. Kao primer uspešnog rada ističe se organizacija “Srbi za Srbe”, kao najprofesionalnija, transparentna, i koja stvarno i najviše pomaže Srbima kad je potrebno. Dosta ljudi i pojedinačno daje pomoć. “Levijatan” nije ozbiljno shvaćen, jer se misli da neopravdano veliku pažnju poklanjaju životinjama, dok ima “prećih stvari”, na primer, deca koja “nemaju šta da jedu”, srpski narod na Kosovu i sl.

Neretko nisu u potpunosti zadovoljni radom postojećih organizacija i pokušavaju i sami da formiraju nove organizacije ili

organizuju nezavisne humanitarne akcije. Takođe, saopštavaju i da su uvideli da neće moći da promene sistem onako kako žele, delujući čak i kroz organizacije koje im odgovaraju. Da to nije način za menjanje sistema. Tada obično napuštaju te organizacije i pokušaje delovanja, kao uzaludne.

Što se politike i društvenog uređenja tiče, zalažu se za (parlamentarnu) monarhiju, a aktuelnim ličnostima na političkoj sceni ne veruju i ne vrednuju njihov rad.

Čest je i rusofilski sentiment. Smatraju da su Srbi snažno povezani za Rusima, preko pravoslavlja, vojske, istorijskih i vladarskih veza. Oni koji su išli da ratuju u Ukrajinu na strani Rusije ističu da su i Rusi bili dobrovoljci u Bosni u novijim ratovima, kao i da su osećali dužnost da idu u Ukrajinu i doprinesu "bratskoj borbi protiv istog neprijatelja". Smatraju da se u Ukrajini dogodila velika nepravda, jer je "narod dozvolio da ih zavade, kao i nas". Da je i pitanju isti narod, koji je potpao pod uticaj koji se protiv njih vodi iz Vatikana, kao što se vodi i protiv Srba.

Od drugih uticajnih ideja koje neguju ove grupe, pomenućemo i: da je laboratorija iz koje je pobjegla korona u suvlasništvu Sorsa i Bil Gejtsa; da doktor Nestorović otkriva mnoge prikrivene istine i treba ga slušati; da u Srebrenici nije bilo genocida; da se prihvata kao ispravno sve što je Naser Orić uradio i da će on proći nekažnjeno što je nepojmljiva nepravda; da NVO organizuju "šiptarski festival" u srcu Beograda i da je sramotno da to država dozvoljava; da postoji značajna "infiltracija" službi bezbednosti u desničarske organizacije; da su mnoge takve organizacije samo marionete vlasti; da nepotizam i korupcija vladaju već 50 godina, što je sistemski problem koji treba iskoreniti, i sl.

Desničari imaju tendenciju povezivanja sa internacionalnim desničarskim grupama i organizacijama i razvijanja u pravcu međunarodnog delovanja. Ova težnja ka međunarodnom povezivanju ostvaruje se preko nacionalističke ideologije. Iako su često ksenofobični, ipak ističu da su im bliži nacionalisti i iz zapadne Evrope, od

anacionalnih sunarodnika. Arno Gujon³⁴ je visoko cenjen, smatraju da on treba da im je primer i da je to što Gujon radi odlično, to je pravi način ispoljavanja nacionalizma. Ističu i da je srpski nacionalizam bio pogrešno predstavljen evropskim nacionalistima ranije, ali da je sada Srbija za njih “bastion nacionalizma”, dolaze u Srbiju da uče od ovdašnjih nacionalista.

Obično porodica i neposredno okruženje u zajednici, osim samih navijačkih grupa, ne deli izrazito ekstremne stavove i uverenja koja desničari imaju, niti odobrava njihovo članstvo i delovanje u ovim grupama. Međutim, oni naglašavaju da to na njih ne utiče. Duboko su nepokolebljivi u svojim stavovima i smatraju da njihova okolina ne razume koliko greši. Od porodice i okruženje obično kriju svoje kriminalne i nasilne akte, znajući da ih to najviše plaši i da bi se protiv toga najviše pobunili, pa i iz tog razloga oni ne mogu da utiču na njihovu deradikalizaciju. Ne uspostavljaju prijateljske veze sa ljudima koji nisu istomišljenici, što ih još više zatvara u okvire desničarskih grupa i omogućava njihove jače uticaje.

Sa druge strane, širok spektar desničarskih stavova veoma je prihvaćen i prisutan u javnosti, pa i desničari s pravom smatraju, da su sa svojim uverenjima prihvaćeni u društvu. Zajednica ne reaguje na većinu desničarskih narativa, naprotiv, i sama ih često reprodukuje. Zato su i ovi, a i kasniji ekstremniji radikalizujući uticaji normalizovani i kontinuirani u okruženju mladih, koji se kasnije pridružuju desničarskim i navijačkim grupama.

I sami desničari smatraju da su njihovi stavovi prihvaćeni u okruženju, osim baš izrazito nasilnih i kriminalnih dela. Otvoreno govore o tome da zakoni po kojima im se sudi nisu namenjeni njima, već procesuiranju islamističkih ekstremista i boraca na stranim ratištima. Čak i kada su osuđeni, smatraju da je to samo kolateralna šteta, a ne prava namena zakona. Znaju i da su za isto delo – učešće na stranim ratištima – kažnjavani mnogo blaže od islamističkih boraca

34 Arno Gujon je prešao put od aktiviste francuskog ekstremno desničarskog pokreta Identitaraca, do vršioca dužnosti direktora Uprave za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu u Vladi Srbije.

koji su išli u Siriju. Smatraju da država ne mora da se boji njih, već da ima veće i preče pretnje kojima treba da se bavi i da država to zna.

U toku odsluženja kazne nema programa deradikalizacije, čak nije ni prepoznata potreba za tim. Zavod nema preciznije podatke o tome da li ima radikalizacije u toku odsluženja kazne, jer nema uvid u to šta se tačno odvija među osuđennicima. Prati se samo manifestno poštovanje kućnog reda. Ono što jeste poznato je, da su neki osuđenici desničari, navijači, učesnici rata u Ukrajini. Poznato je i da oni otvoreno izražavaju rasističke, fašističke, antisemitske i druge ekstremističke stavove, tj. da su jasno radikalni, ali zaposleni u zatvoru, uprkos tome ne prepoznaju potrebu za radom na deradikalizaciji kod njih. Nema ni bilo kakvog programa vezanog za ideološke teme, a osoblje KPZ smatra da bi takvi programi, pogotovo oni usmereni baš na deradikalizaciju, bili potrebni samo u većim zavodima, gde su smešteni osuđenici za ozbiljna kaznena dela sa dužim kaznama.

Osoblje zavoda ima prilike i interesovanja da pohađa različite stručne obuke, ali obuka za tretmanski rad na deradikalizaciji nije bilo. Niko iz Zavoda nije učestvovao u aktivnostima vezanim za primenu Nacionalne strategije za sprečavanje i borbu protiv terorizma, jer nisu pozivani na takve aktivnosti, niti znaju da li je takvih i bilo.

Među osuđennicima je visok procenat povratnika. U nekim slučajevim to je povezano sa socijalnim faktorima, kad, na primer, osobe koje izađu na slobodu nemaju gde da odu, pa iz tog razloga učine neko krivično delo i vraćaju se opet u KPZ. Takvima je "teže na slobodi nego u zatvoru". Zabrinuti su šta će biti napolju, šta će da jedu, gde će da žive, šta će da rade. A u zatvoru, svi koji hoće, mogu da rade. Oni koji nemaju porodicu niti bilo koga da ih prihvati i podrži kad izađu, nemaju dobrih opcija na raspolaganju. Kod višestrukih povratnika i onih sa dužim zatvorskim kaznama individualni kapacitet za resocijalizaciju rapidno pada. Mnogi potpuno izgube sve socijalne veze van zatvora. Do te mere se naviknu na život u zavodima da više ni ne mogu da se priviknu na život na slobodi, koji ih plaši. Oni i žele da ostanu u instituciji i spremni su da učine neko krivično delo, da bi bili što pre vraćeni.

Svi osuđenici se odmah po izlasku suočavaju sa problemom zapošljavanja i, povezano sa tim, obezbeđivanja smeštaja. Niko neće da ih zaposli kad sazna da su bili u zatvoru, pa zato ne mogu ni da iznajme smeštaj. Sledeći problem je to, što je većina njih navikla da lako i brzo dolazi do velikih suma novca, pa nisu spremni da rade za 30.000–40.000 dinara, kad toliko mogu da zarade kriminalom, za dva dana. Problem je što njih ne brine što će se vratiti u zatvor. Većina smatra: “Pa šta ako ću opet u zatvor, izaći ću”. U toku tretmana i pripreme za otpust na ovim uverenjima i stavovima se posebno radi kroz individualne razgovore. To je deo resocijalizacije, s namerom da se osuđenici odvrte od daljeg bavljenja kriminalom. Da postanu svesni šta gube ako ponovo urade nešto nedozvoljeno, da na takav način neće uspeti da promene u svojim životima ono čime su nezadovoljni, kao i da moraju da nađu bolje načine. Međutim, vaspitači napominju i da im osuđenici često dolaze već toliko “oštećeni i zapušteni” da ih je često nemoguće promeniti. U toku pripreme za otpust, osuđenici prave sa svojim vaspitačima i planove resocijalizacije koji uključuju budući smeštaj, zaposlenje ili druge izvore prihoda i mrežu podrške. Za one koji imaju (funkcionalnu i podržavajuću) porodicu ovaj deo pripreme za otpust je znatno lakši i povećava šanse za njihovu uspešnu resocijalizaciju. Oni sa porodicom naprave plan da će živeti zajedno, da će im porodica pomoći finansijski i u traženju posla, a u nekim slučajevima porodica im i dogovori zaposlenje kada se približi vreme otpusta. Ipak, u nedostatku institucionalne podrške, sve opcije koje osuđenici imaju svode se samo na oslanjanje na resurse porodice, a tek za porodice nema nikakvih mehanizama pomoći i stručne podrške. U takvoj situaciji, i one porodice koje imaju dovoljno resursa da materijalno podrže i pomognu osuđenike po otpustu, ne poseduju psihosocijalne kompetencije da osiguraju njihovu resocijalizaciju i spreče povratak u kriminalne i navijačke grupe.

Nažalost, pripadnost navijačkim grupama dodatno otežava resocijalizaciju ovakvih osoba po izlasku iz zatvora. Navijačke grupe konstantno traže lojalnost, dokazivanje, navijanje, to dalje povlači i druga dela – nasilje, kriminal. Osuđenicima po otpustu je teško

da to izbegnu i da se odupru takvim pritiscima. Za one koji nemaju porodicu koja bi ih po otpustu prihvatila, ni nekoga ko bi ih podržao i pomogao im da se snađu, vraćanje u navijačke grupe je jedina opcija i iz egzistencijalnih i iz socijalnih razloga. Dodatno, njihova shvaćanja su takva da za sve krive sistem. Njima je sistem uvek kriv, jer nema razumevanja za njih, a to ih sprečava da uvide svoje greške i da se promene. U toku pripreme za otpust posebno se radi na ovim stavovima, ali to nije u svim slučajevima uspešno. Ono što može da potpomogne resocijalizaciju navijača je razočarenje u navijače iz svoje grupe tokom izdržavanja kazne, jer ih na primer, nisu posećivali, kontaktirali ili podržavali, pošto i oni očekuju lojalnost od svoje grupe, smatrajući ih prijateljima kakvu i grupa očekuje od njih. Ako se to desi, oni mogu biti spremniji da se distanciraju od navijačke grupe, ili je čak napuste i potraže neku drugu grupu kojoj bi se posvetili. Još jedan faktor koji podstiče distanciranje od desničarskih i nasilnih navijačkih grupa je uverenje osuđenika da ih službe bezbednosti pomno prate posle otpusta i da će sigurno biti osumnjičeni i uhapšeni za neko krivično delo. Stoga neki od njih smanjuju ili izbegavaju kontakte sa njima posle otpusta, bar na početku.

ZAKLJUČCI

- Desničari u okviru navijačkih grupa ne doživljavaju sebe kao ekstremiste i desničare, već kao patriote.
- Mladi se u navijačke grupe regrutuju i učlanjuju vrlo rano, još u tinejdžerskom uzrastu. Taj uzrast je na meti regrutera.
- Deo njih je privučen navijačkim grupama prvenstveno zbog identitetskih i ideoloških pitanja, dok drugi dominantno prilazi iz egzistencijalnih i socijalnih razloga.
- Dimenzije i specifičnosti ove vrste ekstremizma nisu sistematski istražene. Navijačke grupe su često povezane sa kriminalom, pa je pristup tim grupama radi istraživanja i iz tog razloga otežan.
- Mladi koji su u navijačima tragali za identitetom i ideologijom ostrašćeno prihvataju desničarske ideje i imaju tendenciju da

se ovim pitanjima bave mnogo više i mnogo dublje. Pridružuju se različitim desničarskim organizacijama i grupama, izučavaju literaturu, povezuju se sa međunarodnim desničarskim pokretom, osnivaju svoje organizacije i sl.

- Obično porodica i neposredno okruženje u zajednici, osim samih navijačkih grupa, ne deli izrazito ekstremne stavove i uverenja koja desničari imaju, niti odobrava njihovo članstvo i delovanje u ovim grupama. Međutim, oni naglašavaju da to na njih ne utiče.
- Širok spektar desničarskih stavova veoma je prihvaćen i prisutan u javnosti, pa i desničari s pravom smatraju da su sa svojim uverenjima prihvaćeni u društvu. Zajednica ne reaguje na većinu ekstremnih desničarskih narativa, naprotiv, i sama ih često reprodukuje. Zato su i ovi, a i kasniji ekstremniji radikalizujući uticaji normalizovani i kontinuirani u okruženju mladih, koji se kasnije pridružuju desničarskim i navijačkim grupama.
- Smatraju da zakoni po kojima im se sudi nisu namenjeni njima, već radi procesuiranja islamističkih ekstremista i boraca na stranim ratištima. Čak i kad su osuđeni, smatraju da je to samo kolateralna šteta, a ne prava namena zakona.
- U toku odsluženja kazne, ili nakon izlaska iz zatvora, nema programa deradikalizacije.
- Porodice ne znaju šta da rade sa njima. Eventualno im pomažu u resocijalizaciji i reintegraciji po izlasku iz zatvora, ali nemaju kapacitet da se nose sa deradikalizacijom.
- U odnosu na islamističke, desničarski ekstremisti su mnogo manje prepoznati od različitih aktera kao ekstremisti, što ih čini mnogo opasnijima.
- Desničarski ekstremizam se toleriše, podržava i često koristi.
- Niko ne radi sa desničarskim ekstremistima u smislu deradikalizacije, a to dodatno generiše ekstremizam.
- Nema jačanja otpornosti zajednice.
- Visok je procenat povratnika među osuđenima.

- Pripadnost navijačkim grupama dodatno otežava resocijalizaciju ovih osoba po izlasku iz zatvora.
- Navijači, kao desni ekstremisti uglavnom su ostali nedostupni za ovo istraživanje. Razlozi su različiti, ali dominira odborjan, isključiv i izrazito negativan stav ovakvih grupa i organizacija prema organizacijama civilnog društva. Takođe, mnoge grupe ove vrste su direktno povezane sa kriminalom, korupcijom i organizovanim kriminalom, pa zbog toga odbijaju bilo kakvu komunikaciju.

RATNI VETERANI I PSIHOTERAPEUTI KOJI RADE SA NJIMA

Seriya intervjuja je sprovedena u julu 2021. godine i obuhvatala je predstavnike psihoterapeuta, aktivista, konsultanata i ratnih veterana, koji od 1998. godine pružaju psihosocijalnu podršku ratnim veteranima – učesnicima ratova devedesetih godina i srodnim grupama. Za ovu grupu intervjuja smo se opredelili, kako bi na indirektan način dobili informacije o kapacitetima za rad sa povratnicima sa stranih ratišta kojima je neophodna psihosocijalna podrška u cilju njihove resocijalizacije po povratku u lokalnu zajednicu, nakon ratišta ili po izlasku iz zatvora. Razgovori su nam omogućili uvid i u ekstremno-desničarske grupe do kojih je inače teško doći i intervjuisati ih.

Grupa okupljena oko Centra za ratnu traumu u Novom Sadu (dalje u tekstu, Centar) je od početka radila sa ratnim veteranima, direktnim žrtvama rata i izbeglicama, sa dominantnim fokusom na ratne veterane.

Brojnost i druge karakteristike grupe ratnih veterana su nedovoljno istražene. Država, pre svega bezbednosne službe, aktivno su sprečavale ovakva istraživanja. Prema zvaničnim izveštajima, koje su prihvatili i potvrdili predstavnici institucija u Srbiji i inostranstvu,

ali ne javno, reč je o 700.000 do 800.000 hiljada ratnih veterana³⁵, odnosno ljudi koji su učestvovali u oružanim sukobima, a sada žive u Srbiji, što čini gotovo 10 odsto stanovništva zemlje u ovom trenutku. Ova grupa veterana obuhvata: jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) koje su bile angažovane u ratnim dejstvima na prostoru Jugoslavije, rezervni sastav MUP, redovni sastav vojske, rezervni sastav vojske i sve raseljene i izbegle sa teritorije Hrvatske, Bosne i Kosova u centralnu Srbiju, koji su bili oružana odbrana na svojim teritorijama. To su oni koji su učestvovali u ratovima, od Slovenije do poslednjih dejstava na Kosovu. Centar je u više navrata pokušavao da organizuje sistematično i sveobuhvatno istraživanje o ratnim veteranima, ali su u svakom pokušaju bili sprečeni. Osim nedostatka finansijskih sredstava, i predstavnicima Centra i angažovanim istraživačima, službe bezbednosti su zabranjivale da se bave prikupljanjem podataka i, naročito, ekstrapolacijom informacija o dimenzijama ove pojave iz uzoraka.

Učesnici ratova devedesetih često sebe ne smatraju desničarima, a svakako ne ekstremistima. Oni i nisu homogena grupa, već su u tadašnjoj društveno-političkoj situaciji različite podgrupe njih učestvovala u ratu iz različitih razloga.

Značajan broj veterana je bio mobilisan i smatra da ih je "država poslala tamo". Njihova ratna iskustva su toliko snažna, da su, ako su se sticajem okolnosti tada poklopila sa nacionalističkim narativom, oni poprimali te stavove. Druga grupa su oni koji su odrastali pre rata na nacionalističkim narativima u porodici, s narativom da je njihova porodica izgubila članove porodice u Drugom svetskom ratu, pa ih je potreba da to kompenzuju motivisala da idu u rat. Oni su otišli kao nacionalisti, a kad su se vratili uvideli su da nisu potrebni državi, da ih ona ni ne priznaje. Zato su smatrali da su dvostruko oštećeni, pa iz tog razočarenja postaju još veći nacionalisti i razvijaju neke idiosinkratske radikalne ideje, na primer, da bi trebalo uvesti monarhiju, da bi trebalo izvršiti atentat na (neke) političare, sprovesti etničko

35 Podatak Centra za ratnu traumu.

čišćenje na ratom zahvaćenim teritorijama i sl. I iz jedne i iz druge grupe, vraćali su se na ratište neretko i posle, kao dobrovoljci. Još jedna kategorija onih koji su ratovali su oficiri Jugoslovenske narodne armije (JNA) koji su išli da iz čina podoficira brže napreduju do visokog čina, jer su se u ratu činovi vrlo lako sticali. Njihova motivacija je bila čisto pragmatična.

Među dobrovoljcima iz Srbije, bili su i ljudi iz kaznenih ustanova, njihova motivacija je bila to, što im je jedan dan na ratištu zamenjivao tri dana odsluženja zatvorske kazne. Takođe je među njima bilo i pustolova, avanturista i kriminalaca, svako u potrazi za načinom da na ratištu ostvari svoje interese. Bilo je i ljudi sa margine koji su tražili način da dolaskom u poznatu jedinicu, na primer, kapetana Dragana ili Arkana poprave reputaciju po povratku. Takođe, bilo je i mladih dobrovoljaca koji su odrastajući u porodicama imali sukob sa strogim roditeljima, koji su nacionalno manje ili više opredeljeni, pa su na ratište odlazili iz pobune. Bitno drugačija je bila i podgrupa asocijalnih ličnosti, za koje ne postoje moralne skrupule, koji su bili u stanju da ubiju sve u kući, ako vide da u njoj ima hrane. Oni su se odlično snalazili u ratu, neki od njih su dobijali i odlikovanja kao heroji, ponekad značajno napredovali u karijeri i pozicioniranju i postajali lokalni lideri i sl. Njih su se bojali i protivnici i saborci i "svi su im se sklanjali s puta".

Najveći deo učesnika rata posle prvih iskustava u borbi odlučivao je da se više nikad neće vratiti. Vraćali su se samo ako se njihova jedinica vraćala, da zaštite one koji su njih štitili, ali i to je bilo vrlo retko. Manji deo veterana je skloniji nasilju i oni su i kasnije nastavili da ratuju. Posle devedesetih su produžili u Afriku, centralnu Aziju, Avganistan, bavili se poslovima obezbeđenja za privatne američke kompanije i sl. Njima se svidela ta pozicija moći i lake zarade. Osećaju se moćno kad mogu da ubiju. Kod njih postoji i adiktivan karakter stalne motivacije da učestvuju u ratovima. Uglavnom oni nisu ideolozi, niti se vezuju za ičiju ideologiju, već su samo spremni da koriste nasilje kao alat za zaradu. Nije poznato koji broj veterana spada u koju od ovih kategoriju, jer takvih istraživanja nije bilo.

Među veteranima su i pripadnici paravojnih jedinica, ozloglašnijih grupa. Među njihovim članovima postoje dve kategorije: oni koji su im svesno i dobrovoljno pristupili i oni koji su se veoma mladi prijavili, jer su u selu čuli da tako treba. Paravojne jedinice su se često pretapale i spajale, ali je pravih dobrovoljaca bilo vrlo malo. Paravojne jedinice su “nudile organizaciju, a ljudima je u takvim okolnostima bilo izuzetno potrebno da osete jak sistem kome pripadaju”. Takođe su imale i bolje oružje i garderobu, kao i oficire koji su delovali kao da znaju šta rade. To je privlačilo veliki broj otresitijih osoba, koje su prelazile kod njih. Bilo je dosta prelazaka iz jedne u drugu jedinicu. Paravojne jedinice su se smatrale elitnim.

Veterani nose ogromne, izuzetno specifične psihičke probleme i posledice učešća u ratu. Kod njih su najintenzivnija životna iskustva rata koja formiraju novu ličnost. Nije u pitanju dominantno i primarno ideološka indoktrinacija, već izuzetno teška iskustva sa ratišta, koja ih, zavisno od okolnosti, usmeravaju u različitim pravcima. Najčešće, okidač stresa nije nešto što se njima lično desilo, već drugima. Na primer, kad nađu decu koja su ozbiljno povređena, izgube nekog saborca u borbi, kada svedoče pljačkama i žrtvovanju vojnika itd. To su neizbrisivi doživljaji koji se i fiziološki manifestuju. Ti okidači su toliko jaki da ih pokreću da preispituju najdublje bazične postulate kojima su učeni i često im razore dotadašnji sistem vrednosti. Tada, zavisno od okruženja – od jedinice u kojoj su, od nadređenog, od saboraca, zavisi kako će da osmisle i interpretiraju situaciju i kako će dalje da se usmere. Neki od njih su, na primer, shvatali da im je lakše da pređu u paravojne jedinice koje su mnogo organizovanije, jer bi u JNA izginuli. Ako su u tim jedinicama bili okruženi ljudima koji su već nacionalno ostrašćeni, oni poprimaju ta uverenja, jer je to grupa ljudi koja ih štiti, od koje zavise. Za njih postaje nemoguće da Hrvati ili Bošnjaci mogu da budu dobri ljudi, počnu da veruju da su nasilna rešenja najbolja, zbog svih strašnih stvari koje su doživeli i zbog identifikacije sa okruženjem.

Jedan broj veterana je uspeo nekako da potisne svoje ratno iskustvo i nastavi dalje. Ogromne količine alkohola i sedativa su

standard u njihovim životima, način kako uspevaju da se kontrolišu. Međutim, većina njih po povratku sa ratišta se povlači u sebe, sedi u kućama i "vri" u sebi, nesrećni su i nezadovoljni. Iz rata se vraćaju kao patriote, jer su morali iz nekog razloga da idu, odnosno da imaju neko opravdanje. Oni to vide kao logičnu zaštitu. Ne vole aktuelne političare i mogu da vole samo državu. Faktori koji dodatno pogoršavaju njihovu situaciju po povratku sa ratišta su i to što smatraju da ih je društvo i svi akteri u njemu izneverilo i ostalo im dužno, da su potpuno skrajnuti u društvu i ostali bez neophodne podrške. Ne osećaju da igde pripadaju. Svi su nezadovoljni, nesrećni i to je odlična podloga za ekstremizam. Mnogi od njih se spontano i samostalno dodatno radikalizuju na internetu, a njihove online aktivnosti motivišu i nove mlade ljude da razvijaju svoje ekstremne ideje.

Mnogi učesnici su se iz rata vraćali ozbiljno traumatizovani, sa teškim posttraumatskim stresnim sindromom (PTSS). Prema procenama Centra za ratnu traumu, oko 10 odsto veterana ima PTSS. Tako kod nas, od 700.000 učesnika ratova devedesetih oko 70.000 njih potencijalno ima PTSS, a od toga je bar njih 20 odsto u aktivnoj službi u MUP i u vojsci.³⁶ Ratna trauma u praksi je suština zastrašujućih iskustava i emocija, sećanja koja veterani ne mogu da uklupe u svoj život posle rata. Oni dolaze sa tim teretom iz ratnog okruženja, gde su pravila jasna u okruženje koje je sasvim drugačije i treba tu da se uklupe u nešto što im je postalo prezahtevno. Dolazeći sa tako teškim iskustvom, neki od njih više nemaju emocionalne kapacitete da funkcionišu u porodici, u društvu, na poslu, na ulici. Zbog toga, učestvuju u različitim incidentima u svom okruženju. Bez specifične podrške, većina njih nema izgleda da pozitivno reši probleme.

Porodice i okruženje na znaju kako da ih podrže. Nema jačanja otpornosti zajednice, tj. pošto ovo pitanje nikada nije ni otvoreno, niti tretirano u Srbiji. Lokalne zajednice nemaju nikakve planove ni mehanizme delovanja na tom polju. Tako celo bliže okruženje ne zna šta da radi sa povratnicima iz rata. Često njihove supruge ili

36 Razgovor u Centru za ratnu traumu.

majke traže u zajednici pomoć za njih, ali i za sebe. One trpe, ako ne nasilje, onda tešku depresiju u kući i “ogromnu količinu negativne energije”. Dodatno, mnogi od njih nemaju posao ili su ga izgubili, a često i izazivaju nasilne incidente u okruženju. Od porodice takođe često nisu imali podršku, već se očekivalo od njih da što pre počnu da rade i privređuju.

Srbija ne pruža nikakvu institucionalnu podršku veteranima niti ih finansijski zbrinjava. Mnogi od njih se bore da im se prizna da su uopšte učestvovali u ratovima. Samo mali broj organizacija civilnog društva je imao programe, ali kratkoročnog trajanja i zasnovanih na projektnim aktivnostima.

Uspešan rad s veteranima je ekstremno skup i dugotrajan. U okviru Centra za ratnu traumu je bilo nekoliko programa za rad s veteranima. Za početak, veterani su se prijavljivali savetovalištu i prolazili kroz individualne terapijske seanse. Oni koji su hteli aktivnije da se uključe, upućivani su u grupu za podršku, gde su se sami veterani okupljali bez učešća stručnjaka, osim kada se organizuje grupni susret sa terapeutima supervizorima. Bilo je nekoliko takvih grupa koje su se redovno okupljale jednom u dve nedelje, ili mesec dana. Kasnije je taj model prenesen i u Republiku Srpsku i na nekoliko mesta u drugim delovima Bosne. To su bile grupe za podršku za razvijanje samopomoći, gde se veterani okupljaju, mnogi od njih su u egzistencijalnim problemima, pomažu jedni drugima da nađu zaposlenje, da ostvare invalidsku penziju i sl. i, ako je ikako moguće, da se smanji pritisak na njihove porodice. U okviru Centra, postojalo je i savetovalište koje se bavi individualnim razvojem.

U kraćem periodu je u Centru postojala i grupa za podršku ženama učesnika rata, koja se pokazala veoma potrebnom, ali nije opstala zbog nedostatka finansiranja.

Drugi pravac rada Centra je bio rad na konstruktivnoj upotrebi veteranskog iskustva gde su organizovane obuke veterana i vodi telja za vođenje razgovora s mladima. Ceo projekat je bio usmeren na to da se veteranima omogući resocijalizacija, svakodnevno funkcionisanje, a iskorak za njih je predstavljalo to što su radili na svojoj

traumi, tako da mogu javno da govore o tome i da to pomogne mladima da transformišu stavove. Dijalozi sa mladima su vođeni tako da mladi steknu realnu sliku o tome šta je rat, i da nekoliko meseci ili godina u ratu može da oboji kompletan život. U dijalozima učestvuju mladi koji nisu od svojih očeva dobili odgovor i nose traumu u porodici, kao i mladi delinkventi. To su potencijalni učesnici novog rata, a govorili su da je ovo jedina aktivnost koja ih je stvarno zainteresovala. Dijaloške grupe ovog tipa su rađene i u Bosni i Hercegovini i pokazalo se da je bilo teškoća, jer su narativi i ekstremizam bili jako duboki. Centar kao posebnu vrednost ovog programa vidi u tome što je pravio most između takozvane građanske i veteransko-desne Srbije. To je tema o kojoj niko nije razgovarao i koja nije dobila ozbiljniju institucionalnu podršku, niti podršku nevladinog sektora, a postoji jaz između "građanske Srbije" i one koja je odgovorna za ratove, sankcije, koja je podržavala Slobodana Miloševića. Organizovan je i niz dijaloga sa različitim predstavnicima nevladinih organizacija i veteranskih organizacija širom Srbije, koji je pokazao koliko je društvo u Srbiji podeljeno, a na uspostavljanju veza se ne radi.

Rad na konstruktivnoj upotrebi veteranskog iskustva proširivan je i pokretanjem mešovitih grupa veterana, na primer, diskusione grupe veterana iz okoline Bujanovca (pripadnici Oslobođilačke vojske Preševa, Bujanovca i Medveđe) sa veteranima sa raznih srpskih ratišta, ili su mešovite grupe Srba, Albanaca i Bošnjaka vođene u Holandiju. Ove susrete su pratili i brojni incidenti, ali i posle svega su ostali da razgovaraju. Iskustva svih veterana su ista. Veterani smatraju da se oni međusobno odlično razumeju, a da psiholozi pričaju prazne priče. Oni koji nisu bili na ratištu za veterane ne predstavljaju ništa. Ne razumeju ih. To je pitanje jednostavnosti uverenja. Veterani imaju krute stavove i krutost smatraju dobrom osobinom, vide je kao doslednost. Deo veterana je bio spreman da se uključi u programe transformacije iskustva iz oružanih sukoba.

U okviru ovakvih oblika rada, veliki pomaci su mogući, ali uz veoma mnogo uloženo vremena i truda. Neki veterani su, na primer, posle nekoliko godina individualne terapije i učešća u grupama, bili

toliko osnaženi da vode samostalno diskusione i transformacione grupe, nastupaju javno i zagovaraju mirovna rešenja, idu na međunarodne susrete.

Osim Centra za ratnu traumu, ni jedan drugi akter nije se bavio razvojem i sprovođenjem ovakvih programa u Srbiji. Znajući koliko je veliki broj veterana kojima bi neki oblik podrške bio potreban i koliko je projektno delovanje sporadično i malog obuhvata, Centar je u više navrata pokušavao da pokrene saradnju sa državnim institucijama, rad na zakonima, čak i saradnju sa crkvom, ali niko nije bio zainteresovan da radi na ovim pitanjima.

I dugoročna integracija veterana je moguća, ona bi trebalo da bude cilj, ali se na njoj apsolutno ne radi u Srbiji. Da bi do dugoročne integracije došlo, treba primenjivati model Ujedinjenih nacija pod nazivom Disarmament, Demobilization and Reintegration / Razoružanje, demobilizacija i reintegracija. Čak ni razoružavanje (disarmament) nije sprovedeno u Srbiji. Ne zna se koliko je oružja doneto sa ratišta, a često se nalazi skriveno kod veterana, jer pravi program za njegovo uklanjanje nije sproveden. Demobilizacija nije urađena sa jednim brojem jedinica, pogotovo paravojnim. Za demobilizaciju je bila potrebna procedura, zvanično razduživanje uniforme i knjižice, te otpisivanje sa spiska. U Srbiji oko 15 odsto učesnika rata nije prošlo kroz takvu proceduru. Jedan od bitnih elemenata dugoročne integracije veterana je i memorijalizacija, a za nju je potrebna adekvatno definisana istorija. Okolne zemlje imaju tačne datume pobeđe, dok u Srbiji takvi datumi ne postoje. U Srbiji nema ni reintegracije, jer nema priznatih veterana jer, zvanično, Srbija nije ni učestvovala u ratovima. Hrvati, Bosanci i Albanci su se reintegrisali kao veliki pobednici. Hrvatska je svojim oslobodiocima dala sve moguće privilegije. Kosovo je svoje veterane stavilo na pijedestal. U Republici Srpskoj su veterani dobili status prvoboraca.

Ne postoji politička volja da se Srbija bavi ratnim veteranima, ni zakonom o ratnim veteranima, niti bilo kojim oblikom podrške za njih. Na teritoriji Srbije je na psihijatriji bilo ukupno 40 ležajeva za veterane. Bila su organizovana dva skupštinska slušanja i

pripremljena dva predloga zakona vezana za veterane, koji su poništeni. Uprkos brojnih pokušaja i Centra i drugih grupa i udruženja, nikakve aktivnosti države nisu bile pokrenute, čak ni priznavanje učešća u ratu za veterane. To je jedan od značajnijih uzroka njihovog nezadovoljstva, a i jedan od osnovnih preduslova njihove reintegracije. U Srbiji veterani nemaju ni priznat ni definisan položaj i status, zbog čega ne može ni da dođe do njihove reintegracije. Oni tuže državu zbog toga, jer zvanično nisu bili u ratovima, već na vojnim vežbama ili na odsustvu. Ni društvo ne može da prihvati veterane, ako nisu definisati u društvu, ne zna se ko su. Kao posledica nerešenog statusa, veteranima nije obezbeđena ni specifična institucionalna podrška i pomoć.

Postoji nekoliko različitih radikalizirajućih faktora vezanih za učesnike u ratovima devedesetih i to zahteva dodatna istraživanja. Štaviše, bar neki od njih su u dinamičkoj vezi.

- Kod nekih veterana, ekstremistički stavovi i narativi u porodici, vezani za Drugi svetski rat, doveli su do učešća u ratovima devedesetih. Ova iskustva i stavovi su kod njih generisali dalje jačanje i razvijanje novih sadržaja ekstremističkih stavova, naročito nakon ratovanja i u nemogućnosti da se reintegrišu u mirnodopski život. Veoma mali broj njih, ipak, prihvata nasilno delovanje dalje. I, ako se pridruže navijačkim grupama, ne uključuju se u nasilne aktivnosti, a još manji broj je otišao u Ukrajinu da se bori.
- Drugu grupu čine učesnici rata koji su otišli na ratišta bez ekstremnih stavova, ali su pod uticajem ratnog iskustva i ostrašćenog okruženja tamo, prihvatili takve stavove. Po povratku, ostajući u vezi sa svojim saborcima i opterećeni ratnim iskustvima, mnogi od njih zadržavaju ekstremne nacionalističke stavove.
- Postoji i transgeneracijsko prenošenje stavova. Neki veterani, ali i žrtve rata i svedoci, prenose svoje radikalne stavove na naredne generacije, na svoju porodicu i šire okruženje. Manji broj njih to čini svesno, zagovarajući nasilje protiv drugih

nacija, a češće se okolina spontano radikalizuje, tumačeći veteranska stradanja kao nepravdu.

- Na narativu o ratovima devedesetih, odgaja se i direktno i indirektno radikalizuje nova generacija mladih desničara. Za njih učesnici ratova smatraju da nemaju realne predstave o tome šta se zapravo događalo, da sami spontano obrađuju saznanja o ratovima na pogrešan način u potrazi za svojim identitetom. Ovo dalje pojačava nezadovoljstvo veterana odnosom društva prema njima.
- Među veteranima je prisutno i uverenje da se veteranska stradanja koriste za dalju radikalizaciju mladih, ali i šire u društvu. Vlasti koriste ekstremiste kao dobar način za brzu intervenciju, bez velikih troškova. Ekstremizam u Srbiji je prodomovan od onih aktera koji hoće da kontrolišu zbivanja, a za vladanje društvom. Ekstremisti su korisni za vlast "jer ih se svi boje, jer su spremni za akciju". U društvu postoji i povećan afinitet i prijemčivost za desničarske stavove, kao i shvatanje da je desnica poštena, a da je levica korumpirana. Desničarski narativi se dalje oslanjaju i na snagu nacionalnih frustracija i stoga su prihvatljivi u društvu.

Jasno i dosledno, veterani krive nevladine organizacije za nekonstruktivan odnos, koji je doprineo jačanju ekstremizma. Smatraju da je posle ratova devedesetih celo društvo trebalo da se bavi time, a u Srbiji to niko nije činio na pravi način. Nevladinim organizacijama se zamera da su za ratove krivile veterane, da nisu sagledavale sve aspekte situacije i da nisu uključivale sve aktere u dijalog, što je neophodno da bi se proizvele pozitivne društvene promene i, pozitivne promene kod veterana. Veterani smatraju da su ih NVO percipirale kao zločince i da nisu uviđale da su i oni i žrtve rata. Na takav način su doprinele jačanju nezadovoljstva i ogorčenosti veterana, pogoršanju društvenih odnosa, svojim pretencioznim nekritičkim odnosom i obraćanjem samo jednom segmentu populacije. To je pravilo dalje podele među ljudima. Umesto toga, trebalo je uključiti

sve i raditi sa svima. Neki projekti u regionu su imali bolji pristup – oni su tražili najmanji zajednički sadržavalac, a to je, da su i jedni i drugi učesnici ratova – žrtve tranzicije. Dobitnici tranzicije su tajkuni, političari, kriminalci i moćnici koji su iz ratova izašli moćni i još jačali posle toga. To su pobednici rata, dok su svi ostali su gubitnici. Takav pristup je imao šanse za uspeh, jer je integrisao sve, ali projekat nije potrajao. Dominantno nekonstruktivan odnos, sa druge strane, uz postojeće frustracije i nebavljenje ratovima, dovodi do jačanja ekstremizma kao posledice i kod veterana i u društvu.

Centar za ratnu traumu se bavio i navijačima, ne direktno radeći sa njima, ali u toj nameri, mapirana je donekle ova grupa, nepristupačna i zatvorena za saradnju. Ustanovljeno je da među navijačima postoje podgrupe različitih karakteristika i sa različitim odnosom prema desničarskoj ideologiji i ekstremizmu.

Jednu grupu navijača čine ljudi koji su izuzetno ostrašćeni, ali sebe smatraju “pravim” navijačima, smatraju da su nenasilni i da žive za klub. Mogu, ali ne moraju biti desničari. Jedina dva nasilna elementa kod njih su jake verbalne svađe i prekidanje kontakata sa ljudima koji kažu nešto protiv kluba. Ovo su ljudi od 50 i 60 godina, neki od njih su direktori firmi i ljudi na važnim državnim funkcijama, umetnici itd. To je starija grupacija, povezani su kao braća i spremni su u svakom trenutku da podrže druga navijača. Njihova mreža odanosti i podrške je izuzetno jaka. Desničarski stavovi u političkom smislu nisu povezani sa ovom grupom, ali nasilje među njima ipak postoji u većoj meri nego što su spremni da priznaju. Na primer, oni nasilje (šamar) tretiraju kao pošalicu i ne vide kao nasilan čin. Ili, jedna grupa navijača Partizana se na kraju svake poruke potpisuje rečima: neka umre svako ko ne voli Partizan.

Drugu grupu navijača čine kriminalci, ljudi koji navijanje koriste kao paravan za razne kriminalne radnje: uterivanje sitnih dugova, narkotike, krađe itd. Ove navijačke grupe finansiraju same sebe kriminalnim aktivnostima. Što se regrutacije tiče, obično mlađi iz siromašnih porodica koji žele da zarađuju više od svojih roditelja; “ne žele da budu neuspešni i nesposobni kao roditelji” i zato traže

pripadnost ovakvim grupama. Zavisno od grupe i, najviše, teritorije gde su regrutovani, imaju dva moguća pravca delovanja. Prvi je da se penju samo na lestvici navijača, sa eventualno sitnim kriminalnim radnjama bez preteranog samougrožavanja. Drugi je da, ako se dokažu u manjim kriminalnim poduhvatima, budu povučeni u veća kriminalna dejstva, dobijaju oružje itd. Napreduje se slično kao u mafiji. Grupa kriminalaca je potpuno zatvorena za ljude spolja i njima nije moguće prići u svrhu istraživanja.

Treću grupu navijača čine klasični “vojnici” koji rade ono što im šefovi kažu. Oni traže identitet i pripadnost grupi i zato se potpuno prilagođavaju grupi. Najčešće su uvedeni i u desničarsku ideologiju, koju takođe spremno prihvataju kao bitan deo grupe kojoj žele da pripadaju. “Vojnici” su najčešće srednjoškolci uzrasta 15–17 godina. Ovako organizovane grupe “vojnika” su počele da se prave od 1993. godine. Starija generacija navijača je imala drugačiji podmladak, oni su ih štitili. U tučama su mladi bili iza starijih. Podmladak je sada uključeniji u kriminalne radnje, poslednja su karika u distribuciji narkotika – prodaju narkotike oko škola. Nove grupe, poput “Alkatraza”, su i kad skandiraju na stadionu postrojani. Kod ove podgrupe navijača bi najviše moglo da se sazna o uzrocima radikalizacije i verovatno bi ozbiljnim intervencijama mogli da se deradikalizuju i usmere u nekom konstruktivnijem pravcu.

Kod svih navijačkih grupa reč je o izrazito kontrolisanim i jako zatvorenim grupama, poput mafijaških, naročito kod druge dve kategorije navijača. Pokušaj komunikacije sa druge dve grupe je težak i može doneti probleme, pretnje i odbijanja.

Navijačke grupe su regrutovane za ratove devedesetih, ali posle 2000, su razjedinjene. Rad je nekad imao dosta jaku desničarsku i nacionalističku ideologiju, Zvezda, četničku, dok je Partizan imao podeljene grupe i navodno, levičarsku ideologiju. Sada su sve navijačke grupe sa izvesnom desničarskom ideologijom, i idu u nacionalističkom smeru. Trenutno se najviše koriste da po potrebi izvršavaju nelegalne zadatke za potrebe političkih stranaka na vlasti.

Najveći potencijal za nasilno delovanje, u odnosu na neke druge ideološke grupe, je u navijačkim grupama.

Iz navijačkih grupa se teško izlazi. Ranije je bilo pravilo da navijači, kako stare, manje učestvuju u odlascima na stadion, ostaju samo najluđi, a ostali navijaju u svom kafiću. Stariji se povlače, sreću se paralelno i vrlo malo idu na terene, ali se nikada ne odriču navijanja. Da bi pojedinci došli do višeg nivoa u navijačkim grupama, moraju da nekog ozbiljno povrede ili učestvuju u oružanom sukobu. Ako dovoljno dugo ostanu u tome, raste rizik da će biti ubijeni u nekom obračunu, a kao u mafiji “penzije” su jako skupe.

ZAKLJUČCI

- Brojnost i druge karakteristike ratnih veterana su nedovoljno istražene jer su ovakva istraživanja bila aktivno sprečavana i zabranjivana.
- Učesnici ratova devedesetih nisu homogena grupa, i iz različitih razloga su učestvovali u ratovima.
- Srbija se nije bavila pitanjem veterana, niti se priznaje da su uopšte učestvovali u ratovima. Nema institucionalne podrške za njih, niti su finansijski zbrinuti. Samo mali broj organizacija civilnog sektora je imao povremene projekte koji su se bavili problemima boraca.
- Veterani smatraju da ih je društvo i svi akteri u njemu izneverilo i ostalo im dužno. Marginalizovani su u društvu i ostaju bez neophodne podrške. Ne osećaju da igde pripadaju.
- Porodice i zajednice na znaju kako da ih podrže, jer ovo pitanje nikad nije ni otvoreno u Srbiji. Lokalne zajednice nemaju nikakve planove ni mehanizme delovanja na tom polju.
- Ne postoji politička volja da se Srbija bavi ratnim veteranima, a to je jedan od značajnijih uzroka njihovog nezadovoljstva.
- Nose ogromne, izuzetno specifične probleme i posledice učesća u ratu, bez izgleda da se pozitivno reše.

- Ima poznatih načina da se pogođenim veteranima pomogne, ali se time više gotovo niko ne bavi i niko nije zainteresovan da finansira ovakve programe.
- Dugoročna integracija veterana je moguća trebalo bi da bude cilj, ali se na njoj ne radi u Srbiji. Da bi do dugoročne integracije došlo, prvenstveno treba primenjivati model Ujedinjenih nacija: Disarmament, Demobilization and Reintegration.
- Postoji nekoliko različitih radikalizirajućih faktora vezanih za učesnike u ratovima devedesetih i to zahteva dodatna istraživanja.
- Navijači kao desni ekstremisti su ostali uglavnom nedostupni za ovo istraživanje i o njima se može zaključivati samo indirektno. Mnoge navijačke grupe su direktno povezane sa kriminalom, korupcijom i organizovanim kriminalom, pa odbijaju komunikaciju sa istraživačima.

OTKRIVANJE, KRIVIČNO GONJENJE I KAŽNJAVANJE STRANIH BORACA

Međunarodni standardi, zakonodavni okvir i praksa
pravosudnih organa Republike Srbije

*S obzirom na široko postavljene i ponekad nejasne norme u međunarodnim (i regionalnim) instrumentima, kao i na specifične karakteristike nacionalnih pravnih sistema, istrage, krivična gonjenja i kazne na nacionalnom nivou se znatno razlikuju, i praćene su spor-
nim praksama koje podrazumevaju tajne operacije i suđenja u odsu-
stvu. Međutim, postoje i sličnosti. Mnogi stručnjaci iz domena krivične
pravde suočavaju se sa istim složenim slučajevima, koji često uključu-
ju izazove u dokazivanju kao što su oni koji se odnose na dokaze koji se
nalaze u ratnim zonama, dokaze sa interneta i druge digitalne doka-
ze, prekograničnu saradnju i upotrebu tajnih informacija na sudu. Ovo
podvlači važnost razmene dobre (i loše) prakse i jačanja neformalnih
kanala saradnje [...]. Jasno je da fenomen stranih boraca vrši ogroman
pritisak na pravosudni aparat. Ne samo zbog brojki, već i zbog političke
klime, kao i zbog poziva većeg dela stanovništva da snažno odgovori na
strane borce. Ustvari, ponekad se čini da se čak ni krivično gonjenje ne
smatra dovoljno 'teškim' [...]*

*Praktičari [sudije i tužioci] nose odgovornost u ovom kontekstu
i pozvani su da svoja diskreciona ovlašćenja koriste u svakom pojed-
inačnom slučaju, kako bi osigurali da se krivični zakon koristi trezveno i
prilagođeno [...] i uzimajući u obzir specifičnosti svakog slučaja, uklju-
čujući mentalno zdravlje osumnjičenog, kao i njegovu starost ili druge
relevantne faktore. Poželjno je da se krivični zakon posmatra kao ulti-
mum remedium, a ne kao optimum remedium. Istovremeno, stručnjaci*

za krivično pravo moraju biti oprezni, kada izvršavaju svoju diskreciju, da ne padnu u zamku samovolje i nejednake primene zakona.

PAULUSSEN, C. and PITCHER, K., 2018, *Prosecuting (Potential) Foreign Fighters: Legislative and Practical Challenges*

SPISAK SKRAĆENICA

ESCT – Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma

Protokol – Dodatni protokol uz Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju terorizma

SBUN – Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija

VS POOK – Viši sud u Beogradu, Posebno odeljenje za organizovani kriminal

UVODNE NAPOMENE

Terorizam, strani borci, kao jedan od mogućih načina ispoljavanja ovog protivpravnog delovanja, i nasilni ekstremizam, predstavljaju povezane i međusobno prožete pojmove, čije je sveobuhvatno razumevanje nužno kako bi se objasnio fenomen stranih boraca. Naime, prema univerzalnim i pravnoobavezujućim pravilima koja proističu, prevashodno, iz rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija,³⁷ ali i regionalnih instrumenata poput Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma³⁸ i Dodatnog protokola,³⁹ strani borci se najčešće interpretiraju kao teroristi, iako to ne bi trebao uvek da bude slučaj. Kad se uzme u obzir njihov profil, jasno je da su uzroci njihove odluke da se uključe u oružane sukobe u stranim zemljama jednaki uzrocima kojima se objašnjava poreklo i razvoj nasilnog ekstremizma. Samim tim, uzroci nasilnog ekstremizma su posredno

37 U daljem tekstu: SBUN.

38 CoE, *European Convention on the Suppression of Terrorism*, 27 January 1977, ETS No. 90, dostupno na: <https://bit.ly/2QDbw8x>, u daljem tekstu: ECST.

39 CoE, Committee of Ministers, *Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism*, 19 May 2015, dostupno na: <https://bit.ly/32Jnlar>, u daljem tekstu: Protokol.

vrlo često i uzroci terorizma, te se i fenomen stranih boraca često kvalifikuje kao oblik terorističkog delovanja.

Nesporno je da je svaki oblik delovanja stranih boraca nezakonit, i da se u njihovom ponašanju često ispoljavaju svi elementi neophodni za postojanje krivičnog dela terorizma. Samim tim, njihovo otkrivanje, krivično gonjenje i kažnjavanje je nužno. Ipak, sve mere koje su po svojoj prirodi retributivne, i koje se odnose na otkrivanje i krivično gonjenje stranih boraca, moraju biti sprovedene na način da su saglasne međunarodnom standardu ljudskih prava. Dakle, osumnjičenim stranim borcima mora se u svakom trenutku jemčiti poštovanje zabrane zlostavljanja, pravo na slobodu i bezbednost ličnosti, pravo na pravično suđenje, ali i pravo da se prema njima postupa u skladu sa principom zabrane diskriminacije.

Osim toga, uvek je svrsishodnije adresirati uzroke nasilnog ekstremizma (koji naknadno "procvetaju" u terorizam), nego baviti se njima samo kada se ostvare u punom kapacitetu i prerastu u protivpravno delovanje. Drugim rečima, uzroci nasilnog ekstremizma moraju biti primarna meta javnih politika i praksi, iz jedostavnog razloga što je preventivno delovanje uvek društveno podobnije nego reaktivno.

U postupcima za krivična dela terorizma poštovanje pomenutih prava može biti veliki izazov, kako zbog pritiska javnosti i politike, tako i zbog činjenice da su nosioci pravosudnih funkcija (tužioc i sudije) često pod pritiskom da reaguju na potencijalne terorističke akte u što ranijoj fazi (pre nego što se desi teroristički napad na primer), što stvara dodatni rizik od inkriminacije nekog ponašanje koje može, ali i ne mora nužno biti povezano sa terorizmom. Na primer, tanka je linija između javnog podsticanja na terorizam i iznošenja ličnih stavova koji su zabranjeni, ali ne ispunjavaju obavezne elemente krivičnog dela terorizma. Takođe, kaznena politika koja je primarno retributivna, a manje ili uopšte nije usmerena na rehabilitaciju i reintegraciju, neće proizvesti ništa drugo nego kontraefekte, i doprineće daljem razvoju nasilnog ekstremizma, koji može biti plodno tle za radikalizaciju i okretanje terorizmu drugih pojedinaca

Tekst koji se nalazi pred vama ima za cilj da na jednom mestu sažme pravno obavezujuće standarde koji se odnose na pojam, fenomene i međusobnu povezanost terorizma, nasilnog ekstremizma i delovanja stranih boraca.

Prvo poglavlje se bavi obavezama koje države imaju u pogledu inkriminacije fenomena stranih boraca i njihovog otkrivanja, krivičnog gonjenja i kažnjavanja, ali i drugih mera koje se moraju preduzeti kako bi se ova pojava na što efikasniji način suzbila. U tom poglavlju su adresirana i pitanja koja se odnose na terorizam u najširem mogućem smislu, nasilni ekstremizam koji se često objašnjava kao uzrok terorizma, i fenomen stranih boraca koji je mogući način manifestacije prethodna dva fenomena.

Drugo poglavlje pruža prikaz krivičnog pravnog zakonodavstva kojima se inkriminiše delovanje stranih boraca, bilo kroz krivična dela kojima se propisuju različiti oblici terorističkog delovanja, bilo kroz dva nova krivična dela – učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi i organizovanje učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi.

U trećem poglavlju dati su prikaz i analiza pravosnažno okončanih krivičnih postupaka vođenih protiv državljana Republike Srbije koji su učestvovali u oružanim sukobima u Siriji i Ukrajini, dok će u poslednjem, četvrtom poglavlju, biti izneti zaključci, zapažanja i preporuke u odnosu na dosadašnje prakse sprskih pravosudnih organa.

1. TERORIZAM, STRANI (TERORISTIČKI BORCI) I NASILNI EKSTREMIZAM

1.1. O TERORIZMU UOPŠTENO – POJAM, DEFINICIJA I OBlici

Terorizam,⁴⁰ u svim svojim oblicima i načinima ispoljavanja, predstavlja jednu od najozbiljnijih pretnji međunarodnom miru i sigurnosti, i svi teroristički akti se jedino mogu smatrati zločinačkim i neopravdanim, bez obzira na njihove motive, kad god i ko god da ih je počinio.⁴¹ Pretnja terorizmom u raznim regionima sveta počiva na motivima koji podrazumevaju netoleranciju i nasilni ekstremizam.⁴² Međutim, terorizam ne sme biti doveden u vezu ni sa jednom religijom, nacijom ili civilizacijom.⁴³

Konsenzus oko definicije terorizma nikada nije postignut, upravo zbog činjenice da oblici njegovog ispoljavanja mogu biti najrazličitije moguće prirode.⁴⁴ Osim toga, stav šire međunarodne zajednice, koji se najbolje oslikava u pravnoobavezujućoj rezoluciji SBUN, postavila je po mnogim uglednim autorima i ekspertima, preširoko polje za inkriminaciju različitih radnji izvršenja krivičnog dela terorizma.⁴⁵ Prema Specijalnom izvestiocu za promovisanje ljudskih

40 Vidi više na: Special Rapporteur on Terrorism, dostupno na: <https://bit.ly/3v8AuLS>.

41 Security Council, *Resolution 2178 (2014)*, 24 September 2014, S/RES/2178 (2014), dostupno na: <https://bit.ly/3tvAQM8>, str. 1, u daljem tekstu: Rezolucija 2178; *Resolution 2396 (2017)*, 21 December 2017, S/RES/2396 (2017)*, dostupno na: <https://bit.ly/3mVrzuk>, str. 1, u daljem tekstu: Rezolucija 2396 i *Resolution 2170 (2014)*, 15 August 2014, S/RES/2170 (2014), dostupno na: <https://bit.ly/3t1S9ni>, str. 1, u daljem tekstu: Rezolucija 2170.

42 Rezolucija 2178, str. 1.

43 Rezolucija 2178, str. 1 i Rezolucija 2396, str. 1.

44 Dimitrijević, V., 1982, *Terorizam*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2017, str. 102.

45 Vidi na primer, Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination, Report on visit to Austria, 9 September 2019, A/HRC/42/42/Add.2, dostupno na: <https://bit.ly/3nqRb2A>, para. 50, u daljem tekstu: Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Austiji; i Paulussen, C. and Pitcher, K., 2018,

prava i osnovnih sloboda u kontekstu borbe protiv terorizma,⁴⁶ obavezni elementi krivičnog dela terorizma podrazumevaju pokušaj ili preduzimanje radnji:

- (a) namernog uzimanja talaca;
- (b) napada na život i telo pripadnika opšte populacije ili pojedinih delova te populacije;
- (c) smrtonosnog ili ozbiljnog fizičkog nasilja usmerenog na jednog ili više pojedinaca iz opšte populacije ili pojedinih delova populacije.⁴⁷

Osim toga, navedene radnje preduzimaju se u nameri ili 1) izazivanja stanja terora u opštoj populaciji ili njenom značajnom delu, ili 2) primoravanja vlade određene zemlje ili međunarodne organizacije da nešto učini, ne učini ili trpi (prinuda).⁴⁸ Svaka od navedenih radnji mora da korespondira sa radnjom izvršenja teškog krivičnog dela koje je propisano u nacionalnom zakonodavstvu.⁴⁹

Specijalni izvestilac za ljudska prava i terorizam je eksplicitno zauzeo stav da inkriminacija mora da se proširi i na svaki oblik podsticanja/podstrekavanja na terorizam ili terorističke akte,⁵⁰ što je učinio i SBUN u Rezoluciji 1624.⁵¹ Specijalni izvestilac je takođe istakao da je poželjno, iako to nije praksa u mnogim zemljama, da podsticanje na terorizam treba da bude inkriminisano kao zasebno krivično delo,⁵² jer bi se na taj način i sam problem radikalizacije i nasil-

Prosecuting (Potential) Foreign Fighters: Legislative and Practical Challenges, ICCT Research paper, dostupno na: <https://bit.ly/3tXOub9>, str. 8.

46 U daljem tekstu: Specijalni izvestilac za ljudska prava i terorizam.

47 HRC, *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism*, Martin Scheinin, 22 December 2010, A/HRC/16/51, dostupno na: <https://bit.ly/32vWd4o>, Practice 7. Model definition of terrorism, str. 14, u daljem tekstu: Model definition of terrorism.

48 *Isto*, str. 14 i 15.

49 *Isto*.

50 *Isto*, para. 29.

51 Security Council, *Resolution 1624 (2005)*, 14 September 2005, S/RES/1624 (2005), dostupno na: <https://bit.ly/3tCj0Y9>, para. 1 (1).

52 Model definition of terrorism, para. 29.

nog ekstremizma adresirao u što ranijoj fazi,⁵³ tj. pre nego što bi se neki od terorističkih akata materijalizovao. Ovakav pristup je logičan i s aspekta krivičnog gonjenja i kažnjavanja, jer je u svim zemljama sveta javna promocija ili podsticanje uvek znatno manjeg stepena društvene opasnosti, nego što je to slučaj sa izvršenim terorističkim napadima, pa je samim tim i zaprećena krivična sankcija, u najvećem broju slučajeva, blaža. U toj fazi je i lakše prilagoditi krivični postupak i sankciju pojedincu (najčešće mladom i socijalno depriviranom) na način na kojim bi se uzroci i obrasci ponašanja koji su, uslovljeni nasilnim ekstremizmom, doveli do protivpravnog delovanja.

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma je obuhvatila i objedinila sve terorističke akte koji su predviđeni i definisani u nizu konvencija, usvajanih, kako na regionalnom, tako i na univerzalnom nivou: Konvencija o suzbijanju nezakonite otmice vazduhoplova,⁵⁴ Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva,⁵⁵ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju krivičnih dela protiv lica pod međunarodnom zaštitom, uključujući i diplomatske agente,⁵⁶ Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca,⁵⁷ Konvencija o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala,⁵⁸ Protokol o suzbijanju nezakonitih akata nasilja na aerodromima koji služe međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu,⁵⁹ Konvencija o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbed-

53 ECST, član 5, stav 1.

54 UN, *Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft*, 16 December 1970, UN Treaty Series 1973, dostupno na: <https://bit.ly/32vxOvA>.

55 ICAO, *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation*, 23 September 1971, 974 UNTS 177, dostupno na: <https://bit.ly/3v8YzCs>.

56 UNGA, *Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents*, 14 December 1973, No. 15410, dostupno na: <https://bit.ly/3tH77jl>.

57 UNGA, *International Convention against the Taking of Hostages*, 17 November 1979, No. 21931, dostupno na: <https://bit.ly/3dA266Q>.

58 UNGA, *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material*, 26 October 1979, No. 24631, available at: <https://bit.ly/3sBBmal>.

59 UN, *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, supplementary to the Convention for the Suppression*

nosti pomorske plovidbe,⁶⁰ Protokol o suzbijanju nezakonitih akata protiv bezbednosti nepokretnih platformi koje se nalaze u epikontinentalnom pojasu,⁶¹ Međunarodna konvencija o sprečavanju terorističkih napada bombama, Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma.⁶²

Suštinski deo ECST je intencija tvoraca ovog instrumenta da inkriminiše i javno podsticanje tj. javno provociranje izvršenja terorističkih akata, što korespondira i sa stavom specijalnog izvestioca za ljudska prava i terorizam u smislu javnog podstrekavanja.⁶³ Javna provokacija/podsticanje, sprovedeno u cilju izvršenja krivičnog dela terorizma, označava širenje, prenošenje ili na neki drugi način saopštavanje poruke javnosti, s namerom podsticanja na izvršenje terorističkog dela. Takav način ponašanja, bez obzira na to da li se direktno ili indirektno promovišu teroristički akti, izaziva opasnost da bi jedno ili više takvih dela moglo biti počinjeno.⁶⁴

ESCT takođe traži od država ugovornica da inkriminišu i radnje regrutovanja za terorizam. One su opisane kao radnje podstrekavanja druge osobe da počinji terorističko delo ili da učestvuje u njegovom izvršenju, da stupi u udruženje ili grupu, kako bi doprinela da to udruženje ili grupa počinji jedno ili više terorističkih dela.⁶⁵ Dakle, i tu je neophodna jasna namera (*animus terrorandi*) usmerena na terorističko delovanje.

of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation, 24 February 1988, UN Treaty Series 1990, available at: <https://bit.ly/3uZpgJl>.

60 UNGA, *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation*, 10 March 1988, No. 29004, dostupno na: <https://bit.ly/3sD2t4H>.

61 UNGA, *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf*, 10 March 1988, UNTS 1678, I-29004, dostupno na: <https://bit.ly/2QGHvou>.

62 UNGA, *International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings*, 15 December 1997, No. 37517, <https://bit.ly/3at9yi6>.

63 Model definition of terrorism, str. 14.

64 ECST, član 5.

65 Isto, član 6.

Još jedna radnja koju ESCT eksplicitno predviđa je i teroristička obuka, koja označava davanje uputstava za proizvodnju ili korišćenje eksploziva, vatrenog oružja ili drugog oružja, ili štetnih ili opasnih materija, ili za druge specifične metode ili tehnike, a u cilju izvršenja ili doprinosa izvršenju terorističkih akata, uz svest o tome da će veštine kojima se lice podučava biti korišćene u tu svrhu.⁶⁶

Dodatno, ESCT eksplicitno zahteva od država ugovornica da se inkriminiše i pokušaj svake od radnji izvršenja terorizma, kao i svaki drugi oblik saučesništva, poput pomaganja, ali i organizovanja grupa koje za cilj imaju terorističko delovanje.⁶⁷ I na kraju, predviđeno je i da se osobama za koje se ustanovi da su odgovorne za navedene akte izrekne krivična sankcija koja je srazmerna težini učinjenog dela, ali i koja mora da sadrži jasnu rehabilitacionu notu.

1.2. TERORIZAM I STRANI (TERORISTIČKI) BORCI

Strani borci,⁶⁸ tj. pojedinci koji putuju ili pokušavaju da putuju u državu koja nije njihova država prebivališta ili državljanstva, a zarad izvršenja, planiranja, pripremanja ili učešće u terorističkim aktima, ili radi pružanja ili prolaženja obuke za terorističko delovanje, i koji se mogu vratiti u zemlju porekla ili državljanstva, ili u neku treću zemlju, u kojima mogu postati vinovnici terorističkih dela, prepoznati su kao oblik terorističkog delovanja na univerzalnom nivou.⁶⁹ Fenomen stranih boraca poznat je već 250 godina, ali je taj termin u formalnoj upotrebi od 2001. godine, kad je iskorišćen da opiše pojedince ili grupe koje su podržavale al-Kaidu u Avganistanu.⁷⁰

Definicija pojma "strani borac" izneta je u Rezolucijama 2178 i 2396 SBUN:

⁶⁶ Isto, član 7.

⁶⁷ Isto, član 8 i član 9.

⁶⁸ Rezolucija 2178, str. 2, Rezolucija 2396, str. 2. i Rezolucija 2170, str. 1.

⁶⁹ Rezolucija 2396, str. 2 i para. 17, Rezolucija 2178, para. 2–6 i Rezolucija 2170, str. 2.

⁷⁰ UNDOC, *Strani teroristički borci Priručnik za institucije za edukaciju sudija i tužilaca u Jugoistočnoj Evropi*, Beč 2019. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3mXdjRM>, str. 9.

“Strani borac je pojedinac koji putuje ili pokušava da putuje u državu koja nije njegova država prebivališta ili državljanstva, a zarad izvršenja, planiranja, pripremanja ili učešće u terorističkim aktima, ili zarad pružanja ili prolaženja obuke za terorističko delovanje”.

Nešto užu, ali opet sveobuhvatnu definiciju termina “strani borci”, razvila je Ženevska akademija za međunarodno humanitarno pravo i ljudska prava:

“Strani borac je osoba koja napušta svoju zemlju porekla ili stalnog boravišta kako bi se pridružila nedržavnoj, naoružanoj grupi u oružanom sukobu u inostranstvu, rukovodeći se primarno ideologijom, verom i/ili srodstvom”.⁷¹

Radna grupa za upotrebu plaćenika kao sredstva za kršenje ljudskih prava i ometanje ostvarivanja prava naroda na samoopredeljenje⁷² definisala je strane borce na sledeći način:

“Pod stranim borcima se generalno podrazumevaju pojedinci koji napuštaju zemlju porekla ili uobičajenog prebivališta i uključuju se u nasilje kao deo pobune ili nedržavne oružane grupe u oružanom sukobu. Strani borci su motivisani nizom faktora, posebno ideologijom, ali takođe mogu biti privučeni borbom za novčanu nagradu. Strani borci su dužni da poštuju pravila međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava tokom oružanih sukoba”.⁷³

Za fenomen stranih boraca se kaže da povećava intenzitet, trajanje i nerešivost oružanih sukoba i predstavlja ozbiljnu pretnju za države porekla, tranzitne države⁷⁴ i države u koje putuju, ali i za

71 Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, *Foreign Fighters under International Law*, Academy Briefing No. 7.

72 U daljem tekstu: Radna grupa za plaćenike.

73 HRC, *Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination on its mission to Ukraine*, 29 July 2016, A/HRC/33/43/Add.3, dostupno na: <https://bit.ly/3nsuRFI>, para. 19, u daljem tekstu: Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Ukrajini.

74 U smislu država kroz koje prolaze na putu ili po povratku sa stranih ratišta.

susedne zone oružanog sukoba gde uticaj i negativni efekti ovog fenomena mogu lako da se “preliju” i dalje rašire.⁷⁵

Rezolucija SBUN 2178 je eksplicitno prepoznala problem stranih terorističkih boraca u kontekstu njihovog učešća u oružanom sukobu u Siriji⁷⁶ i delovanju u okviru grupa poput Islamske država Iraka i Levanta,⁷⁷ al-Nusra fronta i druge grupa od kojih su neke proistekle ili su povezane sa al-Kaidom i njenim ćelijama,⁷⁸ a koja je proglašena za terorističku organizaciju i u odnosu na koju je doneto više rezolucija SBUN.⁷⁹ Sve ove grupacije dovode se u vezu sa regrutovanjem, organizovanjem i slanjem stranih boraca u Siriju. Takođe, sve ove grupe dovode se u vezu i sa stranim borcima koji su pokušali, organizovali, planirali ili učestvovali u terorističkim napadima u svojim zemljama porekla, ili čak u trećim zemljama.⁸⁰

Međutim, strani borci bili su, i još su, sastavni deo ukrajinskog konflikta, što se prvi put pominje u izveštaju⁸¹ visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava 2014. godine,⁸² kao i konflikta u Libiji.⁸³ Ipak, za razliku od libijskog konflikta,⁸⁴ ukrajinski nije našao mesto u rezolucijama SBUN, verovatno zbog činjenice da Rusija ima

75 Rezolucija 2178, str. 2.

76 Rezolucija 2178, str. 2 i Rezolucija 2396, str. 2.

77 U daljem tekstu: IDIL.

78 Rezolucija 2170, para. 7.

79 Vidi na primer, Security Council, *Resolution 1989 (2011)*, 15 October 1999, S/RES/1267 (1999), dostupno na: <https://bit.ly/32phH20> i *Resolution 1989 (2011)*, 17 June 2011, S/RES/1989 (2011)*, dostupno na: <https://bit.ly/32kMe1H>.

80 Rezolucija 2396, str. 2, a vidi više i na: <https://bit.ly/3wYmeqO>.

81 HRC, *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the situation of human rights in Ukraine** **, 19 September 2014, A/HRC/27/75, dostupno na: <https://bit.ly/32p00Ab>, paras. 11 i 14; OHCHR, *Report on the human rights situation in Ukraine 15 November 2014*, dostupno na: <https://bit.ly/2QcwiMq>, para. 241 i OHCHR, *Report on the human rights situation in Ukraine 15 December 2014*, dostupno na: <https://bit.ly/3gjSVt5>, para. 1, 3 i 86.

82 U daljem tekstu: OHCHR.

83 DW, *Libya urges foreign fighters to leave during European foreign ministers' visit*, 25 March.2021, dostupno na: <https://bit.ly/3dDLhI9>.

84 Security Council, *Resolution 2214 (2015)*, 27 March 2015, S/RES/2214 (2015), dostupno na: <https://bit.ly/3eJlRxx>.

pravo veta na odluke SBUN. Ipak, da su strani borci uobičajena pojava i u Ukrajini, ali i u drugim zemljama, nesumnjivo svedoče najrazličitiji unutrašnji⁸⁵ i međunarodni izvori⁸⁶ koji prikazuju učešće boraca iz Rusije, Srbije⁸⁷ i drugih slovenskih zemalja na strani proruskih oružanih snaga koje deluju u području Donbasa, Donjecka i Luganjska. Njihovo učešće u ratu je po svojoj sadržini slično, ili čak identično učešću stranih boraca u konfliktima u Siriji i Libiji. Strani borci su i bili, ili još uvek jesu, odlika konflikta i političkih turbulencija u Jemenu, Somaliji i u Egiptu.⁸⁸

Osim univerzalnog okvira koji je postavljen rezolucijama SBUN, za region Evrope je posebno značajan Dodatni protokol uz ESCT. Protokol je, u odnosu na ESCT, preciznije definisao ulogu stranih boraca u kontekstu terorizma i terorističkih akata.⁸⁹ Protokol predviđa da “učestvovanje u udruženju ili grupi u svrhu vršenja terorizma” podrazumeva učestvovanje u aktivnostima nekog udruženja ili grupe čija je svrha vršenje ili pomoć u vršenju jednog ili više terorističkih dela.⁹⁰ Države ugovornice su dužne da inkriminišu “učestvovanje u udruženju ili grupi u svrhu terorizma”.⁹¹

Protokol izričito predviđa i inkriminaciju sprovođenja terorističke obuke stranih boraca, što znači dobijanje instrukcija, uključujući i sticanje znanja ili praktičnih veština od drugog lica o izradi ili korišćenju eksploziva, vatrenog oružja ili drugih oružja, štetnih ili opasnih materija, ili drugih posebnih metoda i tehnika, a u svrhu izvršenja terorističkih akata.⁹²

85 Balkan Insight, *Foreign Fighters in Ukraine*, dostupno na: <https://bit.ly/3eqRDKi>.

86 Murauskaite, Egle, E., 2020, *Foreign Fighters in Ukraine: Assessing Potential Risks*, Vilnius Institute for Policy Analysis, dostupno na: <https://bit.ly/3xdCg0d>.

87 *Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Ukrajini*, para. 60.

88 Paulussen, C., 2016, *Repressing the Foreign Fighters Phenomenon and Terrorism in Western Europe: Towards an Effective Response Based on Human Rights*, ICCT Research Paper, dostupno na: <https://bit.ly/3noQln3>, str. 4.

89 *Isto*, član 1.

90 *Isto*, član 2. stav 1.

91 *Isto*, član 2. stav 2.

92 *Isto*, član 3, stav 1.

Član 4. Protokola eksplicitno propisuje i da su države ugovornice u obavezi da inkriminišu i putovanje stranih boraca u inostranstvo radi vršenja terorističkih akata.⁹³ U skladu sa jezikom Rezolucije SBUN 2178 i 2396, ova radnje se definiše kao putovanje u državu koja nije država borčevog državljanstva ili prebivališta, radi vršenja, pomaganja ili učestvovanja u vršenju terorističkih akata i organizovanja ili prolaženja kroz terorističku obuku.⁹⁴ Ova radnja, kao i prethodne, mora se preduzeti umišljajno, a Protokol eksplicitno traži i propisivanje kažnjivog pokušaja.⁹⁵

Mora se inkriminisati i finansiranje putovanja u inostranstvo stranih boraca za potrebe vršenja terorističkih akata, jer to podrazumeva obezbeđivanje ili prikupljanje, na svaki način, direktno ili indirektno, finansijskih sredstava za potpuno ili delimično omogućavanje putovanja u inostranstvo bilo kojoj osobi radi terorizma, uz svest i htenje počinioca da su finansijska sredstva u potpunosti ili delimično namenjena za terorizam.⁹⁶

I na kraju, Protokol predviđa da svaki oblik organizovanja ili pomaganja na drugi način, putovanja stranih boraca u inostranstvo zarad vršenja terorizma takođe mora biti inkriminisano.⁹⁷ Konkretnije, bilo koji čin organizovanja ili olakšica kojima se pomaže bilo kojem stranom borcu putovanje u inostranstvo radi terorizma se mora inkriminisati pod uslovim da je izvršeno sa umišljajem.⁹⁸

⁹³ *Isto*, član 4, stav 1.

⁹⁴ *Isto*.

⁹⁵ *Isto*, stav 2. i stav 3.

⁹⁶ *Ibid.*, član 5, stav 1. i stav 2.

⁹⁷ *Ibid.*, član 6. stav 1.

⁹⁸ *Ibid.*, član 6. stav 2.

1.3. SPREČAVANJE I BORBA PROTIV / SUZBIJANJE NASILNOG EKSTREMIZMA U KONTEKSTU BORBE PROTIV TERORIZMA I FENOMENA STRANIH BORACA

“Suzbijanje nasilnog ekstremizma” prvi put se pominje u Rezoluciji SBUN 2178⁹⁹ iz 2014. godine, dok se “sprečavanje nasilnog ekstremizma” kao relevantno ističe 2015. godine, u Akcionom planu za sprečavanje nasilnog ekstremizma generalnog sekretara UN.¹⁰⁰ Nasilni ekstremizam se objašnjava kao raznolik i multidimenzionalni fenomen, bez jasne definicije, koji se ne može pripisati bilo kojoj religiji, nacionalnosti ili sistemu verovanja.¹⁰¹

Akcioni plan konstatuje da se nasilne ekstremističke ideologije obično bave promocijom poruka koje u sebi sadrže netoleranciju za različite verske, kulturne i društvene poglede i da nasilne ekstremističke grupe sprovode metode i taktike koje osporavaju vrednosti poput mira, pravde i ljudskog dostojanstva, kao i da “nasilni ekstremizam cveta u sredinama koje karakteriše loše upravljanje i nepravda”.¹⁰² Uticaj ovog fenomena izrazito se negativno odražava na međunarodni mir i sigurnost, održivi razvoj, uživanje ljudskih prava i vladavinu prava i humanitarne aktivnosti koje su nužne u mnogim krajevima sveta koji su pogođeni konfliktima.¹⁰³

Savet bezbednosti UN smatra da je suzbijanje nasilnog ekstremizma, koji je plodno tle za razvoj terorizma, ključno, kao i da je neophodno da se preduzmu mere koje za cilj imaju sprečavanje radikalizacije, regrutovanje i mobilizaciju pojedinaca u terorističke

99 Paras. 15–19.

100 UNGA, Plan of Action to Prevent Violent Extremism, 24 December 2015, A/70/674, dostupno na: <https://bit.ly/3tlnpsC>, u daljem tekstu: Akcioni plan.

101 HRC, *Human rights impact of policies and practices aimed at preventing and countering violent extremism*, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism*, 21 December 2020, A/HRC/43/46, dostupno na: <https://bit.ly/3dBzvxS>, para. 9.

102 *Isto*.

103 Akcioni plan, paras. 14–21;

grupe odakle bi mogli da postanu, između ostalog, i strani borci.¹⁰⁴ Na globalnom nivou, razvijan je čitav niz standarda koji se bavi prevencijom nasilnog ekstremizma u “on line svetu”.¹⁰⁵

Širenje nasilnog ekstremizma dovelo je do humanitarnih kriza u mnogim delovima sveta, što je milione ljudi nateralo da izbegnu sa teritorija koje su pod kontrolom terorista i drugih nasilnih ekstremističkih grupa.¹⁰⁶ Migracije su se povećale kako iz, tako i ka zonama sukoba, i obuhvataju i ljude koji traže sigurnost, ali i ljude koji su namamljeni u sukobe kao strani borci.¹⁰⁷ Iako se nasilni ekstremizam ne može opravdati, ne nastaje sam od sebe.¹⁰⁸ Narativi o patnji, istinskoj ili percipiranoj nepravdi, obećano uzdizanje ili sveobuhvatne promene za jednu grupu, postaju privlačni tamo gde se krše ljudska prava, gde se dobro upravljanje zanemaruje, a težnje pojedina za boljim životom suzbijaju.¹⁰⁹ Nasilni ekstremizam je neraskidivo povezan sa terorizmom kao jedan od najčešćih uzroka.¹¹⁰ Okolnosti unutar kojih se razvija nasilni ekstremizam mogu se podeliti na nekoliko kategorija:¹¹¹

- Socioekonomske prilike – u zemljama gde je životni standard nizak, gde je visoka stopa nezaposlenosti među mladima i

¹⁰⁴ Rezolucija 2178, para. 15.

¹⁰⁵ GCTF, *Countering Violent Extremism (CVE) Working Group Strategic Communications Initiative Zurich-London Recommendations on Preventing and Countering Violent Extremism and Terrorism Online*, dostupno na: <https://bit.ly/3gD9P62>.

¹⁰⁶ Akcioni plan, para. 2.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto, para. 3.

¹⁰⁹ Isto i *The Hague – Marrakech Memorandum*, str. 2–5.

¹¹⁰ Rezolucija 2178, para. 1.

¹¹¹ Vidi takođe: GCTF, *Ankara Memorandum on Good Practices for a Multi-Sectoral Approach to Countering Violent Extremism*, dostupno na: <https://bit.ly/3sU7o1j>; *Good Practices on Community Engagement and Community-Oriented Policing as Tools to Counter Violent Extremism*, dostupno na: <https://bit.ly/3xtea1s> i *Initiative to Address Homegrown Terrorism Rabat – Washington Good Practices on the Prevention, Detection, Intervention and Response to Homegrown Terrorism*, dostupno na: <https://bit.ly/32TfV8>.

gde vlada siromaštvo, a nejednakost i korupcija preovlađuju, kao i gde se ne upravlja na adekvatan način (uz poštovanje ljudskih prava) odnosima između različitih zajednica, veća je verovatnoća za razvijanje nasilnog ekstremizma. U takvim okolnostima nasilne ekstremističke organizacije mogu postati privlačne, kao izvor utehe, ali i kao izvor dohotka;¹¹²

- Marginalizacija i diskriminacija – nijedna zemlja nije potpuno homogena, niti je društvena raznolikost sama po sebi uzrok nasilnog ekstremizma. Međutim, nepovoljni socioekonomski uslovi u kojima jedna grupa ima dominantan položaj u političkom i ekonomskom pogledu, često dovodi do povećanja diskriminacije i marginalizacije. Marginalizovane grupe u tom slučaju imaju ograničen pristup javnim službama i mogućnosti zaposlenja, što dalje vodi ka usporenom regionalnom razvoju i ograničavanju slobode veroispovesti. U takvim uslovima, oni koji se osećaju obespravljenima, prihvataju nasilni ekstremizam kao sredstvo za unapređenje svog položaja i ostvarenje svojih ciljeva;¹¹³
- Loše upravljanje, kršenje ljudskih prava i vladavine prava – Nasilni ekstremizam teži da napreduje u okruženju koje karakterišu loše upravljanje, deficit demokratije, korupcija i kultura nekažnjavanja protivpravnog ponašanja države i njenih agenata. Ekstremisti teže ka tome da eksploatišu državnu represiju. Samim tim, vlade koje primenjuju represivne i stroge mere bezbednosti (kršeći na taj način ljudska prava i principe vladavine prava), koje profilišu pripadnike određene populacije, i koje primenjuju različite tehnike nadzora i zloupotrebljavaju vanredno stanje, stvaraju veći prostor za generisanje nasilnog ekstremizma.¹¹⁴
- Nedostatak adekvatnih napora, u skladu sa međunarodnim obavezama, koji za cilj imaju ostvarivanje ekonomskih,

¹¹² *Akcioni plan*, para. 25.

¹¹³ *Isto*, para. 26.

¹¹⁴ *Isto*, para. 27.

socijalnih i kulturnih prava, dodatno pogoršano diskriminacijom etničkih, nacionalnih, rodnih, rasnih, verskih, jezičkih i drugih grupa, i odsustvo ili umanjeno demokratskog prostora, takođe stvaraju plodno tle za nasilni ekstremizam.¹¹⁵

- Dugo trajanje konflikta;¹¹⁶
- Radikalizacija u zatvorima¹¹⁷ – ekstremni pojedinci uspešno privlače mlade osobe koje su u zatvorima podvrgnute strogom režimu života, izolaciji i stigmatizaciji.¹¹⁸ Kazneno-popravne ustanove takođe mogu biti “inkubatori za radikalizaciju” i mesta gde se vrši regrutacija stranih boraca.¹¹⁹ Sa druge strane, ove ustanove mogu biti i mesta koja mogu pružiti rehabilitaciju i reintegraciju osuđenika, uključujući i osuđene strane borce, a adekvatan program rehabilitacije i reintegracije obuhvata i postpenalni prihvata.¹²⁰

Uz pomenute okolnosti, u obzir treba uzeti i različite vrste uzroka i faktora koji pozitivno utiču na razvijanje nasilnog ekstremizma, a koji mogu uticati na pripadnike (mahom mlade) određene marginalizovane zajednice:¹²¹

- Lična pozadina i motivi – trauma tokom odrastanja, nepismenost i neobrazovanost (podobni za indoktrinaciju), istorija vršenja lakših krivičnih dela i generalno nepovoljan socioekonomski status;¹²²
- Sindrom kolektivne patnje i žrtve – ovakvi narativi mogu izazvati jednostavne i snažne emocionalne reakcije koje nosioci

¹¹⁵ Isto, para. 28.

¹¹⁶ Isto, para. 30.

¹¹⁷ Vidi više u GCTF, Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders, dostupno na: <https://bit.ly/3tZiWSr>.

¹¹⁸ Isto, para. 31.

¹¹⁹ Rezolucija 2396, str. 5.

¹²⁰ Isto, paras. 29–41.

¹²¹ Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Austiji, paras. 39–48.

¹²² Akcioni plan, para. 33–34.

nasilnog ekstremizma lako zloupotrebljavaju. Na primer, to mogu biti sećanja na prošla ili sadašnja stvarna ili iskonstruisana ugnjetavanja koja se koriste kako bi izazvala emotivnu reakciju u obliku želje za osvetom nad nasilnicima;¹²³

- Zamena teza i zloupotreba uverenja, političkih ideologija i etničkih i kulturnih razlika – nasilne ekstremističke grupe cinično iskrivljuju i iskorišćavaju verska uverenja, etničke razlike i političke ideologije, kako bi učinile legitimnim svoje postupke, utvrdile svoje pravo na određenom delu teritorije i regrutovale sledbenike za svoje radikalne ciljeve. Zloupotreba religije je česta pojava i ona se koristi za izazivanje podela na nivou nacije, kulture i različitih grupa, oduzimajući navodnim protivnicima ljudskost;¹²⁴
- Liderstvo i društvene mreže – iako kontekstualni faktori, lična iskustva i kolektivno nezadovoljstvo mogu doprineti pojavi nasilnog ekstremizma, isti se neće razvijati bez lidera, tj. pojedinaca koji deluju unutar takvog društvenog konteksta. Ovi pojedinci su najčešće harizmatične vođe ili politički akteri koji imaju omamljujući uticaj na mlade pojedince, a svoj uticaj šire i putem porodičnih i društvenih mreža. Retko ko se pridružuje nasilnim ekstremističkim organizacijama, a da pre toga već nije upoznao jednog od njihovih članova, čije delovanje je tajno i na prvi pogled neformalno.¹²⁵

123 *Isto*, para. 35.

124 *Isto*, para. 36.

125 *Isto*, para. 37.

1.4. OBAVEZE DRŽAVA U ODGOVORIMA NA NASILNI EKSTREMIZAM, TERORIZAM I STRANE BORCE KAO POSLEDICU TJ. OBLIK TERORISTIČKOG DELOVANJA

1.4.1. Preventivno delovanje kao najefikasniji način za borbu protiv nasilnog ekstremizma

Rešavanje problema terorizma, uključujući i problema stranih boraca, mora biti saglasno međunarodnom pravu, a pre svega međunarodnom pravu ljudskih prava, međunarodnom izbegličkom pravu, međunarodnom humanitarnom pravu i Povelji Ujedinjenih nacija,¹²⁶ stavljanjem u prvi plan međusobno prožetih vrednosti poput ljudskih prava, osnovnih sloboda i vladavine prava, uz pomoć kojih moraju da se oblikuju sve antiterorističke mere.¹²⁷ U suprotnom, svaka antiteroristička mera ili politika koja je u koliziji sa pomenutim vrednostima, stvoriće pogodno tle za nasilni ekstremizam, njegov razvoj, terorizam, ali i nekažnjivost.¹²⁸

Savet bezbednosti UN je kao prioritet odredio bavljenje uzrocima koji doprinose nastajanju i širenju terorizma i smanjenju prostora za uspostavljanje "sigurnih luka" za terorističke ćelije i njihov rast¹²⁹ i širenje ekstremističke ideologije koja promovise terorizam.¹³⁰ Uzimajući to u obzir, Savet bezbednosti UN ističe da problem i pretnja stranih boraca zahteva sveobuhvatan odgovor i adresiranje uzroka ove pojave, a koji podrazumevaju: sprečavanje radikalizacije (uslovljene nasilnim ekstremizmom),¹³¹ zaustavljanje regrutacije, sprečavanje putovanja stranih terorističkih boraca na strana ratišta, sprečavanje finansiranja stranih boraca, suzbijanje nasilnog ekstremizma (koji može biti pogodan za razvijanje terorizma), suzbijanje

¹²⁶ United Nations, *Charter of the United Nations*, 24 October 1945, 1 UNTS XVI, dostupno na: <https://bit.ly/3gdcPG2>.

¹²⁷ Rezolucija 2178, str. 1 i 2 i ECST, član 3, stav 1.

¹²⁸ Rezolucija 2178, str. 1 i 2.

¹²⁹ Rezolucija 2178, str. 1.

¹³⁰ Rezolucija 2178, str. 2 i Rezolucija 2396, str. 1 i 2.

¹³¹ Rezolucija 2178, para. 4.

dela koja podstiču terorizam, a koja su motivisana ekstremizmom ili netolerancijom, promovisanje političke i verske tolerancije,¹³² ekonomski razvoj i socijalna kohezija i inkluzija, okončanje i rešavanje oružanih sukoba, i olakšavanje reintegracije i rehabilitacije osuđenih stranih boraca.¹³³

Drugim rečima, terorizam “neće biti poražen” samo vojnom silom, sprovođenjem retributivnih zakona i obaveštajnim operacijama, već i bavljenjem uzrocima nastanka i širenja nasilnog ekstremizma, koji gotovo uvek prethodni terorizmu.¹³⁴ Čist retributivni pristup i nejednako postupanje mogu biti “inicijalna kapisla” za bujanje nasilnog ekstremizma, koji se u krajnjem obliku može manifestovati i u delima .

Savet bezbednosti UN prepoznaje i ulogu lokalne zajednice i organizacija civilnog društva i njihov rad sa mladima, porodicama, ženama, verskim, kulturnim i obrazovnim liderima, i svim ostalim zainteresovanim grupama koji treba da učestvuju u razvijanju strategija i akcionih planova za suzbijanje regrutacije za ovu vrstu nasilnog ekstremizma i promovisanje socijalnih inkluzija i kohezija.¹³⁵ Ovo je posebno važno ako se u obzir uzme i činjenica da strani borci često putuju sa porodicama, i to direktno u zone sukoba, da su deca vrlo često sastavni deo tih porodica, ali i da se neka od dece rađaju u samom srcu oružanog sukoba.¹³⁶ Samim tim, njihova rehabilitacija i reintegracija, sa posebnim akcentom na decu, je od ključnog značaja,¹³⁷ i zahteva individualni pristup svakom pojedincu sa ciljem

132 ECST, član 3, stav 3.

133 Rezolucija 2178, str. 2 i Rezolucija 2396, str. 5 i *Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Austiji*, paras. 60–62.

134 Rezolucija 2178, str. 2.

135 Rezolucija 2178, para. 16 i *Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Austiji*, paras. 27–32.

136 Rezolucija 2396, str. 3.

137 Isto.

otklanjanja obrazaca ponašanja koji su uslovili učešće u oružanom sukobu u stranoj državi.¹³⁸

1.4.2. Rano otkrivanje i sprečavanje odlazaka na strana ratišta

Obaveze država u ranom otkrivanju stranih boraca i sprečavanju odlazaka na strana ratišta mogu se razvrstati na sledeće:¹³⁹

1. efikasna granična kontrola i kontrola izdavanja putnih i drugih isprava;¹⁴⁰
2. efikasna razmena podataka o delovanju terorističkih grupa koje se bave vrbovanjem i slanjem stranih boraca na ratišta;¹⁴¹
3. saradnja u sprečavanju vrbovanja/regrutacije, organizovanja, transporta, obuke i finansiranja stranih boraca.¹⁴²

1.4.3. Kažnjavanje stranih boraca u kontekstu terorizma

Države su u obavezi i da, saglasno i Rezoluciji 1373,¹⁴³ obezbede da svako ko učestvuje u finansiranju, planiranju, pripremi ili izvršenju terorističkih akata, ili podržava terorističke akte, bude “izve-

138 *Addendum to The Hague-Marrakech Memorandum*, str. 4–8, a vid ii GCTF, Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Addendum to the Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders, dostupno na: <https://bit.ly/32Z7Ws5>.

139 *Rezolucija 2178*, para. 2–6, *Rezolucija 2396*, para. 17 i *Rezolucija 2170*, para. 8.

140 *Isto*, para. 2, a vidi detaljnije: *Rezolucija 2396*, paras. 12–16 i GCTF, “Foreign Terrorist Fighters” (FTF) Initiative The Hague – Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon, dostupno na: <https://bit.ly/3t5Vgut>, str. 5–8, u daljem tekstu: *The Hague – Marrakech Memorandum*.

141 *Rezolucija 2178*, para. 3, a vidi takođe: GCTF, Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Addendum to The Hague-Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon, with a focus on Returning FTFs, dostupno na: <https://bit.ly/3tRD5cZ>, str. 2 i 3, u daljem tekstu: *Addendum to The Hague-Marrakech Memorandum*.

142 *Rezolucija 2178*, para. 4.

143 Security Council, *Resolution 1373 (2001)*, 28 September 2001, S/RES/1373 (2001), dostupno na: <https://bit.ly/3ajFoOe>.

den pred lice pravde”, i da u vezi s tim domaći zakoni i propisi definišu takve akte kao teška krivična dela koja omogućavaju efikasno krivično gonjenje i kažnjavanje koje je srazmerno težini pomenutih dela. Shodno tome, krivično gonjenje je obavezno u odnosu i na osobe¹⁴⁴ koje finasiraju, planiraju, organizuju i neposredno izvršavaju terorističke akte.

Obaveza inkriminacije delovanja stranih boraca, proistekla iz rezolucija SBUN je pravno obavezujuća, te su sve države članice UN dužne da ih uvedu u svoje krivično zakonodavstvo.¹⁴⁵ Ipak, činjenica je i da su sve navedene rezolucije SBUN, kao i ESCT i Protokol propustile da na jasan način definišu krivično delo terorizma. Drugim rečima, sve obavezujuće inkriminacije, po stavu uglednih akademika, specijalnog izvestioca za ljudska prava i terorizam i drugih, preširoko su postavljene i svi navedeni izvori (i rezolucije SBUN i ESCT i Protokol) se tretiraju kao rizični s aspekta ljudskih prava i vladavine prava.¹⁴⁶

Od usvajanja Rezolucije 2178, preko usvajanja, izmena i dopuna regionalnih instrumenata poput ESCT i Protokola, mnogi domaći pravni sistemi su izvršili sveobuhvatne izmene i dopune krivičnog zakonodavstva, inkriminišući specifične radnje koje su vezane za strane borce, što je uslovalo i pokretanje velikog broja krivičnih postupaka.¹⁴⁷

Dakle, i rezolucije SBUN, i regionalni okvir Saveta Evrope, i jednim delom, stavovi međunarodnih eksperata koji imaju neku od funkcija u okviru Specijalnih procedura, predviđaju obavezu inkriminacije različitih radnji kao terorističkih, a koje obuhvataju i delovanje stranih boraca, a pre svega radnje:

1. terorizma (sa obaveznim elementima) uz obaveznu inkriminaciju pokušaja, podstrekavanja i pomaganja, uključujući i terorizma koji su počinili strani borci;

144 *Rezolucija 2396*, str. 3.

145 *Paulussen, C. and Pitcher, K*, str. 5 i 6.

146 *Isto*, str. 8, 14 i 15.

147 *Isto*, str. 15.

2. javnog podstrekavanja/provociranja/podsticanja na teroristička dela, uključujući i pokušaj, a uključujući i javna podstrekavanja/provociranja/podsticanja na odlazak u inostranstvo stranih boraca zarad vršenja terorističkih dela;
3. regrutovanje/vrbovanje za vršenje terorističkih dela, uključujući i regrutovanje i vrbovanje stranih boraca;
4. obučavanja za vršenje terorističkih dela, uključujući i obučavanje stranih boraca za vršenje krivičnih dela;
5. finansiranje i na drugi način pomaganje terorističkih dela, uključujući i finansiranje i na drugi način pomaganje stranih boraca i njihovog putovanja, obuke i drugih vidova delovanja;
6. udruživanje i organizovanje u grupe za vršenje terorističkih dela, uključujući i udruživanje i organizovanje u grupe za regrutovanje, obuku, finansiranje, organizovanje putovanja i na drugi način pomaganje stranih boraca.

1.4.4. Krivično gonjenje stranih boraca

Države bi trebalo da teže razvijanju i sprovođenju strategija krivičnog gonjenja, rehabilitacije i reintegracije za strane borce povratnike.¹⁴⁸ U okviru međunarodne saradnje, neophodno je doći do dokaza i informacija koje su različite bezbednosne službe prikupile u operativnom radu, podataka sa interneta i drugih digitalnih platformi, ali i u zonama sukoba, kako bi se osiguralo da strani borci koji su činili krivična dela (uključujući i krivična dela koja su počinjena tokom vraćanja ili preseljenja u ili iz zona sukoba) mogu efikasno goniti.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Rezolucija 2178, para. 4.

¹⁴⁹ Rezolucija 2178, para. 3, a vidi takođe: GCTF, Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Addendum to The Hague-Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon, with a focus on Returning FTFs, dostupno na; <https://bit.ly/3tRD5cZ>, str. 2 i 3, u daljem tekstu: Addendum to The Hague-Marrakech Memorandum.

1.4.4.1. Smernice za pravično suđenje stranim borcima

Radna grupa za zaštitu ljudskih prava u kontekstu borbe protiv terorizma razvila je 12 principa i smernica u vezi sa pravom na pravično suđenje¹⁵⁰ okrivljenih za terorizam,¹⁵¹ koje su zapravo garancije koje proističu iz međunarodnog prava ljudskih prava i koje se bez ikakve sumnje mogu primeniti i na strane borce:

1. Bez obzira na državljanstvo, apatridiju ili drugi status, svi okrivljeni moraju da imaju efikasan pristup pravdi;
2. Svi krivični postupci i sve odluke o pravima i obavezama okrivljenog u sudskom postupku moraju da utvrđuju nadležni, nezavisni i nepristrasni sudovi koji su osnovani zakonom. Suđenje pred vojnim ili posebnim sudovima mora biti u skladu sa standardima ljudskih prava i podrazumevaju pravne garancije nezavisnog i nepristranog suđenja;
3. Pravo na javnost postupka. Svako ograničenje javnosti suđenja, uključujući i razloge zaštite nacionalne bezbednosti, mora biti i neophodno i srazmerno, i procenjeno u svakom pojedinačnom slučaju. Svaki oblik takvih ograničenja treba da prate odgovarajući mehanizmi nadzora kako bi se obezbedilo da postupak teče u skladu sa principom pravičnosti;
4. Svako ko je optužen za krivično delo ima pravo da se smatra nevinim dok se po zakonu ne dokaže krivica;
5. Svako ko je optužen za krivično delo ne može biti primoran da svedoči protiv sebe ili da prizna krivicu;

150 CoE, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, 4 November 1950, ETS 5, dostupno na: <https://bit.ly/3oUqWkC>, član 6, u daljem tekstu: ECHR; UNGA, *International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171, dsotupno na: <https://bit.ly/3nBpWBv>, član 14, u daljem tekstu: ICCPR.

151 Working Group on Protecting Human Rights while Countering Terrorism, *Basic Human Rights Reference Guide: Right to a Fair Trial and Due Process in the Context of Countering Terrorism*, October 2014, dostupno na: <https://bit.ly/3xAi4pm>.

6. Pravo na pravično saslušanje, kako u krivičnom tako i u drugim (administrativnim) postupcima uključuje pravo na suđenje “bez odlaganja” ili “u razumnom roku”. Pravo na blagovremeno saslušanje uključuje i pravo na pravovremenu presudu;
7. Svako ko je optužen za krivično delo, uključujući i terorističko delo, ima pravo da mu se sudi u njegovom ili njenom prisustvu. Suđenja u odsustvu trebalo bi da se vode samo u izuzetnim slučajevima i samo ako su preduzeti svi potrebni koraci da se optuženi blagovremeno obavesti o postojanju i toku postupka;
8. Svi okrivljeni imaju pravo na kompetentnog i nezavisnog pravnog zastupnika, kao i na izbor pravnog zastupnika. Pravo na pravnu pomoć se odnosi na sve faze krivičnog postupka, uključujući i pretkrivičnu. Sva ograničenja prava na privatnu i poverljivu komunikaciju sa pravnim zastupnikom moraju biti sprovedena samo iz legitimnih razloga, proporcionalno na način koji ne ugrožava pravo na pravično suđenje;
9. U krivičnom postupku, kao i u drugim postupcima koje je pokrenula država, svaka osoba ima pravo na dovoljno vremena i sredstava za pripremu svog slučaja i odbrane. U krivičnom postupku, tužilaštvo mora obelodaniti sve relevantne materijale i dokaze koje poseduje i kojima okrivljeni može pristupiti, uključujući i materijal i dokaze koji idu u korist njegove odbrane. Ograničenja u otkrivanju informacija mogu biti opravdana u određenim slučajevima i pod uslovima koji dovoljno garantuju pravo okrivljenog na odbranu;
10. Svaka osoba ima pravo da predloži svoje svedoke i veštake. Upotreba anonimnih svedoka mora biti ograničena na slučajeve u kojima je to neophodno, a zarad sprečavanja zastrašivanja svedoka ili radi zaštite njihove privatnosti ili

sigurnost, i mora u svim slučajevima biti praćeno garancijama za pravično suđenje;

11. Svaka osoba koja je osuđena za terorističko delo imaće pravo na efikasan i delotvoran pravni lek koji će razmotriti više sudske instance ustanovljene zakonom;
12. Kršenje prava na pravično suđenje mora rezultirati pružanjem efikasnih pravnih lekova za okrivljenog kome su povređena prava. Mora se obezbediti naknada gde je osuđujuća presuda proistekla iz pogrešne presude.¹⁵²

1.4.4.2. Dokazivanje u krivičnim postupcima pokrenutim protiv stranih boraca

Evoluciji terorističkog delovanja i povezivanju na globalnom nivou doprineli su tehnološki napredak i razvijanje komunikacionih tehnologija (pre svega interneta), putem kojih se sprovodi regrutacija, podsticanje na terorističke akte, radikalizacija, finansiranje, olakšano putovanje i slično.¹⁵³ Rano otkrivanje i suzbijanje terorističkih akata neraskidivo je povezano sa primenom invazivnih mera koje bi u digitalnom svetu podrazumevale različite mere nadzora i praćenja kojim se zadire u pravo na privatnost,¹⁵⁴ a koje mora biti saglasno međunarodnom pravu ljudskih prava.¹⁵⁵

Krivično gonjenje ne sme se sprovoditi na uštrb prava na pravično suđenje, kao ni na uštrb drugih procesnih prava. Svi dokazi moraju biti prikupljeni u skladu sa čitavim nizom garancija od različitih oblika zloupotreba. Ovo je posebno važno ako se u obzir uzme činjenica da je izvođenje dokaza otežano jer dokazi imaju digitalno poreklo, ili se fizički nalaze na stranim ratištima.¹⁵⁶

Dokazi sa stranih ratišta (poput onih u Siriji ili Iraku) se teško prikupljaju, dok je korišćenje digitalnih izvora veliki izazov. Mnogi

¹⁵² *Isto*, 1 i 2.

¹⁵³ *Rezolucija 2178*, para. 17.

¹⁵⁴ *Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Austiji*, para. 21.

¹⁵⁵ *Rezolucija 2178*, str. 2 i 3.

¹⁵⁶ *Rezolucija 2396*, str. 3.

dokazi koji bi trebalo da se prikupe nalaze se u rukama službi bezbednosti različitih zemalja, a veliko je pitanje i način njihovog prikupljanja.¹⁵⁷ Ipak, dokazi se, prema *Paulssen*-u i *Pritcher*-u mogu razvrstati na čitav niz kategorija, a koji su korišćeni u više desetina postupaka koji su vođeni protiv stranih boraca u evropskim zemljama i šire;¹⁵⁸

- Dokazi koji potiču direktno sa ratišta – teško se prikupljaju zbog činjenice da je oružani sukob u toku, da su nacionalni pravosudni sistemi država pogođenih konfliktom nefunkcionalni i gde nije moguće održavati redovne diplomatsko-konzularne odnose;
- povratnici sa ratišta – njihovi iskazi kao okrivljenih, saučesnika ili kao svedoka;
- izjave porodica stranih boraca;
- vojska – može imati ključnu ulogu u prikupljanju dokaza protiv okrivljenih zbog činjenice da se nalaze na teritoriji na kojoj je oružani sukob;
- fotografije i video materijali terorističkih grupa ili pojedinaca koji sadrže inkriminišući materijal i koji se često postavljaju na društvenim mrežama;
- podaci stranih bezbednosnih službi – međunarodna saradnja i razmena podataka između bezbednosnih službi različitih zemalja nekada može biti ključna;
- dokazi koji su prikupljeni putem mera tajnog nadzora komunikacije – korespondencija sa *email*-a, telefona i drugih audio ili video komunikacionih sredstava, pisama, komunikacije na društvenim mrežama i tako dalje;
- analiziranje profila sa društvenih mreža – *Facebook*, *YouTube*, *Twitter* i drugi sajtovi;
- pretresanje stana i drugih prostorija zarad pronalaženja inkriminišućeg materijala poput video zapisa na kojima se

¹⁵⁷ *Paulussen, C. and Pitcher, K.*, str. 26.

¹⁵⁸ *Isto*, str. 26–30.

nalaze scene pogubljenja, veličanja Islamske države, intervjua, samih oružanih akcija i tako dalje;¹⁵⁹

- različiti načini veštačenja – antropološko, medicinsko, video i audio veštačenje je, telekomunikaciono veštačenje i slično;
- prikriveni islednik – osoba infiltrirana u terorističke grupe.

Kao jedan od najvećih izazova pominje se i dokazivanje namere da se počine teroristička dela, pogotovo kad bi takvi zaključci trebalo da se izvedu iz ponašanja, tj. radnji koje same po sebi ne predstavljaju krivično delo (*actus reus*), ali koje mogu da se podvedu pod kažnjive pripremne radnje. Na primer, učenje o hemijskim procesima, uzimanje časova hemije, kupovina avionske karte, apliciranje za vizu i tako dalje.

U postupcima koji se otvaraju kad postoje osnovi sumnje da neko planira da počini terorizam, postoji veliki rizik od ideološkog ili religijskog profilisanja. Uzimajući u obzir da je dosadašnja praksa pokazala da se najveći broj krivičnih postupaka protiv stranih boraca odnosio na konflikt u Iraku i Siriji, postoji istinski rizik da će muslimani biti disproporcionalno predmet postupaka u praksi.¹⁶⁰ Iz tog razloga, sudije i tužioci bi morali pažljivo da dokazuju nameru terorističkog delovanja, pogotovo u okolnostima kad se krivični postupak okonča oslobađajućom presudom, ili se krivične prijave odbace. U takvim okolnostima, pritisak javnosti, ali i pritisak politike je izvestan.¹⁶¹

1.4.4.3. Zabrana diskriminacije prilikom krivičnog gonjenja stranih boraca

Veliko pitanje koje se otvorilo u brojnim zemljama je krivično gonjenje stranih boraca koji su se priključili oružanim grupacijama u Siriji i Iraku, a koje su se borile protiv Islamske države. U Kanadi i Australiji, tužioci su odbijali da pokrenu postupke protiv ovih

¹⁵⁹ Isto, str. 27 i 28.

¹⁶⁰ Isto, str. 30 i 31.

¹⁶¹ Isto, str. 31.

pojedinaца, dok je praksa u Holandiji bila drugačija, što je u jednom trenutku izazvalo i negodovanje javnosti.¹⁶²

Ovakvi primeri bez ikakve sumnje ukazuju na činjenicu da politika i te kako može uticati na odluku u krivičnom gonjenju, kao i da krivična odgovornost može da izostane ukoliko, na primer, grupa kojoj se strani borac priključio nije na listi terorističkih organizacija. *Paulussen i Pitcher* ovakvo stanje stvari pripisuju nedostatku jasne definicije terorizma, što dalje dovodi do “nejednake primene zakona, u kojoj države članice mogu selektivno da kriminalizuju borbu svojih državljana za strane u sukobu koje njihova država podržava, čak i ako su obe strane umešane u nezakonito ponašanje ili su označene kao terorističke organizacije”.¹⁶³

Ovo je posebno važno u kontekstu stranih boraca koji su državljani Srbije, i koji su uzeli učešće u oružanim sukobima u Ukrajini na proruskoj strani. Kvalifikacija njihovog delovanja, krivične sankcije koje su im izricane i generalno, način na koji su krivičnu postupci okončavani (sporazumima o priznanju krivičnog dela), na jasan način ukazuje na drugačije postupanje od onog kome su bili podvrgnuti državljani Srbije koji su bili u Siriji i Iraku.¹⁶⁴

1.4.4.4. Ostvarivanje svrhe krivičnog gonjenja i kažnjavanja stranih boraca

Izuzetno je važno i pitanje svrhe krivičnog gonjenja, ali i dugotrajnih kazni zatvora i njihovog rehabilitacionog kapaciteta, tj. kapaciteta za rešavanje problema stranih boraca, ali i nasilnog ekstremizma.¹⁶⁵ Sa jedne strane, krivično gonjenje može biti efikasno na duže staze, i može umanjiti (on line) prisustvo potencijalnih podstrekača i neposrednih izvršilaca krivičnih dela.¹⁶⁶ Sa druge strane, postavlja se pitanje, da će li krivično gonjenje i osuda imati dovoljni efekta na

¹⁶² Isto, str. 25.

¹⁶³ *Paulussen, C. and Pitcher, K.*, str. 25 i 26.

¹⁶⁴ Vidi više u poglavlju III i IV ove Analize.

¹⁶⁵ *Paulussen, C. and Pitcher, K.*, str. 31.

¹⁶⁶ Isto.

ljude koji su spremni da “poginu za svoje ideale” i, da li će to odvratiti “teroriste” od povratka u domicilne zemlje.¹⁶⁷

Ovo je posebno važno u kontekstu radikalizacije u zatvoru, koja sama po sebi nosi kontraefekte u odnosu na svrhu kažnjavanja. Isto bi se moglo reći i u odnosu na osumnjičene kojima je određen pritvor, i koji su još pod oreolom pretpostavke nevinosti, ali su podvrgnuti režimu koji podrazumeva ograničen kontakta sa spoljnim svetom (porodicom, prijateljima, radnim mestom, nacionalnom, verskom ili drugom zajednicom), 22 sata boravka u ćelijama i nedostatak smislenih aktivnosti. Ovakav tretman, Komitet Saveta Evrope za prevenciju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja¹⁶⁸ naziva “reliktom prošlosti”.¹⁶⁹

Samim tim, razmatranje mera alternativnih pritvoru je standard koji je i te kako primenjiv i u kontekstu borbe protiv nasilnog ekstremizma.¹⁷⁰ Osnov za pritvor bi trebala da bude jasna individualna procena rizika u odnosu na prisustvo okrivljenog i nesmetano vođenje krivičnog postupka, a ne sama priroda optužbi koja se nekom stavlja na teret.¹⁷¹

Visina zaprečenih kazni u mnogim zemljama ima odvrćajući efekat na strane borce koji žele da se vrate, dok je u drugim zemljama

167 Isto. str. 31–32.

168 U daljem tekstu: CPT.

169 CPT, *Izveštaj Vladi Srbije o poseti Srbiji koju je obavio Evropski komitet za prevenciju mučenja i nečovečnog i degradirajućeg tretmana i kažnjavanja* (CPT) od 31 Maja do 7 Juna 2017, 21 Jun 2018, CPT/Inf (2018) 21, dostupno na: <https://bit.ly/2WSbf2>, para. 50, *Izveštaj Vladi “bivše Jugoslovenske Republike Makedonije o poseti” Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji “koju je obavio Evropski komitet za Sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) od 6 do 9 Decembra 2016, 12 Oktobar 2017, CPT/Inf (2017) 30, Izveštaj Vladi Bosne i Hercegovine o poseti Bosne i Hercegovine koju je obavio Evropski komitet za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) od 29. septembra do 9. oktobra 2015., 5. jula 2016., CPT/Inf (2016) 17, dostupno na: https://bit.ly/2KzGg7U, para. 48.*

170 GCTF, *Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Recommendations on the Effective Use of Appropriate Alternative Measures for Terrorism-Related Offenses*, dostupno na: <https://bit.ly/3eAAWfh>.

171 Isto.

sporazum o priznanju krivičnog dela široko korišćen.¹⁷² Drugi trend koji se može identifikovati jeste da kazne za osuđene strane borce nisu standardizovane i ujednačene ni na univerzalnom, ni na regionalnom, ali ni na nivou samih država.¹⁷³ Uobičajena su i suđenja u odsustvu.¹⁷⁴

U suštini, kaznena politika prema stranim borcima mora uvek imati na umu svrhu kažnjavanja, koja se ne manifestuje samo u retribuciji prema okrivljenom, već i u generalnoj prevenciji i rehabilitaciji pojedinca. Stroga kaznena politika može izazvati kontraefekte u situacijama kad je prestroga, ali i kada je neujednačena prema različitim tipovima okrivljenih. Alternativne sankcije i mere rehabilitacije koje mogu biti sastavni deo krivičnih sankcija, jedine su koje nude sveobuhvatan odgovor na terorizam, strane borce kao jednu od njegovih manifestacija i nasilni ekstremizam kao uzrok prethodna dva.

2. KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO I INKRIMINACIJA TERORIZMA I STRANIH BORACA U SRBIJI

Strani borci ili osobe koje se dovode u vezu sa njima, širom sveta se gone za najrazličitije radnje izvršenja poput: pozivanja na podršku terorističkim organizacijama,¹⁷⁵ deljenje materijala koji podstiče na terorizam, teroristička obuka, pomaganja u putovanju stranim borcima, finansiranja stranih boraca, regrutovanja, pokušaja ili putovanja za potrebe pridruživanja terorističkim organizacijama,¹⁷⁶ pripreme ubistva i druga uobičajena krivična dela, poput podmetanja požara, priprema izvršenja terorističkih akata, članstva ili učešća u delovanju terorističkih organizacija i tako dalje.¹⁷⁷

Krivično gonjeni su i pojedinci koji su preduzimali pripreme radnje, a učestale su bile i optužbe za članstvo u terorističkoj

¹⁷² *Isto*, str. 21.

¹⁷³ *Isto*, str. 22.

¹⁷⁴ *Isto*, str. 23.

¹⁷⁵ *Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Austiji*, para. 18.

¹⁷⁶ *Isto*, para. 16.

¹⁷⁷ *Paulussen, C. and Pitcher, K.*, str. 15–16.

organizaciji,¹⁷⁸ a sve sa ciljem da se na pravosudni sistem izvrši pritisak da kroz krivično gonjenje predupredi terorističke aktivnosti. Posebno su interesantni predmeti u kojima su krivično gonjenji pojedinci koji su u ratnim zonama Sirije i Iraka počinili ubistva, terorističke akte ili ratne zločine i protiv kojih su prikupljani najrazličitiji dokazi, od kojih su najzanimljiviji digitalni dokazi (sa društvenih mreža), ali i svedočenja povratnika.¹⁷⁹

Od izmena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Srbije¹⁸⁰ iz 2012. godine, sprski pravni okvir predviđa 8 krivičnih dela kojima se inkriminišu različiti vidovi terorističkih akata: terorizam,¹⁸¹ javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela,¹⁸² vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela,¹⁸³ upotreba smrtonosne naprave,¹⁸⁴ uništenje i oštećenje nuklearnog objekta,¹⁸⁵ ugrožavanje lica pod međunarodnom zaštitom,¹⁸⁶ finansiranje terorizma¹⁸⁷ i terorističko udruživanje.¹⁸⁸

Osim toga, KZ posebno inkrimiše aktivnosti stranih boraca u okviru krivičnih dela – učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi¹⁸⁹ i organizovanje učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi.¹⁹⁰ Sve navedene izmene su posledica uticaja čitavog niza univerzalnih i regionalnih konvencija (ESCT, na primer)

178 *Izveštaj Radne grupe za plaćenike o poseti Austiji*, para. 18.

179 *Isto*.

180 *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019, dostupno na: <http://bit.ly/2DMH7Lm>, u daljem tekstu: KZ.

181 Član 391. KZ.

182 Član 391.a KZ.

183 Član 391. .b KZ.

184 Član 391.v KZ

185 Član 391.g KZ.

186 Član 392. KZ.

187 Član 393. KZ.

188 Član 393.a KZ.

189 Član 386.a KZ.

190 Član 386.b KZ.

koje je Srbija ratifikovala ili koje Srbiju obavezuju zbog svoje pravne prirode (poput rezolucija SBUN).

Dakle, srpsko zakonodavstvo, kad je reč o stranim borcima, ima složen krivični pravni okvir. Profesor krivičnog prava Zoran Stojanović ističe da “preterana upotreba pojma terorizma i njegovo širenje na krivična dela koja ne zaslužuju da budu označena kao teroristička, može imati štetne posledice”.¹⁹¹ Dakle, i ugledni domaći autori su stava da preširoko postavljanje definicije terorizma i njegovih radnji izvršenja sa sobom nosi čitav niz rizika i vodi ka krivičnom gonjenju i za radnje koje se preširokim tumačenjem podvode pod terorističko delovanje. Na taj način se često oslikava i priroda borbe država da se sa fenomenom terorizma obračuna na primarno retributivan način, bez jasnog fokusa na uzroke terorizma i načine na koji se ovo zabranjeno ponašanje podstiče.

U nastavku ćemo se kratko osvrnuti samo na suštinu onih krivičnih dela koja su bila predmet krivičnih postupaka u Republici Srbiji.

2.1. TERORIZAM – ČLAN 391 KRIVIČNOG ZAKONIKA SRBIJE

Terorizam, u najširem značenju predstavlja nedozvoljeni oblik političke borbe koji podrazumeva primenu nasilja, zastrašivanja i unošenje nespokoja kod stanovništva određene zemlje ili određenih delova neke zemlje.¹⁹² Terorizam podrazumeva postojanje objektivnog i subjektivnog elementa. Objektivni element jeste preduzimanje radnje koja po svojoj prirodi spada u red opšteopasnih, dok subjektivni element podrazumeva nameru zastrašivanja stanovništva, a sve sa motivom ostvarivanja određenih političkih ciljeva.¹⁹³

191 Stojanović, Z., 2021, *Komentar Krivičnog zakonika: prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine. i prema stanju zakonodavstva od 27. novembra 2020. godine*, Službeni glasnik, Jedanaesto dopunjeno izdanje, Beograd, str. 1189, u daljem tekstu: Komentar KZ.

192 *Komentar KZ*, 1188.

193 *Isto*.

Osnovni oblik krivičnog dela terorizma propisan je u stavu 1. člana 391. KZ. Radnje izvršenja postavljene su alternativno i one manje-više predstavljaju radnje izvršenja drugih krivičnih dela koje nisu preduzete sa posebnom namerom:

1. napad na život, telo ili slobodu druge osobe;
2. izvršavanje otmice ili uzimanje talaca;
3. uništavanje državnog ili javnog objekta, saobraćajnog sistema, infrastrukture, informacionog sistema, nepokretne platforme u epikontinentalnom pojasu, opšte dobro ili privatnu imovinu i to na način koji može da ugrozi živote ljudi, ili da prouzrokuje znatnu štetu za privredu;
4. izvršavanje otmice vazduhoplova, broda ili drugih sredstava javnog prevoza ili prevoza robe;
5. proizvodnja, posedovanje, nabavljanje, prevoženje, snabdevanje ili upotrebljavanje nuklearnog, biološkog, hemijskog ili drugog oružja, eksploziva, nuklearnog ili radioaktivnog materijala ili uređaja, uključujući i istraživanja i razvoj nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja;
6. ispuštanje opasnih materija ili prouzrokovanje požara, eksplozije ili poplave ili preduzimanje druge opšteopasne radnje koja može da ugroze živote ljudi;
7. ometanje ili obustavljanje snabdevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom koje može da ugrozi živote ljudi.

Posledica krivičnog dela terorizma zavisiće od vrste radnje izvršenja i ona se shvata i kao posledica kod drugih krivičnih dela koja takođe, kao konstitutivno obeležje, sadrže neku od radnji izvršenja terorizma, s tim što nema posebne namere. Pokušaj je moguć ako je započeta neka od radnji izvršenja, ali nije dovršena, ili je radnja dovršena, a neka od navedenih posledica nije nastupila, a jasno je da postoji posebna namera.

Kao subjektivna i konstitutivna obeležja ovog krivičnog dela postavljene su direktni umišljaj i posebna namera (*animus terrorandi*) koja je usmerena na tri alternativno postavljena cilja:

1. zastrašivanje stanovništva,
2. prinuda Srbije, strane države ili međunarodne organizaciju da nešto učini ili ne učini;
3. ozbiljno ugrožavanje ili povreda osnovne ustavne, političke, ekonomske ili društvene strukture Srbije, strane države ili međunarodne organizacije.

Krivična sankcija koja je predviđena za osnovni oblik krivičnog dela terorizma je kazna zatvora propisana u rasponu od 5 do 15 godina.

Privilegovan oblik krivičnog dela terorizma propisan je u stavu 2. i podrazumeva pretnju izvršenjem osnovnog oblika. Svi ostali elementi, a pre svega, direktan umišljaj i posebna namera su istovetni. Zaprećena krivična sankcija je kazna zatvora propisana u rasponu od 6 meseci do 5 godina.

Prvi kvalifikovani oblik krivičnog dela terorizma podrazumeva da je usled izvršenja osnovnog oblika iz stava 1. nastupila jedna od dve alternativno postavljene teže posledice:

1. smrt jedne ili više osoba;
2. prouzrokovanje velikog razaranja.

Krivična sankcija koja je predviđena za prvi kvalifikovani oblik jeste kazna zatvora od najmanje 10 godina, što znači da je najteža moguća kazna u ovom slučaju 20 godina.¹⁹⁴

Drugi kvalifikovani oblik podrazumeva da je izvršilac sa umišljajem lišio života jednu ili više osoba, što isto predstavlja posledicu kao kvalifikatornu okolnost. Zaprećena krivična sankcija je, ili kazna zatvora od najmanje 12 godina (maksimalna 20),¹⁹⁵ ili kazna doživotnog zatvora.¹⁹⁶

Kao jedan od dva posebna oblika krivičnog dela terorizma zakonodavac je predvideo situacije u kojima izvršilac:

1. nabavlja ili osposobljava sredstva za izvršenje krivičnog dela terorizma;

¹⁹⁴ Član 45. stav 1 KZ.

¹⁹⁵ *Isto.*

¹⁹⁶ Član 44a. KZ.

2. otklanja prepreke za izvršenje krivičnog dela terorizma;
3. dogovara, planira ili organizuje izvršenje krivičnog dela terorizma;
4. preduzima druge radnje kojom se stvaraju uslovi za neposredno izvršenje krivičnog dela terorizma.

Sve navedene radnje imaju karakter pripremnih, te je ovde reč o kažnjivim pripremnim radnjama. Predviđena krivična sankcija jeste kazna zatvora propisana u rasponu od 1 do 5 godina.

Drugi posebni oblik krivičnog dela terorizma predviđen je u stavu 6. i on predviđa da izvršilac, zarad izvršenja osnovnog oblika preduzima radnje izvršenja:

1. upućivanja ili prebacivanja na teritoriju Srbije osoba koje treba da izvrše krivično delo terorizma;
2. prebacivanja na teritoriju Srbije sredstva izvršenja krivičnog dela terorizma poput oružja, eksploziva, otrova, opreme, municije ili drugog materijala.

Krivična sankcija zaprećena za ovaj oblik krivičnog dela terorizma je kazna zatvora propisana u rasponu od 2 do 10 godina.

2.2 JAVNO PODSTICANJE NA IZVRŠENJE TERORISTIČKIH DELA – ČLAN 391a. KRIVIČNOG ZAKONIKA

Radnje izvršenja ovog krivičnog dela mogu biti preduzete samo u kontekstu krivičnog dela terorizma, što znači da se iznošenje ili pronošnje ideja može odnositi samo na izvršenje terorističkih dela predviđenih članom 391. KZ. Iznošenje je saopštavanje sopstvenih saznanja, dok se pronošnje odnosi na saopštavanje nečega što je saznato od drugih osoba, i obe radnje moraju biti preduzete javno, tj. na javnom mestu, preko sredstava javnog informisanja, na javnom skupu, preko društvenih mreža i slično.¹⁹⁷

Kad je reč o sadržini ideja koje se iznose ili pronose, one se pre svega odnose na terorističku propagandu, čime se stvara opasnost

¹⁹⁷ Komentar KZ, str. 1191.

za izvršenje jednog ili više terorističkih dela inkriminiranih članom 391.¹⁹⁸ Ta opasnost je apstraktna, tj. posledica ovog krivičnog dela je apstraktna opasnost i samim tim nije sastavni deo zakonskog bića.¹⁹⁹ Jednostavnije rečeno, nije izgledno da će se neposredno nakon preduzete radnje izvršenja pojaviti pojedinac koji će, pod uticajem izvršioca, počiniti teroristički akt.

Javno odobravanje terorističkih dela prema Stojanoviću, predstavlja ideju kojom se podstiče vršenje krivičnog dela terorizma.²⁰⁰ To znači da bi svako ko bi na društvenim mrežama delio, tj. kako to KZ predviđa, pronosio sadržaj kojim se javno odobrava, veliča ili u pozitivnom svetlu prikazuje terorističko delovanje, mogao bi da snosi krivičnu odgovornost.

Javno podsticanje se ne treba dovoditi u vezu sa podstrekivanjem. Drugim rečima, ukoliko bi kod neke osobe bila stvorena ili učvršćena odluka da se izvrši krivično delo terorizma, postojaće podstrekivanje na to krivično delo, a ne krivično delo javnog podsticanja na teroristička dela.²⁰¹

Ova radnja mora se preduzeti samo sa umišljajem, a zaprećena krivična sankcija je kazna zatvora propisana u rasponu od 1 do 10 godina.

2.3. VRBOVANJE I OBUČAVANJE ZA VRŠENJE TERORISTIČKIH DELA – ČLAN 391b. KRIVIČNOG ZAKONIKA

Vrbovanje znači pozivanje ili pridobijanje nekoga za te svrhe i u suštini to su radnje podstrekavanja: nagovaranje, obećanje nagrade, ubeđivanje u ispravnost cilja i višu vrednost i tako dalje.²⁰² Izvršenje krivičnog dela svodi vrbovanja druge osobe da izvrši ili učestvuje u izvršenju krivičnog dela terorizma ili da se pridruži terorističkom

198 *Isto*, str. 1192.

199 *Isto*.

200 *Isto*.

201 *Isto*.

202 *Isto*.

udruženju radi učestvovanja u izvršenju tog krivičnog dela određeno je u članu 391 KZ.²⁰³

Krivično delo vrbovanja je dovršeno samim preduzimanjem radnje izvršenja, tj. nije nužno da je vrbovanje urodilo plodom, što ovo delo na jasan način razlikuje od podstrekavanja na krivično delo terorizma. Ukoliko bi vrbovanje bilo uspešno, onda bi se moglo govoriti o krivičnom delu terorističko udruživanje ili terorizam u podstrekavanju.

U smislu subjektivnih obeležja, potreban je direktan umišljaj i posebna namera da se vrbovanje sprovodi zarad izvršenja krivičnog dela terorizma, a zaprećena krivična sankcija je kazna zatvora od 1 do 10 godina.

Drugi oblik krivičnog dela iz člana 391. KZ – obučavanje za vršenje terorističkih dela, podrazumeva kašnive pripremne radnje koje su samim tim i radnje izvršenja:

1. davanje uputstva za izradu i korišćenje eksplozivnih naprava, vatrenog ili drugog oružja ili štetnih ili opasnih materija;
2. obučavanje drugog za izvršenje ili učestvovanje u izvršenju tog krivičnog dela.

Podrazumeva direktan umišljaj i posebnu nameru izvršenja krivičnog dela terorizma, a zaprećena krivična sankcija je takođe od 1 do 10 godina zatvora.

I na kraju, privilegovani oblik ovog krivičnog dela podrazumeva radnju izvršenja putovanja u inostranstvo radi pripreme, obučavanja, planiranja ili učestvovanja u izvršenju krivičnog dela terorizma. I direktan umišljaj i posebna namera za izvršenje krivičnog dela terorizma su subjektivna obeležja, dok je krivična sankcija kazna zatvora propisana u rasponu od 6 meseci do 5 godina.

203 Isto, str. 1193.

2.4. FINANSIRANJE TERORIZMA – ČLAN 393 KRIVIČNOG ZAKONIKA

Radnja izvršenja ovog krivičnog dela jeste neposredno ili posredno obezbeđivanje ili prikupljanje sredstava koja su u celini ili delimično namenjena za, između ostalog, krivična dela predviđena u članovima od 391. do 392. KZ. Delo je dovršeno, i ako je prikupljanje bilo jednokratno.²⁰⁴ Ukoliko bi sredstva bila upotrebljena za svrhu terorističkog delovanja, reč bi bila o pomaganju krivičnog dela terorizma iz člana 391. KZ. ili nekog od drugih članova kojima se inkriminiše terorističko delovanje. Takođe, ukoliko je izvršilac krivičnog dela terorizma sam prikupljao, ili na drugi način obezbeđivao sredstva namenjena za finansiranje dela koje je potom i sam izvršio, takođe će snositi odgovornost za to delo, a ne za finansiranje terorizma.²⁰⁵ Ovo krivično delo dovršeno je samom radnjom obezbeđivanja i prikupljanja sredstava.

Finansiranje terorizma je obezbeđivanje ili prikupljanje imovine ili pokušaj njenog obezbeđivanja ili prikupljanja, u nameri da se koristi ili sa znanjem da može biti korišćena, u celini ili delimično:

1. za izvršenje terorističkog akta;
2. od strane terorista;
3. od strane terorističkih organizacija.²⁰⁶

Finansiranje terorizma je i podstrekavanje i pomaganje u obezbeđivanju i prikupljanju imovine, bez obzira da li je teroristički akt izvršen i da li je imovina korišćena za izvršenje terorističkog akta.²⁰⁷

Objekt radnje su sva sredstva, materijalna ili nematerijalna, pokretna ili nepokretna, bez obzira na način sticanja i formu dokumenta ili isprave, uključujući elektronsku ili digitalnu, kojima se

²⁰⁴ Isto, str. 1200.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ Zakono ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje, *Sl. glasnik RS, br. 29/2015, 113/2017 i 41/2018*, dostupno na: <https://bit.ly/3ow3Q4Z>, član 2. stav 1. tačka 4.

²⁰⁷ Isto.

dokazuje svojina ili interes u odnosu na ta sredstva, uključujući bankarske kredite, putne čekove, novčane naloge, hartije od vrednosti, akreditive i druga sredstva.²⁰⁸

Umišljaj učinioca mora da obuhvata njegovu svest da će se sredstva biti korišćena za finansiranje terorizma.

2.5. TERORISTIČKO UDRUŽIVANJE – ČLAN 393a. KRIVIČNOG ZAKONIKA

(1) Ako se dva ili više lica udruže na duže vreme radi vršenja krivičnih dela iz člana 391. do 393. ovog zakonika, kazniće se kaznom propisanom za delo za čije vršenje je udruženje organizovano.

Učinilac dela iz stava 1. ovog člana, (2) Učinilac dela iz stava 1. ovog člana koji otkrivanjem udruženja ili na drugi način spreči izvršenje krivičnih dela iz stava ili koji doprinese njegovom otkrivanju, kazniće se zatvorom do tri godine, a može se i osloboditi od kazne.

Radnja izvršenja jedinog oblika ovog krivičnog dela jeste samo udruživanje radi vršenja krivičnih dela predviđenih u članovima od 391. do 393. KZ. Za udruživanje su potrebne najmanje dve osobe koje su se udružile na duže vreme, a sa ciljem vršenja terorističkih krivičnih dela.²⁰⁹ Svi koji su se udružili u terorističku grupu/orgанизaciju su saizvršioci i nije potrebno da se pravi razlika u pogledu njihove uloge (organizator ili pripadnik).²¹⁰

Ovo delo se izvršava sa umišljajem koji obuhvata i cilj vršenja nekog od krivičnih dela koja su predviđena gore pomenutim članovima. Krivično delo terorističkog udruživanja postojaće u sticaju sa krivičnim delima predviđenim u članovima od 391. do 393. ukoliko do njihovog izvršenja dođe.²¹¹

208 *Isto.*

209 *Komentar KZ, str. 1202.*

210 *Isto, str. 1203.*

211 *Isto.*

Krivična sankcija koja je predviđena za ovo krivično delo jednaka je krivičnoj sankciji koja je predviđena za krivično delo u odnosu na čije izvršenje su se udružili.

Onaj izvršilac koji otkrije udruženje ili na drugi način spreči izvršenje krivičnog dela kazniće se zatvorom, ali se može i osloboditi kazne.

2.6. UČESTVOVANJE U RATU ILI ORUŽANOM SUKOBU U STRANOJ DRŽAVI – ČLAN 386a KRIVIČNOG ZAKONIKA

Prema Stojanoviću, nije jasno šta je zaštitni objekat ovog krivičnog dela i koja su to dobra koja se međunarodnim pravom štite, i njegova ocena je da su ovakve inkriminacije pre svega politički uslovljene.²¹²

Radnja izvršenja je učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu (unutrašnjem ili međunarodnom) u stranoj državi, i nije važno na koji način se učestvuje.²¹³ Važno je samo da se deluje u sklopu određene vojne ili paravojne formacije, a nisu važne ni pobude iz kojih se neko priključio.²¹⁴ Subjektivno obeležje je umišljaj.

Izvršilac može biti samo državljanin Srbije koji nije državljanin strane države, kao ni pripadnik zvanične misije međunarodne organizacije čiji je Srbija član. Zaprećena krivična sankcija za ovo krivično delo je kazna zatvora propisana u rasponu od 1 do 5 godina.

Podrazumeva se da je krivično delo učinjeno u sastavu grupe, što znači najmanje 3 osobe koje su se trajno ili privremeno udružile radi izvršenja ovog krivičnog dela. Krivična sankcija koja je predviđena jeste kazna zatvora od 1 do 8 godina.

212 Isto, str. 1172.

213 Isto, str. 1173.

214 Isto.

2.7. ORGANIZOVANJE UČESTVOVANJA U RATU ILI ORUŽANOM SUKOBU U STRANOJ DRŽAVI – ČLAN 386b. KRIVIČNOG ZAKONIKA

Izvršenje krivičnog dela učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi iz člana 386a. obuhvata:

- vrbovanje;
- podsticanje;
- organizovanje grupe;
- obučavanje drugog lica ili grupe.
- opremanje ili stavljanje na raspolaganje opreme;
- davanje ili prikupljanje sredstva.

Sve navedene radnje spadaju u red radnji podstrekavanja i pomaganja na krivično delo iz člana 386a. KZ.²¹⁵

Subjektivna obeležja su umišljaj i posebna namera usmerena na izvršenje krivičnog dela iz člana 386a. KZ,²¹⁶ a konstitutivno obeležje je i mesto izvršenja, a to je teritorija RS. Zاپrećena krivična sankcija je kazna zatvora propisana u rasponu od 2 do 10 godina. Kažnjivo je i delovanje osoba koje nisu državljani Srbije.

3. KRIVIČNI POSTUPCI PROTIV STRANIH BORACA U REPUBLICI SRBIJI

Na osnovu novih, ali i već postojeće odredbe, tužioci širom sveta su dobili širok spektar krivičnih dela za gonjenje stranih boraca, i bez sumnje, nalaze se pod velikim pritiskom da blagovremeno otkriju i spreče terorističke napade.²¹⁷ Pošto su vezani zakonima (koje donose organi zakonodavne i izvršne vlasti), krivično gonjenje koje je pravično i u skladu s načelom ostvarivanja i zaštite ljudskih prava, jedino se može obezbediti pažljivim diskrecionim delovanjem tužioca u postojećim pravnim okvirima.²¹⁸

²¹⁵ Isto, str. 1174.

²¹⁶ Isto.

²¹⁷ Paulussen, C. and Pitcher, K., str. 24.

²¹⁸ Isto, str. 23.

Kad je reč o Srbiji, do sada jedini postupak koji je vođen protiv stranih boraca iz Srbije, a koji je definisan kao terorističko delovanje, odnosi se na sedmoricu državljana Srbije muslimanske veroispovesti. Njima je na teret stavljeno terorističko udruživanje iz člana 393a. KZ, finansiranje terorizma iz člana 393. KZ, vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela iz člana 393b. i javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela iz člana 391a. KZ.²¹⁹

Ovaj postupak odnosi se na strane borce koji su odlazili na ratište u Siriji, i koji su u periodu 2012–2014. godine boravili na teritoriji grada Azaza, u blizini fronta kod sirijskog grada Alepa. Kako je reč o postupku koji je bio otvoren za javnost, a uzimajući u obzir i činjenicu da je izveštavanje medija u pogledu navedenog postupka bilo intenzivno i da je otkriven identitet i okrivljenih i ključnih svedoka,²²⁰ analiza ovog predmeta neće biti anonimizovana u odnosu na ključne učesnike u postupku. To će čitaocima omogućiti i da jasnije sagledaju izuzetno složenu činjeničnu strukturu ovog postupka koji je trajao gotovo 7 godina (od 2012. do 2019. godine) i u kome je izvedeno više desetina dokaza.

Kad je reč o postupcima koji su vođeni u odnosu na strane borce u Ukrajini, neće biti moguće da se otkrije njihov identitet i samim tim neće biti moguće da se napravi jasnija veza između više desetina predmeta, s obzirom da je Viši sud u Beogradu anonimizovao sve lične podatke osuđenih. Ipak, određeni medijski napisi će biti od koristi da se jasnije definiše delovanje stranih boraca na proruskoj strani u Ukrajini, kao i da se uporede njihova delovanja sa

219 Viši sud u Beogradu, Posebno odeljenje za organizovani kriminal, K 88/2014, 4. aprila 2018. godine.

220 Većina svedoka optužbe istupalo je u medijima: BalkanInsight, *Džihadisti "targetiraju mlade, marginalizovane muslimane u Srbiji"*, 28. mart 2016. godine, dostupno na: <https://bit.ly/2Ro8826>; Blic, *Završeno ispitivanje prvog svedoka zbog terorizma*, 29. aprila 2015. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3uTKR6t>; B92, *Svedok: Iz BG preko Istanbula do ID*, 7. maj 2015. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3eXxayd>.

delovanjem osuđenih za učešće u ratu u Siriji.²²¹ Poređenje je nužno, kako bi se u pitanje dovela kvalifikacija ukrajinskih boraca pod krivična dela učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi iz člana 386a. KZ, naspram kvalifikacije za terorizam koja je sprovedena u odnosu na borce u Siriji.

3.1. PRESUDA VIŠEG SUDA U BEOGRADU – POSEBNO ODELJENJE ZA ORGANIZOVANI KRIMINAL222 K 88/2014 OD 4. APRILA 2018. GODINE – PODBIĆANIN I DRUGI

Viši sud u Beogradu – Posebno odeljenje za organizovani kriminal, a saglasno Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije,²²³ doneo je 6. marta 2018. godine (javno objavio 4. aprila 2018. godine) presudu kojom je Abida Podbićanina, Seada Plojovića, Tefika Mujovića, Izudina Crnovršanina, Ferata Kasumovića, Gorana Pavlovića i Rejhana Plojovića osudio na višegodišnje kazne zatvora, a po optužnicama Tužilaštva za organizovani kriminal KTO 33/14 od 11. septembra 2014. godine, KTO 13/16 od 23. februara 2016. godine, koje su izmenjene 20. novembra 2017. godine.

Sva sedmorica optuženih su osuđena za krivično delo terorističko udruživanje iz člana 393a. KZ u vezi sa krivičnim delom terorizam iz člana 391. stav 1 KZ.

Sead Plojović, Rejhan Plojović, Tefik Mujović i Izudin Crnovršanin osuđeni su i za finansiranje terorizma iz člana 393. stav 1 KZ.

Abid Podbićanin, Sead Plojović, Goran Pavlović, Rejhan Plojović, Izudin Crnovršanin i Ferat Kasumović osuđeni su za vrbovanje i obučavanje za teroristička dela iz člana 391b. stav 1 KZ.

221 BalkanInsight, Donbass Brothers: How Serbian Fighters Were Deployed in Ukraine, 13. decembar 2018. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3ydCDs6>.

222 U daljem tekstu: VS POOK.

223 *Sl. glasnik RS*, br. 94/2016 i 87/2018 – dr. zakon, dostupno na: <https://bit.ly/2S1aDYc>, član 2. stav 1. tačka 5 i članovi 3–8.

Tefik Mujović osuđen je i za javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela iz člana 391a. KZ.

Okrivljenima su izrečene jedinstvene kazne zatvora u trajanju od 11 godina (Abid Podbićanin, Sead Plojović i Tefik Mujović), 10 godina (Goran Pavlović), 9 godina i 6 meseci (Rejhan Plojović i Izudin Crnovršanin) i 7 godina i 6 meseci (Ferat Kasumović). Prvostepena odluka potvrđena je presudom Apelacionog suda u Beogradu, u martu 2019. godine.

3.1.1. Predistražni postupak, istražni postupak i optuženje

Predistražni postupak protiv osuđenih počeo je u aprilu 2012. godine, kad je u odnosu na Abida Podbićanina i Sead Plojovića doneta naredba sudije za prethodni postupak **Višeg suda u Beogradu – Posebno odeljenje za organizovani kriminal** o sprovođenju posebne dokazne radnje tajnog nadzora i snimanja komunikacije.²²⁴ Tajni nadzor i snimanje komunikacije je naknadno proširen i na Tefika Mujovića, Izudina Crnovršanina, Gorana Pavlovića, Ferata Kasumovića i Rejhan Plojovića. Ova posebna dokazna radnja primenjivala se do poslednjeg kvartala 2013. godine.²²⁵

Na taj način, počelo je prikupljanje podataka o delovanju grupe okupljene oko nevladine organizacije Islamska omladina Sandžaka “Furkan”,²²⁶ koja je sedište imala u Novom Pazaru i koja je bila smeštena u kući za koju se tokom postupka ispostavilo da je služila kao verski objekat – mesdžid, gde se, prema rečima većine osuđenih i svedoka, praktikovao “izvorni Islam”.

Ministarstvo unutrašnjih poslova – Direkcija policije – Uprava kriminalističke policije – Odeljenje za praćenje i istraživanje pojave terorizma²²⁷ podnelo je 17. decembra 2013. godine Tužilaštvu za

224 Zakonik o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019 i 27/2021 – odluka US, dostupno na: <http://bit.ly/2CVXF2W>, član 166–170, u daljem tekstu ZKP.

225 Iz dostupnih spisa predmeta do oktobra 2013. godine.

226 Osnovana 2010. godine.

227 U daljem tekstu: Odeljenje za terorizam.

organizovani kriminal krivičnu prijavu protiv N.N. izvršioca za gore navedena krivična dela.²²⁸ Krivična prijava podneta je dan nakon što je Odeljenje za terorizam prikupilo obaveštenje od, ispostaviće se, ključnog svedoka u ovom postupku, Agnesa Čekovića, koji je oduštao od odlaska u Siriju na samom graničnom prelazu, i to na nagovor svog oca. Agnes Čeković se po povratku u Srbiju, uz podršku porodice, sam obratio Odeljenju za terorizam.²²⁹

Na osnovu podnete krivične prijave, Tužilaštvo za organizovani kriminal donelo je 17. decembra 2013. godine naredbu o sprovođenju istrage protiv N.N. učinilaca za krivično delo terorističko udruživanje iz člana 393a. stav 1 u vezi sa krivičnim delom terorizma iz člana 391. stav 1 KZ. Narednog dana, a saglasno članu 300. stav 6 ZKP, Tužilaštvo za organizovani kriminal zatražilo je od sudije za prethodni postupak VS POOK odobrenje za ispitivanje svedoka zbog činjenice da se istraga vodi protiv nepoznatih učinilaca. Zahtev je odobren rešenjem sudije za prethodni postupak.²³⁰ Istog dana, u svojstvu svedoka saslušan je Agnes Čeković.²³¹

Nakon svedočenja Agnesa Čekovića, Tužilaštvo za organizovani kriminal donelo je novu naredbu o sprovođenju istrage koja je ovoga puta obuhvatila 5, od kasnije 7 osuđenih osoba,²³² a na osnovu dopunjene krivične prijave KU 180/13 koju je podnelo Odeljenje za terorizam. Istraga, a kasnije i optužnice koje su podignute i menjane obuhvatile su do sredine 2016. godine svu sedmoricu osuđenih.

228 Odeljenje za terorizam, Krivična prijava br. KU 180/13, 17. decembar 2013. godine.

229 Odeljenje za terorizam, Službena beleška o obaveštenju primljenom od građana, KU br.655/13, 16. decembar 2013. godine.

230 Sudija za prethodni postupak VS POOK, Rešenje br. KPP 109/13, 18. decembar 2013. godine.

231 Tužilaštvo za organizovani kriminal, Zapisnik o ispitivanju svedoka KTN 1/13, 18. decembar 2013. godine.

232 Rejhan Plojović i Goran Pavlović nisu bili obuhvaćeni prvom naredbom o sprovođenju istrage.

3.1.2. Presuda K 88/2014

3.1.2.1. Terorističko udruživanje – član 393a Krivičnog zakonika

Presudom je utvrđena krivična odgovornost svih 7 optuženih²³³ za krivično delo terorističko udruživanje iz člana 393a. Krivičnog zakonika. Višeg suda u Beogradu – POOK utvrdilo je da su Podbićanin i drugi u stanju uračunljivosti i svesni protivpravnosti svojih dela izvršili pomenuto krivično delo tako što su se udružili, na duže vreme, radi činjenja krivičnih dela terorizma, pa su preduzimali radnje u cilju ostvarenja plana koji se sastojao u:

- 1) kontinuiranom prikupljanju finansijskih sredstava za ciljem da se ona koriste u svrhu izvršenja krivičnog dela terorizma;²³⁴
- 2) kontinuiranom vrbovanju građana Srbije da izvrše ili učestvuju u terorističkom aktu, tj. da se pridruže IDIL-u tako što su organizovali svoj i odlazak drugih građana Srbije u Siriju;²³⁵
- 3) organizovanju svog i odlaska drugih osoba u Siriju kako bi se pridružili IDIL-u.

U pogledu organizovanja svog i odlaska drugih osoba u Siriju zarad pridruživanja IDIL-u:

1. Za Podbićanina i Mujovića je utvrđeno da su 2013. godine uspostavili vezu sa organizacijama koje su Ujedinjene nacije proglasile za terorističke organizacije i to sa IDIL-om i al-Nusra frontom koje učestvuju u oružanom sukobu protiv, kako Viši sud navodi, regularnih snaga Sirije i da su svi okrivljeni postupali sa ciljem da upotrebom oružja i drugih nasilnih metoda vrše napade na život, telo i slobodu

233 Iako se u izreci presude u ovom delu pominje i Ferat Kasumović, njemu nije pripisana nijedna od radnji izvršenja iz ovog dela izreke, na šta su u žalbama ukazivali i branioci.

234 Detaljnije obrazloženo u delu izreke vezanom za krivično delo finansiranje terorizma iz člana 393. stav 1 KZ.

235 Detaljnije obrazloženo u delu izreke vezanom za krivično delo vrbovanje i obučavanje za vršenje krivičnih dela iz člana 391b. stav 1 KZ.

drugih osoba, aktiviranjem eksplozivnih naprava prouzrokuju eksplozije i požare, uništavaju državne i javne objekte i infrastrukturu, i preduzimaju druge opšteopasne radnje koje mogu da ugroze život ljudi, a u nameri (*animus terrorandi*) da ozbiljno zastraše stanovništvo i ugroze osnovne ustavne, političke, ekonomske i društvene strukture Sirije, kako bi izvršili nasilnu promenu legalno izabrane vlasti, a kako bi svoje delovanje nakon toga usmerili i na Irak i druge afričke i azijske države, ali i južne i centralne Evrope, uključujući i Republiku Srbiju, a sa krajnjim ciljem da se stvori globalna islamska država – kalifat;

2. Za Seada Plojovića, Rejhana Plojovića i Crnovršanina je utvrđeno da su u prostorijama mesdžida “Furkan” u Novom Pazaru, stranim borcima iz Srbije i drugih zemalja, organizovali prihvrat radi odmora, opremanja i pružanja neophodnih informacija pred nastavak puta, dok je Rejhan Plojović smestio izvesnog Senada iz Sarajeva i u “Furkan” i u svoju kuću u Novom Pazaru;
3. Rejhan Plojović i Iznudin Crnovršanin su dogovarali prihvrat na sirijsko-turskoj granici, obezbeđivali telefonske i lične kontakte, organizovali vreme i mesto susreta u odnosu na Asmira Avdulovića, Albina Curića i Agnesa Čekovića, a Sead Plojović je sa Abidom Podbićaninom dogovorio priključenje navedenih osoba Podbićaninovoj jedinici u Siriji;
4. Izudin Crnovršanin je Asmiru Avduloviću i Agnesu Čekoviću savetovao kakvu odeću, obuću i opremu za borbu da kupe koju su na kraju, zajedno i kupili;
5. Tefik Mujović je dočekivao i prihvatao strane borce za Siriju u Istanbulu, kako bi se priključili gore pomenutim terorističkim organizacijama i prebacivao ih je u Siriju u kampove za obuku, a prihvatio je i Irfana Ličinu u svoj stan na nekoliko dana, dok ga nije prebacio u Siriju;
6. Goran Pavlović je pratio odlazak Ferata Kasumovića iz zemunskog mesdžida u Siriju gde je preko svojih kontakata

u IDIL-u pratio njegovo ponašanje (javne istupe na društvenim mrežama) u strahu od otkrivanja njegovih aktivnosti koje su se odnosile na vrbovanje i organizaciju odlazaka boraca na ratište;

7. Abid Podbićanin je organizovao prihvata, smeštaj, vojnu obuku i uključivanje pridošlih boraca u gradu Azazu u Siriji;

Osobe za koje je organizovan odlazak su: Senad iz Sarajeva, dve N.N. osobe, A.Č., E.L., M.J., S. Š., S. Š., Agnes Čeković, Albin Curiću i Asmir Avdulović.

I sami članovi grupe su organizovano otišli u Siriju i to, Goran Pavlović sa suprugom, Rejhan Plojovića sa suprugom i decom, Izudin Crnovršanin sa suprugom i dvoje dece i Ferat Kasumović sa detetom [Podbićanin i Mujović su se već nalazili u Siriji].

Optuženi Podbićanin, Pavlović, Rejhan Plojović, Mujović, Crnovršanin i Kasumović su se u Siriji pridružili oružanom delu IDIL-a, dok su Podbićanin, Mujović i Kasumović uzeli učešće u oružanim akcijama, dok je Podbićanin komandovao jedinicom "Devla Islamiya".

3.1.2.2. Finansiranje terorizma – član 393. Krivičnog zakonika

U odnosu na Seada Plojovića, Tefika Mujovića, Izudina Crnovršanina i Rejhana Plojovića, Viši sud u Beogradu je utvrdio da su izvršili krivično delo finansiranje terorizma iz člana 393. stav 1. KZ tako što su prikupljali sredstva od vernika iz Srbije i drugih evropskih zemalja za finansiranje terorizma (član 391 KZ) i vrbovanje i obučavanje za izvršenje terorističkih dela (član 391b KZ). Optuženi su iskorišćavali težak materijalni položaj potencijalnih stranih boraca da ih vrbuju, a potom i pošalju na ratište u Siriji, ali su i ta sredstva koristili da finansiraju delovanje osoba koje su već bile na ratištu u Siriji. Ukupan iznos koji je dokazan da se koristio za finansiranje terorizma je minimum 3700 evra.

3.1.2.3. Vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela – član 391b Krivičnog zakonika

Svi optuženi za terorističko udruživanje, osim Tefika Mujo-
vića, osuđeni su i za krivično delo vrbovanje i obučavanje za vršenje
terorističkih dela (član 391b KZ). Viši sud u Beogradu je utvrdio da su
u kontinuitetu vrbovali više, mahom mlađih vernika, da se pridruže
IDIL-u, a zarad izvršenja krivičnog dela terorizma.

Ovo krivično delo su izvršili tako što su okupljali vernike i
“sprovodili njihovu radikalizaciju” tokom vršenja verskih obreda u
mesdžidima u Zemunu, Novom Pazaru (“Furkan”), Raškoj, Sremči-
ci, Smederevu, Novom Sadu i drugim mestima, gde su organizova-
li seminare, predavanja i tribine, a sa ciljem da kod njih stvore i odr-
že pogrešnu predstavu o okolnostima koje se tiču položaja njihovih
savernika u Siriji i šire (uključujući i Srbiju). Povezivali su ih sa pri-
padnicima selafijske zajednice u Gornjoj Maoči u Bosni i Hercegovini
i njihovim liderom Nusretom Imamovićem,²³⁶ koji je takođe otišao
kao strani borac u Siriju. Koristili su autoritet Podbićanina koji ima
status šejha, Seada Plojovića koji ima status emira i Gorana Pavlovi-
ća koji ima status imama. Vrbovani su Agnes Čeković, Albin Curić,
Asmir Avdulović i Fahredin Šaćirija (koji je kasnije poginuo)

3.1.2.4. Javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela – član 391a Krivičnog zakonika

Od sedmorice optuženih za terorističko udruživanje, samo je
Tefik Mujović osuđen za krivično delo javno podsticanje na izvrše-
nje terorističkih dela i to zbog objava na svom *Facebook* profilu koga
je otvorio pod pseudonimom “Abdullah Abdullah Abdullah”. Nave-
denim objavama Tefik Mujović je veličao ISIL, pozivao na napade
(uključujući i Srbiju), izveštavao o poginulima i tako dalje.

236 Koji je takođe uzeo učešće u oružanim sukobima u Siriji.

3.1.3. Dokazni postupak

Glavnom pretresu prisustvovali su Sead Plojović, Izudin Crnovršanin, Tefik Mujović i Ferat Kasumović. Abidu Podbićaninu, Rejhanu Plojoviću i Goranu Pavloviću je suđeno u odsustvu. Tokom glavnog pretresa u više navrata su i okrivljeni i svedoci istakli da je Abid Podbićanin poginuo u Siriji, što nikada nije potvrđeno. Činjenice koje su nesumnjivo utvrđene, u smislu da ih ni optužba ni odbrana nisu osporavali, su sledeće:

- Abid Podbićanin, Tefik Mujović, Rejhan Plojović, Izudin Crnovršanin, Goran Pavlović i Ferat Kasumović boravili su ili i dalje borave u Siriji, u gradu Azazu u blizini Alepa;
- Svedoci Agnes Čeković i Albin Ćurić odustali su na samoj granici od prelaska u Siriju, dok je Asmir Avdulović otišao u Siriju gde je navodno poginuo;
- U "Furkanu" su noćivale razne osobe, od kojih su mnoge bile na proputovanju u Siriju;
- Makfirete Šaćiri i Fahrudin Šaćiri su otišli u Siriju gde je Fahrudin poginuo, dok je Makfirete Šaćiri (bivša supruga Ferata Kasumovića), uspela da se vrati i postane jedan od ključnih svedoka optužbe;
- Eldar Kundaković je poginuo u Siriji (nije dokazano da su u Siriju otišli uz pomoć optuženih);
- Mirza Ganić je poginuo u Siriji (nije dokazano da su u Siriju otišli uz pomoć optuženih);
- Postojala je jasna povezanost između Furkana u Novom Pazaru, mesdžida u Zemunu koji je vodio Goran Pavlović i drugih mesdžida u Srbiji, ali i veza sa Nusretom Imamovićem iz Gornje Maoče, Idrizom Bilibanijem sa Kosova, Mirsadom Omerovićem iz Tutina, Mevlidom Jašarevićem i njegovom porodicom i drugim pobornicima tzv. izvornog Islama.

Svi optuženi su negirali krivicu, i jedan od utisaka koji se stiče dok se čita presuda jeste da postoji čitav niz nekonzistentnosti u više različitih iskaza koje su okrivljeni dali kako u fazi istrage, tako i u fazi glavnog pretresa. Ipak, navodi o međusobnom poznavanju

osuđenih i kontinuiranoj komunikaciji (u Srbiji, ali i u Siriji) nesumnjivo su utvrđeni kroz posebnu dokaznu radnju tajni nadzor i snimanje komunikacije, ali i kroz međusobno suprotstavljene iskaze osuđenih od kojih su neki otvorenije pričali o međusobnom poznanstvu, dok su drugi tako nešto negirali, ili su odnos opisivali kao površan.

Dokazne radnje koje su preduzete:

1. saslušavanje okrivljenih;
2. saslušavanje svedoka koji su bili vrbovani i čiji put je bio organizovan u Siriju, i to pre svega Agnesa Čekovića, Albina Curića i Irfana Ličine;
3. čitanje transkripta razgovora između okrivljenih koji su prikupljeni kroz posebnu dokaznu radnju tajni nadzor i snimanje komunikacije;
4. saslušavanje članova porodice, i to pre svega porodice Šaćiri i njihove veze sa Feratom Kasumovićem;
5. čitanje različitih rezolucija Saveta bezbednosti UN koje se odnose na IDIL, al-Nusra front i al-Kaidu kao terorističke organizacije na listi Ujedinjenih nacija;
6. *YouTube* snimak propovedi Abida Podbićanina zvanog Ebu Safija, koji je prema rečima Seada Plojovića nastao u Siriji i gde Podbićanin propoveda o džihadu i veliča IDIL, pominje događaje u Siriji, osvajanje Beča, Iraka, Meke i Medine, gde veliča al-Kaidu i tako dalje. U drugom snimku pominje Bagdadija (vođu IDIL-a tada), Islamsku državu kao entitet koje je jedini nastao po Alahovom zakonu, koja ima svoju teritoriju na kojoj se sprovodi Šerijat, da je njeno širenje ubrzano i da treba da bude priznata.²³⁷

237 Izvod iz presude: Istakao je i da je njega i Asmira Avdulovića Sead Plojović povezao sa Podbićaninom zarad odlaska u Siriju – “Ove navode sud je u svemu prihvatio i ocenio kao istinite obzirom da u odnosu na navedene činjenice, svedok u svim datim iskazima identično izjasnio, a ovi navodio iskaza svedoka Agnesa Čekovića međusobno su saglasni sa drugim izvedenim dokazima” i “Zbog svega navedenog, Sud ističe da je “pouzdanost utvrđeno da je opt. Abid Podbićanin krajem oktobra 2012. godine, najpre otišao u Egipat, da se po uspostavljanju veze sa pripadnicima terorističke organizacije IDIŠ priključio

7. Korišćenje izvoda iz sistema “Granica”, iz koga su se na jasan način videli svi ulasci i izlasci osuđenih iz Srbije;
8. Analiza *FaceBook* profila Tefika Mujovića i pravljenje veze između profila “Abdullah Abdullah Abdullah”;
9. Saslušanje svedoka vlasnika agencije “Ekspres turizam” koji je prevezao Irfana Ličinu do Istanbula;
10. Pretresanje mesta stanovanja okrivljenih i mesdžida Furkan;
11. Saslušanje svedoka, slovenačkog državljanina Roka Žavabija, u postupku pružanja međunarodne pomoći u krivičnim stvarima koji je potvrdio da je boravio u “Furkanu”;
12. Otvaranje tehničkih uređaja i analiza njihove sadržine (laptopovi, telefoni, USB uređaji i slično);²³⁸
13. *YouTube* snimak iz Sirije na kome se vidi Tefik Mujović;
14. Dešifrovanje komunikacije između optuženih gde je boravak u Siriji i učešće u oružanim aktivnostima opisivano kao “studiranje” i “učenje”;
15. Formular Islamske države u Iraku i velikoj Siriji – Generalna Direkcija granice, koji je dostavio Savezni generalni tužilac pri Saveznom Vrhovnom sudu Savezne Republike Nemačke i gde je upisano ime Tefik Mujović kao borac Slobodne sirijske vojske, pa Vojske Muhameda, pa potom i Islamske države, a koji je pribavljen u postupku pružanja međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima;
16. Izveštaji o novčanim transakcijama sa “WesternUniona”.

njenom oružanom delu u Siriji, gde je učestvovao u oružanim akcijama i da je bio komandira jedincije IDIŠ-a Devla Islamija.”

238 U laptopu Seada Plojovića pronađen je raznolik sadržaj: “Kolektivni rad za Islam”, u kome se pominje Azaz, IDIL – put vjernika, “Battle for Aleppo”, veličanje IDIL-a, mapa rasporeda snaga u Siriji, fotografija Bin Ladena, slike islamskih boraca u akciji, fotografija izvesnog Bajra Ikanovića naoružanog u Siriji (dolazio u Furkan) i sa kojim je Irfan Ličina bio u Siriji i vraćao se sa njim za Tursku kada je bio ranjen, – obaveštenje o pogibiji Almira Salihovića iz Rožaja i Eldara Kundakovića i tako dalje. Pronađena je i knjiga “Džihad – borba na Alahovom putu”.

Dokazni predlozi odbrane koje je odbio Viši sud u Beogradu – POOK:

1. veštačenje verskog materijala iz Furkana od strane teologa;
2. izdvajanje iz spisa predmeta *YouTube* snimka propovedi Abida Podbićanina;
3. izdvajanje iz spisa predmeta transkripta razgovora nastalih pre 2013. godine, a kroz posebnu dokaznu radnju tajni nadzor i snimanje komunikacije;
4. saslušanja nekoliko svedoka, mahom članova porodice okrivljenih;
5. veštačenje *FaceBook* profila;
6. veštačenje laptopa Seada Plojovića o načinu povlačenja inkriminišućeg sadržaja sa Interneta;
7. svedočenje osoba koje nisu dostupne nadležnim organima Srbije;
8. svedočenje zaštićenog svedoka "0307" koji nije ni ispitivan u ovom postupku, niti se isti pominje bilo gde u spisima predmeta.

3.1.4. Mere procesne prinude

Sva četvorica okrivljenih koja su bila prisutna tokom suđenja nalazila su se u pritvoru od 7. tj. 8. marta 2014. godine. U pritvoru su proveli 5 godina, osim Tefika Mujovića koji je u pritvoru proveo od 28. aprila 2016. godine, kad je lišen slobode u Turskoj i izručen Srbiji.

3.1.5. Veza osuđenih sa drugim osobama osumnjičenim ili osuđenim za terorizam u inostranstvu ili osobama koje su (navodno) poginule u Siriji

Tokom krivičnog postupka je utvrđena nesumnjiva veza sa sledećim osobama koje se sumnjiče ili koje su pravnosnažno osuđene za teroristička dela u inostranstvu:

1. Nusret Imamović iz Gornje Maoče koji je učestvovao u radikalizaciji nekoliko svedoka u krivičnom postupku protiv

Podbićanina i drugih i koji se nalazi na listi SBUN kao terorista povezan sa al-Kaidom;²³⁹

2. Mirsad Omerović koji je osuđen na 20 godina zatvora u Austriji zbog vrbovanja stranih boraca, a koji je držao predavanja vernicima iz “Furkana”;
3. Mevldi Jašarević koji je osuđen za napad na američku ambasadu u Sarajevu;
4. Eldar Kundaković iz Novog Pazara koji je poginuo u Alepu;²⁴⁰
5. Almir Salihović iz Rožaja koji je poginuo u Alepu;²⁴¹
6. Mujo Hamidović iz Sjenice koji je poginuo u Siriji;²⁴²
7. Mirza Ganić iz Novog Pazara koji je poginuo u Siriji.²⁴³

3.1.6. Ključne kvalifikacije i nalazi iz presude K 88/2014 relevantni za terorizam i nasilni ekstremizam

Viši sud u Beogradu – POOK je ustanovio da su se al-Nusra front i IDIL borili protiv “regularnih snaga Sirije i da su svi okrivljeni postupali sa ciljem da upotrebom oružja i drugih nasilnih metoda vrše napade na život, telo i slobodu drugih osoba, aktiviranjem eksplozivnih naprava prouzrokuju eksplozije i požare, uništavaju državne i javne objekte i infrastrukturu i preduzimaju druge opšteopasne radnje koje mogu da ugroze život ljudi, a u nameri (*animus terrorandi*) da ozbiljno zastraše stanovništvo i ugroze osnovne ustavne, političke, ekonomske i društvene strukture Sirije, a kako bi izvršili nasilnu promenu legalno izabrane vlasti i kako bi svoje delovanje nakon toga usmerili i na Irak i druge afričke i azijske države, ali i

239 Security Council, *Nusret Imamovic*, dostupno na: <https://bit.ly/3oqDlxJ>.

240 Insajder, *Insajder bez ograničenja: Epizoda 25*, dostupno na: <https://bit.ly/3tS95gd>.

241 *Isto*.

242 SandžakPress, *Mujo Hamidović iz Sjenice poginuo u Siriji*, 22. januar 2014. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3bwwqxy>.

243 SandžakPress, *U posljednjim okršajima unutar opozicije poginuo Mirza Ganić u Siriji (Foto)*, 8. januar 2014. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3hyNKpQ>.

južne i centralne Evrope, uključujući i Republiku Srbiju, a sa krajnjim ciljem da se stvori globalna islamska država – kalifat.”

Dakle, kao dokaz postojanja posebne namere (*animus terroristi*) je uzeta činjenica da su okrivljeni učestvovali u oružanim jedinicama koje su se borile protiv “legalno izabrane vlasti”. Iz presude se može zaključiti da je učešćem u oružanim jedinicama koje sprovede neku od alternativno postavljenih radnji izvršenja (što nije teško dokaziva činjenica za IDIL i al-Nusra front) i koje se bore protiv zvaničnih snaga na taj način pokazuju posebnu nameru da se ozbiljno zastraši stanovništvo i ugroze osnovne ustavne, političke, ekonomske i društvene strukture date zemlje, ili da se ta zemlja prinudi da nešto učini ili ne učini.

Ni za jednog od okrivljenih nije utvrđeno da je izvršio krivično delo terorizma, u smislu člana 391. stav 1 KZ, iako je sud u odnosu na Abida Podbićanina, Rejhana Plojovića, Ferata Kasumovića, Tefika Mujovića, Izudina Crnovršanina i Gorana Pavlovića utvrdio da su učestvovali u oružanim akcijama. Pitanje koje ostaje otvoreno jeste, da li je izostanak ove kvalifikacije uslovljen nedostatkom dovoljnih dokaza da su pomenute osobe zaista i preduzele neku od alternativno postavljenih radnji izvršenja terorizma.

Iz izreke presude se može videti čitav niz radnji osuđenih koje su kvalifikovane kao radnje udruživanja, finansiranja, vrbovanja i obučavanja i javnog podsticanja na izvršenje terorističkih dela.

3.2. KRIVIČNI POSTUPCI VOĐENI PROTIV SRPSKIH DRŽAVLJANA ZBOG UČEŠĆA U ORUŽANOM SUKOBU U UKRAJINI²⁴⁴

U odgovoru na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja, Viši sud u Beogradu²⁴⁵ je dostavio 31 odluku u kojima je utvrđena krivična odgovornost državljana Srbije koji su uzeli učešće u ukrajinskom konfliktu.

²⁴⁴ Vidi detaljan spisak predmeta u Aneksu 1 uz ovu Analizu.

²⁴⁵ U daljem tekstu: VSB.

U navedenim postupcima je utvrđeno je da su okrivljeni izvršili krivično delo učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi iz člana 386a. stav 2, u vezi sa stavom 1 jer su:

“kao državljani Republike Srbije, u sastavu grupe učestvovali u oružanom sukobu u Republici Ukrajini, kao pripadnici paravojnih formacija proruskih snaga u sukobu, a nisu državljani Republike Ukrajine, kao ni pripadnici zvanične misije međunarodne organizacije čija je Republika Srbija član, pri čemu su mogli da shvate značaj svog dela i upravljaju svojim postupcima, i pri čemu su bili svesni svog dela i hteli su njegovo izvršenje, i pri čemu su bili svesni da je njihovo delo zabranjeno, na taj način što se:

- kao dobrovoljac priključio proruskim snagama na prostoru istoka Republike Ukrajine u sastavu paravojne formacije “Internacionalne brigade”, gde im je optuženi u odnosu na koga je postupak razdvojen, sprovodio vojničku obuku u vidu fizičkih treninga, taktičkih radnji u borbi i rukovanju vatrenim oružjem, te kao komandant paravojne formacije “Internacionalna brigada” izdavao naređenja u vidu rasporeda za dežurstvo, obezbeđenje objekata i istovarivanje humanitarne pomoći;²⁴⁶

U navedenim postupcima je utvrđeno je da su okrivljeni izvršili krivično delo učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi iz člana 386a. stav 1 jer su:

“kao državljani Republike Srbije, u sastavu grupe učestvovali u oružanom sukobu u Republici Ukrajini, kao pripadnici paravojnih formacija proruskih snaga u sukobu, a nisu državljani Republike

246 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. K 189/15 – SPK 104/15, 21. maj 2015. godine (uslovna osuda); K 103/15 – SPK 103/15, 21. maj 2015. godine (kazna zatvora od 6 meseci koja će se izvršiti u prostorijama u kojima osuđeni stanuje); K 189/15 – 102/15, 21. maj 2015. godine (uslovna osuda); K 189/15-SPK 101/15, 21. maj 2015. godine (uslovna osuda); K 189/15-SPK 100/15, 21. maj 2015. godine (uslovna osuda); K 189/15-SPK 99/15, 21. maj 2015. godine (uslovna osuda); K 189/15-SPK 98/15, 21. maj 2015. godine (uslovna osuda); K 189/15 – SPK 105/15, 21. maj 2015. godine (uslovna osuda);

Ukrajine, kao ni pripadnici zvanične misije međunarodne organizacije čija je Republika Srbija član, pri čemu su mogli da shvate značaj svog dela i upravljaju svojim postupcima, i pri čemu su bili svesni svog dela i hteli su njegovo izvršenje, i pri čemu su bili svesni da je njihovo delo zabranjeno, na taj način što se:

- kao dobrovoljac priključio proruskim snagama na prostoru istoka Republike Ukrajine u sastav formacije “Srpsko-husarski puk” Donjecke Narodne Republike gde je:
 - zadužio vatreno oružje automatsku pušku AK-74 sa 2 do 5 okvira bojeve municije sa kojom je vršio poslove obezbeđenja objekta-komande brigade “Oplot”, koja je bila pod komandom Nove Rusije.²⁴⁷
 - zadužio vatreno oružje automatsku pušku AK-74 sa 2 okvira bojeve municije, pa je tako 18. januara 2015. godine učestvovao u borbenim dejstvima u reonu grada Donjeka, zajedno sa jedinicama bataljona “Vostok” i “Oplot”, a potom se priključio “7. brigadi” gde je u okviru drugog bataljona. 3. čete. 2. voda učestvovao u oružanim sukobima sve do 9. juna 2015. godine, kada je napustio Republiku Ukrajinu;²⁴⁸
 - gde je zadužio vatreno oružje automatsku pušku AKM kalibra 5,45 “ sa 4 okvira bojeve municije, pa je tako vršio poslove obezbeđenja više karaula u blizini mesta Dimitrovka i mesta Kumšatski i učestvovao u borbenim dejstvima u reonu Debaljceva, Kumšatski, Dimitrovka i aerodroma Peski, a potom se marta meseca priključio “7. brigadi” gde je u okviru 2. bataljona, 3. čete, 2. voda učestvovao u oružanim sukobima sve do 01.06.2015. godine, kada

247 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. K 444/15 – SPK 209/15, 5. avgust 2015. godine (uslovna osuda).

248 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SOK 255/15, 26. oktobar 2015. godine (uslovna osuda).

je prešao u 1. slavljski bataljon, u kome je ostao sve do 16.12.2015. godine;²⁴⁹

- pa se posle priključio paravojnoj formaciji 7. brigade, 2. bataljona, 6. čete 2. voda Igora Strelkova, gde je zadužio vatreno oružje – automatsku pušku kalibra 7,62 mm sa 2 okvira bojeve municije i uniformu, kada je vršio poslove na kontrolnim punktovima na kojima je kontrolisao vozila i lica, vršio utovar i istovar iz vojnih magacina, čuvao štab i išao na poligon da vežba gađanje i vojnu taktiku sa borbenim vozilima, pa je tako indirektno učestvovao u vojnim sukobima sve do 15. novembra 2015. godine, kada je napustio Ukrajinu;²⁵⁰
- a nakon rasformiranja “Srpskog husarskog puka” bio raspoređen u 7. brigadu, 2. bataljona, 6. četu “Bajkera”, gde je zadužio vatreno oružje – automatsku pušku AK 74 kalibra 5,45, mm sa 2 okvira bojeve municije, pa je tako vršio poslove kontrole putnika i vozila na blok postovima – punktovima u blizini Debaljceva, gde je ostao do 4. juna 2015. godine;²⁵¹
- se kao dobrovoljac priključio “7. brigadi” Donjecke narodne Republike na prostoru istoka Ukrajine gde je zadužio vatreno oružje – automatsku pušku AK-74 sa 2 okvira bojeve municije sa kojom je vršio poslove obezbeđenja objekata²⁵² ili je jednostavno napustio Republiku Ukrajinu;²⁵³

249 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 7/16, 11. mart 2016. godine (uslovna osuda).

250 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 56/16, 27. april 2016. godine (uslovna osuda).

251 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 23/17, 10. mart 2017. godine (uslovna osuda).

252 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. K 470/15 – SPK 213/15, 23. septembar 2015. godine (uslovna osuda).

253 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. K 476/15 – SPK 218/15, 8. oktobar 2015. godine (uslovna osuda).

- kao dobrovoljac se priključio proruskim snagama na prostoru istoka Ukrajine u sastavu paravojne formacije “7. brigada” pa je tako učestvovao u oružanim sukobima na području Donjecka;²⁵⁴
- kao dobrovoljac pridružio se proruskim snagama na prostoru istoka Republike Ukrajine u sastavu paravojne formacije “Internacionalna brigada” na prostoru istoka Republike Ukrajine, a potom u sastavu paravojne formacije “Ural”, jedinica “Grom”, gde je zadužio vatreno oružje – automatsku pušku kalibra 7,62 mm sa 3 okvira bojeve municije i 2 bombe, pa je tako indirektno učestvovao u oružanim sukobima sve do 28. februara 2015. godine, kada je napustio Republiku Ukrajinu;²⁵⁵
- kao dobrovoljac priključio proruskim snagama na prostoru istoka Republike Ukrajine u sastavu paravojne formacije “Rezanj” Donjecke Narodne Republike na prostoru istoka Republike Ukrajine gde je zadužio uniformu i vatreno oružje – automatsku pušku AK kalibra 5,45 mm sa 4 okvira bojeve municije, pa je tako vršio poslove prevoženja zamenika komandira sa nadimkom “Mekej”, nakon čega 27. decembra 2014. godine prešao u “Službu bezopasnosti” u okviru Ministarstva odbrane DNR (Donjecke Narodna Republike) gde se bavio poslovima kontraobaveštajne zaštite, a potom krajem januara 2015. godine obavljao poslove komandira “GBR” (Grupa bistro reagovanja) sve do marta-aprila 2015. godine kada je postao načelnik Službe obezbeđenja pri Ministarstvu odbrane DNR gde je ostao do kraja novembra 2015. godine;²⁵⁶

254 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. K 476/15 – SPK 218/15, 8. oktobar 2015. godine (uslovna osuda).

255 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 320/15, 18. januar 2016. godine (uslovna osuda).

256 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 22/16, 15. mart 2016. godine (uslovna osuda).

- kao dobrovoljac se pridružio paravojnoj formaciji “Ural” gde je sprovodio osnovnu vojničku obuku i obuku taktičnih specijalnih dejstava, te je kao pripadnik grupe “Grom” u okviru jedinice Ural nadgledao, osmatrao, izviđao i prikupljao podatke na “blok postovima” – punktovima, i učestvovao u hapšenju lica koja su prikupljala podatke za vojnobezbednosnu službu Ukrajine;²⁵⁷
- kao dobrovoljac se priključio sastavu paravojne formacije “Prva slavljska brigada” DNR (Donjecka Narodna Republika) na prostoru istoka Republike Ukrajine, kada je zadužio vatreno oružje automatsku pušku AKM kalibra 5,45 mm sa 4 okvira bojeve municije, pa je bio pozicioniran na lokaciji Novoazovska, gde je ostao sve do kraja avgusta meseca 2015. godine;²⁵⁸
- kao dobrovoljac se pridružio paravojnoj formaciji “Internacionalna brigada” u okviru Prizrak brigade kojom je komandovao okrivljeni X koga menja Z gde je bio zadužen za tzv. Srpsku grupu, nakon čega je sredinom novembra meseca napustio teritoriju Republike Ukrajine, da bi se potom 7. decembra 2014. godine vratio i priključio proruskim snagama na prostoru Republike Ukrajine u sastavu paravojne formacije Oplot, 3. bataljonu, koji je kasnije promenio naziv u “Srpski husarski puk”, pa je tako u reonu grada Donjecka učestvovao u borbenim dejstvima koja su se odvijala u naselju Peski i negde početkom 2015. godine, gde je ostao do 15. marta 2015. godine;²⁵⁹
- kao dobrovoljac priključio proruskim snagama na prostoru istoka Republike Ukrajine u sastavu paravojne formacije

257 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 22/16, 10. maj 2016. godine (kazna zatvora od 6 meseci koja će se izvršiti u prostorijama u kojima osuđeni stanuje).

258 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 78/16, 13. oktobar 2016. godine (uslovna osuda).

259 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 80/16, 24. maj 2016. godine (uslovna osuda).

Sedme brigade, Prvog slavlјanskog batalјona na prostoru istoka Republike Ukrajine gde je zadužio vatreno oruđe – automatsku pušku AK 47, kalibra, 5,45 mm sa 3 okvira bojeve municije, kada je čuvao strađe u zatvoru “Komisarovka” i učestvovao u obuci, pa je tako indirektno učestvovao u oruđanim sukobima sve do 15. novembra 2015. godine, kada je napustio Republiku Ukraјinu;²⁶⁰

- kao dobrovolјac priključio proruskim snagama na prostoru Istoka Ukrajine u sastavu paravojne formacije 2. čete 1. Slavlјanskog batalјona obavljao fizičke poslove, davao dežurstva u objektu gde je bio smešten, učestvovao u izvođenju vojne obuke sa automatskom puškom kojom je bio zadužen, pa je tako indirektno učestvovao u oruđanim sukobima na području Donjecka;²⁶¹
- kao dobrovolјac priključio proruskim snagama na prostoru istoka Republike Ukrajine u sastavu paravojne formacije Sedme brigade, Prvog slavlјanskog batalјona na prostoru Republike Ukrajine, gde je zadužio vatreno oruđe – mitraljez, 3.000 komada bojeve municije, jednu ofanzivnu granatu, jednu defanzivnu granatu i jedan trotil, kada je vršio poslove kontrole vozila i lica na putu Debalјcevo – Grigorovka, a potom boravio na liniji razdvajanja proruskih i ukraјinskih snaga, pa je tako indirektno učestvovao u oruđanim sukobima sve do 15. novembra 2015. godine, kada je razdužio oruđe i municiju, a potom 19. novembra 2015. godine napustio Republiku Ukraјinu;²⁶²
- kao dobrovolјac priključio proruskim snagama na prostoru istoka Republike Ukrajine u sastavu paravojne formacije

260 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 116/16, 4. oktobra 2016. godine (uslovna osuda).

261 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 123/16, 4. oktobar 2016. godine (uslovna osuda).

262 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 154/16, 29. јul 2016. godine (uslovna osuda).

Husarskog puka, gde je ostao do 17. marta 2015. godine nakon čega se priključio Sedmoj brigadi, Prvog slavljanjskog bataljona na prostoru istoka Republike Ukrajine, gde je zadužio vatreno oružje – automatsku pušku AK 47, kalibra 7,62 mm, sa dva okvira bojeve municije, kada je vršio poslove zaduženja vozača guseničara T64 i BMP1 (borbenog oklopnog vozila) s tim što je i obezbeđivao objekat u kome je bio smešten, pa je tako indirektno učestvovao u oružanim sukobima sve do 15. novembra 2015. godine, kada je razdužio oružje i municiju, a potom 19. novembra 2015. godine napustio Republiku Ukrajinu;²⁶³

- kao dobrovoljac priključio proruskim snagama na prostoru istoka Ukrajine, u sastavu bataljona antiterorističkih dejstava "Vagner" Donjecke Narodne Republike, na prostoru istoka Republike Ukrajine, gde je zadužio vatreno oružje – automatsku pušku kalibra 5,45 mm sa dva okvira bojeve municije, pa je tako vršio poslove obezbeđenja – dežurstva objekata u okviru Agronomskog fakulteta gde je bio smešten ceo bataljon, gde je ostao sve do 16. septembra 2015. godine;²⁶⁴
- kao dobrovoljac priključio paravojnoj formaciji "Betmen", gde je zadužio uniformu i vatreno oružje i to pištolj Makarov 9 mm, automatsku pušku AK 47 kalibra 5,45 mm, zajedno sa 10 okvira bojeve municije, ručni raketni bacač kalibra 64 mm, a međuvremenu je dužio i puškomitraljez PKT kalibra 7,9 mm zajedno sa municijom, 800 komada, pa je tako učestvovao u oružanim sukobima na području aerodroma u Donjecku, grada Debaljceva, Dokučajevska i Jelenovska kod Mariupolja;²⁶⁵

263 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 155/16, 11. avgust 2016. godine (uslovna osuda).

264 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 24/17, 10. mart 2017. godine (uslovna osuda).

265 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 72/17, 25. oktobar 2017. godine (uslovna osuda).

- kao dobrovoljac priključio paravojnoj formaciji “GBR” (Grupa za brzo reagovanje) samoproglashene Luganske Narodne Republike na prostoru istoka Republike Ukrajine, gde je zadužio uniformu, automatsku pušku AK 47 kalibra 5,45 mm i 5 okvira sa bojevom municijom, pa je tako 18. oktobra 2014. godine vršio zaštitu granice, kontrolisao lica i vozila koja su prelazila na graničnom prelazu “Severna”, a nakon toga bio raspoređen u Drugu brigadu Treći motorizovani bataljon samoproglashenje Luganske Narodne Republike, gde je sve do 13. septembra 2015. godine na liniji fronta držao borbene položaje u reonu sela Smelovo i gradova Černuhin i Prvomajsk;²⁶⁶
- kao dobrovoljac priključio proruskim snagama prvobitno u Sedmu brigadu, Drugi korpus, u okviru koje je zadužio automatsku pušku kalašnjikov model AK-47 kalibra 5,45 mm, uniformu i bojevi komplet kada je obezbeđivao oklopna vozila i vršio patrolu nakon čega je u junu mesecu 2015. godine prešao u četu pod nazivom “Desantnici” gde je bio na vojnoj pešadijskoj obuci, kada se oktobra meseca 2015. godine priključio oružanoj formaciji “Legion”, odnosno jedinici za specijalna dejstva u sklopu koje je učestvovao u borbenim dejstvima protiv ukrajinskih oružanih snaga i plaćenika, nakon čega se na jesen 2016. godine priključio Petoj brigadi u okviru grupe diverzantsko izviđačke jedinice u sklopu koje je bio na vojnoj obuci do septembra meseca 2016. godine nakon čega se vratio u Sedmu brigadu u izviđačku četu gde je obavljao posao instruktora, sve do 19. maja 2018. godine nakon čega je napustio teritoriju Republike Ukrajine;²⁶⁷
- da je u selu Komesarovka, u zgradi bivšeg zatvora obavlja stražarsku dužnost u krugu objekta gde je bio smešten i nosio

266 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 86/17, 31. avgust 2017. godine (uslovna osuda).

267 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 111/18, 25. septembar 2018. godine (uslovna osuda).

oružje AK 74 tzv. “kalašnjikov”; kalibra 5,56 milimetra zajedno sa jednim okvirom od 30 metaka bojeve municije;²⁶⁸

- da je boravio u tzv. Donjeckoj Narodnoj Republici kao pripadnik službe bezbednosti Ministarstva odbrane DNR-a interventnog voda sa zaduženjem obezbeđenja objekata i ličnosti iz Ministarstva odbrane, gde je zadužio uniformu i automatsku pušku AKN 74 kalibra 5,45 mm sa 8–9 okvira bojeve municije, nakon čega se priključio jedinici “Peta brigada” korpus tzv. Donjecke Narodne Republike koja je bila zadužena za obezbeđenje tzv. Donjecke Narodne Republike u pograničnom pojasu u liniji Jelenovka – Dokučajevsl – Stila, gde je obezbeđivao granične oblasti, obavljao poslove obezbeđenja na saobraćajno kontrolnim punktovima i pregledao vozila i lica koja su putovala i kretala se unutar teritorije tzv. Donjecke Narodne Republike.²⁶⁹

Predmet ove analize bila je 31 presuda Višeg suda u Beogradu, kojima je potvrđen sporazum o priznanju krivičnog dela u odnosu na 31 stranog ratnika u Ukrajini. Od 31 presude, 8 se odnosilo na član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1, dok se 23 presude odnose na član 386a. stav 1. U periodu od inkriminacije uzimanja učešća u ratu ili oružanom sukobu u stranoj zemlji, nije bilo zabeleženih slučajeva krivičnog gonjenja osoba osumnjičenih za organizovanje učestvovanja u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi iz člana 386b. Krivičnog zakonika.

Kad je reč o kaznenoj politici, iz presuda Višeg suda u Beogradu na jasan način se može videti da je ona izuzetno blaga, jer je u 29 od 31 presude izrečena uslovna osuda. Osim toga, dve osobe su osuđene na kaznu zatvora od 6 meseci koje su odslužili u prostorijama u kojima osuđeni stanuju.

268 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 150/18, 18. decembra 2018. godine (uslovna osuda).

269 VSB, Presuda kojom se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela br. SPK 188/18, 18. decembra 2018. godine (uslovna osuda).

3.2.1. Dokazne radnje, mere procesne prinude i veza sa drugim srpskim državljanima za koje je opštepoznato da učestvuju u oružanom sukobu u Ukrajini

Iz dostavljenih odluka ne može se izvući zaključak u pogledu dokaznih radnji koje su preduzimane, osim činjenice da su svi okrivljeni priznali krivicu i da su na jasan način preduzeli radnju izvršenja krivičnog dela učestvovanje u ratu i oružanom sukobu u stranoj državi iz člana 386a. Krivičnog zakonika.

Nema podataka ni o vrsti mera procesne prinude koje su primenjivane, mada je razumno pretpostaviti da nije određivana mera pritvora.

Iz samih spisa predmeta ne može se videti da je Više javno tužilaštvo u Beogradu uložilo napor kako bi ustanovilo obrazac regrutacije srpskih boraca za ukrajinsko ratište, organizaciju njihovog odlaska, ili finansiranje njihovog putovanja, iako je jasno da je više stotina srpskih državljana boravilo u regionu Luganjska, Donjeka i Donbasa, kao i da i veliki broj njih tamo i dalje boravi.²⁷⁰ Međutim, internet izvori pokazuju da su osuđeni imali kontakt sa Dejanom Berićem, najčuvenijim srpskim borcem u Ukrajini,²⁷¹ ali i sa drugim državljanima Srbije koji otvoreno u javnosti pričaju o svom iskustvu iz Ukrajine i načinu na koji su oni, ali i drugi borci odlazili da se priključe proruskim snagama.

3.2.2. Ključne kvalifikacije i nalazi iz presude Višeg suda u Beogradu, relevantnih za terorizam i nasilni ekstremizam

Svi osuđeni su kao državljani Republike Srbije, u sastavu grupe, učestvovali u oružanom sukobu u Republici Ukrajini kao pripadnici paravojnih formacija proruskih snaga u sukobu, a nisu državljani Republike Ukrajine, kao ni pripadnici zvanične misije međunarodne

270 BalkanInsight, *Donbass Brothers: How Serbian Fighters Were Deployed in Ukraine*, Maja Živanović, 13 Decembre 2018, dostupno na: <https://bit.ly/3ydCDs6>.

271 BalkanInfo, *INTERVJU: Dejan Berić – Kosovo je naše u srcima i mi ćemo ga vratiti kada dođe vreme!* (16.02.2017), YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3ouUW7w>.

organizacije čija je Republika Srbija član, pri čemu su mogli da shvata značaj svog dela i upravljaju svojim postupcima, i pri čemu su bili svesni svog dela i hteli su njegovo izvršenje, i pri čemu su bili svesni da je njihovo delo zabranjeno.

Viši sud u Beogradu nije se upuštao u utvrđivanje posebne namere da se Ukrajina prinudi da nešto učini ili ne učini, niti je takav napor uložilo Više javno tužilaštvo. Dakle, činjenice od interesa za pravosudne organe u postupcima stranih boraca u Ukrajini odnosile su se isključivo na dokazivanje boravka u Ukrajini i utvrđivanje radnje izvršenja, bili direktno, bilo indirektnog učešća u oružanom sukobu.

4. ZAKLJUČAK

Sagledavajući sveobuhvatno sve krivične postupke koji su do sada pravosnažno okončani protiv državljana Srbije koji su učestvovali u borbama u Ukrajini i Siriji, a uzimajući u obzir dijametralno suprotne kvalifikacije sličnog, ili identičnog delovanja navedenih osoba, drugačiju kaznenu politiku i različiti intenzitet napora u krivičnom gonjenju srpskih ratnika, u zaključku ćemo izneti komparativnu analizu: 1) kvalifikacije protivpravnog delovanja srpskih boraca u Ukrajini i Siriji; 2) način krivičnog gonjenja; i 3) kaznenu politiku sa aspekta svrhe kažnjavanja.

4.1. RAZLIČITA KRIVIČNOPRAVNA KVALIFIKACIJA DRŽAVLJANA REPUBLIKE SRBIJE KOJI SU DELOVALI KAO STRANI BORCI U SIRIJI I UKRAJINI

Najupečatljiviji zaključak jeste taj da u radnjama izvršenja boraca u Siriji i boraca u Ukrajini nema suštinske razlike, pogotovo ako se u obzir uzme kvalifikacija iz presude Viši sud u Beogradu – POOK, kojom je ustanovljeno da su se Podbićanin i drugi borili protiv “regularnih snaga Sirije i da su (...) postupali sa ciljem da upotrebom oružja i drugih nasilnih metoda vrše napade na život, telo i slobodu drugih osoba, aktiviranjem eksplozivnih naprava prouzrokuju eksplozije i požare, uništavaju državne i javne objekte i infrastrukturu

i preduzimaju druge opšteopasne radnje koje mogu da ugroze život ljudi, a u nameri da ozbiljno zastraše stanovništvo i ugroze osnovne ustavne, političke, ekonomske i društvene strukture Sirije, kako bi izvršili nasilnu promenu legalno izabrane vlasti, a kako bi svoje delovanje nakon toga usmerili i na Irak i druge afričke i azijske države, ali i južne i centralne Evrope, uključujući i Republiku Srbiju, a sa krajnjim ciljem da se stvori globalna islamska država – kalifat.”

Opšte je poznata činjenice da je u oružanom sukobu u Ukrajini poginulo više desetina hiljada boraca i civila, i da su regioni na istoku razoreni u smislu javnih i privatnih objekata, putne infrastrukture, aerodroma i drugih objekata u kojima su smeštene javne institucije i da je Ukrajina izgubila kontrolu nad svojom legitimnom i međunarodno priznatom teritorijom koja obuhvata Krim, Luganjsk, Donjeck i Donbas. Kao nesporna činjenica utvrđena u svim presudama jeste i ta da su osuđeni u najmanju ruku dobrovoljno, pristupili proruskim paravojnim formacijama poput Internacionalne brigade, Srpskog husarskog puka, Oplota, Vostoka, Sedme brigade, Prvog slavlanskog bataljona, Bajkera, Urala, Groma, Rezanja, Službe bezopasnosti, Prve slavlanske brigade, GBR, Vagnera, Betmena, odreda Desantnici, i odreda Legion, te da su tamo direktno ili indirektno učestvovali u oružanim sukobima tako što su:

- zadužili oružje (puške, pištolje, raketne bacače, guseničare, kalašnjikove i druga opšte opasna sredstva), vojne uniforme i drugu borbenu opremu;
- obavljali utovar i istovar iz vojnih magacina i druge fizičke poslove;
- išli na poligon da vežbaju gađanje i vojnu taktiku sa borbennim vozilima i prolazili vojnu pešadijsku obuku;
- obezbeđivali vojne objekte, vojne štabove, karaule u blizini mesta Dimitrovka i Kumšatski, zatvora Komisarovka, zgrade bivšeg zatvora, Agronomski fakultet gde je takođe bio smešten bataljon, obezbeđivali oklopna vozila i patrolirali;
- obavljali poslove na kontrolnim punktovima vozila i lica na blok postovima – punktovima u blizini Debaljceva, ali i na

putu Debaljceva– Grigorovka, te su tu i nadgledali, osmatrali, izviđali i prikupljali podatke;

- prevozili zamenika komandira sa nadimkom “Mekej”;
- izdavali naređenja u vidu rasporeda za dežurstvo, obezbeđenje objekata gde su bili smešteni, i drugih objekata, kao i da su istovarivali humanitarnu pomoć;
- kao instruktori sprovodili osnovnu vojničku obuku u vidu fizičkih treninga, taktičkih radnji u borbi, ali i obuku rukovanja vatrenim oružjem, automatskim puškama, kao i obuku taktičnih specijalnih dejstava;
- bavili se poslovima kontraobaveštajne zaštite;
- učestvovali u hapšenju lica koja su prikupljala podatke za vojnobezbednosnu službu Ukrajine;
- delovali u okviru diverzantsko izviđačke jedinice;
- obavljali poslove komandira GBR (Grupa bistro reagovanja);
- vršili funkciju načelnika Službe obezbeđena pri Ministarstvu odbrane DNR;
- rukovodili četom pod nazivom “Desantnici”
- boravili na liniji razdvajanja proruskih i ukrajinskih snaga i štitili granice i granične oblasti gde su kontrolisali lica i vozila koja su prelazila na graničnom prelazu Severna;
- zadužili oklopno vozilo guseničar T64 i BMP1 (borbeno oklopno vozilo);
- učestvovali u borbenim dejstvima u reonu, tj. području grada Donjecka i aerodroma Donjecka, u reonu Debaljceva, Kumšatski, Dimitrovke, Dokučajevska, Jelenovska kod Mariupolja aerodroma i naselja Peski i držali su borbene položaje na liniji fronta u reonu sela Smelovo i gradova Černuhin i Prvomajsk, kao i da su delovali u okviru jedinice za specijalna dejstva, i sve to protiv zvaničnih i legalnih ukrajinskih oružanih snaga.

Sve navedene radnje izvršenje utvrđene su u presudama kojima se prihvata sporazum o priznanju krivičnog dela, i utvrđene su na osnovu direktnog priznanja srpskih boraca u Ukrajini.

Sa druge strane, u postupku koji je vođen protiv Podbićanina i drugih, Viši sud u Beogradu – POOK je zauzeo stav da su izjave svedoka i pojedinih okrivljenih dovoljne da se ustanovi da su Podbićanin, Rejhan Plojović, Crnovršanin, Pavlović, Mujović i Kasumović uzeli učešće u oružanim sukobima u Siriji, da su delovali sa automatskim oružjem i u vojničkim uniformama, kao i da je Podbićanin vodio jedinicu Devla Islamija. Ipak, ni jedan od osuđenih nije priznao navedene radnje na osnovu kojih je utvrđena njihova krivična odgovornost. Dakle, daleko manji stepen dokaza je izveden u odnosu na ratnike u Siriji. Ovo ne znači da, u kombinaciji sa drugim izvedenim dokazima, VS POOK nije imao dovoljno dokaza da donese osuđujuću presudu, ali da je daleko veći stepen dokazanosti postignut u postupcima protiv ukrajinskih ratnika.

Takođe, radnje izvršenja koje su dokazane u ukrajinskim slučajevima su daleko flagrantnije od radnji izvršenja koje su dokazane u presudi donetoj protiv Podbićanina i drugih. Preciznije rečeno, i jedni i drugi su preduzimali opšteopasne radnje, ali su radnje ukrajinskih boraca mnogo preciznije određene i utvrđene na osnovu priznanja, a ne indirektnih saznanja svedoka. Osim toga, mnogi ukrajinski borci su u svojim javnim istupima priznali da su učestvovali u sukobima u kojima su ljudi ginuli, ali i da su sami ubijali pripadnike suparničke strane.²⁷²

Kad je reč o prirodi navedenih radnji, svaka od njih se jedino može smatrati opšteopasnom, i kada se u obzir uzme da su one bile usmerene protiv zvaničnih snaga Ukrajine koje su bile pod komandom legalno izabраних vlasti navedene zemlje, a preduzimane sa ciljem da se u najmanju ruku Ukrajina prinudi da povuče svoje vojne snage sa delova svoje međunarodno priznate teritorije Donbasa, Luganjska, Donjecka i Krimea, postavlja se nekoliko vrlo logičnih pitanja:

1. Koja je razlika između delovanja Podbićanina i drugih u Siriji, protiv, kako je to Viši sud u Beogradu – POOK u svojoj

272 BalkanInfo, *INTERVJU: Dejan Berić – Kosovo je naše u srcima i mi ćemo ga vratiti kada dođe vreme!* (16.02.2017), YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3ouUW7w>.

presudi utvrdio, legalno izabranih vlasti Sirijske Arapske Republike, i delovanja sprskih boraca u Ukrajini koji su preduzimali istovetne, ali i daleko preciznije određene radnje protiv legalnih i legitimnih oružanih snaga Ukrajine i na međunarodno priznatoj ukrajinskoj teritoriji na kojoj ova zemlja uživa punu suverenost?

2. Koje je razlika između kontrole koju je IDIL, u čijem sklopu je dokazano da su delovali Podbićanin i drugi, imao nad gotovo dve trećine sirijske teritorije, a posebno regiona oko grada Azaza i Alepa, naspram kontrole koju proruskne snage, u sklopu kojih su delovali srpski borci, imaju nad teritorijama oko Donjecka, Donbasa, Luganjska i Krima?
3. Da li je delovanje Podbićanina i drugih u okviru jedinica IDIL drugačije od delovanja srpski boraca u Ukrajini, a s aspekta ugrožavanja osnovnih ustavnih, političkih, ekonomskih ili društvenih struktura Sirije, tj. Ukrajine?
4. Ako je kredibilitet izvedenih dokaza protiv Podbićanina i drugih bio dovoljan za VS – POOK da utvrdi da su osuđeni napadali na život, telo i slobodu drugih osoba u Siriji, kao i da su aktivirali eksplozivne naprave i prouzrokovali eksplozije i požare, uništavali državne i javne objekte i infrastrukturu i preduzimali druge opšteopasne radnje koje mogu da ugroze živote ljudi, postavlja se pitanje kako isti zaključak nije izveden i u odnosu na srpske borce u Ukrajini, a uzimajući u obzir katalog opšteopasnih radnji koje su osuđeni priznali? Zapravo, osuđeni za ratovanje u Ukrajini su priznali znatno veći broj alternativno postavljenih radnji izvršenja krivičnog dela terorizma, jer su učestvovali u borbama u kojima su uništavani saobraćajni sistem i infrastruktura (aerodrom), da su posedovali, nabavljali i upotrebljavali eksploziv i drugo oružje i da su prouzrokovali eksplozije i uništavali druge javne objekte.

Dakle, radnje izvršenja koje su preduzimali srpski državljani koji su ratovali u Siriji i Ukrajini, a koje odgovaraju radnjama izvršenja krivičnog dela terorizma se u potpunosti poklapaju, tj. identične su.

Kad je reč o subjektivnim obeležjima, jasno je da je postojanje direktnog umišljaja nesporno, ali i da je posebna namera koja je utvrđena kod Podbićanina i drugih istovetna posebnoj nameri kod Ukrajinskih boraca, a to je da se Ukrajina, tj. Sirija primoraju da se povuku sa delova svojih međunarodno priznatih teritorija i da prestanu da vrše faktičku vlast nad njima, ali i da se stanovništvo koje se ne slaže sa aspiracijama IDIL, tj. proruskih snaga, zastraši i povinuje paravojnim jedinicama. Kad je reč o motivima, koji nisu relevantni za ostvarivanje zakonskog bića krivičnog dela terorizma, i oni su gotovo istovetni, s tim što Podbićanin i drugi svoje terorističko delovanje pravdaju borbom za Islam i muslimane koje tlači Bašar el-Asad, dok srpski borci u Ukrajini svoje terorističko delovanje opisuju kao pomoć "bratskom ruskom narodu".

Važno je i napomenuti da Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija kojima se određene grupe i pojedinci stavljaju na listu UN kao teroristička udruženja ili grupe, nisu od značaja za kvalifikovanje određenog ponašanja kao terorističkog. Naime, da li je određena grupa prepoznata kao teroristička na nivou UN ili nije, u Krivičnom zakoniku Srbije (član 391 KZ), nije postavljeno kao uslov da bi neko bio procesuiran kao terorista. Takva kvalifikacija nije ni među obaveznim elementima definicije terorizma specijalnog izvestioca za ljudska prava i terorizam.

Prema tome, a uzimajući u obzir istovetnost protivpravnog delovanja srpskih stranih boraca u Siriji i Ukrajini, stavove koje je zauzeo VS – POOK u predmetu Podbićanin i drugi, kao i materijalna krivičnopravna rešenja u Krivičnom zakoniku koja su u pogledu izvršenja i posebne namere kod krivičnog dela terorizma saglasna obaveznim elementima definicije, mnogi srpski državljani koji su ratovali u Ukrajini su morali biti krivično gonjeni kao teroristi.

4.2. RAZLIČITI PRISTUP PRAVOSUDNIH ORGANA U KRIVIČNOM GONJENJU STRANIH BORACA, DRŽAVLJANA SRBIJE, U UKRAJINI I SIRIJI

Iako je autor ove analize na raspolaganju imao znatno više materijala za analizu krivičnog postupka vođenog protiv Podbićanina i drugih, sa sigurnošću se može zaključiti da je napor koji su nadležni pravosudni organi uložili u otkrivanje, krivičnog gonjenje i kažnjavanje srpskih stranih boraca u Siriji bio daleko veći od napora uloženog u odnosu na srpske strane borce u Ukrajini.

Iz presuda o prihvatanju sporazuma o priznanju krivičnih dela koje je Viši sud u Beogradu dostavio za potrebe sačinjavanja ove analize, nije moguće utvrditi kakva je bila sadržina predistražnog postupka. Međutim, razumno je pretpostaviti da u odnosu na osuđene srpske borce iz Ukrajine nisu preduzimane posebne dokazne radnje. Jedan od indikatora za ovakav zaključak jeste i činjenica da krivično delo učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi nije prepoznato kao delo u odnosu na koje se mogu preduzeti posebne dokazne radnje.²⁷³ Sa druge strane, Podbićanin i drugu bili su predmet posebne dokazne radnje tajni nadzor i snimanje komunikacije, koja sa sobom nosi visok nivo invanzivnosti u odnosu na pravo na privatnost.

Osim toga, nije poznato da li je u odnosu na osuđene primeњena najteža mera procesne prinude – pritvor. I ako jeste, ona nije mogla da traje nerazumno dugo kao što je to bio slučaj sa trojicom od četvorice osuđenih u postupku koji je vođen pred Viši sud u Beogradu – POOK. Drugim rečima, do odlaska na odsluženje kazne zatvora, Sead Plojović, Izudin Crnovršanin i Ferat Kasumović, proveli su pet godina u pritvoru, a nije zanemarljiv ni period od gotovo tri godine koliko je Tefik Mujović proveo u pritvoru. Ako se u obzir uzme režim života, koga CPT naziva “reliktom prošlosti”, a koji podrazumeva minimum 22 sata provedenih u prostoriji za spavanje, nedostatak smislenih aktivnosti, nemogućnost radnog angažovanja i odvojenost

²⁷³ Član 162, ZKP.

od porodice i generalno, spoljnog sveta, jasno je da je položaj okrivljenih u postupku Podbićanin i drugi bio daleko nepovoljniji i striktniji nego što je to bio slučaj sa borcima iz Ukrajine.

Ono što je zajedničko za obe kategorije postupaka jeste da se nadležni pravosudni organi uopšte nisu bavili uzrocima izvršenja krivičnog dela, u smislu veštačenja ličnosti osuđenih, čije je ponašanje, bez ikakve sumnje, tipičan primer nasilnog ekstremizma. Tretiranje uzroka ovakvih oblika kriminaliteta, koji se moraju uzeti u obzir i prilikom određivanja i odmeravanja kazne, je ključno s aspekta borbe protiv nasilnog ekstremizma.

I na kraju, sama činjenica da su se u radnjama osuđenih Podbićanina i drugih ostvarila obeležja minimum tri, a u odnosu na Tefika Mujovića, četiri krivična dela vezana za krivično delo iz člana 391. KZ, kao i da su bili predmet opsežnih istražnih radnji, koje su uključivale i međunarodnu saradnju u krivičnim stvarima, pitanje koje ostaje otvoreno je, zbog čega i sprski borci u Ukrajini nisu zaslužili isti tretman. Ovo je važno istaći zbog činjenice da je u Ukrajinu otišlo više stotina državljana Srbije, odnosno znatno više nego što je to slučaj sa Sirijom. Teško je zamisliti da je više stotina ljudi spontano i na individualnoj osnovi odlučilo da se uključi u oružane sukobe na strani proruskih jedinica na istoku Ukrajine. Drugim rečima, teško je zamisliti da nije postojao određen nivo organizacije, da nisu prikupljana finansijska sredstva, ali i da se u odnosu na, mahom mlade borce, nisu sprovodile radnje vrbovanja za odlazak u Ukrajinu. Društvene mreže,²⁷⁴ internet portali,²⁷⁵ *YouTube* kanali,²⁷⁶ ali i televizijske

274 BalkanInfo, *BALKAN INFO U DONJECKU: Teša Tešanović priča svoje utiske i zapažanja iz Donjeka!* (04.04.2017), 4. april 2017. godine, YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3f0z94z>.

275 Radio Slobodna Evropa, *Presuda u Srbiji zbog ratovanja u Ukrajini, pa ponovo na front*, 19. oktobar 2018. godine, Gordana Ćosić, dostupno na: <https://bit.ly/33Y6gQo>.

276 BalkanInfo, *INTERVJU: Dejan Berić – Kosovo je naše u srcima i mi ćemo ga vratiti kada dođe vreme!* (16.02.2017), YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3ouUW7w> i *INTERVJU: Dejan Vujić – Srpski dobrovoljci su bili na prvim linijama fronta u Donjecku!* (02.08.2017), YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3fwC6jc>.

emisije koje se emituju na televizijama sa nacionalnom frekvencijom, preplavljene su nastupima, svedočenjima i jednim nekim oblikom promocije povratnika sa ukrajinskih ratišta.²⁷⁷ Javni istupi pojedinaца koji su učestvovali u sukobima u Ukrajini, a koji su po povratku u Srbiju osuđeni za krivično delo učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi, sadrže veliki broj podataka koji ukazuju na vrbovanje, organizovane odlaske i finansiranje, kako putovanja, tako i učešće u ukrajinskom konfliktu. Posebne dokazne radnje u odnosu na čitavu mrežu pojedinaca koji su povezani sa odlaskom srpskih dobrovoljaca na istok Ukrajine bi mogli da rasvetle čitav niz okolnosti i činjenica koje bi mogle da ukažu i na kvalifikovane oblike terorizma.

Zbog svega navedenog, nije lako oteti se utisku da su nadležni pravosudni organi Srbije daleko retributivniji pristup zauzeli prema državljanima Srbije koji su otišli na ratište u Siriji, nego što je to bio slučaj sa ratnicima koji su otišli u Ukrajinu. Ovakav vid nejednakog postupanja koji, bez ikakve sumnje, privileguje sprske borce u Ukrajini, višestruko je štetan.

Najpre je svakako to, da nejednako postupanje u istovetnim situacijama stvara pogodno tle za nastanak ili produbljivanje animoziteta koji radikalizovani pojedinci mogu imati prema organima i institucijama Srbije. To je svakako slučaj sa osuđenima, ali i sa ljudima koji osećaju vezu i empatiju sa Podbićaninom i drugima.

Osim toga, dok s jedne strane, ratnici iz Ukrajine borave na slobodi tokom trajanja postupka, borci iz Sirije se tokom celog postupka nalaze u pritvoru, u režimu života koji može dostići i prag nehumanog i ponižavajućeg postupanja. U pritvorskom režimu života ne postoji prostor za resocijalizaciju i rehabilitaciju, tj. okrivljeni za terorizam čekaju i po nekoliko godina dok ne dobiju status osuđenika kad postoji mogućnost da se zatvorska kazna prilagodi individualnoj ličnosti radikalizovanog pojedinca. Samim tim, međunarodni standardi kažu da takav režim života može imati kontraefekat

277 Ćirilica, *ĆIRILICA: Ristic, Vujic, Prorokovic, Jevtic (TV Happy 06.02.2017)*, YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/343TEXH>.

u pogledu promene obrazaca ponašanja zasnovanih na nasilnom ekstremizmu i mogu ga produbiti zbog osećaja nepravde.

S druge strane, jednostavan pristup prema teškim oblicima protivpravnog delovanja pojedinaca koji su odlučili da ratuju u Ukrajini, a koje, po stavu Višeg suda u Beogradu – POOK, ispunjava obeležja zakonskog bića krivičnog dela terorizma, stvara rizik od nastavljanja sa vršenjem krivičnih dela tj. ponovnog odlaska u Ukrajinu, što je slučaj sa većinom osuđenih iz analiziranih postupaka.²⁷⁸

4.3. RAZLIČITI PRISTUP PRAVOSUDNIH ORGANA U KAŽNJAVANJU STRANIH BORACA, DRŽAVLJANA SRBIJE, U UKRAJINI I SIRIJI

Podbićanin i drugi osuđeni su na višegodišnje kazne zatvora, dok su srpski borci u Ukrajini uslovno osuđeni na znatno kraće zatvorske kazne. Samo dva borca iz Ukrajine su osuđena na šestomesečne kazne zatvora koje su služili u prostorijama gde stanuju.

Zatvorske kazne koje su izrečene Podbićaninu i drugima, bliže su zakonskom maksimumu od 15 godina.²⁷⁹ S druge strane, borci iz Ukrajine su dobili uslovne kazne, ili kazne odmerene ispod zakonskog minimuma. Uzimajući u obzir praksu u drugim zemljama, kazne koje su izrečenu borcima iz Sirije spadaju u rang srednje strožijih. Ipak, kako je utvrđena krivična odgovornost u odnosu na tri tj. četiri krivična dela terorizma u sticaju, odmerene kazne se mogu oceniti srazmernim težini dela koje su Podbićanin i drugi počinili.

S druge strane, uslovne osude i dve šestomesečne kazne zatvora koje su osuđeni služili u prostorijama gde stanuju, nikako se ne mogu smatrati srazmernim težini dela koje su srpski borci počinili u Ukrajini. Osim pogrešne kvalifikacije, koja je morala biti istovetna kvalifikaciji delovanja Podbićanina i drugih, ili obrnuto, blage sankcije dovele su do obesmišljavanja same svrhe kažnjavanja. Prema

²⁷⁸ Radio Slobodna Evropa, *Presuda u Srbiji zbog ratovanja u Ukrajini, pa ponovo na front*, 19. oktobar 2018. godine, Gordana Čosić, dostupno na: <https://bit.ly/33Y6gQo>.

²⁷⁹ Koliko je tada moglo po KZ koji je važio u vreme izvršenja krivičnog dela.

podacima iz medija, značajan broj osuđenih ukrajinskih boraca vratio se na istok te zemlje, gde je ponovo uzeo učešće u borbama.

Osim toga, važno je istaći i da je uslovna osuda po svojoj prirodi mogla biti rešenje za neki od okončanih postupaka, ali pod uslovom da je osuđenima bila nametnuta obaveza koja bi za cilj imala tretiranje uzroka nasilnog ekstremizma, što bi bilo moguće u okviru institut zaštitnog nadzora.²⁸⁰

Očigledna razlika u kažnjavanju predstavlja jasan primer nejednakog postupanja, koje uvek predstavlja "dobar materijal" za stvaranje narativa o nepravdi, potlačenosti i patnji, koju bi harizmatični lideri koji sprovode radikalizaciju mogli da upotrebe. Samim tim, stroga kaznena politika gde nema mnogo prostora za resocijalizaciju ekstremista nikad nije dobar odgovor na terorizam, nasilni ekstremizam, kao i za fenomen stranih boraca. Osim toga, različiti aršini primenjivani na identične ili slične situacije produbljuju nepoverenje pripadnika populacije čiji su pojedinci strožije kažnjeni, prema pravosudnim institucijama. Time se začarani krug zloupotrebe stvarno ili navodno obespravljenih segmenta društva zaokružuje, i stvara se podobno tle za nasilni ekstremizam. I suprotno, ujednačena kaznena politika šalje jasnu poruku da verska, nacionalna ili druga pozadina, kao ni politički kontekst u kome se dešava ratni sukob u nekoj od stranih zemalja, nije od značaja za pravosudne organe i da u odnosu borce u stranim zemljama postoji nulta tolerancija, bez obzira na ratište na kome su se obreli.

280 Članovi 71–76, KZ.

4.4. KLJUČNE PREPORUKE:

1. Potrebno je uspostavljanje jedinstvenih kriterijuma u pravosudnoj praksi koji bi za cilj imali da se delovanje stranih boraca koji su uzeli učešće na različitim ratištima, a koje se suštinski ne razlikuje, istovetno i kvalifikuje, a pre svega u pogledu stava koji je zauzet u presudi Podbićanin i drugi u delu u kome je dokazivana posebna namera.
2. Delovanje stranih boraca u Ukrajini bi moralo da se promatra i kroz prizmu terorizma, kako bi se na efikasniji način utvrdilo da li i taj fenomen u pozadini ima elemente organizovanja, finansiranja, obučavanja i javnog promovisanja.
3. Mere procesne prinude poput pritvora ne bi trebalo nužno da traju koliko traje i krivični postupak, a pogotovo ne, ako se u obzir uzme i činjenica da mera pritvora, niti bilo koja druga mera procesne prinude, nije primenjivana na strane borce.
4. Prilikom izricanja i odmeravanja krivične sankcije, nadležni sudovi bi morali da u obzir uzmu i profil ličnosti okrivljenog, a u smislu postojanja elemenata nasilnog ekstremizma.

LITERATURA

15. Dimitrijević, V., 1982, *Terorizam*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 2017
16. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, *Foreign Fighters under International Law*, Academy Briefing No. 7.
17. Murauskaite, Egle, E., 2020, *Foreign Fighters in Ukraine: Assessing Potential Risks*, Vilnius Institute for Policy Analysis, dostupno na: <https://bit.ly/3xdCg0d>.
18. Paulussen, C., 2016, *Repressing the Foreign Fighters Phenomenon and Terrorism in Western Europe: Towards an Effective Response Based on Human Rights*, ICCT Research Paper, dostupno na: <https://bit.ly/3noQln3>
19. Paulussen, C. and Pitcher, K., 2018, *Prosecuting (Potential) Foreign Fighters: Legislative and Practical Challenges*, ICCT Research paper
20. Stojanović, Z., 2021, *Komentar Krivičnog zakonika: prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine. i prema stanju zakonodavstva od 27. novembra 2020. godine*, Službeni glasnik, Jedanaesto dopunjeno izdanje, Beograd
21. Stojanović, Z. i Delić, N., 2014, *Krivično pravo posebni deo*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Pravna knjiga
22. UNDOC, *Strani teroristički borci Priručnik za institucije za edukaciju sudija i tužilaca u Jugoistočnoj Evropi*, Beč 2019. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3mXdjRM>
23. Working Group on Protecting Human Rights while Countering Terrorism, *Basic Human Rights Reference Guide: Right to a Fair Trial and Due Process in the Context of Countering Terrorism*, October 2014, dostupno na: <https://bit.ly/3xAi4pm>.

MEDIJSKI IZVORI

1. B92, *Svedok: Iz BG preko Istanbula do ID*, 7. maj 2015. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3eXxayd>.
2. BalkanInfo, *BALKAN INFO U DONJECKU: Teša Tešanović priča svoje utiske i zapažanja iz Donjecka!* (04.04.2017), 4. april 2017. godine, YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3f0z94z>.
3. BalkanInfo, *INTERVJU: Dejan Berić – Kosovo je naše u srcima i mi ćemo ga vratiti kada dođe vreme!* (16.02.2017), YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3ouUW7w> i *INTERVJU: Dejan Vujić – Srpski dobrovoljci su bili na prvim linijama fronta u Donjecku!* (02.08.2017), YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/3fwC6Jc>.
4. Balkan Insight, *Foreign Fighters in Ukraine*, dostupno na: <https://bit.ly/3eqRDKi>.
5. BalkanInsight, *Džihadisti "targetiraju mlade, marginalizovane muslimane u Srbiji*, 28. mart 2016. godine, dostupno na: <https://bit.ly/2Ro8826>;
6. BalkanInsight, *Donbass Brothers: How Serbian Fighters Were Deployed in Ukraine*, 13. decembar 2018. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3ydCDs6>.
7. Blic, *Završeno ispitivanje prvog svedoka zbog terorizma*, 29. aprila 2015. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3uTKR6t>;
8. Ćirilica, *ĆIRILICA: Ristić, Vujić, Proroković, Jevtić* (TV Happy 06.02.2017.), YouTube, dostupno na: <https://bit.ly/343TEXH>.
9. DW, *Libya urges foreign fighters to leave during European foreign ministers' visit*, 25 March.2021, dostupno na: <https://bit.ly/3dDLhI9>.
10. Insajder, *Insajder bez ograničenja: Epizoda 25*, dostupno na: <https://bit.ly/3tS95gd>.
11. Radio Slobodna Evropa, *Presuda u Srbiji zbog ratovanja u Ukrajini, pa ponovo na front*, 19. oktobar 2018. godine, Gordana Ćosić, dostupno na: <https://bit.ly/33Y6gQo>.
12. SandžakPress, *Mujo Hamidović iz Sjenice poginuo u Siriji*, 22. januar 2014. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3bwwqxy>.
13. SandžakPress, *U posljednjim okršajima unutar opozicije poginuo Mirza Ganić u Siriji (Foto)*, 8. januar 2014. godine, dostupno na: <https://bit.ly/3hyNKpQ>

ANEKS 1 **PRAKSA PRAVOSUDNIH ORGANA**

	Broj predmeta	Datum donošenja presuda	Krivična sankcija	Broj okrivljenih	Krivično delo
1.	K 189/15 – SPK 104/15	21.05.2015	SPKD Uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
2.	K 103/15 – SPK 103/15	21.05.2015	SPKD – kazna zatvora u 6 meseci koja će se odslužiti u prostoriji u kojoj osuđeni stanuje	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu u stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
3.	K 189/15 – 102/15	21.05.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
4.	K 189/15-SPK 101/15	21.05.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
5.	K 189/15-SPK 100/15	21.05.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
6.	K 189/15-SPK 99/15	21.05.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
7.	K 189/15-SPK 98/15	21.05.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
8.	K 470/15 – SPK 213/15	23.09.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
9.	K 444/15 – SPK 209/15	05.08.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1

	Broj predmeta	Datum donošenja presuda	Krivična sankcija	Broj okrivljenih	Krivično delo
10.	K 189/15 – SPK 105/15	21.05.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 2 u vezi sa stavom 1
11.	K 476/15 – SPK 218/15	08.10.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
12.	SPK 255/15	26.10.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
13.	SPK 297/15	09.12.2015	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
14.	SPK 320/15	18.01.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
15.	SPK 7/16	11.03.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
16.	SPK 22/16	15.03.2016 (Dejan Vujić)	SPKD – kazna zatvora u 6 meseci koja će se odslužiti u prostoriji u kojoj osuđeni stanuje	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
17.	SPK 56/16	27.04.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
18.	SPK 62/16	10.05.2016	SPKD – kazna zatvora (6 meseci)	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
19.	SPK 78/16	13.10.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
20.	SPK 80/16	24.05.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1

Broj predmeta	Datum donošenja presuda	Krivična sankcija	Broj okrivljenih	Krivično delo
21. SPK 116/16	04.10.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
22. SPK 123/16	04.10.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
23. SPK 154/16	29.07.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
24. SPK 155/16	11.08.2016	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
25. SPK 23/17	10.03.2017	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
26. SPK 24/17	10.03.2017	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
27. SPK 72/17	25.10.2017	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
28. SPK 86/17	31.08.2017	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
29. SPK 111/18	25.09.2018	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
30. SPK 150/18	18.12.2018	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1
31. SPK 188/18	18.12.2018	SPKD – uslovna osuda	1	Učestvovanje u ratu ili oružanom sukobu i stranoj državi, član 386a. stav 1

MEĐUNARODNI IZVORI I STANDARDI U BORBI PROTIV NASILNOG EKSTREMIZMA I TERORIZMA

Charter of the United Nations	24 October 1945, 1 UNTS XVI, dostupno na: https://bit.ly/3gdcPG2 .
International Covenant on Civil and Political Rights	16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171, dostupno na: https://bit.ly/3nBpWBv .
European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14	4 November 1950, ETS 5, dostupno na: https://bit.ly/3oUqWkC .
European Convention on the Suppression of Terrorism	27 January 1977, ETS No. 90, dostupno na: https://bit.ly/2QDbw8x .
Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism	19 May 2015, dostupno na: https://bit.ly/32Jnlar .
Resolution 1373 (2001)	28 September 2001, S/RES/1373 (2001), dostupno na: https://bit.ly/3ajFoOe .
Resolution 1989 (2011)	15 October 1999, S/RES/1267 (1999), dostupno na: https://bit.ly/32phH2O .
Resolution 1989 (2011)	17 June 2011, S/RES/1989 (2011)*, dostupno na: https://bit.ly/32kMe1H .
Resolution 1624 (2005)	14 September 2005, S/RES/1624 (2005), dostupno na: https://bit.ly/3tCj0Y9 .
Resolution 2170 (2014)	15 August 2014, S/RES/2170 (2014), dostupno na: https://bit.ly/3t1S9ni .
Resolution 2178 (2014)	24 September 2014, S/RES/2178 (2014), dostupno na: https://bit.ly/3tvAQM8 .
Resolution 2214 (2015)	27 March 2015, S/RES/2214 (2015), dostupno na: https://bit.ly/3ejlRxr .
Resolution 2396 (2017)	21 December 2017, S/RES/2396 (2017)*, dostupno na: https://bit.ly/3mVrzuk .
Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft	16 December 1970, UN Treaty Series 1973, dostupno na: https://bit.ly/32vx0vA .
Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation	23 September 1971, 974 UNTS 177, dostupno na: https://bit.ly/3v8YzCs .

Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents	14 December 1973, No. 15410, dostupno na: https://bit.ly/3tH77jl .
International Convention against the Taking of Hostages	17 November 1979, No. 21931, dostupno na: https://bit.ly/3dA266Q .
Convention on the Physical Protection of Nuclear Material	26 October 1979, No. 24631, available at: https://bit.ly/3sBBmal .
Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation	24 February 1988, UN Treaty Series 1990, available at: https://bit.ly/3uZpgJl .
Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation	10 March 1988, No. 29004, dostupno na: https://bit.ly/3sD2t4H .
Protocol for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf	10 March 1988, UNTS 1678, I-29004, dostupno na: https://bit.ly/2QGHvou .
International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings	15 December 1997, No. 37517, https://bit.ly/3at9yi6 .
Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination, Report on visit to Austria	9 September 2019, A/HRC/42/42/Add.2, dostupno na: https://bit.ly/3nqRb2A .
Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism, Martin Scheinin	22 December 2010, A/HRC/16/51, dostupno na: https://bit.ly/32vWd4o .
Report of the Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination on its mission to Ukraine	29 July 2016, A/HRC/33/43/Add.3, dostupno na: https://bit.ly/3nsuRfI .
Report on the situation of human rights in Ukraine* **	19 September 2014, A/HRC/27/75, dostupno na: https://bit.ly/32p00Ab .
Report on the human rights situation in Ukraine 15 November 2014	dostupno na: https://bit.ly/2QcwiMq .
Report on the human rights situation in Ukraine 15 December 2014	dostupno na: https://bit.ly/3gjSVt5 .
Plan of Action to Prevent Violent Extremism.	24 December 2015, A/70/674, dostupno na: https://bit.ly/3tlnpsC .

Human rights impact of policies and practices aimed at preventing and countering violent extremism, Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism*	21 December 2020, A/HRC/43/46, dostupno na: https://bit.ly/3dBzvxS .
Countering Violent Extremism (CVE) Working Group Strategic Communications Initiative Zurich-London Recommendations on Preventing and Countering Violent Extremism and Terrorism Online.	dostupno na: https://bit.ly/3gD9P62 .
Ankara Memorandum on Good Practices for a Multi-Sectoral Approach to Countering Violent Extremism	dostupno na: https://bit.ly/3sU7o1j .
Good Practices on Community Engagement and Community-Oriented Policing as Tools to Counter Violent Extremism	dostupno na: https://bit.ly/3xtea1s .
Initiative to Address Homegrown Terrorism Rabat – Washington Good Practices on the Prevention, Detection, Intervention and Response to Homegrown Terrorism	dostupno na: https://bit.ly/32TiFV8 .
Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders	dostupno na: https://bit.ly/3tZiWSr .
Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Addendum to the Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders	dostupno na: https://bit.ly/32Z7Ws5 .
Foreign Terrorist Fighters (FTF) Initiative The Hague – Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon	dostupno na: https://bit.ly/3t5Vgut .
Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Addendum to The Hague-Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon, with a focus on Returning FTFs	dostupno na: https://bit.ly/3tRD5cZ

Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Addendum to The Hague-Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon, with a focus on Returning FTFs	dostupno na: https://bit.ly/3tRD5cZ
Izveštaj Vladi Srbije o poseti Srbiji koju je obavio Evropski komitet za prevenciju mučenja i nečovečnog i degradirajućeg tretmana i kažnjavanja (CPT) od 31 Maja do 7 Juna 2017	21 Jun 2018, CPT/Inf (2018) 21, dostupno na: https://bit.ly/2WSbfi2 .
Izveštaj Vladi "bivše Jugoslovenske Republike Makedonije "o poseti" Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji "koju je obavio Evropski komitet za Sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) od 6 do 9 Decembra 2016	12 Oktobar 2017, CPT/Inf (2017) 30
Izveštaj Vladi Bosne i Hercegovine o poseti Bosne i Hercegovine koju je obavio Evropski komitet za sprečavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) od 29. septembra do 9. oktobra 2015	5. jula 2016., CPT/Inf (2016) 17, dostupno na: https://bit.ly/2KzGg7U
Initiative to Address the Life Cycle of Radicalization to Violence Recommendations on the Effective Use of Appropriate Alternative Measures for Terrorism-Related Offenses	dostupno na: https://bit.ly/3eAAWfh .
Security Council – Nusret Imamovic	dostupno na: https://bit.ly/3oqDlxj .

DOMAĆI PROPISI

Krivični zakonik	Sl. glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019, dostupno na: http://bit.ly/2DMH7Lm .
Zakonik o krivičnom postupku	Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019 i 27/2021 – odluka US, dostupno na: http://bit.ly/2CVXF2W .
Zakono ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje,	Sl. glasnik RS, br. 29/2015, 113/2017 i 41/2018, dostupno na: https://bit.ly/3ow3Q4Z .
Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije	Sl. glasnik RS, br. 94/2016 i 87/2018 – dr. zakon, dostupno na: https://bit.ly/2S1aDYc .

DEMOKRATSKI POTENCIJAL INSTITUCIJA ZA PREVENCIJU I BORBU PROTIV NASILNOG EKSTREMIZMA I RADIKALIZMA KOJI VODI U TERORIZAM

1. PERCEPCIJA SRBIJE U OKVIRU GLOBALNE BORBE PROTIV NASILNOG EKSTREMIZMA I TERORIZMA

U poslednjem izveštaju Stejt departmenta pre izbivanja pandemije, objavljenog krajem 2019. godine, konstatovano je da u Srbiji nije bilo terorističkih napada, te da spada u grupu zemalja u kojima je opasnost od terorizma veoma mala. Takođe je smanjen i broj regrutovanja za al-Kaidu, koja se nakon velikih gubitaka ISIS, ponovo nametnula kao vođa globalnog džihadističkog pokreta, okupljajući ostatke svojih grupa iz Avganistana i Pakistana, Front al-Nusra u Siriji, al-Šabab i druge organizacije.

U izveštaju se navodi da je Srbija ojačala napore u borbi protiv terorizma, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije (MUP) i Bezbednosno informativna agencija (BIA) sarađuju sa Interpolom i Europolom, a država je članica globalne Koalicije za borbu protiv Islamske države. Ističe se i da je država usvojila važne zakone koji usklađuju srpsko zakonodavstvo sa međunarodnim standardima.

Ipak, izveštaj ističe da kao glavne terorističke pretnje ostaju potencijalni transfer novca i oružja kroz region, povratak stranih boraca, revitalizacija terorističkih ideologija i prilike za samoradikalizaciju. Konstatuje se da su neiskustvo i unutrašnje birokratske prepreke ograničile doprinos Srbije globalnoj koaliciji, da su nadležne službe napredovale, ali da im je i dalje potrebno poboljšanje u radu. Uprkos postojanju sistema za kontrolu vozila i putnika na granici, centralizacija podataka je spora i nisu razvijeni potrebni sistemi za prikupljanje podataka o putnicima. Posebno se apostrofira da Srbija mora još dosta da radi na primeni zakona koji se odnose na pranje novca i finansiranje terorizma, u skladu sa obavezama koje propisuje Radna grupa za finansijsku akciju.²⁸¹

“Globalni indeks terorizma 2020” Instituta za ekonomiju i mir²⁸² svrstao je gotovo sve zemlje Zapadnog Balkana, uključujući i Srbiju, u grupu od 55 država u kojima je uticaj terorizma veoma mali, sa izuzetkom Kosova, Hrvatske i Slovenije, koje su među 29 zemalja u kojima nema efekata terorizma. Smanjenje broja terorističkih napada u najvećoj meri se može pripisati padu teritorija koje je držala Islamska država i deeskalaciji sukoba na Bliskom istoku, ali i pandemiji koja je usporila, pa i potpuno onemogućila prekogranični promet ljudi, nelegalnog novca i oružja. Međutim, mada broj žrtava terorizma u svetu opada petu godinu zaredom, broj napada iza kojih stoji ekstremna desnica globalno je porastao za 250 odsto, do nivoa koji nije zabeležen u poslednjih 50 godina, a vrlo je izvesno da će pandemija Covida 19 dodatno podstaći taj trend, navode autori studije.

Direktor IEP za Evropu, Bliski istok i Severnu Afriku Serž Strobants izjavio je za portal EURACTIV²⁸³ da bi pandemija mogla da ima negativan uticaj na prevenciju i borbu protiv terorizma i nasil-

281 FATF (Financial Action Task Force), međudržavno telo koje postavlja standarde u oblasti borbe protiv pranja novca, finansiranja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje <https://www.fatf-gafi.org/home/>.

282 IEP (Institute for Economics and Peace), <https://www.economicsandpeace.org/reports/>.

283 <https://www.euractiv.com/>.

nog ekstremizma zbog neizvesne ekonomske budućnosti. Osim što bi moglo da dođe do smanjenja finansiranja antiterorističkih aktivnosti, on je upozorio i na opasnost da se pod društveno-ekonomskim pritiskom još više ljudi otuđi od društva, oseća diskriminisanim i spremnim da čuju poruke onih koji regrutuju teroriste ili pozivaju na nasilje.

Upravo to se dogodilo širom sveta. Strobantsova preporuka da je neophodno preispitavanje društvene izgrađenosti, kako bi se obezbedilo da što manje ljudi dođe do tog stepena frustracije, nije imala nikakav odjek u Srbiji i u regionu, kao ni u drugim državama sa fragilnom demokratijom.

“Normandijski indeks 2020” Evropskog parlamenta,²⁸⁴ koji ocenjuje nivo pretnji po mir, bezbednost i demokratiju u svetu, postavio je Srbiju na 51. mesto sa ocenom 5,99, u grupi zemalja sa umerenim rizikom od pretnji po mir. U izveštaju EPRS za 2021. godinu,²⁸⁵ Srbija je pala na 56. mesto u istoj grupi (zemlje sa umerenim rizikom), sa ocenom 6,34.

Autori studije za 2021, ocenjuju da se, uprkos tome što pokazuje smanjenu pretnju od terorizma ili nasilnog sukoba, Srbija suočava sa hitnim izazovima, kao što su proces normalizacije sa Kosovom i demokratski procesi. Kao tradicionalne izvore i naznake potencijalnih sukoba ističu raspad Jugoslavije iz devedesetih, što je još uvek izvor krhkosti u Srbiji, jer i dalje da utiče na odnose sa susedima. Regionalna saradnja i dobrosusedski odnosi su osnova za rešavanje bilateralnih problema, uključujući i spor Beograda i Prištine, ali su i preduslovi za pristupanje Srbije Evropskoj uniji (EU). Iako su

284 Normandijski indeks, koji se razlikuje od drugih indeksa po tome što je prilagođen pristupu i delovanju EU u oblasti mira i bezbednosti, sumira rezultate na osnovu više kriterijuma: klimatske promene, kriminal, sajber bezbednost, demokratski procesi, ekonomske krize, zavisnost u energetici, fragilnost države, dezinformacije, terorizam, nasilni konflikti, naoružanje (Weapon of Mass Destruction (WMD) – Oružje za masovno uništenje). EPRS (European Parliamentary Research Service), Normandy Index 2020, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_IDA\(2020\)652039](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_IDA(2020)652039).

285 Izvor:EPRS,NormandyIndex2021, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU\(2021\)690670](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU(2021)690670).

Beograd i Priština od 2011. godine angažovani u dijalogu uz posredovanje EU, sveobuhvatna normalizacija odnosa je i dalje nedostižna, uprkos nekim ohrabrujućim dešavanjima, kao što je imenovanje specijalnog predstavnika EU Miroslava Lajčaka u aprilu 2020, i obaveza preuzetih "Vašingtonskim sporazumom" u septembru 2020.

"Normandijski indeks 2021" primećuje da su u Srbiji u porastu strateška konkurencija između globalnih sila i posledično, kampanje dezinformacija. Rusija je tradicionalni geopolitički saveznik zemlje i pruža diplomatsku podršku Beogradu, podržavajući stav Srbije o nepriznavanju Kosova. Rusija je, uz to, 2020, obezbedila vakcine, investicionu, ekonomsku i vojnu pomoć. Zauzvrat, Srbija se oduprla pritiscima EU da uvede sankcije Rusiji zbog njene agresije na Ukrajinu. Osim toga, Srbija je jedan od osnivača inicijative 16+1, koju predvodi Kina. Zbog nedovoljnog političkog dijaloga između vladajuće koalicije i opozicije, opao je i rejting demokratije u zemlji; Indeks demokratije 2020, dao je Srbiji najnižu ocenu od 2006. godine.

U ocenjivanju nivoa pretnji po mir, bezbednost i demokratiju u Srbiji, studija podseća da su pristupni pregovori države sa EU počeli 2014, i da je Srbija otvorila 18 od 35 poglavlja i privremeno zatvorila dva poglavlja. Srbija neće moći da zatvori nijedno novo poglavlje pre nego što ispuni sva merila koja se odnose na vladavinu prava, odnosno poglavlja 23, i 24, u okviru Klastera 1 – "Osnove", jer, ako ne bude napretka u tom segmentu, neće biti napretka u bilo kojoj drugoj oblasti pristupnih pregovora. Istovetno upozorenje sadrže i svi godišnji izveštaji Evropske komisije (EK) o napretku Srbije, godinama unazad. Za sporo napredovanje na putu pridruživanja EU, odgovornost snosi sama Srbija – zahvaljući birokratiji, nedovoljno obučanim kadrovima, vrlo centralizovanom državnom sistemu, prevelikom uticaju izvršne vlasti na svim nivoima i u svim oblastima itd. Uprkos ekonomskoj krizi uzrokovanoj pandemijom, predviđena predpristupna podrška Evropske unije Srbiji i drugim zemljama iznosiće 12,9 milijardi eura za period 2021–2027 (IPA III fondovi).

U poređenju sa Evropom,²⁸⁶ Srbija ima značajno veći nivo pretnji po mir, bezbednost i demokratiju u čak sedam oblasti (dezinformacije, fragilnost države, energetska nesigurnost, demokratski procesi, sajber bezbednost, kriminal i klimatske promene), u odnosu na tri oblasti u kojima je nivo pretnji u EU veći (oružje za masovno uništenje, nasilni konflikti i terorizam). Ekonomske krize imaju isti nivo rizika u Srbiji i EU.

“Normandijski indeks 2021” je znatno proširen u odnosu na prethodne. Tako su, recimo, za merenje pretnje dezinformacijama, pored (ne)slobode medija, u obzir uzeti i podaci o širenju obmanjujućih stavova i lažnih informacija vlada i političkih partija.

U izveštaju V-Dem instituta o stanju demokratije u svetu “Autocratization Turns Viral”,²⁸⁷ objavljenom 2021. godine, Srbija se našla na listi 10 zemalja (i to na visokom 5. mestu) gde su režimi nazađovali, ili postali autokratski u periodu između 2010–2020. godine.

Autori izveštaja navode da je u Srbiji od 2013. godine kontinuirano opadao izborni integritet uz pogoršanje akademskih, građanskih i medijskih sloboda, što je, između ostalog, doprinelo urušavanju demokratije i čak u 7 slučajeva (među kojima je i Srbija), patonuće u autoritarizam. Kvalitet izbora u Srbiji je dodatno pogoršan 2020. godine, kada su mnoge opozicione stranke bojkotovale parlamentarne izbore održane usred pandemije.

Kad su podaci o indikatorima koji čine indeks liberalne demokratije analizirani da bi se dešifrovalo kako se odvija savremena autokratizacija, pojavio se upečatljiv obrazac. Naučnici iz celog sveta koji su radili na ovom izveštaju sarkastično primećuju da je uputstvo “wannabe” diktatora, po svemu sudeći, široko podeljeno među liderima u (bivšim) demokratijama.

286 Normandijski index daje podatke za 137 zemalja, pri čemu su u izveštaju za 2021. prezentovane “studije slučaja” 51 države, uključujući i Srbiju; kod upoređivanja nivoa pretnji po oblastima svakoj od ovih država i Evropi, pod Evropom se podrazumeva EU (27 članica), odnosno, Evropa se posmatra kao jedan blok sa podacima koji su prosek njenih zemalja članica.

287 https://www.v-dem.net/media/filer_public/74/8c/748c68ad-f224-4cd7-87f9-8794add5c60f/dr_2021_updated.pdf.

Obrazac ponašanja režima koji želi da uspostavi uspešnu autokratiju dat je u vidu "recepta". Autori izveštaja obrazac demistifikuju kroz cinično uputstvo autokratske vlasti: "Najpre, pokušajte da ograničite i kontrolišete medije, dok istovremeno obuzdavate akademске zajednice i civilno društvo. Zatim to spojite sa nepoštovanjem političkih protivnika, kako bi hranili polarizaciju, dok ujedno koristite vladinu mašineriju za širenje dezinformacija. Tek kada ste napredovali dovoljno daleko na ovim frontovima, vreme je za napad na srž demokratije: izbore i druge formalne institucije".²⁸⁸

Bez obzira na diplomatski rečnik i suzdržanost stranih ambasada i brojnih međunarodnih organizacija u Srbiji kad govore o problemima u zemlji, u poslednje vreme se stiče utisak da je najveći deo međunarodne zajednice izgubio strpljenje i sve češće upozorava vladajući režim da se njihova dugotrajna i prećutna podrška bliži kraju. Demokratski opredeljeno stanovništvo Srbije, sve veći deo akademske zajednice i vodeće organizacije civilnog društva, kao i preostali slobodni mediji, odavno su svesni da je gorepomenuti obrazac u Srbiji u potpunosti razvijen. Pored potpunog urušavanja celokupnog sistema i institucija, sve nepodnošljivija atmosfera u društvu već je u više navrata dovela do eskalacije nasilja i ugrožavanja bezbednosti. U tom smislu, neophodno je sagledati stvarnu ulogu i realne domete najvažnijih institucija koje bi trebalo da se bave prevencijom i borбом protiv nasilnog ekstremizma, radikalizma i terorizma.

2. ZADACI, POTENCIJAL I PROBLEMI INSTITUCIJA ZADUŽENIH ZA SPROVOĐENJE NACIONALNE STRATEGIJE ZA BORBU PROTIV TERORIZMA

Kao nosilac Nacionalne strategije za prevenciju i borbu protiv terorizma, ali i akter od izuzetnog značaja u borbi protiv nasilnog ekstremizma i terorizma ističe se Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije. Direkcija policije je smeštena u Beogradu i sastoji se od 15 organizacionih jedinica od kojih gotovo svaka pojedinačno u svom

288 Isto.

sastavu ima brojne službe, operativne centre, centre za analitiku i/ili procenu rizika, razne specijalizovane centre itd. Osim toga, Direkcija policije ima izvan sedišta 27 policijskih uprava koje, u znatno manjem obimu, takođe imaju razgranatu mrežu odseka. Posebno važnu ulogu u borbi protiv nasilnog ekstremizma i terorizma imaju Uprava kriminalističke policije, u čijem sastavu radi Odeljenje za borbu protiv korupcije, Služba za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK) i Služba za borbu protiv droga, kao i Služba za borbu protiv terorizma i ekstremizma, čiji je rad organizovan u dva posebna odeljenja – za borbu protiv terorizma i za borbu protiv ekstremizma, kao i četiri terenska odseka (u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Novom Pazaru). U okviru ove uprave rade i dve službe koje su odvojene u posebne organizacione jedinice iz SBPOK: Služba za specijalne istražne metode koja se bavi sprovođenjem posebnih dokaznih radnji, specijalnim istražnim tehnikama i Služba za kriminalističko-obaveštajne poslove i prikrivene islednike. Nacionalni centar za kriminalističku forenziku takođe je poseban deo Uprave kriminalističke policije; Uprava policije, koja je zadužena za organizaciju policije, prevenciju i rad policije u zajednici, te za bezbednost sportskih priredbi; Uprava granične policije koja, između ostalog, ima i posebno Odeljenje za poslove prekogranične saradnje i operativne poslove, kao i Odeljenje za suzbijanje prekograničnog kriminala; Uprava za međunarodnu operativnu policijsku saradnju (UMOPS) čije službe sarađuju sa Interpolom i Europolom; Jedinica za zaštitu učesnika u krivičnom postupku (svedoka i njima bliskih lica); Žandarmenarija, koja ima značajna zaduženja u suzbijanju terorizma i lišavanju slobode članova organizovanih kriminalnih grupa; istu ulogu imaju još dve posebne jedinice Direkcije policije – Helikopterska jedinica i Specijalna antiteroristička jedinica (SAJ).

Iako su zakoni, interni i podzakonski akti ustanovili jasnu strukturu nadležnosti MUP i organizacionih jedinica Direkcije policije, snažan politički uticaj ugrozio je profesionalnost institucije u svim oblastima rada, a time i bezbednost celokupnog društva. Brojne afere poslednjih godina vezuju se ne samo za bivšeg ministra

Nebojšu Stefanovića, već i aktuelnog, Aleksandra Vulina. Ogromnu pažnju privuklo je hapšenje Dijane Hrkalović, bivše državne sekretarke MUP i bliske saradnice prethodnog ministra policije, koje većina slobodnih medija tumači kao politički obračun u okviru vladajuće Srpske napredne stranke (SNS), pri čemu se zadržavanje Hrkalovićeve u pritvoru tumači kao poruka – da dobro razmisli kojoj strani će se prikloniti.

Hrkalović je uhapšena 15. oktobra 2021, da bi je iste večeri saslušao zamenik tužioca za organizovani kriminal. Iako se još ranije dovodila u vezu sa klanom Veljka Belivuka, sumnjičila za uklanjanje dokaza posle ubistva Vlastimira Miloševića iz 2017. godine (poznato kao “ubistvo na šinama”), aferu prisluškivanja predsednika Srbije Aleksandra Vučića, navodne kriminalne veze sa Slavišom Kokezom (bivšim predsednikom Fudbalskog saveza Srbije) i “kavačkim” kriminalnim klanom u Srbiji, Hrkalović se nakon hapšenja tereti da je izvršila produženo krivično delo trgovina uticajem. Više advokata potkrepljuje tvdnje nezavisnih medija, ističući da je reč o teško dokazivom krivičnom delu koje tužilaštvo primenjuje kad ne poseduje dovoljno dokaza za sigurnu presudu; time se zapravo, ostavlja prostor da ona bude oslobođena ako pristane na saradnju i ispuni određena očekivanja partije koja joj je omogućila munjevitu karijeru, najpre u Bezbednosno-informativnoj agenciji (BIA), a potom i u MUP. Na drugoj strani, prореžimski mediji ne prestaju da vode hajku protiv Hrkalovićeve, nazivajući je “kraljicom mafije”. Činjenica je, međutim, da se protiv nje i još nekoliko zaposlenih u MUP, do sada vodio samo jedan slučaj, po krivičnoj prijavi bivših pripadnika Odseka za tajno praćenje MUP Milana Dumanovića i Mladena Trbovića koji su optužili Hrkalović da se podaci prikupljeni tajnim praćenjem i snimanjem koriste za privatne poslove. Ovaj slučaj završio se ne samo odbacivanjem krivične prijave Dumanovića i Trbovića, već i podizanjem optužnice protiv te dvojice operativaca za odavanje službene tajne. Ovaj sudski postupak još nije okončan.

Iznenadni odlazak direktora policije Vladimira Rebića takođe ima političke konotacije. Rebić je 15. jula saslušan u Višem tužilaštvu

u Beogradu u sklopu istrage koja se vodi protiv bivšeg zamenika načelnika Službe za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK) Gorana Papića, koji se tereti da je počinio krivično delo zloupotreba službenog položaja tako što je u aprilu 2020. godine, mimo procedura, naložio da se Marku Miljkoviću, članu organizovane kriminalne grupe Veljka Belivuka, vrati blindirani automobil. Novinari portala KRIK koji se dugo bave Belivukovom grupom smatraju da direktor policije ni na koji način nije bio uključen u taj slučaj, a pitanje je da li je uopšte znao šta se dešava, uprkos funkciji na kojoj se nalazi. Za razliku od Rebića, dvojica policajaca su uhapšena zbog toga što su osumnjičeni da su pomogli grupi Belivuka tako što su površno pretresli stan jednog od uhapšenih, dok je inspektor SBPOK Božidar Stolić osumnjičen da je Belivukovoj grupi odavao informacije iz policije. U brojnim istraživačkim tekstovima portala KRIK se ističe da se neki visokopozicionirani funkcioneri više ne spominju u vezi sa Belivukom, poput žandarma Nenada Vučkovića Vučka i generalnog sekretara Vlade Srbije Novaka Nedića.

Direktor policije je u oktobru 2021. saslušan u Sektoru unutrašnje kontrole MUP, zbog slučaja "Jovanjica". Saslušanje su odbili načelnik Odeljenja za borbu protiv droga beogradske policije Slobodan Milenković i šef operative Dušan Mitić, koji su prethodno dva puta prošli poligrafsko ispitivanje, pri čemu je utvrđeno da govore istinu. Rebić je na poligraf išao nakon što je Predrag Koluvija, vlasnik najveće plantaže marihuane u Evropi, u intervjuu koga je dao svom advokatu i članu SNS Vladimiru Đukanoviću, optužio pripadnike policije da su ga pritiskali da za ceo slučaj okrivi brata predsednika države Andreja Vučića i biznismena sa Kosova Zvonka Veselinovića. Rebić je, međutim, na poligrafu, ali i javno rekao da veruje svojim policajcima, zbog čega su mnogi predvideli da će ubrzo biti smenjen sa mesta direktora policije. Rebić je nakon ovog saslušanja naprasno otišao na godišnji odmor, nakon što je prethodno okupio svoje koordinate, saopštio im da se neće vraćati i predao pečat i faksimil zameniku Draganu Vasiljeviću. Sudbina direktora policije je istovetna slučaju iz 2014. godine, kad je praktično smenjeno pet načelnika

policijskih uprava. I tada su tabloidni mediji pod uticajem SNS, iznosili optužbe o saradnji policajaca sa mafijom i doveli ih u situaciju da strahuju za sopstveni i život svojih porodica, što je i Rebić izjavio. Na žalost, kao ni njegovi prethodnici, ni on nije imao hrabrosti da istupi javno sa onim što zna, smatraju analitičari.

Nacionalno koordinaciono telo za sprečavanje i borbu protiv terorizma, koje se sastoji od 30 članova, predstavnika MUP, Bezbednosno-informativne agencije, Vojnobezbednosne agencije, Ministarstva spoljnih poslova i Ministarstva finansija, Republičkog javnog tužilaštva i Kancelarije Saveta za nacionalnu bezbednost i zaštitu tajnih podataka. Nacionalni koordinator ovog tela je direktor policije Vladimir Rebić, čiji će odlazak sigurno uticati na rad Koordinacionog tela do izbora novog čelnika.

Uprava za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma formirana je u okviru Ministarstva finansija. Sistem za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Srbiji je ustrojen u skladu sa međunarodnim standardima koji su sastavni deo "Četrdeset preporuka Radne grupe za finansijsku akciju" (FATF). Uprava za sprečavanje pranja novca je član Egmont grupe, koja okuplja finansijske obaveštajne službe²⁸⁹ iz 164 zemlje. Uprava aktivno učestvuje u radu Moneyval komiteta, stručnog komiteta Saveta Evrope. Drugi veoma važan aspekt međunarodne saradnje Uprave, je mogućnost sklapanja ugovora o saradnji sa inostranim partnerima. Uprava je do sada potpisala sporazume o saradnji sa 46 zemalja.

Uprava ima ključnu ulogu u izradi liste indikatora za prepoznavanje transakcija i lica za koja postoji osnov sumnje da se reč o pranju novca ili finansiranju terorizma. Pored funkcija FIU, Uprava ima niz drugih ključnih ovlašćenja, koja nisu zajednička za sve FIU. Konkretno, Uprava može izdati nalog za obustavljanje izvršenja transakcije na 72 plus 48 sati (ako se 72 sata završava vikendom) i nalog za praćenje finansijskog poslovanja klijenta do šest meseci. Takođe, može da koristi ova ovlašćenja na opravdan zahtev inostrane FIU.

289 FIU (Financial Intelligence Unit).

Uprava ima bitnu ulogu u izradi liste indikatora za prepoznavanje transakcija ili lica za koje postoje osnovi sumnje da je reč o pranju novca ili finansiranju terorizma, a bitan propis koji Uprava primenjuje u radu je i Zakon o ograničavanju raspolaganja imovinom, u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje. Tim zakonom se propisuju radnje i mere za ograničavanje raspolaganja imovinom označenih lica, nadležnost državnih organa za primenu tih mera, kao i prava i obaveze fizičkih i pravnih lica u primeni odredaba ovog zakona. Uprava ima bitnu ulogu u postupku implementacije liste označenih lica Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i donošenju tzv. domaće liste terorista, kao i u postupku privremenog ograničavanja (zamrzavanja) imovine označenih terorista i nadzoru nad primenom ovog zakona.

Uprava ima posebnu organizacionu jedinicu koja se bavi sprečavanjem finansiranja terorizma (Grupa za sprečavanje finansiranja terorizma), učestvuje i u radu radne grupe za vršenje kontrole nad neprofitnim organizacijama sa stanovišta mogućnosti njihove zloupotrebe za finansiranje terorizma, a direktor Uprave je stalni član Nacionalnog koordinacionog tela za sprečavanje i borbu protiv terorizma.

Mada se za rad ove Uprave ne vezuju skandali i veze sa kriminalnim grupama kao što je to slučaj sa Ministarstvom unutrašnjih poslova, politički uticaj na rad Uprave postao je očigledan u slučaju "Spisak", kad je u junu 2020, u javnost procureo spisak medijskih radnika, nevladinih organizacija i udruženja građana za koje je Uprava zatražila od banaka uvid u sve njihove transakcije od 1. januara 2019. Na tom spisku, nalazilo se 20 osoba sa ličnim imenom i prezimenom i matičnim brojem i 37 nevladinih organizacija ili medijskih udruženja. Komitet eksperata za evaluaciju mera za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma Saveta Evrope (MONEYVAL) prvi je reagovao i upozorio da se ne sme "zloupotrebljavati pravni okvir za suzbijanje legitimnih aktivnosti civilnog društva bez sumnje na pranje novca, finansiranje terorizma i druga uvezana dela". Proveru finansija kritikovale su i EU, Kancelarija visokog komesara UN za ljudska

prava (OHCHR), ambasada Sjedinjenih Američkih Država (SAD) u Srbiji, FATE, kao i međunarodne organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava i slobode medija. Mada je više od 140 organizacija i pojedinaca zajednički zatražilo od Uprave i Ministarstva finansija da “bez odlaganja predoče osnove sumnje zbog kojih su naložili vanredno prikupljanje informacija o organizacijama, medijima i pojedincima od strane poslovnih banaka”, ni godinu i po dana od kada je Uprava počela ovu proveru, nema informacija o tome šta je istraga pokazala. Budući da se na spisku nalaze imena pojedinaca i organizacija koje otvoreno kritikuju vlast, jasno je ukazalo na zloupotrebu institucija zarad obračuna sa kritičarima vlasti.

Vlada Republike Srbije je 2018. godine osnovala Koordinaciono telo za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma koje bi trebalo da se bavi analizom najznačajnijih pitanja za funkcionisanje sistema, koordiniranjem i predlaganjem mera za unapređenje tog sistema. Ovo telo okuplja 30 članova koji predstavljaju državne institucije, organe i tela, sa stručnog nivoa i nivoa kreiranja politike u ovoj oblasti. Predsednik Koordinacionog tela je ministar finansija. Kao i u slučaju Nacionalnog koordinacionog tela za sprečavanje i borbu protiv terorizma, ni u ovom Koordinacionom telu nema predstavnika civilnog društva.

Bezbednosno-informativna agencija (BIA) je civilna, nacionalna služba bezbednosti i deo je jedinstvenog bezbednosno-obaveštajnog sistema Republike Srbije. Na sajtu agencije se navodi da su osnovni zadaci Agencije zaštita bezbednosti Republike Srbije, otkrivanje i sprečavanje delatnosti usmerenih na podiranje ili rušenje Ustavom utvrđenog poretka Republike Srbije, istraživanje, prikupljanje, obrada i procena bezbednosno-obaveštajnih podataka i saznanja od značaja za bezbednost Republike Srbije i informisanje nadležnih državnih organa o tim podacima, kao i obavljanje drugih poslova određenih Zakonom o BIA. Direktor Agencije je Bratislav Gašić, visiki funkcioner SNS i jedan od najbližih saradnika predsednika Srbije Aleksandra Vučića.

Aktivnosti BIA su izuzetno netransparentne i o njenom radu se ne mogu dobiti nikakvi podaci. Istraživački mediji koji su u više navrata postavljali pitanja u vezi Agencije i/ili njenih zaposlenih vezano za konkretne slučajeve, i dalje nailaze na zid ćutanja.

Vojnobezbednosna agencija (VBA) je takođe služba bezbednosti i deo jedinstvenog bezbednosno--obaveštajnog sistema Republike Srbije. Organizaciono je u sastavu Ministarstva odbrane sa statusom pravnog lica, a nadležna je za bezbednosnu i kontraobaveštajnu zaštitu Ministarstva odbrane i Vojske Srbije.

Vojnoobaveštajna agencija (VOA) ima isti status kao i VBA. Nadležna je za obavljanje obaveštajnih poslova od značaja za odbranu koji se odnose na prikupljanje, analizu, procenu, zaštitu i dostavljanje podataka i informacija o potencijalnim i realnim opasnostima, aktivnostima, planovima ili namerama stranih država i njihovih oružanih snaga, međunarodnih organizacija, grupa i pojedinaca. Osim navedenog, nadležna je i za diplomatsku funkciju u oblasti odbrane i Vojske Srbije.

Ministar odbrane je od 29. oktobra 2020, Nebojša Stefanović, koji je na to mesto postavljen sa pozicije prvog čoveka MUP, i to nakon što je u kontinuitetu povezivan sa brojnim aferama. I dalje važi za bliskog saradnika Aleksandra Vučića, mada u medijima ne prestaju spekulacije o njihovom razlazu koje su obojica demantovali. Režimski i tabloidni mediji Stefanovića već duže vreme imaju kao "metu". Najnoviju priču otvorio je načelnik Službe za specijalne istražne metode Uprave kriminalističke policije (UKP) Tomislav Radovanović, koji je izjavio 8. oktobra 2021, za TV Prva kako je "ubeđen" da je u MUP postojala paralelna struktura "sa precizno odabranim ljudima", čiji je cilj bio da prikupljaju podatke o predsedniku Srbije Aleksandru Vučiću i njegovoj porodici. Radovanović je kazao da je grupa, formirana u vreme kad je resorni ministar bio Nebojša Stefanović, imala logističku i svaku drugu podršku "jedne zapadne obaveštajne službe", kao i da je uspostavila obaveštajnu mrežu kod "tajkuna" i organizovanih kriminalnih grupa. Ministar odbrane je sutradan savzao konferenciju za štampu na kojoj je zapretio tužbom Radovanoviću i izjavio

da “nikada nije i ne bi radio protiv predsednika države”. Za sada nije jasno da li javnost Srbije prisustvuje još jednoj “dvorskoj predstavi”, ili će Stefanović biti politički eliminisan. Nezavisni analitičari sumnjaju u takav rasplet, jer bi bivši ministar policije sa sobom mogao da povuče celu grupu “igrača sa ozbiljnim interesima”.

S obzirom na sve pomenuto, pitanje je i koje bi zadatke Stefanović trebalo da obavi kao ministar odbrane. Delikatna i važna funkcija na kojoj se sada nalazi, a uzimajući u obzir potpuno politizovane institucije podređene samo jednom centru moći, Iako može obezbediti dalje jačanje privatnih firmi koje trguju oružjem na užtrb srpskih fabrika, pa čak i preduzimanje drugih nelegalnih dela. Kako Akt o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji obe agencije Ministarstva odbrane i način njihovog funkcionisanja predstavljaju državnu tajnu, dok istovremeno ne postoji civilna kontrola bezbednosnih aktera, izbijanje novih afera nije isključeno. Slobodni i istraživački mediji su u više navrata pisali o sumnjivim transferima oružja proizvedenog u fabrikama namenske industrije u Srbiji na strana ratišta, uprkos zabrani UN, pa je tako oružje proizvedeno u fabrici “Sloboda” upotrebljeno u gušenju protesta u Bagdadu, mine iz “Krušika” su snimljene u Tripoliju, a prodate su i Saudijskoj Arabiji, itd. Afera “Krušik” imala je ozbiljan odjek i van granica Srbije, ali ne i sudski epilog. Tadašnji direktor Mladen Petković je premešten na čelo kompanije “Zastava oružje” iz Kragujevca, ali mnogi tvrde da on i dalje kontroliše valjevsku fabriku oružja.

BIRN Srbija, koji je otkrio aferu “Krušik” i dugo je prati, podseća da je ključni učesnik afere bio otac Nebojše Stefanovića sa svojom kompanijom GIM, kao i da se još jedan član porodice Mladena Petkovića nalazi na moćnoj i unosnoj poziciji u oblasti vojne industrije, zahvaljujući bliskosti sa vrhom SNS. Jugoslav Petković je direktor Jugoimport SDPR, najveće državne kompanije za trgovinu naoružanjem.

Osim toga što ovakve aktivnosti ugrožavaju kredibilitet, Srbije izlažući je potencijalno sankcijama UN, one predstavljaju ozbiljan bezbednosni rizik kako za Srbiju, tako i za druge zemlje.

ULOGA I POLOŽAJ PRAVOSUĐA

Državni organi nadležni za postupanje u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala i terorizma su Tužilaštvo za organizovani kriminal, Posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu za organizovani kriminal, Posebno odeljenje Apelacionog suda u Beogradu za organizovani kriminal, Specijalna pritvorska jedinica Okružnog zatvora u Beogradu. Osim toga, krivičnim delima povezanih s odlaskom dobrovoljaca na strana ratišta, nasilnim ekstremizmom, pranjem novca, korupcijom i drugim vrstama kriminala bave se sudovi opšte nadležnosti i javno tužilaštvo.

Jačanje pravosuđa i vladavina prava iz godine u godinu imaju posebno mesto u Izveštajima EU. Najnoviji Izveštaj ocenjuje da je pravosudni sistem Srbije i dalje na "izvesnom nivou pripremljenosti", a postignut napredak je ograničen. Posle dugog zastoja, ustavna reforma u delu koji se odnosi na pravosuđe je ponovo pokrenuta u decembru 2020, i bilo je planirano da se završi do kraja 2021. Sistem za izbor nosilaca pravosudnih funkcija i ocenjivanje rada sudija i tužilaca treba temeljno da se revidira nakon usvajanja ustavnih amandmana kako bi se omogućilo da izbor i karijera nosilaca pravosudnih funkcija budu bazirani na kompetencijama, s obzirom da sadašnji pravni okvir ne pruža dovoljne garancije protiv potencijalnog političkog uticaja na pravosuđe, navodi se u Izveštaju²⁹⁰.

290 Referendum o promeni Ustava Srbije u oblasti pravosuđa održan je 16. januara 2022. Zahvaljujući promenama Zakona o referendumu i narodnoj inicijativi usvojenim krajem 2021. godine, ukinut je cenzus, tako da se rezultat referenduma sada meri na osnovu većine glasova izašlih birača. Republička izborna komisija (RIK) objavila je konačne rezultate 4. februara, nakon obrade ponovljenih glasanja na devet glasačkih mesta 23. januara i na jednom glasačkom mestu 2. februara. Prema ukupnim rezultatima, na referendum je izašlo svega 30,65 odsto građana upisanih u birački spisak, dok je broj validnih glasačkih listića bio 30,23 odsto. Za promenu Ustava glasalo je 59,62 odsto izašlih glasača, dok je "ne" zaokružilo 39,35 odsto. Referendum je obeležilo upadljivo odsustvo bilo kakve kampanje, kako od strane vlasti, tako i od strane opozicije, strukovnih udruženja i nevladinog sektora. Većina stranaka opozicije isticala je da Skupština koja je raspisala referendum nema legitimitet, kao i da je izostala javna rasprava. Sudije, tužioci i stručna javnost takođe nisu zauzeli jasan stav-neki su smatrali da promene Ustava ipak vode ka većoj nezavisnosti pravosuđa, dok su drugi

Tako, u borbi protiv organizovanog kriminala nisu postignuti rezultati u pogledu delotvornih istraga, krivičnog progona i pravosnažnih presuda u predmetima ozbiljnog organizovanog kriminala, uključujući finansijske istrage. Broj presuda za organizovan kriminal je u 2020. smanjen u odnosu na prethodnu godinu, Tužilaštvo nema dovoljno kapaciteta, a sudski procesi su neefikasni i dugo trajaju. Tužioci se suočavaju sa odbijanjem državnih institucija da dostave tražene podatke, a zajedno sa sudijama neretko su izloženi medijskom linču u provladinim tabloidima. Izveštaj EU ističe da Srbija treba da se fokusira, umesto na slučajeve male ili srednje važnosti, na slučajeve visokog nivoa važnosti sa ciljem razbijanja velikih i međunarodno aktivnih organizacija i oduzimanja imovinske koristi stečene kriminalom.

Situacija je u praksi znatno kompleksnija. Kompletно pravosuđe trpi stalne, pa čak i neskrivene političke pritiske. Poslanici vladajuće koalicije neretko koriste i Narodnu skuštinu za napade na pojedine sudije i tužioce, šaljući jasnu poruku svima u pravosuđu da ne kritikuju vlast i da u predmetima postupaju onako kako vlast od njih očekuje. Malobrojne sudije koje se usuđuju da javno govore o stanju u pravosuđu, poput sudije Apelacionog suda Miodraga Majića, ističu da pravosuđe u Srbiji funkcioniše u atmosferi preživljavanja i straha i da je u takvim uslovima nemoguće ostvarivati funkciju koja je pravosuđu poverena u demokratskom društvu.

UPRAVA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA I PROBACIONE SLUŽBE

Uprava za izvršenje krivičnih sankcija (UIKS) i Kancelarije za alternativne sankcije, kako glasi zvaničan naziv službi koje bi trebalo, između ostalog, da se bave zaštitnim nadzorom nad osobama koje su uslovno otpuštene iz zatvora, imaju važnu ulogu u sprečavanju radikalizacije osuđenika i njihovoj deradikalizaciji, što su veoma

smatrali da će politički uticaj i dalje biti prisutan preko članova Visokog saveta sudstva i Visokog saveta tužilaca.

važni zadaci u prevenciji i borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizma koji vodi u terorizam. Problem prenaseljenosti i sveukupnih uslova u kojima osuđena lica izdržavaju kaznu je poboljšan izgradnjom novih objekata i/ili preuređenjem postojećih. Međutim, ono što i dalje predstavlja veliki problem je mali broj zaposlenih u službama za tretman, a upravo su oni nosioci zadataka u vezi sa prevencijom radikalizacije i nasilnog ekstremizma i deradikalizacije.

S druge strane, kancelarije za alternativne sankcije nemaju dovoljno zaposlenih i uz to su veoma loše materijalno opremljeni. S razvojem ovih kancelarija se zastalo nakon što su otvorene u svih 25 gradova, kako je i bilo planirano. Iako bi trebalo da budu ekvivalent probacionim sistemima i službama kakve postoje u razvijenim demokratskim društvima, one u stvarnosti nisu ni blizu ostvarenja svrhe.

Manji broj zaposlenih u službama tretmana i poverenika za alternativne sankcije takođe nije dovoljno edukovan o P/CVERLT oblasti.

Programi prevencije i deradikalizacije u zajednici

Mnogi eksperti u P/CVERLT oblasti i bezbednosni analitičari koji se bave Zapadnim Balkanom, pa i Srbijom, ističu da bi praksa izricanja kazni u slučajevima koji uključuju krivična dela nasilnog ekstremizma i terorizma možda trebalo da se preispita i uskladi sa kaznama koje se za ista dela izriču u državama Evropske unije, SAD i drugim zemljama. Međutim, duže zatvorske kazne nisu rešenje same po sebi, već ih treba uskladiti sa smislenim programima rehabilitacije, nadzora i reintegracije.

Za sada, Srbiji nedostaju kapaciteti i specijalizovana ekspertiza da osobe osuđene za terorizam ili nasilni ekstremizam, kao i borbe na stranim ratištima, rehabilituju i reintegrišu u društvo. Lokalne zajednice nemaju razvijene sisteme podrške i svaki pokušaj reintegracije zavisi od samog bivšeg zatvorenika, njemu bliskih osoba i eventualno lokalnih nevladinih organizacija, ako postoje.

Lokalne samouprave nisu gotovo ništa preduzele na praktičnom planu, jedino su prevenciju nasilnog ekstremizma ubacile u

lokalne bezbednosne planove. Nešto je bolja situacija u većim gradovima gde su aktivne nevladine organizacije i prepoznat problem, kao i na području Sandžaka, čije se stanovništvo suočava sa ozbiljnim rizicima i gubitkom života mladih ljudi koji su stradali na stranim ratištima.

Suvišno je u pominjati u takvoj situaciji da podrška u lokalnoj zajednici mora biti pažljivo osmišljena i iznijansirana, jer se ne može isti pristup primeniti prema žrtvama, borcima, regruterima i porodicama. Nedostatak koordinacije između svih učesnika, počev od institucija koje se bave ovim problemom, sudova i tužilaštava kao i nevladinih organizacija, sve do religijskih starešina i zajednice.

ZAKLJUČAK

- Nvladine organizacije tokom poslednjih nekoliko godina posvećuju više pažnje prevenciji ekstremizma. Njihovi projekti su uglavnom usmereni ka mladim ljudima, koji su zbog trenutne socioekonomske situacije često marginalizovani siromaštvom, nezaposlenošću i nedostatkom mogućnosti. Stoga su veoma ranjiva kategorija društva na koju je lako uticati retorikom koja hrani mržnju, frustraciju i ponekad podstiče nasilje. Postoje organizacije koje se ozbiljno bave programima prevencije ekstremizma i koje bi, uz podršku države, mogle da daju značajan doprinos podizanju kapaciteta u lokalnim zajednicama.
- Međutim, ključna promena mora da se dogodi na političkom planu, kako bi se započelo sa izgradnjom istinski demokratskih institucija koje su u službi građana, a ne pojedinaca, stranke ili interesnih grupa i kriminalaca.

DRŽAVA, ISLAMSKA ZAJEDNICA I MUSLIMANI SRBIJE

Pravni status Islamske zajednice od donošenja Zakona o crkvama i verskim zajednicama 2006. godine je i dalje nerešen. Usled činjenice da dve paralelne organizacije²⁹¹ tvrde da ispunjavaju uslove da budu pravno priznate kao zvanična Islamska zajednica, povraćaj imovine koja je ovoj zajednici konfiskovana nacionalizacijom nakon 1945. godine nije sproveden. Osim toga, zbog neregulisanog pravnog statusa problemi oko imenovanja veroučitelja u školama takođe su prisutni. No, ono što je zanimljivo jeste da je država, uprkos tome što nije prepoznala nijednu od dve organizacije kao onu koja ispunjava zakonske uslove da bude priznata kao oficijelna Islamska zajednica, prihvatila registracije obe organizacije i na taj način preuzela na sebe obavezu da ih finansijski pomaže, isplaćuje zdravstvenu zaštitu zaposlenima i penzije nekadašnjim uposlenicima, ali, što je možda i najvažnije da im obema garantuje status koji ih izuzima iz obaveza plaćanja poreza državi.²⁹²

Poslednji navedeni podatak je od posebnog značaja, jer način na koji posluju Islamska zajednica Srbije (IZS) i Islamska zajednica u Srbiji (IZuS) je veoma problematičan, posebno ako se u obzir uzme da se na čelu prvospomenute organizacije još od 1967. godine nalazi porodica Jusufspahić. Od raspada bivše Jugoslavije porodica Jusufspahić odnosila se prema IZS kao prema porodičnom preduzeću, a ne kao opštem dobru svih muslimana Srbije.²⁹³ Situacija je veo-

291 Reč je o Islamskoj zajednici Srbije (IZS), sa sedištem u Beogradu i Islamskoj zajednici u Srbiji (IZuS), sa sedištem u Novom Pazaru.

292 Godišni izveštaj Stejt deptmenta o religijskim slobodama u Srbiji za 2020. godinu dostupan na: <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/serbia/>.

293 Tokom protekle decenije i po maltene na svim najznačajnijim funkcijama unutar IZS nalazili su se braća Muhamed i Mustafa Jusufspahić. Muhamed Jusufspahić od 2007. do 2016. godine bio je zamenik reisu-ul-uleme IZS i u isto vreme i muftija srbijanski. Nakon toga je 2017. godine izabaran za predsednika Vrhovnog

ma slična i sa IZuS na čijem čelu se od 1993, do 2016. godine nalazio Muamer Zukorlić koji je u nekoliko navrata optuživan da je sa pozicije glavnog muftije proneverio značajne svote novca.²⁹⁴

Takođe, treba istaći i to da su obe organizacije u tesnoj vezi i sa određenim (etnonacionalnim) političkim strankama koje se, radi ostvarenja svojih usko stranačkih ciljeva koriste infrastrukturnim kapacitetima i društvenim kapitalom koje religijske organizacije poseduju. Posebno je to slučaj sa IZuS koja neretko deluje kao ispostava Stranke pravde i pomirenja na čijem čelu se donedavno nalazio Muamer Zukorlić. S druge strane, na pojedince unutar IZS snažan uticaj ima Stranka demokratske akcije, dok su Mustafa i Muhamed Jusufspahić u nekoliko navrata isticali svoju (prijateljsku) bliskost pojedincima na vlasti, a koji su bili na vlasti i tokom ratnih devedesetih godina, poput Ivice Dačića, predsednika Socijalističke partije Srbije i Aleksandra Vučića predsednika države i vladajuće Srpske napredne stranke.²⁹⁵ U kontekstu bliskih veza sa strukturom vlasti, treba napomenuti i to da je porodica Jusufspahić tokom

sabora IZS na čijem čelu se nalazi i sada uprkos činjenici da od 2018. godine obnaša ambadorsku funkciju Republike Srbije u Kraljevini Saudijskoj Arabiji. Istovremeno Mustafa Jusufspahić u okviru IZS je 2008. godine postao direktor novoformirane „Halal agencije Srbije za ispitivanje i izdavanje sertifikata o halal kvalitetu”. Osim toga, Mustafa Jusufspahić u Vojsci Srbije obnaša funkciju vojnog imama od 2013. godine i nosi čin majora. Takođe, Mustafa Jusufspahić paralelno se nalazi i na položaju muftije beogradskog.

294 „Dokaz o proneveri 200 hiljada eura u Islamskoj zajednici”, dostupno na: <https://rtvnp.rs/2016/12/26/dokaz-o-proneveri-200-hiljada-eura-u-islamskoj-zajednici/12990>. O tome kako se privatni poslovi Muamera Zukorlića i pojedinih članova njegove najbliže porodice odvijaju preko IZuS pogledati: https://imovinapoliticara.krik.rs/display/display6/profil.php?disp_id=67. O nelegalnoj „restauraciji” džamija iz XVI i XVII veka koje se smatraju kulturnim dobrima i pod zaštitom su države, pogledati više: <https://balkaninsight.com/2020/12/30/in-muslim-region-of-serbia-ottoman-era-mosques-perish/>.

295 Muhamed Jusufspahić je jednom prilikom takođe istakao i svoju bliskost i naklonost Vojislavu Šešelju koji je osuđen za ratne zločine pred Haškim tribunalom i koji je poznat po tome što na najvulgarniji način negira genocid i stradanja muslimana Bošnjaka i kosovskih Albanaca. O prijateljskim osećenjima Muhameda Jusufspahića prema Šešelju pogledati: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/muftija-jusufspahic-bio-sam-prijatelj-milosevicu-seselju-nikolicu/p94rc48>.

godina odsudno doprinosila razjedinjavanju muslimana Srbije za šta je najsvežiji primer autokratsko i nepotističko ponašanje Muhameda Jusufpahića koji je kršeći Ustav IZS pokušao da za reis ulemu ove organizacije reizabere Seada Nasufovića, zbog čega su predstavnici mešihata sandžačkog predvođeni Senadom ef. Halitovićem i Muhamedom ef. Demirovićem odlučili da bojkotuju ovu odluku i da se povuku iz daljeg rada Vrhovnog sabora.²⁹⁶

Na osnovu prethodno navedenih okolnosti može da se zaključi da i državi,²⁹⁷ ali i predstavnicima dve organizacije odgovora *status quo*, i da ovi akteri nemaju istinski motiv, niti želju da se pravni status Islamske zajednice efektivno reši, što ovu zajednicu permanentno ostavlja u "sivoj" zoni, zbog čega njeni infrastrukturni kapaciteti potencijalno predstavljaju bezbednosne rizike zbog njene institucionalne poroznosti.²⁹⁸ U prilog institucionalne krize govori i to da je poverenje mladih muslimana u verski autoritet predstavnika IZS i IZuS nedovoljno.²⁹⁹ Kad se na to dodaju i podaci da mladi musli-

296 Sednica Vrhovnog sabora IZS održana je 12. decembra 2021. godine. Saopštenje za javnost sandžačkog mešihata povodom kršenja Ustava IZS i nepoštovanja pravnih akata od strane Muhameda Jusufpahića dostupno je na: <https://www.mesihatsandzaka.rs/aktivnosti/371-saopstenje-za-javnost.html>

297 Osim resititucije kao razloga da se ne reši pitanje Islamske zajednice, Sonja Biserko je ukazala i na interes državnih struktura Srbije da rade na destabilizaciji i podirivanju Islamske zajednice zbog njenog značaja za identitet Bošnjaka: "Islamska zajednica je ključna identitetska matrica za bošnjačku zajednicu u odsustvu drugih institucija. Zbog toga je i bila na udaru Beograda i beogradskih 'službi', sa ciljem da se temeljno destabilizuje. To je dovelo do cepanja Islamske zajednice i podizanje tenzije unutar bošnjačke zajednice, što može, ako bude potrebno, da se brzo pretvori u kriznu tačku." Videti više u: Biserko, Sonja (2010), "Sandžak: Radikalizacija ili saradnja", u: *Sandžak i evropska perspektiva*, Helsinški odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, Sveska 29, str. 10–26.

298 Sam Muamer Zukorlić je u više navrata izjavljivao da je nerešeno pitanje Islamske zajednice od krucijalnog značaja za bezbednost i kontrolu nad time šta se događa u džamijama. Međutim, uprkos tome, nije učinjeno ništa konkretno da se to pitanje reši. Takođe, važno je naglasiti da je Zukorlić od trenutka svog ulaska u politiku učinio veoma male supstancijalne napore da se ovo pitanje aktualizuje i da dođe do konačnog epiloga, već se po pravilu, sve završavalo samo na deklarativnim izjavama.

299 Istraživanje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji iz 2016. godine pokazalo je da poverenje u verske verodostojnike mladi muslimani u Sandžaku ima samo 11 procenata ispitanika. Više videti u: Ilić, Vladimir (2016), *Stavovi mladih u*

mani usled strukturalne diskriminacije poseduju veoma nizak stepen poverenja u državne institucije poput vojske, policije i sudstva, ali i manjinskih političkih partija koje pretenduju da ih zastupaju u političkoj sferi,³⁰⁰ može se zaključiti da prostor za uspešno delovanje različitih tipova ekstremističkih organizacija i pojedinaca postoji.

Ipak, u navedenom kontekstu važno je istaći da u Srbiji trenutno ne postoje organizacije koje svoje utemeljenje pronalaze u islamskom učenju, a da propagiraju ekstremističke stavove, posebno ne one koje pozivaju na nasilje.³⁰¹ Međutim, uočljiva je visoka popularnost (veoma) konzervativnih i puritanističkih daija (misionara) koji su u regionu veoma aktivni, poput Elvedina Pezića, Safe-ta Kuduzovića, Seada Islamovića, Dževada Gološa i mnogih drugih. Navedene daije su najprisutnije u online prostoru, to jest, na Fejsbuku i JuTjubu što im omogućava da svoje poruke dostave značajno većem broju ljudi, posebno mlađoj populaciji koja je i najprisutnija na društvenim mrežama. Važno je istaći da se svi navedeni pojedinci u svom radu vode puritanističko proselefijskim ideajama i svetopogledom, što znači da afirmišu veoma literalističko razumevanje kuranske poruke. Osim literalističkog pristupa Kur'anu jedna od glavnih odlika je i protivljenje uzimanju u obzir specijalnog i temporalnog konteksta pri tumačenju svetog teksta, što rezultira veoma okoštalom i neadabtibilnom razumevanju stvarnosti. Takođe, ova kvo razumevanje stvarnosti sa sobom nosi snažne antimodernističke

Sandžaku: Koliko su mladi otvoreni prema islamskom ekstremizmu, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, str. 13.

300 Po istom istraživanju poverenje u vojsku je 8 odsto u policiju odsto, u sudstvo i manjinske političke stranke samo 2 odsto.

301 Pojedine daije koje su ranijih godina širili radikalne i ekstremne ideje su u značajnoj meri načinile zaokret u pravcu apolitičnosti i kvijetizma, pri čemu su u svom radu stavili akcenat na individualnu pobožnost, i pozivanje na sleđenje islamskih propisa u (privatnom) životu vernika. Za tako nešto najslikovitiji primer je novopazarska organizacija Put Sredine, koja je optuživana da je pozivala mlade da odu na ratišta u Siriju. Danas, ova organizacija svoj rad predominantno temelji na humanitarnim akcijama i borbi protiv bolesti zavisnosti. Takođe, ova organizacija je značajan broj svojih aktivnosti usmerila ka prikupljanju novčanih sredstava i medicinske opreme, kako bi se pružila pomoć u borbi protiv pandemije kovid-19.

sentimente koji se najčešće prezentuju na krajnje dogmatski način. Tako, slika koju nude navedene daije je apokaliptična, na momente i nihilistička, i suprotstavljena vrednostima koje su dominantne u zapadnoj misli. Sukob ove dve misli posebno je prisutan kod pitanja koje se tiču individualizma, rodni uloga i prava seksualnih manjina. No, istovremeno, navedene daije imaju i konstruktivnu društvenu ulogu, poput pozitivnog doprinosa u borbi protiv bolesti zavisnosti – narkomanije, kocke i alkoholizma – ali i prostitucije. Pozitivan uticaj ovih ličnosti na navedenom polju posebno je vidljiv kod najugroženijih muslimanskih zajednica, poput romske.³⁰²

Na kraju treba zaključiti da iako su puritanističke daije veoma popularne u regionu u mnogobrojnim istraživanjima koja su do sada sprovedena, a koja su se ticala esktremizma i nasilnog ekstremizma u Srbiji i islamskog učenja/delovanja, nije se pravila adekvatna distinkcija između zastupanja i rada na afirmaciji zakonom dozvoljenih konzervativnih stavova i ideja, i (nasilnih) ekstremističkih ideja i aktivnosti. O tome najslikovitije svedoči to što je pomenuti Sead Islamović, koji radi kao imam u Hadži-Mehovoj džamiji u zakonski prepoznatoj IZuS, u jednom istraživanju komparativno problematizovan sa Goranom Davidovićem, vođom zakonom zabranjene neonacističke organizacije Nacionalni stroj, poznate po rasističkoj ideologiji i nasilnom delovanju i aktivnostima.³⁰³ Ovaj duboko problematičan postupak nije nikako izolovan primer ekcesivne sekuritizacije muslimana Srbi-

302 Autor je u više navrata tokom terenskih istraživanja koje je sprovodio u romskim zajednicama imao prilike da se susretne sa tvrdnjama ispitanika da su na njih veoma snažan uticaj izvršila učenja puritanističko proselefijske daija. Po ispitanicima ova učenja su između ostaloga rezultirala time da su se mnogi pojedinci koji su ranije imali problem sa različitim vidovima zavisnosti uspešno izborili sa ovim bolestima. Ovako nešto se pokazalo i tokom fokus grupe koja je urađena u okviru ovog projekta, u romskom naselju u Beogradu. Romi iz ovog naselja došli su u kontakt sa puritanističko proselefijskim učenjima putem interneta, što ukazuje na iznimni porast značaja društvenih medija pri diseminaciji religijskih poruka.

303 Videti više: Marko, Davor (2019), “(Non)violent Extremism Online: How Opinion Leaders Use Online Channels to Disseminate Radical Messages and Intolerance”, in Valery Perry (Ed.), *Extremism and Violent Extremism in Serbia: 21st Century Manifestations of an Historical Challenge*, ibidem Verlag, Stuttgart, str. 139–183.

je preko fokusiranja na konzervativne islamske organizacije i pojedince koji deluju u javnoj sferi.³⁰⁴ Sekuritizacija muslimana je posebno problematična ako se delovanje puritanističko proselefijskih daija sagledava komparativno, to jest, ako se u obzir uzme sve veća prisutnost etnonacionalističkih, šovinističkih i rasističkih organizacija u Srbiji. Tokom poslednjih nekoliko godine nasilno delovanje ovakvih organizacija se izuzetno intenziviralo i, što je posebno zabrinjavajuće, ono se toleriše od vladajućih struktura, što najjasnije može da se vidi iz toga što, uprkos njihovom otvorenom propagiranju nacionalne, verske i rasne mržnje i nasilnih akcija uperene protiv ranjivih grupa ove organizacije nisu zakonski procesuirane.

Zbog porasta i jačanja (ultra)desničarskih organizacija, u budućnosti bi bilo značajno da se više pažnje posveti položaju i zaštiti prava muslimana u Srbiji i svih drugih ranjivih grupa, umesto što se muslimani predominantno sagledavaju kao potencijalna bezbednosna pretnja³⁰⁵. Ovo je od posebnog značaja ako se u obzir uzme da navedene ultradesničarske organizacije oživljavaju nacionalističku i ekskluzivističku ideologiju koja je u nedavnoj prošlosti rezultirala zločinima protiv čovečnosti i genocidom muslimana Balkana.

304 Od izbijanja sukoba u Siriji i stvaranja Islamske države Iraka i Levanta, međunarodne organizacije su u regionu finansirale mnogobrojne projekte koji za cilj imaju "borbu protiv islamskog (ne)nasilnog ekstremizma". Insistiranje na finansiranju projekata koji za cilj imaju bavljenje "islamskim ekstremizmom", neretko rezultira sekuritizacijom muslimana i doživljavanjem prakticirajućih muslimana kao (potencijalne) bezbednosne pretnje po društvo. Ovakav ishod doprinosi pogoršanju i inače veoma lošeg stanja muslimana u regionu, koji su često percipirani kao "ultimativni drugi". Drugim rečima, insistiranje na "islamskom ekstremizmu" dodatno pothranjuje prisutne ultranacionalističke ideologije koje već decenijama u nazad pokušavaju da progon i fizičku eliminaciju muslimana Balkana opravdaju i racionalizuju putem depikcije muslimana kao "fundamentalista" koji ugrožavaju društveni sklad i poredak.

305 O porastu islamofobije pogledati više: Kostić, Ivan Ejub (2021), "Islamophobia in Serbia: National Report 2020", in Enes Bayraklı & Farid Hafez, *European Islamophobia Report 2020*, Vienna, Leopold Weiss Institute, pp. 693–721.

IDEOLOŠKE MATRICE, DESNI EKSTREMIZAM I SPC

“Vera je ono što nas čini narodom”

Svi značajni koncepti u modernoj teoriji države su zapravo sekularizovani teološki koncepti.

KARL ŠMIT, *Politička teologija*

Ukoliko bismo napravili svojevrсни rezime ideoloških uticaja na razvoj i mogućnost uspostavljanja građanskog i pluralnog društva i početkom 2022. godine Srbiju bismo s pravom mogli videti kao poprište na kojem i dalje besne ideološki ratovi, gotovo jednakim žarom kao i krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka, na kojem ekstremno desničarske organizacije deluju gotovo nesankcionisano i, po potrebi, sarađuju sa aktuelnim režimom u promovisanju ideje “srpskog sveta”. Činjenica je da je upravo zahvaljujući ekspanziji nacionalističkih, desničarskih ideoloških matrica kojima je preplavljen javni prostor i koje se neguju u institucijama kulture i državnim medijima, Srbija vrlo udaljena od modela sekularne i emancipovane države.

Činjenica je i da dominantni stereotipi devedesetih, i nakon demokratskog preokreta 2000. godine, nisu dekonstruisani. Naprotiv, upravo tokom poslednjih deset godina oni su doživeli neku vrstu velikog povratka u politički i kulturni prostor. Podsetićemo da je kulturni sistem u Srbiji devedesetih (zajedno sa medijskim i obrazovnim sistemom), kreiran u zatvorenom društvu kao dominantni ideološki državni aparat, u svim svojim segmentima ideologizovan, pre svega kontinuiranim i doslednim kreiranjem, kultivisanjem i distribuiranjem stereotipnih predstava, formacija i ideoloških matrica kao nukleusima manipulativnih strategija. Dominantne stereotipne

predstave u srpskoj kulturi krajem XX veka, najčešće ospoljene u formi kolektivnih mitova i narativa, diferencirane su i grupisane oko semantičkih tematskih krugova: jedinstva, odabranosti i posebnosti srpske nacije, njenog mesijanstva i drevnosti, ukorenjenosti u herojskoj i stradalničkoj prošlosti (otuda specifičnoj zaustavljenosti i aistoričnosti), zasnovanosti na tradicionalizmu, sklonosti misticismu i mitotvorstvu, motivima izdajstva (iznutra) i neprijateljstva (spolja), kao insignija kontinuirane ugroženosti, kulta jezika i kulta nesprikosnovene nadređenosti kolektiviteta/naroda.

Stereotipne formacije, sačinjene od udruženih stereotipnih predstava su se, po sistemu semantičke i funkcionalne bliskosti, grupisale u tri dominantne, tematski različite ali međusobno ideološki usaglašene i kompatibilne skupine ideoloških matrica: matrice sa ideološkim konstruktom formulisanim oko tematskog jezgra nacije – ugroženosti, jedinstva i jedinstvenosti, matrice sa ideološkim konstruktom formulisanim oko tematskog jezgra kulta Naroda, kao opšte volje i zakonodavnog, nadređenog kolektiviteta (uz teme “obogovljenog roda” i “narod je sve, individua mu samo služi”) i matrice sa ideološkim konstruktom formulisanim oko tematskog jezgra kulture, književnosti i umetnosti i nauke u službi roda, ali i u tvorbi kolektivnog tj. nacionalnog (i državnog) identiteta i integriteta.

Tako, stereotipna predstava o kontinuiranoj ugroženosti nacije pridružena je, kao semantički bliskoj, stereotipnoj predstavi o izostalom, a nadasve neophodnom nacionalnom jedinstvu, te je na taj način formirana stereotipna formacija posvećena ugroženosti i jedinstvu nacije koja, spojena sa stereotipnom formacijom sačinjenom od stereotipnih predstava posvećenih mesijanstvu, drevnosti, i otud jedinstvenosti, čini ideološku matricu formiranu oko tematskog jezgra nacije koja bi, u svom simplifikovanom obliku, mogla da glasi ovako: nacija je kontinuirano i sa svih strana ugrožena zbog svoje osujećene, a imanentne, istorijske, tradicijske i kulturne jedinstvenosti i posebnosti, otuda je njeno ujedinjenje istovremeno izlaz i imperativ.

Mogućnosti variranja, kombinovanja, semantičkog i funkcionalnog usaglašavanja i usložnjavanja ideološki kreiranih stereotipnih

predstava i formacija su gotovo nepregledne. Nakon perioda ideološke pripreme krajem osamdesetih (koja je zahtevala angažman i učešće elita, prevashodno akademika i pisaca) ovakva kolektivističko-etnocentrična verzija kulturne produkcije zahtevala je intervenciju i u smislu forme, ali i načina umetničkog oblikovanja: uspostavljanje kulta naroda istovremeno je značilo i svojevrsno populističko “podešavanje” i korigovanje estetskih normi, pa je devedesetih godina, uz dominantne stereotipe, kulturna produkcija bila prožimana redukcijama umetničkog izraza, dominacijom folka i populističke kulture, kao i dominacijom realističkih formi koje su, kao adekvatni “nosači” patriotskih i nacionalnih tema, zadovoljavale normativni poetički imperativ: bliskost, razumljivost i “služba narodu”, nasuprot hermetičnoj i “nekorisnoj”, narodu teško razumljivoj i dostupnoj avangardnoj, alternativnoj ili apstraktnoj umetnosti.

Ova dva dejstva, dejstvo “elita”, koje su uz pomoć medija i institucija inicirale i usmeravale masu i dejstva kreatora i izvođača populističke kulture u kojima je masa bila istovremeno publika i aktivni protagonista, u srpskoj kulturi ovog perioda ispoljavale su se kao kompatibilna, nadopunjavajuća i sinergijska. I kultura elita i kultura masa su u Srbiji devedesetih bile programski koncentrisane oko uspostavljanja i očuvanja kulturnog i nacionalnog identiteta i integriteta, ambivalentno percipiranog kao ugroženog, ali i kao superiornog. Ili kako, ne bez ironije, zaključuje Ivan Čolović: “Zahtevi za priznavanjem kulturnog identiteta, za očuvanjem nacionalnog bića ili nacionalne duhovnosti, u krajnjoj liniji svode se na pretenziju na povlašćeni status izabranog naroda. Jer – kulturni identitet određen kao biće naroda otelovljeno u kulturi jedne etničke zajednice, izgleda da nije dat svima. To je ekskluzivni dar božji, kvalitet rezervisan samo za nas. Drugi ili uopšte nemaju kulturni identitet, ili je on u lošem, zapuštenom stanju. Amerikanci, na primer, nemaju identitet zato što su oni veštačka zajednica bez prave tradicije, bez kolektivnog pamćenja, bez duše. Zapadnim Evropljanima ogrezlim u materijalizam, humanizam i kosmopolitizam, preostala je neka vrsta boleznog, omlitavelog, zapuštenog identiteta. Najzad, Muslimani i Hrvati

predstavljaju za srpske nacionaliste primer naroda koji su svoj pravi (tj. srpski i pravoslavni) identitet izneverili i prihvatili islam odnosno katoličku veru". Ovakvim hetero-stereotipima, izuzetno ukorenjenim i, kako će se pokazati, trajnim u srpskoj kulturi, pridruženi su i auto-stereotipi, konstruisani po principu binarnih opozicija, što je u svojim krajnjim konsekvencama iniciralo shvatanje po kojem su kulturni identitet i nacionalna kulturna akcija nužni preduslov i garant uspostavljanja nacionalnog identiteta, integriteta, celovitosti i jedinstva.

Ideološke matrice koje u Srbiji prepoznajemo u ovom periodu, a koje ni sada nisu dekonstruisane, bliske su i ideološkom programu Srpske pravoslavne crkve (SPC). Prema istoričaru Petru Atanackoviću, suština ideološkog programa SPC sadržana je u tezi da bi snažna država u simbiozi sa snažnom pravoslavnom crkvom trebalo da zajednički predvode jedno, u svakom pogledu homogeno, srpsko društvo. "Ova ideologija se", piše Atanacković, "pri tom oslanja na stara načela: pravoslavlje–samodržavlje–sabornost, ili, Bog na nebu–kralj na zemlji–domaćin u kući". Tokom ratova devedesetih, nalazi Atanacković, neke vladike i sveštenici Srpske pravoslavne crkve su otvoreno propovedali nacionalizam, stavivši se na taj način u službu režima Slobodana Miloševića i vojske.

I nakon petooktobarskih promena 2000. godine, prema uvidima istoričara, u Srbiji dolazi do jačanja klerikalizma. Tako će, u novembru 2000. godine, Arhijerejski sabor zahtevati da se veronauka uvede kao redovni predmet u državne škole, a predstavnici Kancelarije za veronauku pri Srpskoj patrijaršiji sopštiti da bi "država morala pravoslavlje da proglasi državnom religijom", odnosno da bi Srbija trebalo da se verifikuje kao pravoslavna država. Krajem 2000. godine odobrava se prisustvo sveštenika u vojnim institucijama, a 2001, uredbom Vlade Republike Srbije u državne škole je kao izborni predmet uvedena veronauka.

Upravo u ovom periodu, desničarske grupe inspirisane svetosavskim nacionalizmom, kao specifičnom verzijom etnofiletizma, počinju da jačaju. Tako, 2001. godine, Otačastveni pokret Obraz učestvuje u nasilnom prekidanju Povorke ponosa, a tokom narednih

godina, silom sprečava one političke, kulturne, umetničke i verske manifestacije sa čijom sadržinom se ne slaže. Ova organizacija javno i glasno zastupa svetosavski nacionalizam, zalaže se za uspostavljanje “hrišćanskih vrednosti” i kao sredstvom se služi – nasiljem. U policijskom izveštaju iz 2005. godine, njihova ideologija ocenjena je kao klerofašizam, amalgam pravoslavnog klerikalizma i fašizma.

Pojedini kritičari ocenjuju da je poslednjih godina odnos Srpske pravoslavne crkve prema ostatku hrišćanskog sveta sve više sekteški i da ova institucija vodi politiku izolacionizma, a kao obeležja svetosavskog nacionalizma prepoznaju: zalaganje za obnovu srednjevekovnih srpskih vrednosti (“bogoljublje, viteštvo, sabornost”); proglašavanje svetosavlja srpskom verzijom pravoslavlja; nacionalizam i šovinizam prema Albancima, Hrvatima i drugima; zalaganje za povratak monarhije; zalaganje za teokratski model države (država na čelu sa hristoljubivim vladarom i verskim sistemom obrazovanja); zalaganje za Veliku Srbiju kao jedinstvenu srpsku državu “od Kupe do Vardara i od Dunava do Jadranskog mora”; militarizam kao oslanjanje na vojnu silu; klerikalizam kao neupitni uticaj pravoslavnog crkvenog klera na društveni i politički život; sabornost; odbacivanje demokratije i republikanskih vrednosti; antiliberalizam i odbacivanje ljudskih prava i sloboda, pluralizma i individualnosti; anti-zapadnjaštvo; antikomunizam, koji podrazumeva potpuno odbacivanje antifašističke tradicije i političke ideologije levice i centra; antisemitizam i potenciranje judeo-masonske zavere; viktimizaciju i poricanje sopstvenih zločina uz naglašavanje tuđih; ksenofobiju i homofobiju.

U Izveštaju Helsinškog odbora za ljudska prava iz 2007. godine, ocenjeno je da Srpska pravoslavna crkva zapostavlja univerzalne poruke jevanđelja, da klizi u nacionalizam i da su dva glavna obeležja njenog delovanja antikomunizam i etnofiletizam, kojima pokušava da sprovede purifikaciju srpskog nacionalnog identiteta. Poslednjih deset godina, etnofiletizam postaje sve dominantnija struja u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, ali i predmet kritike javnosti i pojedinih episkopa koji ovakvo delovanje vide kao “gradnju građevine raskolničkog duha”.

Prema Milanu Vukomanoviću, u Srbiji je i sada, čak i među mlađim generacijama, vidljiv jasan otklon prema pluralističkom modelu društva koji je, zapravo, tekovina prosvete, kao i opredeljivanje za monistički, predmoderni, zavetni obrazac nacije i države. A rezultat nedovršene sekularizacije u Srbiji je trajna napetost između ideoloških smernica i prakse Srpske pravoslavne crkve, kao većinske religijske institucije, i civilnog društva i liberalnih intelektualaca: "SPC ovde ima (samo)percepciju nosioca i čuvara simboličkih resursa koji pružaju utočište za 'odbranu kulture, nacionalnog, lokalnog, partikularnog'. Reč je tu, u stvari, o zaštiti religijskog interpretativnog nasleđa koje pre svega afirmiše versku instituciju (npr. SPC kao 'vekovnog čuvara' srpske kulture, tradicije, ćirilnog pisma, itd". Vukomanović naglašava da je oživljavanje "monokulturnog zavetnog obrasca u XXI veku, koga sve intenzivnije podržava većina paraklerikalnih, desničarskih i klerofašističkih organizacija u Srbiji, kao i oživljavanje principa sabornosti, posledica napuštanja modernog pluralističkog modela društva, koji predstavlja nasleđe evropske prosvete".

U Beogradu je, 2014. godine, u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, održana debata "Otpor ekstremizmu". Predsednica Helsinškog odbora, Sonja Biserko, tada je formulisala problem koji je sve do sada ostao isti: "Institucije pravne države i dalje ne funkcionišu, a ljudska prava su obesmišljena stalnim kampanjama protiv ljudsko-pravaških organizacija i njihovih lidera. Jačanju ekstremno desničarskih organizacija doprinosi i politički diskurs predstavnika državne vlasti koji uporno izbegavaju da ove organizacije označe kao pretnju ustavnom poretku i vrlo često ih izjednačavaju sa organizacijama koje se bave promocijom i zaštitom ljudskih prava". Prema Sonji Biserko, jedan od važnih aspekata u jačanju desnog ekstremizma je i ideološka bliskost dela Srpske pravoslavne crkve sa ekstremističkim organizacijama, a desni ekstremizam u Srbiji je dobio ogroman javni i medijski prostor, kao i podršku dela akademske zajednice i Srpske pravoslavne crkve. Ono što je zajedničko svim tim grupacijama jeste protivljenje konceptu ljudskih prava, izrazito

antizapadnjaštvo i antievropejstvo, uz kontinuirano fokusiranje na konzervativne i nacionalističke vrednosti, srodne etnofiletističkim i konzervativnim ideološkim matricama koje promoviše Srpska pravoslavna crkva.

Retrogradne ideološke matrice, koje su devedesetih služile razaranju jugoslovenskog društvenog i kulturnog prostora, manifestovane u nacional-šovinizmu, klerikalizmu, imperativnoj sabornosti, ideji Velike Srbije ("srpskog sveta"), jedinstvenoj naciji na jedinstvenoj teritoriji, stigmatizovanju i progonu svih onih koji su izvan ovakvog koncepta države i nacije, postaju sve dominantniji društveni i kulturni obrazac u Srbiji. Opsesija jedinstvom i progonom ideoloških neistomišljenika tokom poslednjih godina prisutna je i u državnim medijima, tablodima i na društvenim mrežama. Društvo u Srbiji je tako postalo izvoriste nasmirenih i sve intenzivnijih konflikata koji se prelivaju i na susedne države projektovanog "srpskog sveta", Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru.

Konačno, i rečenica, koju je svojevremeno izgovorio patrijarh Irinej da je "vera ono što nas čini narodom", možda najubedljivije ilustruje Šmitovu definiciju na početku ovog teksta i nedvosmisleno potvrđuje da društvo u Srbiji, zaista živi neku vrstu sekularizovanog teološkog koncepta. Još uvek veoma daleko od proklamovane proevropske orijentacije.

DESNICA I DESNI EKSTREMIZAM U SRBIJI 2020–2021.

Srbija je u 2021. godini, kao i druge zemlje u Evropi i svetu, nastavila da se suočava sa pandemijom kovid-19 i njenim posledicama, kako onim direktnim, zdravstvenim i socijalnim, tako i posledicama koje dvogodišnja borba sa zarazom ima na ekonomiju, političke odnose i društvo u celini.

Od pojave virusa javnost u Srbiji dobija vrlo oprečne informacije, najpre, u vezi sa tzv. nultim pacijentom i početkom pandemije u Srbiji, preko proizvoljnih informacija o ozbiljnosti virusa po javno zdravlje, sve do informacija o toku i kontroli epidemije, broju obolelih, a potom i preminulih, preduzetih mera i stepenu rigidnosti njihove primene.

Nadležni u Republici Srbiji su izveštavali javnost nekonzistentno, često unosili zabunu i strah među građane. Činjenica je da i mnogo bogatije zemlje i one sa uređenijim zdravstvenim sistemima nisu našle najbolje odgovore na novi globalni izazov. U određenoj meri to se može uzeti kao “olakšavajuća okolnost”, ali, od početka pandemije u Srbiji, preko uvođenja vanrednog stanja, pa do naglog obustavljanja mera, način informisanja građana se pokazao kao jedan od najslabijih tačaka u procesu kontrole epidemije.

Vlada i institucije odgovorne za upravljanje krizom nisu uspostavile optimalnu strategiju praćenje i izveštavanje o toku pandemije, svim njenim aspektima i mnogobrojnim posledicama. Informacije koje se saopštavaju deluju prenaglašeno emocionalno, nelogično, često su kontradiktorne, ili su dnevno-politički obojene. Krizni štab

koga, je uspostavila Vlada Srbije,³⁰⁶ od proglašenja vanrednog stanja izveštava javnost o toku pandemije: broju zaraženih, testiranih i preminulih, o otvaranju i režimu rada kovid ambulanti i kovid bolnica, broju vakcinisanih kao i o drugim aktivnostima koje država preduzima u vezi sa kontrolom epidemije, predstavlja ključno telo u komunikaciji s građanima. U početku je izgledalo da se ovaj tim drži pre svega stručnih kriterijuma i standarda, da bi, kako je vreme odmicalo, postajao sve vidljiviji uticaj političara na vlasti. To je ozbiljno, a čini se i nepovratno, urušilo njegov kredibilitet i izazvalo mnoštvo reakcija stručne javnosti i drugih aktera u društvu i produbilo nepoverenje građana/ki u institucije, koje traje do danas.

Fridom Haus je u izveštaju objavljenom krajem 2020. godine³⁰⁷ Srbiju po prvi put od 2003. godine opisao kao *hibridni režim*,³⁰⁸ a ne kao *polukonsolidovanu demokratiju*. Iako je Izveštaj imao snažan odjek, a Vlada Srbije tim povodom poslala i zvaničan odgovor na izveštaj,³⁰⁹ stanje u 2021. godini nije se popravilo. Srbija nije demokratija, a ova ocena (razumljivo) kasni za realnošću koju na svojoj koži osećaju građani Srbije nekoliko godina unazad.

Nedavno je i Institut Varieties of Democracy (V-Dem) sa Univerziteta u Geteburgu klasifikovao Srbiju u 2019. godini kao *izborni autoritarizam*. To je bila značajna promena u odnosu na 2009.

306 Informisanje o vanrednom stanju rezervisano samo za Krizni štab propisano Zaključkom Vlade, na predlog Generalnog sekretarijata Vlade i povlačenje ove mere, Zaključkom Vlade o prestanku njenog važenja, takođe, na predlog Generalnog sekretarijata Vlade; slično je i sa odlukom da se konferencije za medije, koje se u jednom periodu održavaju bez prisustva novinara, a pitanja su postavljana mailom.

307 <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2020>

308 Hibridni ili mešoviti režimi predstavljaju tip režima koji kombinuje demokratske i autoritarne elemente – to znači da ih nije moguće svrstati ni u jednu ni u drugu grupu, već postoje kao poseban tip režima koji uspeva da opstane u “međuprostoru”.

309 <https://pescanik.net/vazno-je-zvati-se-haus/>

kada je Srbija u njihovom izveštaju okarakterisana kao *liberalna demokratija*.³¹⁰

Jednako negativnu ocenu daje i najnoviji izveštaj iz senke “Stanje demokratije u Srbiji 2021”³¹¹ Centra za savremenu politiku/EWB³¹² koji pokriva period od oktobra 2020, do setembra 2021. godine. Oslanjajući se na kriterijume za članstvo u EU iz Kopenhage-na, kao i izveštaje Evropske komisije o državama kandidatima, ovaj izveštaj svedoči o stanju u pet važnih oblasti: izborima, radu parlamenta, upravljanju, civilnom društvu i slobodi izražavanja. Već u uvodu se navodi sledeće: “Od 2017. godine, kada izlazi prvi izveštaj iz senke Centra savremene politike o stanju demokratije u Srbiji, došlo je do jasnog i ubedljivog slabljenja demokratskih institucija, kako po ocenama stranih, tako i domaćih organizacija i stručnjaka”.

SARADNJA STRANAKA EKSTEMNE DESNICE I VLASTI

Kako se navodi u jednoj od ranijih analiza Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji “srpski nacionalizam s gotovo četiri decenije kontinuiteta i istorijom nasilja (ratovi u bivšoj Jugoslaviji) na kome je odraslo nekoliko novih generacija, predstavlja prepreku da se stvori otpor ultrakonzervativnoj viziji društva”.³¹³

Kad je reč o ovdašnjoj “proevropskoj” garnituri na vlasti, od trenutka istupanja Tomislava Nikolića i Aleksandra Vučića iz ekstremno desničarske Srpske radikalne stranke i formiranja Srpske napredne stranke do sada, “evropski put” je bio i ostao pragmatični iskorak, a nikako suštinska, vrednosna promena u njihovom političkom

310 Srbija se u ovom izveštaju po stepenu autokratizacije u protekloj deceniji našla na četvrtom mestu, od preko 200 posmatranih zemalja. Šest zemalja u kojima je V-Dem zabeležio najveći stepen autokratizacije su Mađarska, Turska, Poljska, Srbija, Brazil i Indija.

311 <https://centarsavremenepolitike.rs/wp-content/uploads/2020/07/Stanje-demokratije-u-Srbiji-2021.pdf>

312 <https://europeanwesternbalkans.rs/>

313 <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/izvestaj2016.pdf> strana 26–27.

delovanju. Može se reći da ih je praktikovanje bezskrupuloznog političkog pragmatizma dovelo na vlast i tu ih održava čitavu deceniju.

Za tvrdnju da Srpska napredna stranka i njeni eksponenti nikad nisu prigrlili vrednosti slobode, pravde i jednakosti, mnogo je dokaza. To se naročito dobro vidi kada su pod pritiskom. Pogledajmo kako su predsednica Vlade Ana Brnabić i sam Aleksandar Vučić primali negativne izveštaje Evropske komisije o napretku Srbije u evropskim integracijama u poslednje dve godine. U trenutku kada su izveštaji (posle mnogo vremena) ukazali na bolna pitanja srpskog društva: stanje parlamentarnog života, slobode medija i vladavine prava, izostala je uhodana “šema” po kojoj Vlada dostavljala ček-listu svojih “postignuća”, a EU, žmureći na jedno oko, odobrava otvaranje poglavlja. Nesposobnost te i takve nomenklature da ocene primi sa ozbiljnošću, bez uvređenosti i afektiranja, te odmah počne da radi na poboljšanju stanja, oslikava istinsku prirodu Srpske napredne stranke i njenog vođe.

Drugi primer predstavlja odnos prema prošlosti, ratnim zločinima, genocidu počinjenom nad Bošnjacima u Srebrenici. Taj odnos ne samo da je “neevropski”, već je primer starog *radikalskog beščašća* koje je ugrađeno u temelje ove stranke.

Vladajuće strukture, u potpunosti uslovljene delovanjem Srpske napredne stranke imaju ambivalentan odnos prema ključnim političkim i razvojnim pitanjima. Tako se deklarativno zalažu za pristupanje Srbije EU, a povlače poteze suprotne evropskim integracijama, koriste agresivnu retoriku u komunikaciji sa susedima revitalizujući teme iz ratnih devedesetih, ne angažuju se na rešavanju otvorenih pitanja (poput odnosa na relaciju Beograd-Priština), ne osnažuje institucije i ne ohrabruje profesionalce u sistemu u borbi sa anomalijama kakve su korupcija, organizovani kriminal, narastajući ekstremizam i nasilje u društvu. I više od toga, vladajuće stukture su deo svakog od nabrojanih problema.

Tako, već ranije prepoznatim faktorima koji pogoduju jačanju i širenju ekstremne desnice (visok nivo korupcije, neefikasno pravosuđe, siromaštvo, sužavanje prostora za rad organizacija civilnog

društva, ugrožavanje ljudskih prava i sloboda) treba dodati nove: velike gubitke ljudskih života tokom pandemije,³¹⁴ atmosferu straha i produžene neizvesnosti, ali i način na koji vladajuće strukture upravljaju aktuelnom krizom i njenim posledicama.

Iako se u analizi “Desnica u ofanzivi” u okviru publikacije Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji “Realna ograničenja Srbije u izboru sopstvene budućnosti”³¹⁵ navodi da je *ekstremna desnica neka vrsta stuba koji drži novokonzervativnu vlast i to po principu manjeg zla*, istovremeno se ocenjuje da Aleksandar Vučić nije uspostavio kontrolu nad “...intelektualnom, autentičnom nacionalističkom i beskompromisnom desnicom koja ne odsutaje od antievropskih stavova”.³¹⁶ Ako je ova ocena mogla da stoji 2016, i nešto kasnije, nakon što su se Srpska radikalna stranka i Demokratska stranka Srbije vratile u Skupštinu, a Dveri postale parlamentarne, ta bi ocena morala biti preispitana, kako u kontekstu izbornog procesa i njegovih rezultata 2020. godine, tako i drugih okolnosti koje su nastupile u postizbornom periodu. Sve tri stranke desnice od tada su bez poslanika/ca u Skupštini Srbije (SRS i DSS su pale ispod cenzusa, a Dveri su bojkotovale izbore), što otežava njihov rad i dodatno slabi politički uticaj.

Ove partije, pritisnute teškoćama koje donosi vanparlamentarni status, tokom 2021. godine pokazuju kooperativnost koja se, između ostalog, ogleda u kontinuiranom učešću u međustranačkom dijalogu za poboljšanje izbornih uslova bez stranih posrednika, kao i u uspostavljanju tela i mehanizama predviđenih sporazumom koji su potpisali (mesta u Republičkoj izbornoj komisiji, privremenom nadzornog tela za medije i dr). Iako organizacije specijalizovane za kontrolu izbora, poput CRTE, naglašavaju da je reč o

314 Prema zvaničnim statističkim podacima sa portala <https://covid19.rs/> u trenutku izrade ovog izveštaja (decembar 2021.) broj preminulih od posledica zaraze približio se 12.700, dok alternativni izvori, poput BIRN ili Ujedinjeni protiv Covida govore o dva ili čak tri puta većem broju preminulih u Srbiji.

315 <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/izvestaj2016.pdf>.

316 Isto, strana 30–31.

“ograničnom odgovoru na goruće probleme koje su zabeležili domaći i strani posmatrači”,³¹⁷ kao i da se predviđene mere poklapaju sa 8 od 29 preporuka posmatračke misije OEBS/ODIHR, donete posle parlamentarnih izbora 2020. godine, stranke desnice nastavljaju učešće u sprovođenju takvih mera. Osim toga, lideri pomenutih stranaka uzimaju učešće na događajima na kojima vlast demonstrira “nacionalno jedinstvo”, naročito u vezi sa politikom prema Republici Srpskoj i Kosovu. Takođe, sve češći nastupi u medijima s nacionalnom pokrivenošću pod kontrolom vlasti, indikator su, ako ne novog/starog ideološkog približavanja srpske desnice i Srpske napredne stranke, ono kratkoročnih “dilova” uoči parlamentarnih izbora koji su najavljeni za april 2022. godine. Tako se vlast SNS predstavlja kao “popustljiva” i otvorena za poboljšanje uslova koji bi trebalo da dovedu do teško narušene višepartijnosti u sastavu Skupštine, a desnica se održava u političkom prostoru i zauzima startne pozicije pred izbore 2022. godine. Iako se ovaj odnos može smatrati *vin-vin kombinacijom* za SNS i desnicu, i na srednji i na dugi rok predstavlja pretnju emancipaciji i evropeizaciji srpskog društva.

Tako, višegodišnju konstantu predstavlja “poturanje” Srpske radikalne stranke i njenog lidera Vojislava Šešelja, kao “većeg zla” do koga bi moglo doći ukoliko se ne podrži politika SNS. Prostor koji lider SRS i osuđenik Međunarodnog suda za ratne zločine dobija u medijima pod kontrolom režima (gotovo svakodnevno pojavljivanje na Pinku i TV Happy) u nesrazmeri je sa pozicijom njegove stranke u političkom prostoru³¹⁸, šta više, u potpunoj suprotnosti sa standardima koje bi država trebalo da primeni kako bi se onemogućilo njegovo javno delovanje, što se nije dogodilo od izricanja pavošnažne presude Haškog tribunala do sada (a što je predmet stalne debate i osuda

317 <https://crta.rs/analiza-predlozi-medjustranackog-dijaloga-uz-posredstvo-ep-nece-obezbediti-uslove-za-postene-i-slobodne-izbore/>.

318 Na izborima održanim u junu 2020. godine Srpska radikalna stranka nije prešla cenzus od 3% i danas nema predstavnike u Skupštini republike Srbije.

u demokratskom delu javnosti).³¹⁹ Naime, Šešeljeve javne i medijske nastupe i dalje karakteriše: iznošenje neistina i kleveta, pretnje, omalovažavanje na nacionalnoj, etničkoj i verskoj osnovi, jezik mržnje i mizoginija. Sve to, po pravilu, upućeno je političkim nestomišljenicima, kako iz redova evropski orijentisanih stranaka opozicije tako i ličnosti iz akademskog i medijskog života, aktivistima/kinjama nevladinih organizacija, čak i predstavnicima/cama javnog i političkog života susednih zemalja. U poslednjem u nizu medijskih nastupa, u jutarnjem programu TV Happy, izneo je teške uvrede na račun crnogorskog naroda i poslanice u Skupštini Crne Gore Draginje Vukсанović Stanković.³²⁰

NOVI NAČINI DELOVANJA EKSTREMISTIČKIH ORGANIZACIJA

Ukoliko se o uspostavljanju kontrole nad strankama desnice može govoriti sa izvesnim ogradama, kad je reč o uticaju vladajućih struktura na najveći deo ekstremnodesne scene u Srbiji, dilemama nema mesta. Iako se promocija i upotreba nasilja ekstremne desnice deklarativno osuđuje, na praktičnom nivou ona se opravdava, toleriše, a sve češće podržava. Uz prećutnu saglasnost države i njenih institucija na desnici se od dolaska Srpske napredne stranke na vlast održava potencijal za nasilje kao način “rešavanja” društvenih kriza i obračune sa političkim neistomišljenicima i “neposlušnim građanima”.

U poslednjoj deceniji aktivnosti ekstremne desnice preseljene su u online prostor gde nesmetano šire svoje ideje, regrutuju simpatizere i članstvo, dok svoje praktično delovanje ostvaruju kroz novoregistrovana udruženja građana, kao i novoosnovane političke stranke i pokrete. Njihove aktivnosti se na taj način legalizuju i “normalizuju”. Primere posebno beležimo od 2019. godine u delovanju Srpske

³¹⁹ <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-haski-tribunal-vojislav-seselj/29161258.html>.

³²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=7Qtb7nSPMiE&t=151s>.

desnice i njenog lidera i kandidata za predsjednika Srbije 2022, Miše Vacića, poniklog iz zabranjene organizacije Srpski narodni pokret 1389, Srpske stranke Zavetnici nastale iz Srpskog sabora Zavetnici, Poketa Levijatan čiji su se lideri i članovi predstavljali kao zaštitnici životinja “nežni prema nemoćnima, grubi prema onima koji zlostavljaju slabije”, da bi se potom pojavili kao akteri napada na migrante, izbeglice, Rome, mirovne aktiviste/kinje, ali i takmaci na junskim izborima 2020. godine.

Takođe, iz delova pomenutih, ali i novih desničarskih organizacija formirane su tzv. Narodne patrole koje su tokom 2020 i 2021. godine postale poznate po širenju antimigrantskih stavova i napadima, kako na migrante tako i na ljude koji im pružaju pomoć, ali i na građanske i mirovne aktiviste.

U digitalnom prostoru svoje ideje šire preko Fejsbuk grupe “Stop cenzuri”³²¹, koja, prema istraživanju BIRN³²² okuplja više od 320.000 članova. Grupa je pokrenuta u martu 2020. godine pod nazivom “Pokret STOP naseljavanju migranata”, kao forum za komentarisane tekstova o tome *kako migranti i izbeglice siluju, ubijaju i pljačkaju* i sa porukom “Ako ne želiš migrante u Srbiji, pozovi prijatelje u grupu”. Tokom pandemije koronavirusa, grupa je prominila ime i okrenula se “antivakcerskim” pričama, uz kontinuirano širenje nezadovoljstva zbog mera izolacije, obaveze nošenja zaštitnih maski i vakcinacije. Sadržaji koje objavljuju predstavljeni su kao *ono što su vlade i mediji odlučili da sakriju*, a zapravo je reč o lažnim vestima koje je moguće raskrinkati najjednostavnijim proverama. Iako istraživanje BIRN, prvenstveno otkriva šta se dešava iza kulisa Fejsbuk grupe koja testira granice slobodnog izražavanja na toj platformi, daje i i mnogo podataka o uticaju koje ovakve i slične grupe imaju na preduzimanje opasnih akcija u *of line* prostoru.

Novu pojavu u delovanju ekstremne desnice predstavlja i uključivanje pripadnika/ka narastajućeg antivakcerskog pokreta i

321 <https://www.facebook.com/groups/512775282720731>.

322 <https://birn.rs/mrznja-lazi-i-patrole-srpska-antimigrantska-brigada-se-igravatom/>.

teoretičara/ki zavere u politički život. Za sada je najpoznatiji pokret Živim za Srbiju³²³ koji predvodi doktorka Jovana Stojković. Pokret, kako stoji u Programu, *okuplja one građane Srbije koji prihvataju, poštuju i uvažavaju iskustva naših predaka, pritom verujući da je patriotizam, privrženost i ljubav prema zemlji u kojoj živimo, osnov za moralnu, ekonomsku, zdravstvenu, obrazovnu, kulturološku i bezbedonosnu obnovu Srbije*.³²⁴ Pokret je na izborima nastupio na listi “Pokret Levijatan – Živim za Srbiju”. Tokom predizborne kampanje liderka pokreta Jovana Stojković pojavljivala se u javnosti sa pripadnicima Levijatana, ali i sa Goranom Davidovićem Firerom, vođom zabranjene neonacističke organizacije Nacionalni stroj koji je nakon oslobađajuće presude Apelacionog suda za napad na učesnike antifašističke šetnje “Stop fašizmu” (iz 2007. godine)³²⁵ ponovo postao vidljiv u javnom životu. Iako je lista “Pokret Levijatan – Živim za Srbiju” na parlamentarnim izborima ostala daleko ispod cenzusa osvojivši 0,7% glasova (nešto više od 22.000)³²⁶, pokret je nastavio da deluje, a u 2021. godini pristupio je *Deklaraciji suverenista*³²⁷, zajedno sa Pokretom Dosta je bilo, Zdravom Srbijom i Naprednim klubom.

Novu pojavu predstavlja, i mreža parapolicijskih organizacija, među kojima su u javnosti najvidljivije DBA³²⁸ i Pravoslavni vitezovi Templari³²⁹. U mapiranju koje je BIRN sproveo tokom 2021. godine³³⁰ uočeno je da su sve organizacije ovog tipa imenovane tako da asociraju na uticajne nadnacionalne institucije: Internacionalna policijska organizacija – IPO, Svetska policijska protivteroristička organi-

323 <https://zivimzasrbiju.com/>.

324 <https://zivimzasrbiju.com/program-pokreta/>.

325 <https://www.slobodnaevropa.org/a/29870458.html>.

326 <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/9386/ukupni-rezultati-izbora-za-narodne-poslanike-narodne-skupstine-2020-godine.php>.

327 <https://dostajebilo.rs/blog/2020/06/14/deklaracija-suverenista/>.

328 <https://www.centarzabezbednost.org/>.

329 <https://www.vitezovitemplari.com/>.

330 <https://birn.rs/mreza-parapolicijskih-organizacija-pravoslavni-templari-i-veze-sa-sns-om/?fbclid=IwAR1hMFF8P3e8YdBjsCgiRlZlgBXFsRnhkCwoNBqOvyb18eGs5rnUVHMgYSY>.

zacija – CTO, Evropska policijska organizacija – EPO, Globalna policijska asocijacija – GPA, dok značke koje stavljaju u prvi plan, podsećaju na one koje koristi policija i bezbednosne agencije. Istraživanje je pokazalo da je DBA pionirska, ali samo jedna u mreži međusobno povezanih organizacija u civilnom sektoru bezbednosti, povezanih sa Srpskom naprednom strankom.

Stručnjaci koji su govorili za BIRN smatraju da ove organizacije predstavljaju simulaciju civilnog društva u sektoru bezbednosti i služe kao primer “konstruktivne opozicije”. Istovremeno su i mesta za regrutovanje omladine željne pripadanja “bratstvu”, fascinirane značkama i nacionalističkim idejama. Predrag Petrović, programski direktor Beogradskog centra za bezbednosnu politiku ocenio je: “Definitivno jesu opasne i s namerom su formirane. Jasno je da su stvoreni iz jednog centra. To što sa svojim značkama podsećaju na zvanične bezbednosne institucije, da li BIA ili policija, njima to držiava toleriše. Oni su stvorili taj paralelni svet civilnog društva i parapolicijskih organizacija – i deluju u oba polja”.³³¹

U realnosti ove organizacije deluju na fonu ekstremnodesnih ideologija, ispoljavajući antimigrantske, ksenofobne i rasističke stavove, a njihovi članovi su i među Narodnim patrolama i ekstremno desničarskim organizacijama i grupama, poznatim po antimigrantskim akcijama.

NAPADI EKSTREMNO DESNIČARSKIH ORGANIZACIJA I GRUPA NA MIGRANTE

Upad automobilom u Centar za smeštaj migranata u kasarni u Obrenovcu zabeležen je 6. maja 2020. godine. Za volanom automobila bio je Filip Radovanović, dvadesetogodišnji pripadnik pokreta “Levijatan”, koji je uzvikivao “Ne želim da moju devojku napadaju migranti” i “Ne želim muslimansku državu”. Sve ovo je emitovao na svom profilu na društvenoj mreži Facebook. Na sreću, prilikom upada niko nije povređen, a mladić je brzo zaustavljen. Nakon hapšenja,

331 Isto.

predsednik pokreta Levijatana, Pavle Bihali izdao je saopštenje u kom je potvrdio da je napadač član Levijatana i prihvatio odgovornost za ovaj događaj rečima: “Iako nije nosio boje Pokreta i uradio je kao solo igrač ja se neću ograditi, takvi su moji momci, temperamentni i ispravni”.³³²

Za ovo delo Radovanoviću je određen pritvor od 30 dana, nakon čega je priznao krivicu i sklopio nagodbu sa Tužilaštvom. Osuđen je na osam meseci zatvora³³³. Povodom incidenta reagovao je Komesarijat za izbeglice ocenom da je to posledica negativne kampanje prema migrantima na društvenim mrežama: “Ovaj incident opominje da je krajnje vreme da se prestane sa verbalnim, a sada i fizičkim napadima na migrante, kao i da se zaustavi histerična kampanja prema njima na društvenim mrežama koja je dovela do ovog incidenta”.³³⁴

Ovaj događaj izazvao je reakciju. U organizaciji Levijatana 13. maja održan je protest “Stop ilegalnim migracijama”, u znak podrške Filipu Radovanoviću. Događaj je prenošen na društvenim mrežama, a među demonstrantima je bio lider pokreta Levijatan Pavle Bihali kao i liderka antivakterskog pokreta u Srbiji Jovana Stojković, koja se okupljenima obratila rečima “Ksenofobija ne znači ništa i da je to parapsihijatrijski termin koji treba da objasni strah od nepoznatog”.³³⁵

U oktobru 2021. godine migranti su se ponovo našli na udaru ekstremističkih grupa. Jedna od njih, Narodna patrola³³⁶, koja deluje pod sloganom “Stop naseljavanju migranata!” kao neregistrovana ultradesničarska grupa i ima više od 67.000 pratilaca na Facebooku, po Somboru je izlepila plakate sa fotografijama i imenim građana i

332 <https://www.masina.rs/clan-levijatana-automobilom-upao-u-migrantski-prihvatni-centar-u-obrenovcu/>.

333 <https://www.telegraf.rs/vesti/hronika/3198199-osudjen-filip-koji-je-autom-upao-u-prihvatni-centar-za-migrante-poznato-koliko-ce-biti-u-zatvoru>.

334 <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/18330/>.

335 <https://www.blic.rs/vesti/politika/sramni-protest-u-obrenovcu-ultradesnicari-daju-podrsku-clanu-levijatana-koji-je-upao/pzq881t>.

336 <https://www.facebook.com/narodnapatrola>.

građanki koji iznajmljuju smeštaj migrantima. Te fotografije praćene su porukom: “Somborci, ovo su vaše komšije koje nelegalno iznajmljuju migrantima smeštaje. Zbog sopstvene zarade učestvuju u nagomilavanju istih u vašem gradu”; deljene su potom i na društvenim mrežama.³³⁷ Građani, čija su lica i imena završila na plakatima nazivaju se domaćim izdajnicima i “migratima sa nesrpskim prezimenima”.

Somborska policija je reagovala nakon što je petoro građana čije su se fotografije našle na plakatima Narodne patrola podnelo prijavu. Javnost je obaveštena o preduzetim aktivnostima i izveštaju koji je policija podnela Javnom tužilaštvu.³³⁸

Nešto ranije, krajem septembra 2021. godine Narodna patrola je na društvenim mrežama podelila snimak na kome se vidi kako je jedan građanin iz međugradskog autobusa isterao grupu migranata, uz pretnje i uvrede: “Napolje, napolje, napolje. Ajde, raus, marš! Napolje, bre, stoko jedna!” Migranti su bili zbunjeni, nisu razumeli šta im se i zbog čega to dešava, a on je potom nastavio s pretnjama: “M70 i metak u glavu. Treba vas sve pobiti. Naučićeš tek srpski kad ti budem metak sasuo u tu crnu glavu”. Migranti su napustili autobus, a za ovu “akciju” nasilnik je dobio podršku vozača.

Pregledom aktivnosti Narodne patrola na društvenim mrežama vidi se da kontinuirano objavljuju gde su migranti smešteni u drugim gradovima, a njihovi aktivisti u tim mestima presreću manje grupe migranata i time se hvale na društvenim mrežama. Kako se “akcije” Patrole organizuju daleko od očiju javnosti, a policija najčešće ne reaguje, može se samo naslutiti koliko je migranata postalo žrtva njihovog nasilja. Osim toga Narodna patrola permanentno širi dezinformacije o migrantima i organizuje antimigrantske skupove u gradovima u kojima se migranti zadržavaju.

337 <https://balkans.aljazeera.net/teme/2021/10/17/ekstremisti-i-antimigranti-u-sluzbi-vlasti-srbije>.

338 <https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/20587/mup-reagovao-na-protest-narodne-patrole-u-somboru-prijavu-podnelo-pet-osoba-pomenutih-na-plakatima/vest>.

Zabeleženo je i kako pripadnici Levijatana patroliraju Beogradom opremljeni palicama i stafordskim terijerima i presreću migrante. Policija nije reagovala ni kada su snimci ovakvih “akcija” objavljeni na društvanim mrežama (zatim i u medijima), uz tekst “Otkrili smo dva nova mesta gde se nalaze Beli Medvedi iz Pakistana. Sva ku noć idemo u dve smene po Beogradu 22–01 i od 01–05, i ne primenjujemo silu, već ih upućujemo da se vrate u svoje centre, gde im je i mesto, a ne na ulicama našeg Belog Grada. Nacionalna Odbrana Levijatan”.³³⁹

NAPADI EKSTREMNO DESNIČARSKIH ORGANIZACIJA I GRUPA NA UMETNIKE, AKTIVISTE I NOVINARE

Tokom 2020. i 2021. godine zabeležen je veći broj incidenata koje su ekstremno desne organizacije i grupe izazvale na kulturnim i javnim događajima.

Predsednik Srpske desnice Miša Vacić, upao je na izložbu “Kapija – i kad boli, istina je lijek” u Centru za kulturnu dekontaminaciju (9. oktobra 2020). Tom prilikom je oteo mikrofon organizatorima, obratio se predstavnicima medija i izneo navodne tvrdnje sudskih veštaka iz Izraela, Francuske i Češke “da se 25. maja 1995. godine u Tuzli nije desilo granatiranje, već je postavljen eksploziv na samom trgu od strane terorista”. Mediji su preneli da je Vacić na manifestaciju došao u pratnji nekoliko političkih istomišljenika koji su, uprkos protivljenju organizatora, pokušali da snime sve što se dešavalo u Centru za kulturnu dekontaminaciju.³⁴⁰

Nekoliko dana kasnije, 13. oktobra 2020. godine, na izložbu strip crteža grupe autora u galeriji Stara kapetanija u Zemunu upala je grupa maskiranih mladića. Napadači su bacili suzavac u prostor galerije, razlupali izložbu i pocepali umetničke eksponate. Napadu

339 <https://nova.rs/vesti/hronika/video-levijatan-patrolira-beogradom-i-maltretira-migrante/>.

340 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/misa-vacic-upao-na-izlozbu-kapija-i-kad-boli-istina-je-lijek-u-czkd-video/>.

su prethodile pretnje smrću upućene autorima crteža. Jedan od njih, Goran Rajšić, nakon razbijanja izložbe je izjavio: “Ovo je osnovno nerazumevanje crnog humora koji je izvađen iz konteksta i prikazan kao satanizam, antisrpstvo. Neverovatno je da smo više slobode imali devedesetih godina kada je vladalo bezakonje. Očigledno je da je ovaj napad organizovan, ali za to nemamo dokaze. Do napada je došlo kada su huligani dobili podršku na društvenim mrežama da šire strah i nacionalizam. Ironično je da je neko podržao nasilje nad autorima zbog nekog navodnog nasilja koje oni propagiraju”. On je podsetio da su autori prijavili pretnje smrću koje su dobijali prethodnih dana policiji ali da nikakvu zaštitu nisu dobili.³⁴¹

Nakon napada na izložbu saopštenjem se oglasilo Ministarstvo kulture i informisanja, izjednačivši u tekstu umetnike i vandale. U saopštenju je navedeno da “afirmisanje skarednih i nemoralnih sadržaja, zaogrnuo plaštom navodne stvaralačke aktivnosti, s punim pravom izaziva negativne reakcije najvećeg dela javnosti”, kao i da “izložba sa onako užasavajućim pojedinim radovima nije smela da bude otvorena”.³⁴² Asocijacija Nezavisna Kulturna Scena Srbije, udruženja likovnih umetnika, NVO i ugledne ličnosti su reagovali, braneći umetnike i njihovo delo, a saopštenje Ministarstva kao i istupe tada odlazećeg ministra kulture i njegovih saradnika osudili, zatraživši “da se na poziciju ministra kulture, i pri sastavljanju novog kabineta ministra u novom sastavu vlade Republike Srbije, vodi računa o kompetentnosti kandidata te o njihovoj stručnosti u polju kulture”.³⁴³

Nekoliko dana kasnije policija je identifikovala i uhapsila grupu mladića za koju se osnovano sumnjalo da su uništili izložbu u galeriji Stara kapetanija.³⁴⁴ Većina privedenih bili su maloletnici, uzrasta

341 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/nasilje-na-izlozbi-u-zemunu-nastavak-serije-nesankcionisanih-ekstremistickih-ispada/>.

342 <https://www.blic.rs/kultura/skandalozno-saopstenje-ministarstva-kulture-povodom-upada-na-izlozbu-za-njih-su/7n6j964>.

343 <https://nezavisnakultura.net/2020/10/17/saopstenje-povodom-reakcije-ministarstva-kulture-i-informisanja/>.

344 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/n1-policija-uhapsila-sestoro-osumnjicanih-za-upad-na-izlozbu-stripa-u-zemunu/>.

oko 15 godina. Dvojica punoletnih napadača M.Ž.(35) i A.D.(19) sklopili su sporazum o priznanju krivice sa tužilaštvom i izrečene su im kazne zatvor od tri meseca, s rokom proveravanja od jedne godine.³⁴⁵

Seriju napada doživeli su autor i glumci predstave “Srebrenica. Kad mi ubijeni ustanemo” u režiji Zlatka Pakovića, a u produkciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji nakon premijere 24. septembra 2020, u Centru za kulturnu dekontaminaciju. Javni i medijski linč koji su doživeli reditelj i autor predstave Zlatko Paković kao i glumački ansambl ukazali su još jednom na visok stepen ugroženost slobode stvaranja. Uvrede i pretnje upućene glumcima pojavile su se najpre na društvenim mrežama. Za autora i glumačku ekipu orkestrirano su korišćene kvalifikacije: “strani plaćenici”, “neprijatelji srpskog naroda”³⁴⁶, “mrzitelji SPC”³⁴⁷ ili “obična bagra”.³⁴⁸ U mnogim komentarima, nazivani su “prodanim dušama”, “izrodima” i “izdajnicima”.³⁴⁹

Srazmerno najviše uvreda, napada i pretnji stiglo je na račun glumca Ivana Jevtovića. Uvrede, napadi i pretnje nalazili su se ispod svake objave na Jevtovićevom Instagram profilu, što je glumca nateralo da preduzme “radikalan” potez i zabrani komentarisanje. O tim, ali i o ostalim pretnjama Helsinški odbor je obavestio policiju. Reakcija je izostala.³⁵⁰

345 <https://www.blic.rs/vesti/hronika/huligani-koji-su-upali-na-izlozbu-u-u-zemunu-bacili-suzavac-i-pocepali-radove/bc3n8s1>.

346 https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=365647261287184&id=100035257387912&refsrc=https%3A%2F%2Fm.facebook.com%2Flogin%2Fdevice-based%2Fpassword%2F%2F_rdr.

347 https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=365647261287184&id=100035257387912#_=_.

348 <https://mobile.twitter.com/AjteMa/status/1311492192171679744>.

349 https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=365647261287184&id=100035257387912#_=_.

350 Lice koje na Instagramu koristi profil pod nazivom *srb.diego*, napisalo je jasnu pretnju upućenu glumcu. Napisao je da je Beograd mali grad i da se jednom moraju negde sresti. Nekoliko dana kasnije, sa istog profila stigao je drugi, sličan komentar.

Pretnje i uvrede protiv autora predstave, glumaca i Helsinškog odbora preneti su sa društvenih mreža na medije pod kontrolom režima. Autor i reditelj predstave Zlatko Paković, optužen je u provladinim medijima da je režirao “antisrpski pamflet”³⁵¹ u Beogradu. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji označen je kao “lobistička organizacija koja služi za promociju hrvatskih, albanskih i bošnjačkih interesa, a za blaćenje Srba”.³⁵² Na portalu “Prismotra”, koji je javne ličnosti i kritičare političkog i društvenog života u Srbiji označavao neprijateljima države ili špijunima koji rade u interesu druge zemlje ili zemalja,³⁵³ Zlatko Paković nazvan je “morbidnim umetnikom”,³⁵⁴ za glumca Vahida Džankovića, napisano je da umetnik godinama vrši antisrpsku propagandu, a Ivan Jevtović, “propali glumac” “koji je prihvatio ulogu zarad novca”. Uvrede su upućene i glumcima Borisu Milivojeviću i operskoj pevačici Katarini Jovanović.

U tom periodu pokrenute su i dve krivične prijave. Jednu je pokrenuo “Pokret obnove Kraljevine Srbije” (POKS) zbog sknavljenja državne zastave u predstavi, kako stoji na sajtu tog pokreta.³⁵⁵ Drugu prijavu podnela je delegacija Srpske desnice, na čelu sa predsednikom Mišom Vacićem. Oni su Prvom osnovnom javnom tužilaštvu u Beogradu podneli krivičnu prijavu protiv autošovinista, reditelja i glumaca sramne predstave “Kad mi ubijeni ustanemo”, jer su “izvršili krivično delo *Povreda ugleda Srbije*, tako što su gazili zastavu Republike Srbije koja je bila ispisana imenima za koja tvrde da su nastradali.”³⁵⁶

351 Srpski telegraf, 2.10.2020.

352 Isto.

353 Nalog portala Prismotra je krajem 2020. Suspendovan <https://www.glasamerike.net/a/prismotra-suspenzija-internet-portal/5718639.html>

354 <https://prismotra.net/2020/09/28/ovi-glumci-rade-protiv-drzave/> (Nalog je suspendovan).

355 <http://poks.rs/2020/10/07/krivicne-prijave-zbog-skrnavljenja-srpske-zastave-u-predstavi/>.

356 <https://embargo.rs/desnicari-podneli-krivicnu-prijavu-zbog-gazenja-zastave-srbije-u-sramnoj-predstavi-foto/>.

Radijski voditelj i aktivista Antifašističkog fronta “23. oktobar” Daško Milinović, fizički je napadnut 16. aprila 2021. godine u blizini zgrade u kojoj živi. Tokom emisije “Alarma sa Daškom i Mladom”, istog dana, Milinović je objasnio da se napad dogodio kod osnovne škole “Vasa Stajić”, da je prvo poprskan suzavcem i da su ga dvojica mladića napala šipkom: “Napali su me jadnici, dvojica mladih neutreniranih fašista koji su me čekali. Jedan od njih me je poprskao suzavcem, preporučio bih im da za sledeći put kupe bolji suzavac. Krvarim iz ruke, šipka im nije bila lošeg kvaliteta”.³⁵⁷ On je naveo da je ranije primetio kako ga ista dvojica čekaju, dodajući da bi mogao da ih prepozna. Milinović je dao izjavu tužiocu, a policija je brzo delovala i uskoro identifikovala i privela napadače. Osnovno javno tužilaštvo u Novom Sadu saopštilo je 18. aprila da vodi postupak protiv tri osobe osumnjičene za napad na Milinovića, među kojima su dvojica napadača i jedan osumnjičen za podstrekavanje.

Napad na Daška Milinovića izazvao je snažnu reakciju javnosti, novinarskih udruženja u zemlji i širom regiona, antifa aktivista/kinja kao i nekoliko političkih stranaka. Za razliku od ranijih sličnih situacija, reakcija i osuda napada došla je i od zvaničnika.³⁵⁸

Napad na Milanovića je početkom decembra 2021. godine doživeo i sudski epilog. Prvooptuženi za napad osuđen je na kaznu zatvora od godinu i dva meseca, dugooptuženi na deset meseci zatvora, a onaj koji ih je podstrekavao na napad, na godinu i četiri meseca.³⁵⁹

Više napada ekstremne desnice tokom 2021. godine doživele su aktivistkinje i aktivisti Žena u crnom (ŽuC). U noći između 24. i 25. oktobra, nepoznati počinioci su na ulaznim vratima prostorija ŽuC u Beogradu, crnim sprejom ispisali “kurve u crnom”, “Ratko Mlađić” i pet simbola “Samo sloga Srbina spasava”.

³⁵⁷ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/napadnut-radijski-voditelj-dasko-milinovic-u-novom-sadu/>.

³⁵⁸ Isto.

³⁵⁹ <https://rs.n1info.com/vesti/zamenik-tuzioca-napadaci-na-daska-milinovica-osudjeni-na-zatvorske-kazne/>.

U saopštenju koje je organizacija izdala povodom napada rečeno je: “Tokom 30 godina rada Žene u crnom su bile izložene kako verbalnim, tako i fizičkim napadima. Aktivistkinje Žena u crnom, kao i prostorije Žena u crnom su često bile meta fizičkih napada raznih fašističkih grupa i pojedinaca koji su se uvek okončavali nekažnjeno. Ti napadi iza kojih su najčešće stajali takozvani nedržavni akteri, koji su uvek bili i dalje jesu pod kontrolom delova nerasformiranih tajnih službi, koje su ostale kao nasleđe Miloševićevog zločinačkog režima, uvek su se odigravali uz prećutnu saglasnost političkih garnitura na vlasti”.

Organizacije civilnog društva pozvale su insitucije da otkriju i procesuiraju počinioce ali i da javno osude počinioce ovog i drugih sličnih napada.³⁶⁰

Reakcije institucija su izostale, a slični napadi na prostorije ŽuC ponovili su se još dva puta do kraja 2021. godine. ŽuC je tim povodom saopštio: “Ovaj napad predstavlja nastavak organizovane, sistematske, kontinuirane kampanje zastrašivanja, poziva na linč i hajke protiv Žena u crnom”. Naglašeno je da se ne radi o incidentu već o politici iza koje stoji država, budući da nije učinjeno ništa da se učinio prethodnih napada pronađu.³⁶¹

Serija incidenata izazvana delovanjem ekstremno desničarskih organizacija i grupa u Beogradu nastavila se u novembru 2021, nakon što je Inicijativa mladih za ljudska prava za 9. novembar, Dan borbe protiv fašizma i antisemitizma, zakazala skup na kome je trebalo da bude uklonjen grafit sa likom osuđenog ratnog zločinca Ratka Mladića na jednoj od fasada u Njegoševoj ulici. Događaj je, međutim, otkazan jer je Ministarstvo unutrašnjih poslova zabranilo javno okupljanje.

360 https://www.yihr.rs/bhs/zajednicko-saopstenje-organizacija-civilnog-drustva-u-srbiji-solidarnom-podrskom-protiv-napada-na-zene-u-crnom/?fbclid=IwAR2onVjyureSBt_H0tJE1zJAhH-ztD3pmx8O2ZRCU7u3LiFUPNN0J3bp3Zl.

361 <https://www.slobodnaevropa.org/a/grafiti-mrznje-prostorije-zene-u-crnom-ratko-mladic/31584979.html>.

Ministar policije Aleksandar Vulin povodom odluke o zabrani skupa je poručio: “Ni oni koji bi da prekreće mural generalu Mladiću, ni oni koji bi da ga čuvaju neće dobiti dozvolu za okupljanje. Pozvati nevladine organizacije iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Žene u crnom i nečega što je najavljeno kao “Kosovo”, a doći u Beograd da bi se krećile fasade je licemerno, podlo i vođeno zlom namerom”.³⁶²

Od ranog jutra, 9. novembra, kvart i zgradu na kojoj je mural oslikan obezbeđivala je policija. Mirovne aktivistkinje Aida Ćorović i Jelena Jaćimović istog dana, oko 16 časova, u znak protesta zbog zabrane skupa, bacile su na fasadu sa Mladićevim likom nekoliko jaja. Na snimku koji je u *real time* emitovan na društvenim mrežama jasno se vidi kako aktivistkinjama prilazi grupa od desetak neuniformisanih mladića – Aidu stežu i vuku, Jeleni zavrću ruke. Obe su nakon intervencije privedene u policijsku stanicu u kojoj su zadržane do večernjih sati. O muškarcima koji su na njih nasrnuli Aida Ćorović je rekla: “Dva mladića koja su skočila na mene nisu policajci, gledali su me sa neskrivenom mržnjom, njima je Mladić simbol, da su mogli oni bi me ubili. Tražila sam da se legitimišu, čuje se na snimcima, a oni su samo nabijali kape na glave...”³⁶³

Neprimerena upotreba sile i hapšenje mirovnih aktivistkinja izazvalo je mobilizaciju nevladinih organizacija, a potom i spontano okupljanje aktivista i građana Beograda. Skup i protestnu šetnju obezbeđivale su jedinice za razbijanje demonstracija. Te večeri nije bilo moguće prići zgradi sa muralom, a policijski kordon razdvajao je građanske aktiviste i novinarske ekipe od pripadnika desničarskih organizacija koji su se pojavili na istom mestu na samom kraju protesta, povicima veličali Ratka Mladića i upućivali poruke mržnje. Do kontakta dve grupe nije došlo, a protest je završen porukom “Mural mora pasti!”.

362 <https://www.slobodnaevropa.org/a/vulin-srbija-mural-ratko-mladic/31548113.html>

363 <https://rs.n1info.com/vesti/corovic-gledali-me-sa-neskrivenom-mrznjom-vise-se-boje-oni-mene-nego-ja-njih/>.

Narednog jutra, 10. decembra, mural je osvanuo poliven krečom. Akciju je izveo aktivista Socijaldemokratske partije Srbije Đorđo Žujović i svoj čin objasnio rečima “Nemam razumevanje za one koji taj mural brane i one koji pokušavaju danas da Ratka Mladića postave kao simbol vrednosti i nečega dobrog. Zlo je zlo i treba da se kaže da je to zlo”.³⁶⁴

Istog dana, u popodnevnim satima, međutim, grupa nepoznatih mladića neometano je čistila mural, a vođa Srpske desnice Miša Vacić, koji se pojavio na licu mesta izjavio je da će “murali sa Mladićevim likom krasiti mnogo zidova po čitavoj Srbiji i da je Mladić zaslužio spomenik i da se ulice zovu njegovim imenom, a ne samo mural”.³⁶⁵

Predsednik Srbije Aleksandar Vučić je, odgovarajući na novinarska pitanja, rekao da je policija štitila građane od međusobnog sukoba: “Da to policija nije uradila, danas biste govorili zašto policija nije zaštitila sve kad su svi znali da će da se pojave i jedne i druge grupe ispred tog murala i da će doći do fizičkog obračuna. On je pitao zbog čega oni koji su nameravali da prekreće mural 9. novembra na Međunarodni dan borbe protiv fašizma to nisu uradili dan ranije ili dan kasnije: “Što ste od toga pravili ‘predstavu’ želeći da nanesete štetu Srbiji”.³⁶⁶

U međuvremenu je devetoro poslanika Evropskog parlamenta u zajedničkom saopštenju osudilo vlast u Srbiji i predsednika Aleksandra Vučića, navodeći da je *naprihvatljivo da u zemlji kandidatu za članstvo u EU policija čuva mural osuđenog ratnog zločinca*. U saopštenju se, takođe, navodi da se murali sa likom Ratka Mladića i osoba sličnih njemu nalaze širom Srbije. Povodom incidenata i hapšenja aktivistkinja koje su gađale mural, ambasada Sjedinjenih Američkih

364 <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/11/10/unisten-mural-posvecen-ratku-mladicu-u-beogradu>.

365 <https://rs.n1info.com/vesti/misa-vacic-o-muralu-ratku-mladicu/>.

366 <https://beta.rs/vesti/politika-vesti-srbija/154870-vucic-o-uklanjanju-murala-neko-hteo-da-napravi-cirkus-kako-bi-naneo-stetu-srbiji>.

Država u Srbiji ocenila je: “Ratko Mladić ne treba da bude lice koje Beograd pokazuje svetu”.³⁶⁷

Nakoliko dana kasnije, 13. novembra u Beogradu, na Cvetnom trgu, organizovano je još jedno protestno okupljanje sa zahtevom vlastima da se povuku prekršajne prijave protiv aktivistkinja Aide Ćorović i Jelena Jaćimović, a mural sa likom osuđenog ratnog zločinca ukloni sa zida zgrade u Njegoševoj ulici.

Tog dana, u neposrednoj blizini mesta na kome je zakazan protest formiran je policijski kordon koji je razdvajao mladiće u crnim majicama predvođenje Pavlom Bihalijem iz Pokreta Levijatan i građana okupljenih na poziv Društva Koraci, Inicijative mladih za ljudska prava i drugih NVO. Istovremeno, policija je obezbeđivala i mesto u Njegoševoj ulici pored Treće beogradske gimnazije (neda-leko od Cvetnog trga), sa drugom grupom od oko stotinu pripadnika desničarskih organizacija.

Na skupu su govorile aktivistkinje Aida Ćorović i Jelena Jaćimović, Ivan Đurić, Brajan Brković, Rade Radovanović i Stevan Filipović³⁶⁸. Poslat je poziv na okupljanje za bolje društvo: “Pozivamo organizacije i slobodnomisleće građane i građanke da se ujedinito u borbi za bolje društvo: ono koje je spremno da se suoči sa činjenicama naše teške ratne prošlosti, društvo koje će imati snažan glas protiv fašizma, rata i svakog nasilja. Društvo koje će slobodu i ljudska prava staviti na najviši pijedestal i štititi bez kompromisa”.

Iako je tokom protesta između učesnika i desničarske grupe postojala tenzija, policija je uspela da spreči međusobni kontakt i održi red. Po završetku skupa, međutim, napadnuti su aktivisti i aktivistkinje Žena u crnom, otet im je i zapaljen transparent sa porukom “Nikada nećemo zaboraviti geocid u Srebrenici”.³⁶⁹ Desničarske gru-

367 <https://www.danas.rs/vesti/politika/ambasada-sad-ratko-mladic-ne-treba-da-bude-lice-koje-beograd-pokazuje-svetu/>.

368 <https://nova.rs/vesti/drustvo/uzivo-protest-na-cvetnom-trgu-policija-razdvaja-pripadnike-pavla-bihalijs/>.

369 <https://x.facebook.com/womeninblackserbia/photos/a.724033717675748/4569211333157948/?type=3&source=57>.

pe su iste večeri na društvenim mrežama objavile snimak na kome se vidi kako transparent gori.

Ni ovaj, kao ni drugi zahtevi upućeni sa različitih strana, nisu doveli do trajnog uklanjanja lika Ratka Mladića sa fasade u Njegoševoj ulici u Beogradu. Potpuno prefarbavanje fasade sa Mladićevim likom koje je organizovala opština Vračar takođe nije potrajalo. Naime, od 9. novembra, kad je mural gađan jajima, pa sve do završetka ovog izveštaja, kod zgrade u Njegoševoj desničarske grupe organizuju dežurstva svojih pripadnika (najčešće maloletnih mladića), a mural se nakon svakog uklanjanja brzo vraća u “prvobitno stanje”.³⁷⁰

Ovakva situacija pokazuje da vlasti nisu spremne da reaguju i onemoguće desničarske grupe da “gospodare” javnim prostorima. Da je tako, svedoči podatak da su nakon 9. novembra grafiti sa likom Mladića iscrtani na fasadama u nekoliko drugih gradova. U Novom Sadu su, naselju Liman, osvanule nalepnice sa natpisom “Bulevar Ratko Mladić” prelepljene preko tabli sa autentičnim nazivima ulica. Sa druge strane, na nekoliko lokacija u Novom Sadu uklonjeni su grafiti podrške Mladiću.³⁷¹

Nabrojanom bi trebalo dodati događaje od 25. novembra u Beogradu, kad su se aktivistkinje i aktivisti nevladinih organizacija okupili ispred Doma omladine na protestu povodom grafita “Ratko Mladić srpski heroj”, koji je stajao na fasadi te institucije. Grafit je uklonjen dok je akciju obezbeđivao kordon policije. Novinarskim ekipama tom je prilikom bio je zabranjen pristup, a policija je privela nekoliko desničara koji su se protivili uklanjanju grafita. Jedan od njih, za koga je kasnije utvrđeno da je pripadnik pokreta Levijatan,

370 [https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/28354/mural-ratku-mladicu-bio-prekretno-ali-je-nekoliko-mladica-skinulo-svezu-farbu/](https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/28354/mural-ratku-mladicu-bio-prekretno-ali-je-nekoliko-mladica-skinulo-svezu-farbu/vest) vest.

371 [https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/28461/poplava-grafita-posvecenih-ratku-mladicu-sukob-koji-se-preselio-na-fasade-sirom-srbije/](https://www.euronews.rs/srbija/drustvo/28461/poplava-grafita-posvecenih-ratku-mladicu-sukob-koji-se-preselio-na-fasade-sirom-srbije/vest) vest.

fizički je napao novinarku lista Danas Snežanu Čongradin.³⁷² Grafit sa porukom “Ratko Mladić srpski heroj” istog dana je “popravljen”.³⁷³

PODRŠKA DELOVANJU EKSTREMNE DESNICE

Da vlast i institucije u Srbiji pokazuju toleranciju i “simpatije” za delovanje ekstremne desnice pokazalo se i u slučaju pokretanja *peticije za pomilovanje Zvezdana Jovanovića*, osuđenog ubice premijera Srbije Zorana Đinđića, iza koje stoji fondacija “Kapetan Dragan” čiji je osnivač ratni zločinac i nekadašnji vođa paravojne formacije “Knindže” Dragan Vasiljković.

Vasiljković je prisutan u javnosti od marta 2020. godine, kada se nakon odsluženja zatvorske kazne u Hrvatskoj (zbog mučenja, zlostavljanja i ubistava zarobljenika u Kninu i Glini 1991. godine) i proterivanja, vratio u Srbiju. Od tada je prisutan u javnom životu i dobija značajnu pažnju medija pod kontrolom vlasti (poput televizija Happy i Pink). Fondacija “Kapetan Dragan” 2021. godine dobila je na korišćenje poslovne prostorije u centru Subotice, uz objašnjenje Gradske uprave “da su za to ispunjeni svi uslovi”.

Nakon Vasiljkovićevih medijskih najava, Fondacija je u septembru 2021. godine pokrenula akciju prikupljanja potpisa podrške za pomilovanje Zvezdana Jovanovića, organizujući štandove u Beogradu i drugim većim gradovima Srbije. Uprkos reakcijama u javnosti i zahtevima koji su stizali iz opozicionih stranaka da se Peticija i rad Fondacije zabrane, vlast je ostala nema, a institucije bez reakcija.

Tih dana portparol ambasade SAD u Beogradu za DW je izjavio da je “teško razumeti zašto osuđeni ratni zločinac raspolaže javnim prostorom u kojem promoviše oslobađanje osuđenika za ubistvo prvog demokratski izabranog premijera Srbije”.³⁷⁴

372 <https://rs.n1info.com/vesti/desnicar-udario-novinarku-danasa-snezanu-congradin-na-protestu-kod-doma-omladine/>.

373 <https://rs.n1info.com/vesti/grafit-posvecen-mladicu-na-fasadi-doma-omladine-popravljen/>.

374 <https://www.dw.com/sr/peticija-kapetana-dragana-uz-pre%C4%87utnu-podr%C5%A1ku-vlasti/a-59534199>.

Urednik nedeljnika *Vreme*, Filip Švarm, u izjavi za TV N1 nazvao je Fondaciju Kapetan Dragan “poluvojnim krilom Srpske napredne stranke”, naglasivši da Aleksandar Vučić koristi dobro poznatu matricu koju je devedesetih praktikovao predsednik Srbije Slobodan Milošević: *da nije mene, ko zna šta bi se dešavalo u Srbiji!* ukazujući na pravilnost da se “praktično svake izborne godine ili šest meseci pred izbore, počnu pojavljivati ultranacionalističke stranke koje, na primer, traže oslobađanje Zvezdana Jovanovića ili nešto slično i onda SNS to zapravo koristi da se što veći broj glasova raspe na izborima, kako bi oni od toga profitirali zahvaljujući tom sistemu”.³⁷⁵

Da pripadnici ekstremne desnice nesmetano deluju u javnom prostoru svedoče i televizijski nastupi reditelja i predsednika Instituta za nacionalnu strategiju Dragoslava Bokana,³⁷⁶ nekadašnjeg pripadnika ozloglašene paravojne jedinice Beli orlovi.³⁷⁷ On je krajem novembra 2021. godine na televiziji Pink izneo optužbe i uputio uvrede na nacionalnoj osnovi opozicionoj političarki Mariniki Tepić rekavši, između ostalog: “Marinika Tepić je pripadnik nacionalne manjine koja mrzi Srbiju i srpski narod, koja je ušla kod Čanka u njegovu antisrpsku organizaciju kada je bila mlada devojkica i studirala šta? Rumunski jezik! Iz rumunske porodice! Rumunska mama, rumunski tata, radila u rumunskoj organizaciji, i ona je naš neprijatelj! Ona je nacionalni neprijatelj, ne samo ideološki i politički”.³⁷⁸

Na ovaj i naredne slične Bokanove nastupe reagovala je Ambasada Republike Rumunije, Nacionalni savet Rumuna i Koordinacija nacionalnih saveta, a oglasile su se i institucija Povrenika za zaštitu ravnopravnosti, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Pokrajinski sekretarijat zadužen za nacionalne manjine, opozicione političke stranake, organizacije civilnog društva, ženske mreže i mnogobrojni pojedinci/ka, zahtevajući hitnu reakciju Tužilaštva ali i

375 <https://rs.n1info.com/vesti/peticija-za-oslobadjanje-ubice-djindjica-skandal-uz-precutni-blagoslov-vlasti/>.

376 <https://www.istinomer.rs/akter/dragoslav-bokan/>.

377 https://sh.wikipedia.org/wiki/Beli_orlovi.

378 <https://www.youtube.com/watch?v=xIGlaWJqI3g>.

drugih institucija nadležnih u ovom slučaju, poput Regulatornog tela za elektronske medije.

Iako je protiv Bokana podneta krivična prijava³⁷⁹ zbog govora mržnje, do predaje ovog izveštaja nije poznato da li je Tužilaštvo postupalo po prijavi, kao ni da li je program televizija Pink bio predmet analize Regulatornog tela za elektronske medije.

ZAKLJUČAK

Tokom 2020. i 2021. godine delovanje ekstremne desnice u Srbiji karakteriše:

- Približavanje stranaka desne orijentacije – Demokratske stranke Srbije i Srpskog pokreta Dveri vladajućoj Srpskoj naprednoj stranci.
- Snažna aktivnost ekstremne desnice na društvanim mrežama, sa ciljem pridobijanja pristalica i novih aktivista.
- Stvaranje mreže međusobno povezanih parapolijskih organizacija u civilnom sektoru bezbednosti, povezanih sa Srpskom naprednom strankom.
- Formiranje novih, paramilitarnih grupa, koje nasilne akcije usmeravaju na migrante, izbeglice i duge manjinske grupe.
- Koordinirani verbalni i učestali fizički napadi ekstremnih desničara na organizacije civilnog društva, njihove aktiviste, umetnike i intelektualce kao i na nezavisne medije i novinare.
- Na opisane pojave i nasilni desni ekstremizam nema institucionalnog odgovora (policije, javnog tužilaštva i sudova). Vladajuće strukture, predstavnici izvršne i zakonodavne vlasti, sve otvorenije zastupaju ideje ekstremne desnice čineći ih tako legitimnim i legalnim delom mejnstrim političkog prostora.

379 <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/romska-partija-prijavila-tuzilastvu-dragoslava-bokana/>.

MEDIJI – “PATRIOTIZAM” (PONOVO) U MODI

Govor mržnje, potpirivanje međuetničke netreljivosti i tendenciozno izveštavanje o ratnim zločinima odavno nisu akutni problemi domaćih medija. Šta više, oni su hronično stanje koje je u uskoj vezi sa državnim politikom. Tokom 2021. godine moglo bi se metaforički reći da je to stanje metastraziralo: s jedne strane, vlast više i ne krije svoju netrpeljivost prema susedima i pripadnicima manjinskih etničkih grupa; s druge, prorežimski mediji tu netrpeljivost ne samo da pospešuju, već obilato koriste u kampanjama progona opoziciono ili kritički orijentisanih javnih ličnosti.

Sintagma “domaći izdajnik” konkretizovana je kao i tokom devedesetih, pa se u kontekstu “antisrpsstva” merila svaka reč, svaki gest, pa i svaka grana porodičnog stabla. Odrednicama “ustaše” i “Šip-tari” označavani su politički protivnici, a konstruisana je čak i nova – pa su pristalice predsednika Crne Gore Mila Đukanovića i uopšte, crnogorske nacionalne samosvojnosti nazvani “m(M)ilogorcima”. Svu bizarnost novih trendova i svojevrsnu verbalnu šizofeniju – gde se brkaju istorijski pojmovi i odustaje od svake logike – možda najbolje ilustruje naslov “*Crnogorske ustaše pozivaju na nered tokom ustoličenja mitropolita Joanikija u cetinjskom manastiru: Huškanje na rat!*” (Alo, 17. avgust 2021).

POBRKANI LONČIĆI

Jedan od najvećih medijskih skandala, nešto praktično nezamislivo još od otvorenog ratnog huškanja početkom devedesetih, bio je napad urednika Dragoslava Bokana³⁸⁰ na potpredsednicu Stranke

380 Dragoslav Bokan je početkom devedesetih bio na čelu paravojne formacije “Beli orlovi” koja je delovala tokom ratova u Hrvatskoj i BiH, gde je učestvovala u zastrašivanjima, pljačkanjima, ubistvima, torturi, proterivanjima i etničkom

slobode i pravde Mariniku Tepić. On je 29. novembra 2021. na televiziji sa nacionalnom frekvencijom *TV Pink* rekao da je Tepić “pripadnik nacionalne manjine koja mrzi Srbiju i srpski narod”. Istom prilikom, Bokan je naglasio da je Tepić još kao devojka ušla “kod Čanka u njegovu antisrpsku organizaciju” i da je “studirala, šta? Rumunski jezik! Iz rumunske porodice!”. Konačno, da bi stvar bila potpuno jasna, izgovorena je parola: “Rumunska mama, rumunski tata, radila u rumunskoj organizaciji, i ona je naš neprijatelj! Ona je nacionalni neprijatelj, ne samo ideološki i politički.

Za razliku od drugih slučajeva, kada je upadljivo ćutalo, Regulatorno telo za elektronske medije (REM) ovaj put je pokrenulo postupak protiv *TV Pink*, a predsednica Saveta tog tela Olivera Zekić – inače sklona da nekritički opravdava ponašanje tv emitera – izjavila je da je lično zgrožena stepenom Bokanove mržnje. Međutim, važno je napomenuti da je i pre ovog napada Marinika Tepić napadana na najrazličitije načine, a da je i Bokanov nastup bio iskorišćen u te svrhe: obašnjavajući da “voli Rumune” najviše na svetu, predsednik Srbije Aleksandar Vučić je po ko zna koji put optužio Tepić da laže o aferama kojima se bavi. Govor mržnje tako je pomeren u drugi plan i stavljen *ad acta*.

Kad je i inače, reč o političkoj sceni, na tom je planu bila očigledna medijska fiksacija na stavove opozicionih političara o genocidu i ratnim zločinima. *Informer* je tako 12. jula 2021. objavio da su “Đilasovci priznali genocid u Srebrenici”, da bi to i konkretizovali naslovom “Otvoreno rade protiv sopstvene zemlje”. Nekoliko dana kasnije, *Objektiv* u formi optužbe objavljuje da je Marinika Tepić izjavila da je “Srbija držala Hrvate u konc-logorima”, a u drugom naslovu, da su “Srbi Hrvate držali u konc-logorima”.

Ovi se mediji, naravno, nisu osvrnuli na dokazane činjenice – sudske presude, svedočenja, dokumentarne filmove, snimke s lica

čišćenju Muslimana u Lovasu, Vočinu, Zvorniku, Sarajevu, Bijeljini, Bratuncu, Brčkom, Prijedoru, Višegradu... Osim što se pojavljuje u medijima pod kontrolom režima, Bokan je režirao i nekoliko državnih manifestacija, kao što su godišnjica “Oluje” (2020, i 2021. godine) ili proslava Dana srpskog jedinstva, slobode i nacionalne zastave (15. septembra 2021).

mesta: produžavajući time mantru o bezgrešnosti srpskih vojnih i paravojnih struktura na ratištima i diskvalifikujući stradanja žrtava.

Poseban segment u ovom kontekstu činila je epizoda sa državnim i nacionalnim simbolima Srbije. Pošto je odlučeno da školska godina počne intoniranjem himne “Bože pravde” u svim školama, pokazalo se da će svako ko se usudi da kritikuje taj potez biti provučen kroz medijsko blato i optužen za izdaju. Početkom septembra moglo je da se čuje i pročita: “Đilas smeta i ‘Bože pravde’”, “Može li jasnije? Šolak pljuvao himnu Srbije!”, “Srpska trobojka im je kič! Na Đilasovoj televiziji vređali i srpsku trobojku”, “Ko poštuje himnu, za njih je stoka?!” “Đilasovci i ustaše pljunuli na srpsku zastavu”.

DRŽAVA, TO SAM JA

Postoji još jedan vrlo opasan “detalj”, poznat odranije, ali je tokom 2021. nekako dobio na zamahu.

U pomenutim naslovima o konc-logorima, na jednom mestu se kaže da su kao počiniooci bili označeni Srbi, a na drugom Srbija. Ni jedno ni drugo nije tačno, već je u pitanju gruba i tendenciozna generalizacija: zločine nisu činili SVI Srbi, niti ČITAVA Srbija, ali je čitaoce trebalo ubediti da Tepić, Đilas ili već neko drugi od protivnika aktuelnog režima ne upire prstom u zločince i zločinačke državne strukture, već u njih LIČNO. Na tlu u kome je još mnogo masovnih grobnica i u atmosferi stalne međuetničke napetosti, to dodatno “podiže temperaturu”.

Mnogo ilustrativniji primer ove pojave jeste slučaj Zorana Kesića, koji je 12. decembra 2021. gostovao na Hrvatskoj radio televiziji i – kao što to radi na “domaćem terenu” – kritikovao vlast Aleksandra Vučića. Na naslovnim stranama objavljenim 14. Decembra 2021, međutim, delovalo je to sasvim drugačije: “Strašan jadnik: Kesić blati Srbiju, a veliča Hrvate” (*Srpski telegraf*), “Usred Zagreba priča sve najgore o Srbiji – Kesić se čepi Hrvatima za sve pare” (*Alo*), “Bednik – voditelj Zoran Kesić usred Zagreba pljuvao po Srbiji, a hvalio lijevu njihovu” (*Objektiv*). Vučić je, dakle izjednačen sa Srbijom; jedan čovek sa celom državom, a režim sa narodom.

Naravno, generalizacijama tu nije kraj, pa se desilo da *Informers* 7. avgusta 2021. prekrši sve profesionalne standarde i zapita se “Hrvati, ima li ko da nije ustaša?” Ovaj i slični slučajevi nisu naišli na javnu osudu bilo Ministarstva kulture i informisanja, nadležno za sprovođenje Zakona o javnom informisanju, a ni državnog vrha. Naprotiv, glavni i odgovorni urednik tog tabloida Dragan J. Vučićević i dalje važi za omiljenog gosta na *TV Pink*, gde skoro svakodnevno ima priliku da parole iz štampanog izdanja izgovara u etru, na nacionalnoj frekvenciji.

Uz obilje drugih povoda, generalizacije i medijsko huškanje na nacionalnoj bazi događali su se i zbog kontinuiranog naoružavanja Srbije. Iako je državni vrh ponavljao da Srbija sa svih strana kupuje vojnu opremu iz isključivo preventivnih i odbrambenih razloga, za medije je to bila prilika za razvijanje teorije o zavisti DRUGIH prema NAMA. Zavist je, kako se u kontinuitetu tvrdilo, bazirana i na navodnom privrednom procvatu: “Ustaško ludilo: Vučićeva Srbija hrvatska noćna mora”, “Hrvati ne opraštaju Vučiću napredak Srbije, medijski rat Hrvata protiv Vučića”; “Ustaška bolest mozga: za jedan dan čak 122 teksta protiv Vučića”; “Zloba i kompleksi – Milanović potpuno opsednut Vučićem”; “Hrvati teška srca priznali da imamo moćnije naoružanje”, “Hrvati u panici posle prikaza naoružanja u Beogradu – pregaziće nas srpska vojska”.

IZDAJA, ZOLJE I DRUGA POSRTANJA

Uobičajena medijska diskriminacija pripadnika crnogorskog naroda i govor mržnje usmeren ka Podgorici, eskalirali su posle usvajanja Rezolucije o Srebrenici 17. juna 2021. i dramatičnog ustoličenja novog mitropolita Joanikija 5. Septembra 2021. Pošto je i formalno potvrđeno da se u Srebrenici dogodio genocid, od devet nacionalnih dnevnih listova koliko ih je u tom trenutku bilo, samo su se tri zadržala u okvirima profesionalno prihvatljivog. Ostali su učestvovali u verbalnim bahanalijama, u kojima su – sasvim očekivano – dominirali tabloidi.

Fokus je bio na tezama o izdaji: “Krivokapić i Bečić udarili Srbima žig genocidnih” (*Večernje novosti*), “Posrnuo! Mala je Crna Gora koliki je Krivokapić izdajnik” (*Alo*), “Ko izda, Zdravko” (*Objektiv*). Zanimljivo je pri tom da građani Srbije u svojim medijima praktično nigde nisu mogli da vide tekst same Rezolucije, i da su za to – ako već nisu bili oprhrvani talasom “patriotizma”, morali da posegnu za crnogorskim. Nisu blistali ni drugi mediji. Dnevni list sa dugom tradicijom, inače uvek pa i sada, odan vlastima, *Politika* je tako, u rubrici “Pogledi” objavila kolumnu poslanika SNS Nebojše Bakareca koji je tu pokušao da relativizuje genocid i obračuna se sa političkim oponentima.

Slično se dešavalo i posle ustoličenja mitropolita, mada je glavna teorija tada bila navodni pokušaj uništenja Srba i Srpske pravoslavne crkve: “Milovi satanisti hteli da spale Srbe”, “Spremali napad na patrijarha Joanikija”, “Patrijarha ciljali zoljom, BIA sprečila tragediju”, “Čanak i Milo uz ‘čivas’ huškali narod na krv i nasilje”, “Rusi raskrinkali zaveru: NATO pakt napada SPC u Crnoj Gori!”

S druge strane, po tv studijima paradirali su raznorazni “analitičari” koji su – neometani od novinara i voditelja, čija je dužnost da se ograde od bilo kakve diskriminacije – u malo opširnijem formatu ponavljali teze već viđene u tabloidima. Predsednik Jedinствene Srbije i prvi čovek Jagodine Dragan Marković Palma oglasio se iz letovališta u Grčkoj i pozvao građane da ne letuju tamo gde ih ne vole, uključujući i Crnu Goru: “Građani Srbije neka odluče gde će ko da ide na odmor, ali Crna Gora je prva priznala nezavisnost Kosova, glasala da Kosovo uđe u UNESCO i Interpol i glasala da se u Srebrenici desio genocid”.

Potpirivanje netrpeljivosti nije se završavalo u domenu politike, pa je tako objavljena i reportaža s podgoričkog aerodroma u kojoj je navedeno da su Crnogorci “držali Srbe u zgradi aerodroma šest sati bez klime”: kao da je to učinjeno namerno, i kao da su među putnicima bili isključivo Srbi.

MRŽNJA NA ESTRADNI NAČIN

Jedan od zanimljivijih fenomena u metodologiji raspirivanja međunacionalne netrpeljivosti svakako je i činjenica da je ova tema već postala uobičajena i na stranicama rezervisanim za estradu. Bilo je toga i ranije, ali tokom 2021, suvereno je zavladała i mediji su je koristili obilato, a ne “stidljivo” kao pre.

Kao i do sada, bilo je slučajeva medijske harange nad pevačima koji su se usudili da pevaju “s one strane granice”, pa i parola “Hrani pevača da te ujede – Rajović veličao ustaše”, “Sadik peva o klanju Srba, a Grand zarađuje”, ili “Od pesama o klanju Srba podigli kuću”. Prava “zvezda”, međutim, bila je hrvatska pevačica Severina Vučković, čija je sudska borba sa srpskim biznismenom Milanom Popovićem zbog starateljstva nad zajedničkim detetom i inače već godinama privlači gotovo patološku medijsku pažnju.

Pošto je otkrivena pevačicina prepiska s patrijarhom Srpske pravoslavne crkve Porfirijem, a ona ga i otvoreno optužila za umešanost u sukob s Popovićem, usledila je višednevna kampanja, čija je meta bila, ne samo jedna osobu, već (kontinuiranim atakovanjem na nju) i čitav narod: “Severina, marš iz Srbije!”, “Zašto Severina mrzi Srpsku pravoslavnu crkvu”, “Severini je mladić Hitler, a Srbi je plaćaju uoči Oluje”...

Samo po sebi, ovo možda i ne bi imalo nekog posebnog značaja, ali u kontekstu sverprisutnog nacionalizma u medijima, svakako dobija na snazi i efektu, jer su na taj način “pokrivene” sve rubrike u štampi, a na televizijama i portalima oni segmenti u kojima obično nije bilo takvih sadržaja. Zanimljivo je u tom smislu, da su komentari čitalaca i gledalaca, za razliku od drugih tema (gde su bili šaroliki), ovde unisono zagovarali jednonacionalne veze, uz obaveznu poruku da “moraš da paziš s kim praviš decu” (!?)

Tokom 2021, renesansu su doživele i teorije zavere, pa se pojavilo obilje priloga o političkoj trgovini (“Ako ne damo Kosovo, uzeće nam RS i Vojvodinu”), zlim namerama Vatikana (“Tajno pismo Vatikana – Srpska crkva mora da nestane”), i – neizbežno, katastrofičnim prognozama o sudbini nacije (“Satiranje Srba u pet faza; pet udara do

nove godine”). Svojevrsni vrhunac ove tendencije ipak je bila naslovna strana *Srpskog telegrafa* na kojoj je 14. jula obavljeno: “Vade nam krv da bi ubrizgali virus; Uzimaju krv naših trudnica i prave virus protiv Srba!”

ZAKLJUČAK

U svemu ovome, najvažnije je ćutanje institucija nadležnih za sprovođenje medijskih zakona, koji vrlo jasno zabranjuju diskriminaciju (po bilo kom osnovu) i govor mržnje. S druge strane, čelnici najviših državnih institucija ne samo da ne osuđuju ono što se u prorežimskim medijima objavljuje, već izjavama dodatno ohrabruju njihovo ponašanje. Istovremeno, ako imamo u vidu da se medijski sadržaji sada šire ne samo putem tradicionalnih medija, već i putem društvenih mreža; da se u veoma gledanim jutarnjim programima detaljno prelistava štampa i tako štampani sadržaji dolaze i do tv publike, jasno je da je domet i uticaj svakog nacionalističkog priloga daleko veći nego što je to bio slučaj do pre samo nekoliko godina.

Situaciju u tom smislu zato možda najbolje opisuje naslov iz *Srpskog telegrafa* od 4. jula 2021: “Druga Srbija na aparatima – patriotizam je ponovo u modi”. Pitanje je samo kako definšemo patriotizam i da li je on uopšte izlazio iz mode.

MEDIJSKA STIGAMTIZACIJA MUSLIMANA

Sociolog Evring Gofman u knjizi *Stigma: zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom* definiše stigmu kao ono što je “neobično ili loše kad je u pitanju moralni status obeleženog”.³⁸¹ Takođe, Gofman ističe da društvo igra pivotalnu ulogu pri određivanju karakteristika koje se smatraju uobičajenim i prirodnim, kao i da nisu sve nepoželjne karakteristike sporne, već samo one koje su suprotne prihvaćenom stereotipu o tome “šta bi određeni tip osobe trebalo da bude”, usled čega osoba koja se ne uklapa u prethodno od većine zadate kategorije, biva definisana kao “manje poželjna vrsta”, to jest, “ekstremna osoba, koja je potpuno loša, opasna ili slaba”.³⁸² Na taj način društvo stvara ideologiju kojom se objašnjavaju različiti oblici inferiornosti osobe (ili grupe), pri čemu nastoji da neprijateljski stav racionalizuje na osnovama postojećih različitosti, u koje između ostalih spada i sleđenje različitih religijskih učenja.³⁸³

U kontekstu prethodno navedenih Gofmanovih reči i medijskog izvetštavanja u Srbiji mora se imati na umu da je jedan od glavnih stubova srpske nacionalističke ideje figura arhetipskog neprijatelja – Turčina, od koga su jedino “gori” Južni Sloveni koji su za vreme Osmanske carevine prihvatili islamsku veroispovest. Tako, južnoslovenski muslimani su tokom proteklog veka u nacionalističkom diskursu prikazivani kao zaostavština stranog, neprijateljskog elementa koji predstavlja konstantnu prepreku za realizaciju srpskih

381 Gofman, Erving (2009), *Stigma: zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*, Novi Sad, Mediterran Publishing, str. 13.

382 Isto: 14–15.

383 Isto: 17.

nacionalnih aspiracija, ali ujedno i kao moralno i etički slabi zbog pronevere religijskih ubeđenja svojih predaka.³⁸⁴

Danas, zarad afirmacije i popularizacije različitih negativnih stereotipa i stigmatizacije uperene protiv muslimana Bošnjaka i kosovskih Albanaca, masmediji igraju iznimno značajnu ulogu, pre svega jer predstavljaju glavni izvor informacija za prosečnu osobu. Osim toga mediji poseduju resurse i moć da oblikuju javno mnjenje putem kreiranja specifičnog sistema vrednosti, a u određenim slučajevima i da afirmišu i konstruišu određeni identitet čime snažno utiču i na odnos moći u društvu.³⁸⁵

Tako je u Srbiji od dolaska na vlast Srpske napredne stranke 2012. godine došlo do sistematične reafirmacije nacionalističke ekspanzionističke politike u čijem središtu se nalazi ideja o vidu uni-je/saveza svih Srba u regionu, što predstavlja izvor konstantne nestabilnosti i neprekidnog tinjajućeg sukoba. U promociji nacionalističkih ekspanzionističkih ideja krucijalnu ulogu igraju prorežimski tabloidi poput *Informera*, *Srpskog telegrafa*, *Kurira* i *Aloa*, ali i desno orijentisanog lista *Večernje novosti* čiji je urednik Milorad Vučelić, nekada glavni medijski savetnik Slobodana Miloševića.³⁸⁶ Takođe, i *Politika*, najstariji dnevni list u Srbiji, na suptilniji, ali ujedno i maligniji i opasniji način, zagovara viktimološke i nacionalističke narative sa ciljem da putem istorijskog revizionizma i “racionalizacije neprijateljskih

384 Više o konstrukciji “Turčina” kao arhetipskog neprijatelja i južnoslovenskim muslimanima kao “izdajnicima” pogledati: Sells, Michael (2002), “Islam in Serbian Religious Mythology”, in Maya Shaztmiller, *Islam and Bosnia: Conflict Resolution and Foreign Policy in Multi-Ethnic States*, Montreal, McGill-Queen’s University Press, str. 56–85 i Suljagić, Emir (2021), “Genocide by Plebiscite: The Bosnian Serb Assembly and Social Construction of “Turks” in Bosnia and Herzegovina”, *Journal of Genocide Research*, DOI: 10.1080/14623528.2021.1885570.

385 Karčić, Harun i Kostić, Ivan Ejub (2020), *Media Discourse on Islam in the Western Balkans*, Sarajevo, Centar za napredne studije, str. 9.

386 Svi navedeni listovi imaju i svoje onlajn platforme putem kojih vesti koje se objavljuju u štampanoj formi postaju dostupne i u sajber prostoru posledicom čega postaju (besplatno) dostupne značajnom broju ljudi. Više o islamofobiji u digitalnom svetu pogledati: Awan, Imran i Zempi, Irene (2020), *Islamophobic Hate Crime: A Student Textbook*, New York, Routledge, str. 29–42.

stavova” spram esencijalnih Drugih (po pravilu muslimana Bošnjaka i kosovskih Albanaca) ponovo pruži legitimitet politici ujedinjenja svih Srba, koja je tokom ratova devedesetih godina rezultirala genocidom i etničkim čišćenjima muslimana u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, ali i snažnom represijom nad muslimanskim stanovništvom u sandžačkom regionu. Osim u štampanim, slična situacija je i u drugim medijima, poput televizija sa nacionalnim frekvencijama *Happy* i *Pink* koje u svojim programima redovno ugošćavaju osuđene ratne zločince i ekstremne nacionaliste koji propagiraju ekskluzivističke i šovinističke stavove.³⁸⁷ Iako može da se učini da insistiranje na nacionalističkoj politici u medijskoj i javnoj sferi nema direktne veze sa islamofobijom takva pretpostavka se ne može smatrati tačnom. Jer, putem afirmacije (ultra) nacionalističke politike u javnom prostoru stvara se atmosfera u društvu kojom se daje snažan podstrek delovanju radikalnim desničarskim i nacionalističkim pokretima u Srbiji koji su bez izuzetka duboko islamofobični.³⁸⁸

387 Emisija u kojoj se najčešće pojavljuju osuđeni ratni zločinci i ekstremni nacionalisti jeste “Ćirilica” čiji je urednik Milomir Marić, koji je ujedno glavni i odgovorni urednik Nacionalne televizije Happy. Osim “Ćirilice”, sličnu uređivačku politiku imaju i emisije “Dobro jutro Srbijo” koja se takođe emituje na televiziji Happy i “Novo jutro” na televiziji Pink. Osim televizijskih emisija treba skrenuti pažnju i na veoma značajan broj YouTube kanala koji imaju izuzetno visok broj pratilaca i čije video snimke pregleda na desetine hiljada ljudi, a čiji sadržaji veoma često sadrže govor mržnje, među kojima je najučestaliji govor mržnje na osnovu etničke pripadnosti. No, usled činjenice da su etnička i religijska pripadnost u slučaju Bošnjaka i kosovskih Albanaca snažno isprepletane veoma često možemo da čujemo i narative koji se tiču religijske pripadnosti. Među najpouplarnije YouTube kanale koji imaju snažnu nacionalističku (veoma često šovinističku i rasističku) retoriku spadaju: *BalkanInfo*, *HelmCast*, *In4snet*, *Glas Javnosti*, *Ras Televizija*, *Srbin.info* i mnogi drugi.

388 O porastu delovanja (ultra)desničarskih pokreta i nekažnjavanju istih važno je obratiti pažnju na akcije koje su tokom 2019. i 2020. godine sproveli pokreti Levijatan, Srpska akcija, Narodna patrola i mnogi drugi, a koje su bile predominantno uperene protiv (muslimana) migranata sa Bliskog istoka. Tokom ovih akcija korišćeni su najprizemnji i najvulgarniji islamofobni narativi za šta je slikovit primer veliki transparent koji je bio istaknut na antimigrantskom protestu održanom 8. maja 2020. godine, u centru Beograda, na Trgu Republike, a na kome je pisalo: “Sve je pošlo đavoljim tragom, zaudara zemlja Muhamedom”. O aktivnosti desničarskih organizacija i porastu islamofobije pogledati više:

Osim ponovne reafirmacije ekspanzionističke nacionalističke politike u medijima se insistira i na istorijskom revizionizmu spram devedesetih godina i relativizaciji, ili pak potpunom negiraju zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini i na Kosovu.³⁸⁹ Tako, uprkos tome što su zločinci odgovorni za počinjena zlodela tokom ratova devedesetih godina u zbiru osuđeni na stotine godina zatvora oni se u srpskim masmedijima slave na način da se proglašavaju “srpskim herojima” i “mučenicima”, dok se civilne žrtve negiraju, a presude predstavljaju kao “međunarodna zavera” koja je uperena protiv srpskih nacionalnih interesa.³⁹⁰ Ovakvo stanje “trijumfalizma” Hariz Halilovich u svom radu *Globalization and Genocide* između ostalog

Kostić, Ivan Ejub (2021), “Islamophobia in Serbia: National Report 2020”, in Enes Bayraklı & Farid Hafez, *European Islamophobia Report 2020*, Vienna, Leopold Weiss Institute, pp. 693–721.

- 389 Ne relativizuju se samo zločini počinjeni nad muslimanima tokom devedesetih godina, već i zločini koje je počinio četnički pokret tokom Drugog svetskog rata u istočnoj Bosni i na teritoriji današnjeg Sandžaka. Danas najglasniji revizionisti četničkog pokreta koji je odgovoran za ubistvo na hiljade muslimana tokom Drugog svetskog rata su istoričari Miloš Ković i Bojan Dimitrijević. Obojica imaju i afirmativne stavove prema osuđenim ratnim zločincima Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću koje neretko glorifikuju u javnoj sferi.
- 390 Neki od tekstova iz *Večernjih novosti*, *Informera* i *Kurira* povodom presuda Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću u kojima se ističe “nepravda” i “međunarodna zavera” protiv Srbije: “Radovan Karadžić: Ovo nema nikakve veze sa pravom!”, dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:784090-Radovan-Karadzic-Ovo-nema-nikakve-veze-sa-pravom>; “PRESUDA KARADŽIĆU! SLEDE POJEDINAČNE TUŽBE PROTIV SRBIJE I SRPSKE?! Hag čini sve da nam napakosti!” dostupno na: <https://informer.rs/vesti/drustvo/426744/presuda-karadzicu-slede-pojedinacne-tuzbe-protiv-srbije-srpske-hag-cini-sve-nam-napakosti>; “UŽASNA NEPRAVDA! DOŽIVOTNA ROBIJA ZA RADOVANA KARADŽIĆA: Ovo je presuda celoj naciji!”, dostupno na: <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3224035/uzasna-nepreda-dozivotna-robiya-za-radovana-karadzica-ovo-je-presuda-celoj-naciji>; “DARKO MLADIĆ ZA “NOVOSTI”: Igrali smo u nefer utakmici protiv jačeg protivnika koji je menjao pravila igre, ali smo dali bar jedan gol”, dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/politika/1005056/darko-mladic-novosti-igrali-smo-nefer-utakmici-protiv-jaceg-protivnika-koji-menjao-pravila-igre-ali-smo-dali-bar-jedan-gol>; “JA NISAM BITAN, VEĆ OPSTANAK REPUBLIKE SRPSKE!” Ovo su prve reči Ratka Mladića nakon presude!”, dostupno na: <https://informer.rs/vesti/politika/614078/ratko-mladic-general-opstanak-republika-srpska-presuda-darko-mladic-hag>; “EPILOG U HAGU: Presuda Ratku Mladiću ne satanizuje sve Srbe, ali će svet pokušati da nas etiketira kao

defniše kao ono koje prozivi "kulturu trijumfalizma" kojom "počinoci (genocida) i njihovi pomagači, ali i politike i ideologije koje stoje iza njih, više ne pokušavaju da negiraju zločine, već ih veličaju i slave čime ponižavaju sve preživjele".³⁹¹ Osim što se "kulturom trijumfalizma" ponižavaju svi preživeli njome se konstantno perpetui i nesigurnost i egzistencijalni strah kod muslimana koji žive na teritoriji Srbije, ali i neprekidno reprodukuju rasistički stavovi o inferiornosti i neadekvatnosti bošnjačkih muslimana i kosovskih Albanaca.

Paralelno sa genocidnom "kulturom trijumfalizma", mediji u Srbiji veoma često dovode muslimane Bošnjake i kosovske Albance u vezu sa "islamskom pretnjom". Jedan od najslikovitijih primera za tako nešto jeste nedeljni dodatak koji je 2019. godine objavljen u listu *Politika* pod naslovom "*Zelena transferzala: balkanski koridor nestabilnosti*". Dodatak je štampan u nedelji kada se 11. jula u Memorijalnom centru u Potočarima svake godine obeležava genocid počinjen nad bošnjačkim muslimanima u Srebrenici 1995. godine.³⁹² U dodatku su se, između ostalih, našli i tekstovi višedecenijskih najvokalnijih islamofoba poput Dževada Galijaševića i Srđe Trifkovića. U svojim tekstovima Galijašević i Trifković ponovili su tezu iz devedesetih godina o sveprisutnoj pretnji od stvaranja "islamske države", koja će spojiti Bosnu i Hercegovinu, Albaniju i Kosovo sa Turskom i bliskoistočnim predominantno muslimanskim državama. Osim narativa o uspostavi "islamskog halifata", u dodatku se naglašeno insistiralo i na tome da bošnjački muslimani i kosovski Albanci danas pružaju sigurnu kuću "islamskim džihadistima" iz Sirije, Avganistana i drugih muslimanskih država, zbog čega su Bosna i Hercegovina i Republika

genocidan narod!", dostupno na: <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3704407/presuda-mladicu-ne-satanizuje-sve-srbe>;

391 Halilovich, Hariz (2017), "Globalization and Genocide", in Ali Farazmand (ed.), *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*, Springer International Publishing AG, str. 7.

392 Važno je napomenuti i to da je u *Politici* danu obeležavanja genocida u Srebrenici 11. jula posvećena samo jedna kratka vest, dok je o "islamskoj pretnji" preko dodatka "*Zelena transferzala: balkanski koridor nestabilnosti*" pisano na četiri stranice, uključujući i naslovnu stranu.

Kosovo predstavljene kao pretnja po bezbednost ne samo Srbiji, već i čitavoj (hrišćanskoj) Evropi.

Navedeni primer *Politikinog* dodatka nikako nije izolovan “incident” već predstavlja izvrstan primer različitih narativa publikovanih na jednom mestu, a koje mediji inače koriste u momentima političkih nesuglasica Bošnjaka i kosovskih Albanaca sa vlastima u Beogradu kako bi ih predstavili kao “strani element” i pretnju po Srbiju, i doveli u vezu sa paramilitarnim džihadističkim organizacijama, poput Al-kaide i ISIS, kao i sa počinocima terorističkih napada na Zapadu.³⁹³

Tako, je prof. dr Darko Tanasković u jeku pandemije COVID 19 napisao tekst u kome je izneo tvrdnju da će “pandemija proći ali da panislamistička srbofobija – neće”. Po Tanaskoviću, glavna ideološka osnova “panislamističke srbofobije” koju on pripisuje muslimanima Bošnjacima u Bosni i Hercegovini i Sandžaku jeste knjiga *Islamska deklaracija* Alije Izetbegovića. Inače, za Tanaskovića

393 Za potrebe ovog izveštaja navešćemo samo neke od mnogobrojnih tekstova publikovanih u dnevnim novinama u Srbiji: “IZETBEGOVIĆ MOBILIŠE ISIS U BiH, META JE SRPSKA! SDA i Sarajevo namislili da “proliju krv” i izazovu intervenciju Zapada! TO NEĆE PROĆI!”, dostupno na: <https://informer.rs/svet/balkan/602529/republika-srpska-bakir-izetbegovic-pretnja-isis-krv-opasno-zapad>; “Isilovci sa Kosova spremni da izvrše terorističke napade – opasnost za region”, dostupno na: <https://www.alo.rs/kim/aktuelnosti/504900/isilovci-sa-kosova-spremni-da-izvrse-teroristicke-napade-opasnost-za-region/vest>; “I DECA KLIČU “ALAHU EKBER”: Skandalozan snimak iz Bužima opet pokazao da rat u glavi mnogih Bošnjaka još traje”, dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/politika/956021/deca-klicu-alahu-ekber-skandalozan-snimak-buzima-opet-pokazao-rat-glavi-mnogih-bosnjaka-jos-traje>; “U Bosnu ušlo na desetine hiljada Talibana!? Dramatično upozorenje stručnjaka, za sve su krive lažne turističke vize”, dostupno na: <https://informer.rs/svet/balkan/521227/bosnu-uslo-desetine-hiljada-talibana-dramaticno-upozorenje-strucnjaka-sve-krive-lazne-turisticke-vize>; “Tempirana bomba! Na Balkanu 1200 povratnika Islamske države!”, dostupno na: <https://informer.rs/svet/balkan/492875/tempirana-bomba-balkanu-200-povratnika-islamske-drzave>; „Albanci na Božić spremaju nered! U celu akciju uključene islamističke grupe sa Kosova i Metohije”, štampano izdanje dnevnog lista *Alo*, 20. decembar, 2020; „Terorista iz Beča obučavan u kampu OVK”, štampano izdanje dnevnog lista *Alo*, 4. novembar, 2020; „Opasno! Džihadisti opet vrbuju po Srbiji i regionu”, štampano izdanje dnevnog lista *Blic* 8. oktobar, 2020.

“panislamističko oboljenje” prisutno kod (dela) muslimana Bošnjaka predstavlja “neizlečivu... patološku bolest”, koja je po Srbe opasnija nego COVID 19.³⁹⁴ Iako Tanasković, navedeni, s predumišljajem smišljeni sekuritizacijski narativ, u svom tekstu uvija u akademske oblande, on se po svojoj suštini ne razlikuje od najprizemnijih islamofobnih dezinformacija koje tabloidi *Informer*, *Kurir* i *Alo* plasiraju kako bi u vezu doveli politiku bošnjačkih muslimana sa radikalnim (pani)islamističkim idejama.

Osim što se putem ovakvih medijskih izveštavanja pojačava animozitet i raspiruje mržnja spram muslimana Bošnjaka i kosovskih Albanaca, njima se vrši i snažna sekuritizacija i drugih islamskih vernika u Srbiji, a islam se kao religija kod čitalaca demonizuje i predstavlja kao bezumna i nasilna. Tako, jedan od najeklatantnijih primera na koji način se islam u javnom prostoru vezuje za aktuelna politička pitanja, poput odnosa Srbije i Kosova, ali i na koji način se u tim slučajevima predstavlja, jeste izjava profesora Fakulteta političkih nauka u Beogradu Miroljuba Jevtića koji je u intervju *Glasu javnosti*, koji se ticao statusa Kosova definisao islam kao religiju koja isključivo ima za cilj da “poseče glave svima onima koji ne slede šerijat”. Takođe, u istom razgovoru Jevtić je rekao i to da su muslimani nekomaptibilni sa Evropom i “da ne mogu da žive u njoj, a da ne budu subverzivan element” zbog čega “Evropa mora da se opameti”.³⁹⁵

Na kraju treba dodati da mediji u Srbiji osim što na negativan način predstavljaju Bošnjake muslimane i kosovske Alabance, na veoma sličan način izveštavaju i o predominantno muslimanskim državama i muslimanima širom sveta koji se po pravilu pojavljuju u vestima o počinjenim terorističkim napadima, ili pak regionalnim sukobima koji se odvijaju na Bliskom istoku i Severu Afrike.

394 Pogledati više: “Танасковић: Пандемија ће проћи, али панисламистичка србофобија – неће”, <https://sveosrpskoj.com/komentari/tanaskovic-pandemija-ce-proci-ali-panislamisticka-srbofobija-nece/>.

395 “KOSOVO JE PAR EKSELANS ISLAMSKO PITANJE: EVROPA MORA DA SE OPAMETI” dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=C1bSvvUgWrU&list=PLbQahu_xq_UCuTy_u_Nb94Ghyhuokr_C2o&index=86&t=948s.

Ekstremna desnica u Srbiji je već dve godine u ozbiljnom usponu, što se vidi i u sve većem broju ideološki motivisanih nasilnih dela. Glavni radiklizirajući faktor u Srbiji i generator ekstremizma je dominantni politički narativ o prošlosti, tj. o ratovima devedesetih, uz aktuelizovanje nacionalističke matrice i održavanje aspiracija Srbije u regionu. Na zvaničnom narativu o ratovima devedesetih odgaja se i direktno i indirektno radikalizuje nova generacija mladih desničara. Naše istraživanje je pokazalo da mladi ljudi nemaju realnu predstavu o tome šta se događalo devedesetih i da sami spontano obrađuju saznanja o ratovima na pogrešan način u potrazi za svojim identitetom.

Poseban fokus istraživanja je i na borcima koji su odlazili na strana ratišta, pre svega, Siriju i Ukrajinu. Rizik odlazaka u Ukrajinu i angažovanje na ruskoj strani još postoji, dok se odlasci na ratišta u Siriju već duže vreme ne beleže. Ukupno gledano, islamistički ekstremizam je u značajnom opadanju i trenutno ne postoji realna opasnost od pojave nasilnih ekstremističkih aktivnosti.

ISBN 978-86-7208-224-1

